

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

Դարձվածք

Երևան «Խոշոր» 1986

ԳՄԴ 8427

Դ 353

Մտ 842

Դ353

Ժողովածուն նախատեսվում է դպրոցական միջին և բարձր տարիքի,
ինչպես նաև ընթերցող լայն շրջանների համար:

Դեմիրճյան Դ.

Դ 353 Պատմվածքներ: Միջին և բարձր տարիքի դպր. համար: Կազմ.՝ Ս. Մ.

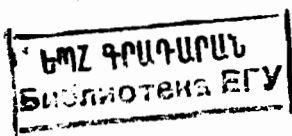
Գամաղելյան., ճկ.՝ Վ. Ք. Մանդակունի— Եր.: Լույս, 1986, 311 էջ

4702080200 (27) 190.1986

Դ

702 (01) 1986

ԳՄԴ 8427

154395

Д. Демирчян

РАССКАЗЫ

(на армянском языке)

Составитель: Т. М. Гамагелян

Ереван «Луйс» 1986

© «Սովետական գրող» հրատարակչություն, 2ԴԳ, 1977

© «Լույս» հրատարակչություն, կազմելու և ձեռագրելու համար, 1986

Chrysanthemum

Երբեք Հանի աղան այդպես անխնամ չէր փոխել ֆայլերը իրենց տնից խանութ գնալիս: Այն Հանի աղան, որի փողոցով անցնելն իսկ մի հանդես էր. աղայակա՛ն: Միշտ հաստ շալը վաթսուն-յոթանասուն տարեկան կուզի վրայով վզին փաթթած, երկար իրանը բերնֆսիվար ընկնելու պես՝ առաջ բե՛հած, ուզտի վիզը առջև երկարած, սև ակնոցների արանքից սապա- տավոր ֆիթը օդի մեջ խրած, հայացքը դեպի հեռուն, մի կետի՝ ընթանում էր նա: Եվ այդ ֆեսավոր Հանին ծխակատարությունների նման անխուսափելի գործելակերպեր ուներ փողոցով անցնելիս. գիտե՛ր ամեն դար ու փոսի, ֆար ու ոտնատեղի սովորական պատովածքը, և եթե սայլի, ոտի կամ բնության հետեւանով ֆառերն ու ոտնատեղերը նոր կարգով դասավորվեին, Հանի աղան կանգ կառներ, լրջորեն կկշռեր նոր ոտնատեղի վտանգի չափը, իր դեղնած գավազանի ծայրով բախելով, կտտուցեր ոտը դնելի՛ք ֆարի հավատարմու- քյունը և, գավազանը ցեխի կամ ջրի մեջ դիմնար տալով, զգույշ ափսի պես ոտները գետնից պոկելով ու վար դնելով, գերազույժ խնամքով կանցներ վտանգավոր տեղը:

Տասը տարի առաջ միայն՝ իր անդրանիկ որդուն քաղելիս՝ Հանի աղան թույլ տվեց, որ իր կապույտ մանուկ շալվարի տոտերը ցեխոտվեն, և մեկ էլ այսօր, երբ իմացավ, որ թուրք գորհը, ռուսներին նեղելով՝, հաղթական մո- տենում է իրենց փոքրիկ սահմանամերձ ֆաղափին:

Ասեմք, այսպես դեկտեմբերի ցրտին Հանի աղան դուրս եկողը չէր, այն էլ այս ցեխին, որ գոյացել էր սայլերի ու գորհի տակ կոխկրտած ձյունից՝ հակառակ որ միշտ այս ամսին գետինը սառած էր լինում:

Անհանգիստ էր վերի՛ն աստիճանի: Արդեն մի շաբաթ է, ականջին դի- պել էր, որ թուրք գալիս է:

Փորձված, կյանքի շար ու բարուն տեղյակ՝ Հանի աղան, որ տեսել էր 1877 թվի ռուս-տանկական պատերազմը, երբ թուրքը կարծես բնականորեն հաղթվում էր, այն Հանի աղան, որ «բողանոցներում ու թուրքանոցներում» զելվել, առևտուր էր արել և շատ անգամ էր ավազակների ձեռքից ազվեսի պես

* Թուրքերը ռուսական բանակին հեղում էին Սարիզամիշի ուղղությամբ մինչև 1914 թ. դեկտեմբերի 14-ը:

պոչը պրծացրել, նա լավ գիտեր, որ երբեք չեն սպասի՝ վտանգը գա ու փեշիցդ բռնի.— պետք է ժամանակին որսալ խուսափելու անկրկնելի վայրկյանը:

Բայց այս անգամ վրիպեց... Եվ շարաշար:

Նրբ մտավ շուկա, փորձված աշխերով չափեց հրապարակը և զինվորների ու խանութպանների եռուզեռում մի անկարգություն նկատեց, որ նրան դուր չեկավ: Մոտեցավ իր խանութին. խանութը կիսափակ էր: Ներս մտավ՝ թուփր կուլ տալով: Իր ֆառասնամյա որդին շտապով ապրանքը դարակներից բափում էր մի տոպրակի վրա: Գեր ու կլոր տղամարդ էր նա և հեռում էր փուփսի պես. ֆրոնֆի կաթիլները շարվել էին նրա շեշտ, կարմիր երեսին:

Հանու աշխերը մթնեցին: Ածիլած կզակը հաստ բեղերի տակ դողաց, և նա բառերը լիռտելով՝ մոմնջաց.

— Շմավո՛ւեն... Ի՞նչ կենիս...

Շմավոներ հորը տեսնելով՝ ավելի մոայլվեց և մեղավորի պես, կարծես ինքն ինքն աղետի պատճառը, չպատասխանեց և աշխեր գետին գցեց: Իրև թե՛ «հա՛, իմացի՛ր, մեռել է»:

Եվ իսկապես, կարծես մարդ էր մեռել, կաղ գործակատարը տաքուրետ ֆաշեց Հանի աղայի առջև և ասաց.

— Բան չկա, Հանի աղա, նստե:

— Զա՛նքմ, Ի՞նչ «բան չկա». ֆուրդո՛ւն բռնեցեք...

— Միսաֆր գնաց խանը՝ բռնելու,— պատասխանեց Շմավոներ:

Հանի աղան չնստեց. ծուղակն ընկած մկան պես կարծես ելք որոնելով, նայեց շուրս կողմը և դուրս եկավ, որ դուրսն էլ նայի: Բայց հարևան խանութներում առուտուրը եռում էր. խանութպանները հանգիստ էին երևում: Իրենց հարևանը, Կորկոտենց Եղիշը, լուրջ և անխռով, ինչպես ամեն օր, ահա բան է կշռում կազակների համար: Հանգիստ է նա իր բանի մոռուփով և ընկույզի խոշոր աշխերով: Ուր երեխայի տեր է. եթե «նահանջ» լինեք, նա ավելի շուտ պիտի անհանգստանար: Եվ Հանի աղան մոտենալով նրա խանութին՝ հարցրեց նրան.

— Եղի՛շ, աս Ի՞նչ կըսեն, թուփր գոռի՛ր է:

— Այդպես բան կա՞, չգիտե՞մ... մեր բակի ֆետպեպիլը² ըսավ՝ ան չկա,— պատասխանեց Եղիշը և շարունակեց իր առուտուրը եպիսկոպոսական արժանապատվությամբ: Հանի աղան կանգնեց նրա խանութի առջև՝ չիմանալով Ի՞նչ անի: Նրա մոտից անցնում էր դուրգար Պողոսը, որ իրեն ձեռ առնող զվարճախոսներից մեկին պատասխանում էր.

¹ Խան — այստեղ՝ քարվանսարա, իջևան, պանդոկ

² ֆելդֆեբել (фельдфебель) — ենթասպայական աստիճանի ցարական բանակում

— Ա՛տամ¹, ինչ օր ուրիշներու գրլի՝ ան ա թող մեզի րլի. աշխարովի չէ՞:

— Ինձի աշե,— ձայն տվեց հեռու խանութից ձեռ առնողը,— հագրվե՛, կամենողները քեզի համար կանոթ պիտի դրկե, որ փախչիս:

— Կանոթը զանգիներուն² համար է. սաղ րլին օտքերս,— հանգիստ պատասխանեց առողջ արհեստավորը և շուր տվեց ուրիշ փողոց:

Հանի աղային զայրացրեց այս շարագուշակ զվարճախոսությունը, և այն է՝ հեռանում էր Նդիշի խանութից, որ ներս մտավ նրա ժրագլուխ աշակերտը և՛ իբրև անմիտ ֆայլի վրա ծիծաղելով՝ զեկուցեց.

— Խանը ինչ ֆուրդուն օր կա՝ հատը հարուր, հարուր իցցուն մանեթով թոներ են:

Հանին զգաց, որ բերնի թուփը ցամափում է:

— Ի՞նչ... բանե՞ր են... մեր Միսաֆը հո՞ն էր,— հարցրեց շեշասպառ:

— Հոն էր, հրմը չկրցավ բռնե,— պատասխանեց բարձ ու անհոգ ձայնով աշակերտը և ավելի վերցնելով, սկսեց ուրախ-ուրախ ավելի խանութի սանդուղիք:

Հանի աղան շտապեց իր խանութը և դողդողալով վրա պրծավ իր որդուն.

— Ի՛նչ ես էրիր... ֆուրդունները ձեռքե բա՛ց ես բողիւր... գերդաստա՛նս մնաց...

Շմավունի կարն ու գնդիկ մարմինը շտկվեց: Նա իր փրճած, շեշոտ դեմքը բարձրացրեց և ապրանքը զոգնոցի մեջ՝ նայեց հորը: Հայացքներն իրար հանդիպեցին, և նրանք իրար հասկացան: Հանի աղան շարագուշակ ժպիտով գլուխը հանդիմանորեն շարժեց.

— Ֆուրդո՛ւն գտի... տղա՛քս ձեռքե կերթան... տո՛ւնս...

Շմավունը դեմքը կնճռոտեց:

— Զանըմ, ֆուրդուն ինչո՞ւ պիտի չրլի,— բարկացավ նա և ապրանքը քափելով, յուղոտ զոգնոցով փրփներ սրբեց ու զլորվող տակառի պես կողքե-կողք բնկնելով, դուրս գնաց:

Հանի աղան երկար նայում էր իր որդու քաղիքե վալիկներին, նրա տափակ փափախին և կարմիր շարֆին. մերթ երևում, մերթ կորչում էր զինվորների բազմության մեջ, մինչև որ անհետացավ:

Հանի աղան դուրս եկավ խանութից և բռնեց տան ճամփան:

Հասնելով տուն՝ դռան մոտ ոտները չֆսեց երկաթե փերիչին, ինչպես անխախտելի պարտականությունն էր հանիենց տանեցիների, և ներս մտավ: Իր մեծ հարսը, որ տան միջանցքում բուրդ էր ձաղկում, Հանուն տեսնելով՝

¹ ատամ — մարդ

² զանգին (թրթ.) — հարուստ

տիրացուի վարժությամբ, իբրև ծիսակատարության որոշ տեղը, ձայն տվեց.

— Շողո՛, Հանի աղաս էկավ, դայֆան բեր:

Քայց երբ Հանի աղան մրթմրթաց, «Հարամ րլի դայֆան», հարսին այնպես րվաց, թե երագումն է, կամ մի անասելի դժբախտություն եկավ իրենց տան գլխին: Վրա ընկավ Հանու ոտներին, հանեց նրա կաշվե կալոշները և, տեսնելով Հանու շալվարի ցեխոտված տոտերը, վախեցած գնաց խոհանոց՝ տանեցոց իմաց տալու:

Հանի աղան մտավ «մեծ օդան» և կանգնեց մեջտեղը տխուր՝ արձանի պես:

Ներս մտավ Հանի աղայի կիներ՝ Հանի մարը, մի ժիր ու նիհար կին:

— Ի՞նչ է, Հանի աղա,— հարցրեց:

— Ի՞նչ պիտի րլի. թուրք գուֆա, հագրվեցե՛ք:

— Օ՛ֆ, ամա՛ն, Հանի աղա, «թուրք, թուրք» առել անցել ես, ֆաղաֆր լիքը սաղաք է:

— Գլխեդ շատ մի դուս տա, հագրվե՛, — հրահանգեց Հանի աղան:

— Թուրք չկա, չկա. դայֆադ խմե, — արագախոսեց ժիր կիներ և դուրս գնաց:

Այդ միջոցին Հանի աղայի թուրք Շողոն, մի կարմրաթուշ աղջիկ, տոռուզ ձեռներով ներս բերեց կարով սուրճը:

Հանի աղայի մեծ հարսը բերեց կապույտ փոռքը, փոեց մինդաւրի առջև, կարպետի վրա, առավ ալոշկա ձեռփց սուրճը, որ դնի փոռքի վրա: Քայց Հանի աղան մոռքը կախ, հուզված և դժկամ՝ ձեռնով արավ, որ սուրճը տանեն դուրս: Այս արդեն այնպես ազդեց հարսին ու աղջկան, որ նրանք խորտակված իրար նայեցին, կարծես երկրի հաստատությունը խախտվեց: Հանի աղան սուրճ չխմի՛...

Մեծ հարսը ձեռնով արավ Շողոյին, որ դուրս գնա, ինքն էլ դուրս եկավ՝ ինչպես հիվանդի սենյակից, որ շանհանգստացնեն նրան:

Հանի աղան գնաց, ծալապատիկ նստեց մինդարին և թթվեց: Մտներով շփոթված հայացքը գցեց իր տան սարք ու կարգին, կարծես օտարական լիներ: Սենյակը խաղաղ էր: Մինդարները, մուրաֆաները, իսալիները իրենց տեղից այնպես հարազատ և դաշն խաղաղությամբ նայում էին Հանի աղային, և այնպիսի մի հաստատություն կար այդ առարկաների մեջ, որ կարծես ոչ մի գոռություն խախտել չէր կարող: Տարօրինակ քվաց մի վայրկյան այն խոռվությունը, որ ընկել էր իր սիրտը, և պատուհաններում հանգիստ դրած այն ծաղկի փայտե թաղարները. որ հաճախ լվանալուց ներմակել՝ փայլում էին, կամ սենյակի երեք պատերի տակով փռած մինդարներն ու պատերին կոցքած երկար բարձերը անվրդով պատմում էին խաղաղ հրավերների, ուրախ հարսանիքների, անխռով օրերի մասին:

Եվ այդ բոլորը ահա այսօր անհաստատ բաներ էին: Այսօր իսկ կարող էին այդ ամենը լվել... Դեռ տասը տարեկան հասակից իր հոր հետ նամփորդելով «ֆրդերն ու բուրբեր», նրանց հետ առևտուր անելով՝ ահա վաքսուն տարի է տուն է շինում Հանի աղան: Եվ հիսուն տարի, կանոնավոր ժամացույցի պես խաղաղ չֆախցել է նրա երջանիկ տունը և ահա այսօր պետք է ֆանդվեր: Եվ ինչպես ջրում խեղդվողը հանկարծակի արագությամբ հիշում է իր անցած կյանքի մանրամասները, այնպես Հանի աղան հիշեց իր անցյալը, ինչպես հանգիստ ֆուն դրեց և թաղեց հանգուցյալ հոր կողքին իր մորը, հիշեց 1877-ի պատերազմը, որ նրա համար անցավ իբրև իրեն չվերաբերող մի փոքորիկ... Միտքը բերեց, ինչպես երեսուն տարեկան երիտասարդ՝ իր կնոջը տարավ Երուսաղեմ... ինչպես այնուհետև ձմեռ, գարուն նրա տանը տոն էր ու հարսանիք, նրա կյանքը առուսուր էր, ապրանք ու հարստություն: Հետո որդիները եկան հասան, ամուսնացան, բեղմնավորվեցին: Ամեն, ամեն ինչ եկավ իր կարգով ու եղավ, կարծես այդպես էլ պարտավոր էր լինելու, Հանի աղան վանքի պես տան տեր դառավ, և այդ տունը այսօր ֆանդվում էր:

Ի՛ր տունը, հի՛ն տունը: Արյունը գլուխը խփեց: Ինչպե՞ս, իր ընտանիքը, հարստությունը, այդ նույնֆան հիմնավոր բանը, որֆան ինքը՝ աշխարհիկ հաստատությունը...

Եվ Հանի աղան, իբրև փորձված մարդ՝ իսկույն հարմարվեց կենսական իմաստության. որոշեց խիստ ու հրամայական մի կարգ՝ ազատել ամենակարևորը, իսկ եթե այդ չեղավ՝ կարևորագույնը: Վնեց ու դաժանացավ. — ամեն ինչ անել, ամեն խստություն գործ դնել, անգթանալ, թեկուզև ստորանալ, բայց փրկել այդ կարևորագույնը՝ իր տունը, իսկ եթե այդ չեղավ՝ իր անձը:

Կողքի «պզտի օղայում», թիթեղե փեշի վրա, հեռավոր գուռնայի պես ծվծվում և դժժում էր գյուղյումը՝ և սենյակի տաք ու չոր օդը բարեխառնում ախորժեղի խոնավով:

Հենց այդ փոքրիկ սենյակում, անկողինների ծալքի տակ նստած էր մի տարեց կին: Դա Հանի աղայի անդամայույժ ֆույրն էր, Սրբունը, որ ամուսնու մահից հետո լվալ տեղիս մի անգամ սաստիկ մրսեց, տրոփով հիվանդացավ և անդամայույժ եղավ. էլ չիմացվեց՝ տիֆի՞ց էր, թե արդեն տրամագիր էր: Ականջներն էլ ծանր էին: Հանի աղան իր անվան չուտեցրեց, որ իր հիվանդ ֆույր ուրիշները պահեն և իր վրա խոսեն. հիվանդին բերեց իր տուն և անկուն տվեց: Խեղճ կինը, ի բնե աշխատասեր և ինքնասեր, ուզելով մի բանով եղբորը վարձահատույց լինել՝ ընտանիքի կարև ու կարկատանը, ինչպես և գուլպան՝ իր վրա առավ. ու թեև նրա համար սաստիկ դժվար էր այդ աշխատանքն էլ, բայց նա անմոռուչ ու կամովին անում էր: Գե՛ր էր, ծանր և

¹ Գյուղյում — պղնձե ջրաման

սաստիկ նեղությամբ նստած տեղից շարժվում էր և գետնաֆաշ մի կերպ զուրս գնում:

Հանու նստած տեղից երևում էին նրա ուռած մատները, որով հա ծնկան վրա փռած մի կտոր հարդարում, շոտումուտ էր տալիս, նորից հարդարում, շափում ինչ-որ մի կարկաստանի համար:

Այդ մատներն սպիտակ էին, կարծես ջրով լիք: Եվ այնքան խաղաղ, սուօրյա էր այդ մատների աշխատանքը, որ բոլորովին չէր բռնում օրվա խոռովիչ դեպքերին:

Հանին նայեց անդամալուծին, բայց չտեսավ նրան: Նա սենյակի իրերն էր մտովի տեղավորում ֆուրգոնի մեջ և որոնում էր ամենապետական իրերը:

Հետո մի տասը-սուն անգամ վեր կացավ, պատուհանից դուրս նայեց՝ փողոցի շարժումներից մի բան գուշակելու համար: Փողոցում շարժում չկար, կարծես ամեն ինչ խաղաղ ժամանակինը լիներ:

Բայց անա մքենելու վրա էր, որ խառն ձայներ լսվեցին: Հանին վեր բռավ և շտապեց դեպի պատուհանը: Մի ֆանի մարդիկ անցան պատուհանի տակով՝ խանութի ապրանք շալակած, որ տուն էին կրում: Դրանց հետևեց մի սահնակ՝ անտանելի ծանր բեռով, բոլորը կին ու երեխա, հետևից տղամարդիկ՝ ոտով: Հաբանեմ էին: Այդ առաջի սահնակը այնպես ազդեց Հանուն, ինչպես մի հիվանդի մանր, որ թեև առաջուց սպասելի էր, բայց դեռ այնպես չէր ազդում: Բայց երբ վերջապես սպասելին փաստ է դառնում, մի դաժան ու սառը բան է զգացվում, որ առաջ չէր կարելի երևակայել: Ու մինչ Հանի աղան դուրս կգար գնացողներին բան հարցնելու՝ հանկարծ իրենց տան դուռը դռաց: Ներս ընկավ Հանի ~~աղայի կրտսեր որդին՝~~ Հակոբը, և նախասենյակից հուզված ու կտրուկ ձայնով կանչեց.

— Ապրա՛...

Հանի աղան վազեց դեպի նախասենյակի դուռը:

— Հակոբ՛բ... — հարցրեց շնչառալառ:

Հակոբը ցեխոտ ոտները հագիվ սրբած՝ «Թուրքերը եկան, փախչինք պիտի» ասելով՝ շնչասպառ ներս մտավ և հարձակվելով անկյունները դրած սրնդուկների վրա՝ սաստիկ ուժով առաջ փախեց:

Հանին մտեցավ որդուն.

— Ֆուրդուն բռնեցի՛ք...

— Ֆուրդուն չկա, խզակ՝ բռնեցին:

Հանի աղան ընդունեց այդ առաջին մեծ հարվածը. բայց կյանքի բովում գելված մարդը իսկույն անդրադարձավ, որ խորհրդածության ժամանակ չէր. պետք էր ոչ միայն հաշտվել այդ աղետի հետ, այլ եղածն ազատել: Եվ ի՞նչ պիտի տեղավորվեր մի սահնակի վրա... Հանի աղան ավելի խստացավ.

¹ խզակ — սահնակ

— Տե՛, ազատելո՛ւն ազատեցե՛ք... ամենեն պետականը...

Հակոբը ֆանդեց իր կավագույն բաշլըրը, հանեց դեղնած հաստ վերարկուն և, հարծակվելով սնդուկների վրա, այնպես ուժով առաջ ֆաշեց, որ գոռից դեմքի ու վզի երակները ուռան:

Իրար հետևից ներս լցվեցին և դռների մոտ արծանացան Շողոն, Շմավոնի կինը, փոփր հարսը և մի հարևանի կնիկ:

Հանին մոտեցավ Հակոբին և թև բռնելով՝

— Խելիդ մի՛ կորցնե՛, — հրահանգեց, — ինչ որ պետական է, ա՛ն ժողվե՛: Հետո տանեցոց հրահանգեց.

— Ամենեն պետական բաները ժողվեցե՛ք, տեսե՛ք՝ ճամփան կմնա՛:

Հարևանի կնիկը, որ լուռ ալանջ էր դնում սրանց, տեսնելով, որ տան բոլոր անդամները գործի անցան, դիմեց Հանի աղային.

— Հա՛ն աղա, օտա՛ցդ մեռնիմ, դուք կերթա՛ք, մենք ի՛նչ պիտի է՛նենք:

— Եսի՛մ, — կտրեց Հանի աղան. — իմ ձեռքս ի՛նչ կա:

Հարևանի կնիկը, որ դառն աղֆատի վիճակին էր և համարյա Հանի աղայի տան գործն անելով՝ մի կտոր, մի փշրանք ստանալու՝ հուսովն էր՝ սարսափեց: Նա կարծում էր, թե աշխարհն այնպես է շինած, որ չի ֆանդվիլ երբեք, իսկ երբեք ֆանդվի էլ. Հանի աղան երևի բան կգիտենա դրա դեմ անելու: Չանի էլ ու գնա՝ մի բան կանի իր նման անճարներին:

Բայց Հանի աղայի չոր ու դաժան պատասխանը սթափեցրեց խեղճ կրնկան: Եվ տեսնելով, որ իրեն նայող չկա, հառաչեց ու դուրս գնաց:

Ու մինչ տնեցիք հավաքում էին իրերը, Հանի աղան սկսեց անցուղարձ անել սենյակում՝ իբրև տխուր ուղտի կերպարանք: Նայում էր անկարգացած սենյակին, ուր իրար վրա թափված էին «անպետք» ու «ավելորդ» իրերը, տեսնում էր իր տան ֆանդվելը. բայց հուսահատությունից չէր զգում ցավը: Ավելի մեծ գույումը աչքին բան չէր բողնում երևալու: Նա դեղնել, մագաղաթ էր դառել: Տնեցիք շորերը կապում. նորից ֆանդում և կրկին բնտրում էին, և շարունակ լսվում էր. «Հսն աղայիս գույպաները», «Հան աղայիս դոշակը», «Հան սղայիս ֆուրքը չթողնե՛ք»: Շմավոնի կինը կողքից նայելով Հանի աղային և տեսնելով նրա մեռելադեմ երեսը՝ դիմեց նրան.

— Հան աղա, կոնյա՛ք րմ խմե՛ս:

Հանի աղան լուռ էր, տխրատեսիլ արծանի պես: Նրա բերանը հուզմունքից դառնացել էր, և նա թուփր կույ տալիս դեմքը ծոմոում էր: Բայց ներհուստ շտապում էր և դիտում տանեցոց աշխատանքը: Եվ մոայլ. խստացած բերդապահի պես՝ ֆանի գնում, իր բերդի զանազան իրերի արժեքը վերագնահատելով՝ կարգադրում էր. «Պետականնե՛րը, պետականնե՛րը», մերթ սարկազմով աղաչում էր. «Աստծո՛ւ սիրուն, հասկցե՛ք. աս պետք չէ, ա՛ն», իսկ վերջը՝ կոխվր ոգևորողի պես՝ սկսեց ֆաշալերել. «Տե՛, տե՛, տե՛, հա՛ պապամ

հա՛... պետականնե՛րը, պետականնե՛րը»։ Ու այսպես «պետականներ» կրկնում էր ծիսակատարության ձայնով և զգում էր, որ մեծ գործ է կատարում, տուն է ազատում։

Իսկ այդ միջոցին մյուս փոքր «օղայում» նստած էր անդամալույծը և հանդարտ՝ աչքի տակով նայում էր իր եղբորը։ Վերին աստիճանի խաղաղ էին նրա խոշոր ու մաքած աչքերը, որոնց տակերը կապտած պարկեր էին գոյացել։ Նրա դեմքը ուռած, հիվանդագին ներմակ էր։

Բայց նրան ոչ ոք չէր նկատում։

Տենցիֆ արդեն պատրաստ էին, երբ դուռն մոտ խզգալով ու դոփելով՝ կանգնեց մի ծանր մեծ սահնակ։ Շմավոներ կարմրած, այլալված՝ նստել ապրանքներով լի տոպրակների վրա՝ սահնակը բերում էր տանեցոց տանելու։ Նրա զնդիկ մարմինը վար սողաց տոպրակների վրայից, և նա ներս ընկնելով շնչասպառ՝ գուժեց։

— Զուլումը սեսա՞ֆ... խանթին ապրանքը մնաց... ֆուրդուն չկա...

— Վո՛ւտ՛ւշ... — ծնկները ծեծեցին հարսները և նայեցին Հանի աղային։ Հանի աղան ուղտի տխրությամբ նայեց Շմավոնին և լոնց։

— Տե՛, Հանի աղա, հագի՛ր, էրթանֆ,— ասաց Շմավոներ և դուրս գնաց։

Շմավոնի կինը արոտ բերեց, որ Հանի աղան նստի. հետո փոքր հարսի օգնությամբ Հանի աղայի ոտները հագցրին մի երկրորդ շավար ևս։

Այդ ժամանակ «պզտի օղայից» խուլ հեծկոտոցներ լսվեցին։

— Ատ վո՞վ է,— հարցրեց Հանի մարը և ներս գնաց։

Հարսները հետևեցին նրան։ Ինչ՝որ բան խոսեցին անդամալույծի հետ, որից միայն լսվեց Հանի մուր ձայնը։

— Հանի աղան չի սառի համփան, մի՛ վախենա։

Եվ նորից սկսեցին խոսել։

Հանի աղան բուր հանգստությամբ իր մեջ նկատեց, որ նա ամբողջ օրը չէր մտածել անդամալույծի մասին. և հիմա մտածելով՝ անախորժություն զգաց։ Եվ ոտը կոխելով շավարի մեջ՝ խոսեց։

— Ի՞նչ է, ի՞նչ է էղեր։

— Հեշ,— պատասխանեց փոքր հարսը,— Սրբունը գույա։

— Ան ինչի՞ ե՛ ձեռք ու ոտք էղեր, ո՞ւր պիտի գա,— խոսեց Հանի աղան բարկությամբ և մոտում գալարացավ, որ անդամալույծը ինքն իր բերելով չի հայտնում, քե համաձայն է մնալու և ուրիշներին է թողնում այդ բանը հայտնելու անախորժությունը։

Փոքր հարսը զարմանով լի աչքերը հանեց Հանի աղային։

— Սրբունին պիտի թողնե՞նք...

Հանի աղան ծաղրեց։

— Է՛, խանումս, տեսինե՛ք ես ու՛ղուն պիտի էրթա՛նք...

Հանի մարր, որ դուրս էր գալիս անդամաւայծի սենյակից և լսեց այս վերջին խոսքերը, սարսափեց.

— Քա, ձունը գլխուս, Սրբունին պիտի թողնե՞նք...

— Ե՛ս եմ թողնողը,— հարեց Հանի աղան,— տեսնինք խզակին վրա տեղ կա՞:

— «Տեղ կա՞ն» ինչ խոսք է, Հանի աղա, ասքան մարդս օր կերթանք...

Եվ Հանի մարր անընդունելի համարելով ամեն պատճառաբանություն՝ փոքր հարսին ձայն տվեց, ինքն էլ գնալով փոքր սենյակը.

— Եսքե՛ր, օղուկ, Սրբունին հագցո՛ւ:

Անկյունում մինդարի վրա ծալապատիկ նստել էր անդամաւայծը և՛ գլուխը ծնկան վրա կախած՝ աչքերն էր սրբում:

Հանի մարր ծովեց նրա գլխին.

— Սրբո՞ւն, հո՞ւս, ինչի՞ գուլաս:

Անդամաւայծը շատասխանեց:

Շմավոնի տղան, ուր տարեկան կառօն, որ ներս էր եկել և հետևում էր սրանց խոսակցության, բացատրեց.

— Թուրքերեն կվախենա:

Տիրեց լռություն:

— Ի՛նչ էնեմ,— լացակումեց անդամաւայծը,— Հան աղաս շատ է վախեցե, վախենամ թե համփան ցավի գա:

— Ատոր համա՞ր գուլաս,— զարմացավ Հանի մարր,— ջա՛նքմ, մեր դարդը մի՛ քաշե, հագրվե՛...

— Ե՛ս,— տխրածպիտ նայելով Հանի մօրն ու փոքր հարսին՝ ասաց անդամաւայծը,— ես չեմ գա:

— Ինչի՞,— հետաքրքրվեց Հանի մարր:

— Դուք ձեր հոգիներն ազատեցե՛ք. ես անդամաւայծ եմ, աստ կամ, էգ՝ վան չկամ,— պատասխանեց անդամաւայծը տխուր համակերպությամբ:

— Անդամաւայծն ինչ խոսք է, ջա՛նքմ,— հանդիմանեց Հանի մարր,— հոգին հոգի է, հագրվե՛:

Հանին մեծ սենյակում անցուդարձ էր անում և յսում այս խոսակցությունը: Հանի մօր պնդումները նրան զայրացրին, և նա իր կնոջը ձայն տվեց.

— Թե՛զ էրա, ատոր վախտը չէ՛:

Հանի մարր դուրս եկավ անդամաւայծի սենյակից և աչքերը հառեց Հանի աղային.

— Հեչ կմտածե՛ս, թե ի՛նչ կըսես:

Հանի աղան ձեռք առաջ պարզած՝ հարձակվեց կնոջ վրա:

— Տեղ չկա՛... կիմանա՛ս...— գոռաց, խեղդելով իր ձայնը, Հանի աղան և շեշտեց «կիմանա՛ս» բառը:

— Է՛,— հակաճանոց Հանի մարը,— բեռդ պակսեցո՛ւ՝ տեղ գրլի:

— Է՛,— տնազեց Հանի աղան,— բեռդ օր պակսեցնես՝ տղա՛նդ ինչո՞վ պիտի պահես. աշխարհ խո չվերջացավ:

Եվ Հանի աղան բաշլըղը փաթաթեց:

— Զա՛նքմ, գնացե՛ք, իմ պատճառովս մի՛՛ք ուշանա, Հան աղաս մեղք է,— տրտնջաց անդամալույծը ներսից:

— Այդպես բան չկա, մենք կերթանք, դու՛ն ա պիտի գաս,— հրահանգեց Հանի մարը և դուրս գնաց կառապանին տեսնելու:

Հարսները ներս եկան, և մինչև անգամ երեխաները բոլորեցին անդամալույծի առաջ: Քայց նա տեսնելով, որ ամենքը իրեն են նայում և սպասում, վեր նայեց խաղաղ ու բաժի սլշերով և ասաց.

— Դու՛ք գնացե՛ք, ինձի մի՛՛ք աշե, ես կմնամ, իմ ջանս ազիզ չէ:

Այդ ժամանակ ներս մտան Հակոբն ու Շմավոնը և սկսեցին չորս կողմ նայել, թե ինչ կա էլի վերցնելու:

Հարսներն սկսեցին սրանց աղաչել, որ անդամալույծին համոզեն իրենց հետ գալու և տեղ գտնեն ռահմակի վրա:

Երկու եղբայր իրար նայեցին լուռ ու դժվարացած, հետո դեպի Հանի աղան, որ լսեց հարսների աղաչանքը:

Հակոբը կեղծավորություն արավ.

— Հը՞, Շմավո՞ն, ի՞նչ կըսես, ապրանքը թեքեցնե՞նք...

Շմավոնը դեմքը կնճոցեց ժլատի պես, որից փող են խնդրում:

— Զգիտե՛մ, ի՞նչ ըսե՛մ...

Ու դուրս գնաց:

Երեխաներն սկսեցին լաց լինել:

— Սրբուն մամին բուրհերը պիտի մորթե՛ն...

Եվ ընկնելով անդամալույծի վրա, փաթաթվեցին նրան և սկսեցին համբուրել:

Սա գրկեց նրանց և փղծկաց.

— Աստված հետներդ. գառնե՛րս, գնացե՛ք, ինձի մի՛՛ք աշե:

Հարսները լցվեցին և երեխաներին ֆաշեցին մի կողմ:

Հանին մի երկու անգամ գնաց-եկավ մեծ սենյակում, հետո՝ մուշտակը հագած՝ եկավ փոքր սենյակը և մոտեցավ բռնջը:

— Է՛, Սրբո՛ւն,— ասաց նա դժվարությամբ ու տհաճությամբ,— մեա՛ս բարով:

Եվ ձեռքը դրեց նրա ձեռքի վրա:

— Մի՛ վախճա, բուրհերը քեզի ձեռք չեն տա. երբ օր ներս մտնին, ըսե՛ չտունը ձեզի», ինձի ձեռք մի՛՛ք տա:

Շմավոնը, որ ներս էր մտել, հարեց.

— Ըսե՛ «սիգըն օճախա դյուշմիշըն», ձեր օճախն եմ ընկէ:

Անդամաւույժը դողդոջուն ձեռներով բռնեց Հանի աղայի ձեռքը, տարավ շրթունքներին և համբուրեց: Մի արցունքի կարիլ նրա աչիւնից գլորվեց, բնկավ Հանի աղայի ձեռքին: Անդամաւույժը ծոցից քաշկիւնակը հանեց և սրբեց եղբոր ձեռքը և ապա՝ մի գույզ «դֆաիկ» ձեռնոց հանելով մինդարի տակից՝ տվեց Հանի աղային:

— Ձեռքերդ անցու՛՛ն՝ նամական չմսիս:

Հետս փղձկալով՝ վրա բերեց.

— Քոռանա՛ լուսս... տղոցը համար չկրցա գործե:

— Բան չկա, բան չկա, — սառը հանգստացրեց Հանի աղան:

Հետո դարձավ տնեցոց.

— Դե՛:

Ու ինքը դուրս գնաց: Հանի մարք այնտեղ չէր: Ըստ երևույթին զնացի էր հաւանքների մօտ՝ անդամաւույժի համար տեղ գտնելու:

Հանի աղան, ընտրելով սահնակի ամենահարմար տեղը, նստեց, փաթարվեց վերմակի մեջ ու մնաց: Եվ որովհետև տնեցիք ուշանում էին, — անշուշտ անդամաւույժին համոզելու, որ գա, — Հանի աղան բարկացավ և գլուխը վերմակի տակից հանելով՝ ձայն տվեց.

— Թե՛զ էրեմ, ատոր վախտը չէ՛... «էկա՛ն»...

Ու շտապով՝ դեմքը ծածկեց վերմակի մեջ, որ չմտի:

Բայց ներսը ուշանում էին: Շմպոնն ու Հակոբը հասկանում էին Հանի աղայի հաշիվներն ու խստությունը: Գիտեին նրանէ, որ կյանքի իմաստությունը հենց այդ էլ պահանջում է: Եվ տեսան էլ, որ հոր վնոական փայլերի շնորհիվ բավական ապրանք էն ազատում և իրենք էլ փրկվում են: Նրանք հասկանում էին, որ հայրն իրավացի է՝ զնահատելով ժամանակը. պետք էր հասկանալ նաև նրա իմաստությունը. ա՛յն, որ *իրենց* հարստությունն էլ *իրենցը* չէր, այլ միայն իրենց *փախցրածն* էր իրենցը: Եվ անհա հաշտվեցին, որ իրենց հայրը խելոք է մտածում՝ անդամաւույժին թողնելով և ապրանքը տանելով: Ո՛վ գիտե, օտարություն է. պետք է ապրել, հոր տուն չիմել: Աշխարհի հո չվերջացավ...

Եվ այսպիսի դեպքերի հասկանալի արագությամբ հաշտվեցին, որ անդամաւույժը ափելորդ էր իրենց մեջ:

Եվ որովհետև ուրիշների հետ համեմատած՝ իրենց «հաջող» փախուստը, մահից փրկվելը, վտանգից դուրս գալը մի փոքր բարձրացրել էր նաև նրանց տրամադրությունը. նրանք մինչև անգամ սկսեցին կատակել.

— Մենք կերբանք հարսնի՛ք՝ հորնուրս կմեա տունը պահելու:

— Էրկու օր չի ֆաշե՛ մենք ետ կգառնանք:

— Թուրքերը խանում-խաբունի պես կաշեմ հորնուրին:

— Զանրմ, անդամաւոյծին վռ՛վ կղիպշի:

— Հե՛շ, հըլպը՛տ օր:

— Քե՛քը հորհուրինս է:

Իսկ հարսները, որ լավ գիտեին Հանի աղայի անկոտրում բնավորութիւնը, տեսնելով՝ իրենց ամուսիններն էլ անհոգ են, հավերի պես համակերպվեցին ու լռեցին:

Եվ լաց լինելով՝ հազցրին երեսներին: Հետո մոտեցան անդամաւոյծին, համբուրվեցին նրա հետ: Հետո բերին մի փանի կարտֆիլի մոմ, հացի մի մեծ կապոց, շուր, լուցկի, դրին անդամաւոյծի մոտ և «օ՛ֆ, օ՛ֆ» անելով՝ դուրս եկան:

Դուրսը թաղի մեջ մեծ տազնապ էր: Լուսամուտներից ու բաց դռներից դուրս ընկած լույսի շերտերում բացվում ու խփվում էր բազմությունը:

Գլուխները հաստ շալերով փաթաթած ապլաներ, բաշլրղներով տղամարդիկ, շաւֆերով տղաներ ու աղջիկներ՝ իրար անցած՝ խոնված էին դռների առջև, սահնակների ու ֆուրգոնների շուրս կողմը: Աղմուկ, վայնասուն... Ահա ծերուկ ժամկոշը, որի շուր, ածիլած կգակը դողում է, ընտանիքով մնացել է առանց սահնակի. ոտով պիտի գնան: Մերուկը գլուխը կոցրել՝ երեխա է դառել: Կինը դայակի պես հետևից էլուծ է այս ու այն կողմ: Ահա նամփա ընկան՝ առանց բեռի ու հագուստի: Ահա մի հասակավոր մարդ կովում է իր հարեանի հետ, որը նրա կառապանին ուզում է մի բան ավել տալ և սահնակը խլել: Երկուսն էլ ձիու սանձներ դեսուդեն են փաշխում:

— Աստված սիրողը իմա՛տ՝ հասնի... մնացի՛նք...— գոռում է մի կին անպատասխան ժխորի դեմ:

Մի ֆուրգոն, իրերով ու մարդով սարսափելի բեռնած, եկավ դեմ առավ Հանիենց սահնակին:

— Խաբարդա՛, — գոռաց կառապանը իր մուշտակի միջից:

Մի դեմք՝ շեկ ու կոշտ բեղերով ու մորուխով՝ դուրս նայեց ֆուրգոնի առաստաղի տակից:

Դատարանի գրագիրն էր:

— Ի՞նչ եք կայնե, — գոռաց:

Ուրիշ երկու ֆուրգոն էլ եկան դեմ առան: Սկսեցին շտապեցնել: Գրագիրը գոգոռաց: Նրան բացատրեցին, որ անդամաւոյծի պատճառով են Հանիենք կանգ առել:

— Ի՞նչ եք կայնե, գնացե՛ք, — ձայն տվեց գրագիրը, — անդամաւոյծ տանելու վա՛խտ եք գտե, *бросьте её к черту!*

— Կեկան բողնեն, էրթա՛ն, ի՞նչ կըսես, — առարկեցին ֆուրգոնի միջից:

¹ Իմաստ — օգնութիւն

— А чго-ж: «Պապիլոն» է, ի՞նչ է: Եփ օր էվակուացիա է, անդամա-
լույծները ավելորդ են:

— Տե, թեզ էրե՛ք, ուշացանք,— կատաղեց Հանի աղան և ուզեցավ տե-
ղից վեր կենալ, որ գնա, տեսնի, թե ինչ են անում ներսը:

Այդ ժամանակ Շմավոնն ու հայ կառապանը՝ Հանի մոր թևից բռնած՝
բռնի դուրս էին բերում: Հանի մարը զայրացկոտ շարժումներով աշխատում
էր քեներն ազատել և ներս գնալ նորից անդամալույծին բերելու:

— Թողե՛ք, ես անոր պիտի տանիմ,— ծվում էր նա:

— Տեղ չկա, մա՛րս, տեղ չկա,— համոզում էր կառապանը:

Բայց կի՛նը կատաղի դիմադրում էր:

Հարսներն ու երեխաները լաց էին լինում: Իսկ ֆուրգոններից բողոփում և
շտապեցնում էին:

Շտապով հարսներին և երեխաներին տեղավորեցին սահնակի վրա: Հա-
նի մորն էլ բռնի բերին, գցեցին սահնակի վրա:

Հենց որ նա ընկավ հարսների և երեխաների մեջ, կառապանը մտրակը
կատաղի զարկեց ձիերին: Սահնակը թռավ, և կառապանը ձիերի կողքից
վազեց:

Շմավոնն ու Հակոբը մնացին դռանը: Մեկնելուց առաջ մի պահ սպա-
սեցին և նայեցին իրար: Պետք էր ներս գնալ և վերջին անգամ տեսնել անդա-
մալույծին: Պատումանից երևում էր սենյակի լույսը: Նրկու եղբայր ներս
մտան, մոտեցան անդամալույծին: Սա հանգիստ նստած էր, և այդ խաղա-
ղությունը բոլորովին չէր բռնում այն ընդհանուր շփոթի ու երկյուղի հետ, որ
պաշարել էր ողջ ֆաղափը:

Հակոբը մոտեցավ նրան:

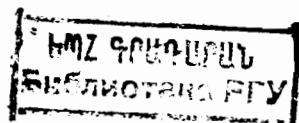
— Հորֆուր չան... ավել-պակաս հալալ...— և փղծկալով բռնեց համ-
բուրեց անդամալույծի ձեռքը:

— Ասոված հետներդ, գառներս, գնացե՛ք... Հան աղայիս, տղոցը լավ
աշեցե՛ք, չմսին...— խոսեց անդամալույծը հոգածու ձայնով:

Շմավոնը կեղծ ու շիտակ զգացվեց, բերանը ծոմոնեց, նա ևս մոտեցավ
համբուրեց անդամալույծի ձեռք և, անարցունք աչքերը սրբելով՝ դուրս եկավ:
Նրան հետևեց Հակոբը, որ դուրս գալիս շտապեց և դիպավ Շմավոնին:

Եվ երկու եղբայր ֆուրգոնների կողքից վազեցին, որ հասնեն իրենց
սահնակին:

Քաղաքը տեղից վեր կացել՝ գնում էր: Ֆուրգոններ, սահնակներ ու նրանց
կողքից հետևակ մեծ ու փոքր շարաններ շփոթված, աղմկելով գնում էին:
Նրբ Շմավոնն ու Հակոբը հասան իրենց սահնակին, հետևից ֆաղափը լուսա-
վորվեց շուկայի հրդեհով, իսկ ֆուրգոնների կտավե ծածկոցները սկսեցին
փոփռալ թեթև փամուց:

— Հո՛ւ՛ս՛ի,— ձգեց իրենց առջևից գնացող ֆուրգոնի կառապանը և կանգնեցրեց ֆուրգոնը: Նրան հետևեցին մյուսները, և բոլորը կանգնեցին:

— Ինչի՞ կայնեցի՞ք,— դժգոհեցին և վախեցան զանազան կողմերից: Բայց ոչ ոք չէր իմանում՝ ինչու: Միայն երեխաների ճիչն ու կանանց լացը ավելի պարզ լսվեց աղմուկի միջից: Քաղաքի կողմը, դեպի արևմուտք, որ բաղված էր մթան մեջ, լսվում էին բնդաճորթի խոլ դղրդյուններ: Տագնապը սաստկացավ ֆարավանի մեջ: Հանու բոռները սկսեցին հեծկլտալ:

— Սրբուն մամին մորթե՛ն պիտի...

Հանի մարը, որ մինչև այդ խստաճայաց ու անհաշտ հայում էր չորս կողմ, լսելով երեխաների լացը՝ հանկարծ լցվեց և հեծկլտաց:

Երեխաները տեսնելով նրա լացը՝ ձայները բարձրացրին:

Բնդաճորթի ձայներից Հանի աղայի Երեակայությունը վառվեց: Նա ավելի պարզ սկսեց շոշափել մահը:

Եվ հրդեհի մեջ պաշարվածի պես՝ հա զգաց, որ տարերային մի ուժ նրան միայն մի բան է թելադրում. փախչել, շուտով դուրս գալ մահի ճիւղերից: Մնացածը՝ կին, երեխա, ընկեր, բարեկամ՝ նսեմացավ նրա աչքում: Եվ ակամա՝ եվ հա զգում էր, թե ուրիշ դառն է այդ «ակաման», բայց և զգում էր, որ այդ այդպես է:

Նա կարծես ցնորֆի մեջ լիներ. հայում էր չորս կողմ և, ամեն առարկա մի վայրկյան տեսնելով, մյուս վայրկյանին մոռանում էր: Կարծես երազում՝ նրա մոտով, համփի եզրով, իրենց հաշտեցող Պողոսը, ուժեղ երիտասարդ՝ յափնչու վրա երկու երեխա նստեցրել՝ ֆաշ էր տալիս ձյան վրայով: Նրա հետևից հեկավ և լնզլնգալով գնում էր նրա ծերուկ հայրը: Ահա հագնեց նա, եկավ կանգնեց և համփից դուրս գալով, գնաց խրվեց ձյան մեջ ու մնաց:

— Այ չեմ կրնա... գնացե՛ք...

Նայում է նրան Հանի աղան և իսկույն մոռանում է:

Ահա ֆարվանը նորից շարժվում է: Լեռնային սառնամանիքը իր սառցե մատներով բռնում է Հանու մորուքը, և նա դեմքը ծածկում է վերմակի տակ:

Փշում է լեռնային ֆամին և ձյան փռչին, առաջ օձերի պես սողալով և ապա բարձրանալով իբրև վիշապներ, թռչում են օդի մեջ, նվում, վայում...

— Աստված, դո՛ւն հասնիս,— մրմնջում է Հանի աղայի փոքր հարսը:

Մեծ հարսը երեսը խաշակնում է և սկսում «Հավատով խոստովանիմք»՝ բարձր և զգացված:

1 «Հավատով խոստովանիմք» — Ներսես Շիրակու արձակ երկերից. ծառայել է որպես ազգային հայ եկեղեցու հանգստյան ժամերգության համար

Իսկ շալի մեջ Հանի մարը կծկված՝ մտածում է անդամալույծի վրա և ծանր հառաչում:

Սուր վտանգն ու աղմկալից սարսափն անցել էին, տեղի տալով մի խաղաղ բշտառության, որ ընդունեց փախստականներին հետևյալ զավառական փառաբանում: Հանկարծակի աղբառներ, մի ժամում անտունացած մեծատուններ, ի ծնե շփոթներին խառնված՝ եկան ապաստանելու՝ ամեն կարոտություն չկոտրող, ամեն ինքնասիրություն չհաշվող՝ բարեգործության և նրա միշտ ուշացող օգնության: Բարեգործականի, դպրոցի և մասնավոր անբնակ տների մեջ խցկեցին սրանց. բերին հաց, շուր, դրամ, նաև մխիթարական խոսքեր, և նման դեպքերի զթափառության ալիք ինչ վարարությամբ որ հորդեց, նույն արագությամբ էլ հապաղեց, և բշտառությունը հիմա այլևս անարգել ու հաստատ անցավ իր գործին:

Հանիենց փառաբան շուտով ետ առնվեց: Տղամարդիկ, որոնց մեջ և Հակոբն ու Շմավոնը, վերադարձան տեղ իննելու իրենց այրված ու կողոպտված զույգերին: Լուրեր եկան, որ զնացողները ֆիշ-ֆիշ հաշողում են կորածը գտնել: Փախստականների երեսը խտակվեց: Հանի մարը իր հարսների հետ դուրս էր գալիս, այցելում մյուս փախստական ընտանիքներին, հյուրեր էին գալիս իրենց տունը, և հին մեծատան հյուրասիրությունը փորձեր էր անում հին ընթացքով փայլելու: Միծաղն սկսեց երբեմն իր ձայնը լսեցնել նրանց տանը: Մի անգամ էլ եկավ իրենց փառաբան Գարանը և պատմեց ծիծաղելի դեպքեր, թե՛ փախից և թե բուրբերի փառաբան մտնելուց, որ վերադարձողները լսել էին և եկել, տարածել: Ներկայացրեց մի վաճառականի, թե ինչպես էր շփոթվելուց մութաբան գրկել՝ մինչ երեխան կողքին ընկած լալիս էր: Լուրն էին, ծիծաղում: Հետո խոսք եղավ անդամալույծի վրա, որի մասին եկողները միաբերան ասել էին, որ անհայտ կորած է, և որի մասին տեղիքի աշխատում էին կամ չխոսել, կամ մխիթարվել, ասելով, որ եթե զար՝ միևնույն է՝ ճամփին կմեռներ: Հանին ավելի մոռացվեց: Այդ տեսնելով՝ Գարանը համարձակ և ուրախ հանդիմանեց.

— Զանքմ, Հանի աղա, բան չունի՞ս, շարդ տարավ, սաղ բլին հարսներդ, աղաֆդ, բոռներդ:

Սակայն Հանի աղան խորտակված էր:

Այնուհետև ժամեղով մի բառ չէր լսվի նրա բերանից: Նստում էր մի անկյուն, ծիւղում, համբիշը զցում և երբեմն միայն զլուխն օրորելով՝ մրմռում.

— է՛, է՛ր, բո՛...

Նկած օրից ոչ մի անգամ փողոց դուրս չեկավ:

Փառաբան ծանոթ-բարեկամներ եկան, իրենց տուն հրավիրեցին, կրտուրով մեծեց:

Տեղիքի սկսեցին անհանգստանալ: Հանու այս արտակարգ խռովությունը

ճրանք իսկապես կորցրած հարստությանը վերագրեցին և կարծեցին, որ կարող է ծերուկը խելիք կորցնել. ուստի և լուր ուղարկեցին Շմավոնին, որ ինքը կամ Հակոբը գան: Պատասխան չեկավ:

Հունվարի սառն ու պարզկա առավոտը նոր էր բացվում, որ Հանի աղան անկողնում նստեց: Հանի մարն ու հարսները՝ երեխաները ծոցերն առած՝ բնած էին փոքր ու նեղվածք սենյակում, որ Հանին դիտմամբ վարձել էր, մերժելով ձրի սենյակը:

— Հանի աղա՞, ինչի՞ էլար ասպես բեզ,— անհանգստացավ Հանի մարը և նույնպես նստեց իր անկողնում:

— Ուշացեր եմ,— մոմռաց Հանի աղան և սկսեց հագնվել:

Հանի մարը աչքի տակով ուշադիր նայեց Հանու դեմքին և նկատեց ճրա աչքերում մի տխուր համակերպություն: Վեր կացավ, օգնեց որ հագնվի, ջուր բերեց, լվացվեցրեց: Հանին վեր կացավ և գավազանը առավ:

— Ո՛ւր,— հարցրեց Հանի մարը մի փոքր վախեցած:

— Ժամ պիտի էրթամ:

Հանի մարը զարմացավ, բայց շրթունքը կծեց: Դրդեց հարսներին, որ վեր կենան, և ասաց, որ իրենք ժամ են գնում. հարսները զարմացած նայեցին Հանուն, բայց Հանի մարը գողունի մատները դրեց շրթունքին, որ շխտեսն:

Դուրս եկան փողոց և ձների ու սառույցների վրայով անխոս գնացին եկեղեցի: Երբ մտան եկեղեցու բակը, Հանու հանգիստ դեմքի մկանները ցնցվեցին: Նա դողողոջուն շրթունքները հպեց եկեղեցու փառե դռան, համբուրեց, երեսը խաչակնեց և՝ կզակը դողացնելով՝ ներս մտավ եկեղեցի:

Առավոտյան ժամ էր, և եկեղեցին քափուր: Երբ <ժամն> ավարտվեց, Հանի մարը առաջարկեց, որ գնան տուն, բայց Հանին մերժեց և մնաց իր տեղում չոփած: Սպասեցին պատարագին: Շուտով եկավ մեծ հարսը: Եվ հարս ու կեսուր ֆաշված մի անկյուն՝ սկսեցին փսփսալ. Հանի մոր համար պարզ էր, որ Հանի աղան հոգեկան հիվանդ է դառնել: Սկսեց աղոթել, տրորվել:

Չոփել էր Հանին և ավելի մտածում էր, քան աղոթում: Հանի մարը նայեց ճրա սմբած երեկոյթին, կորացած մեջքին, դեղնած մագաղաթե դեմքին, ծխից կարմրած բեղերին և ներմակ, ցախցախ մորուսին, որոնց վրա փախից հետո անելի չքանեց, նայեց Հանի մարը և զգաց, որ ծերուկի վիշտը շատ խորն է:

Մի մինդառ ֆաշեց ծերուկի տակը, բայց սա մերժեց: Եկեղեցին լուռ էր, ցուրտ: Խնկի դուրեկան հոտը դեռ օդի մեջ: Անա արևի ծիրանի սյունները պատուհաններից կախվեցին ներս: Եկավ ժամկոչը, հետո ֆահանան, կամաց-կամաց աղոթավորը շատացավ, սկսվեց պատարագը: Հանին անշարժ ու հանգիստ նայում էր իր առաջ, պաղ փառերին: Միայն երբեմն, երբ արծաթա-

գլուխ տերտերը շուտ էր գալիս դեպի բազմությունը և հորից լսվող ձայնով ասում էր «խաղաղությունն ամենեցուն», Հանին գլուխը կախ էր գցում և երեսը վախեցած խաչակնում:

Նրբ գնացին տուն և ամենքը շարվեցին «դաստախունի» շուրջը և սկսեցին թեյ խմել, մեծ հարսը բերանը մոտեցրեց Հանի մոր ականջին.

— Գիտե՞ս, Հանի աղաս տերտերին, տիրացուին բռերը մեկ-մեկ օսկի դրեց:

Հանի մարը սառած նայեց հարսի երեսը, հետո վեր թռավ և գնաց դուռ և այնտեղից նշանացի կանչեց հարսին իր մոտ:

— Ե՛րբ, աղջի...

— Դու և սեղանին էիր մոտեցե, աղոթք կենեիր,— պատասխանեց հարսը,— աղբորենքուն ալ մեկ-մեկ օսկի տվեց...

— Զէ, շանրմ...— հեաց Հանի մարը հուզմունքից:

— Աշխուս տեսա:

— Հը...— խոռվեց Հանի մարը,— ձեզի բան կըսեմ՝ չեմ իմանա: Աման, աստծու խաթեր, Հանիս ձեռքն գնաց, տեն՝ օճղե հեռու...

Եվ սկսեց ծնկներին տալ ու տրորվել: Հարսը պատմեց տեղով, որ իր աշխով տեսել է: Հանի մարը նորից ներս մտավ, իրեն զսպեց և հարսներին աշխով արավ, որ ուշք չդարձնեն Հանու վրա: Ու սկսեց հսկել նրան:

Նրեխաները դուռս գնացին ձյունների վրա խաղալու: Հարսները սփռոցը վեր փաղեցին, նորից մի թեթև ավելցին սենյակը, որ առավոտյան խնամքով ավել էին, փայտ ավելացրին թիթեղի վառարանին և գնացին «աշխանան»՝ խոհանոց՝ կերակուր եփելու: Հանի մարը նստեց Հանի աղայի դիմաց և, դիտելով նրա ամեն մի շարժումը, սպասեց, որ նա մի բան ասե:

Բայց ո՛չ մի նշան՝ թե ուզում է խոսել: Նրա լուրջությունը ցույց էր տալիս, որ խորին ու մշտական խռովք և ներքին տաժանելի մի աշխատանք դուր էր գալիս նրան:

Մի պատկեր կար, որ երևակայության մեջ ամբողջացնում էր նա: Դա նրա կիրքն էր, որ նրան և՛ սարսափեցնում էր, և՛ ուրախացնում: Նա տեսնում էր անդամալույծի դիակը և աշխատում էր նայել նրա սառած, բաց աչքերին: Ճգնալուրի մուլցի մեջ ընկած հավատացյալի կրքով նա հետևում էր այդ պատկերին և աշխատում էր երբեք, ոչ մի վայրկյան աչքից բաց չբռնել. ինքը, միայն ինքը եղավ այդ սարսափելի պատկերի ստեղծողը: Դա իր մեղքն էր, ցածությունը, իր անգթությունը: Եվ ինչքան երկար նայում էր այդ դիակին, այնքան կսկծում էր իր սիրտը և այնքան էլ հանույժ, հանգիստ էր գգում: Անդամալույծը դառավ մի սուրբ, մի պաշտելի սուրբ նրա համար: Նրա դիակը սրբազործում էր ծերուկի մեղսալից սիրտը: Անա ինչու նա կառչել էր նրան:

Բայց այս ապաշխարողի թեթևացումը երբեմն էր միայն: Կենում էին բա-
պեններ, որ նա զգում էր, թե խելագարվում է: Այդ պատահում էր, երբ նա
պայծառ գույներով պատկերացնում էր ի՛ր իսկ մահվան օրը, կամ երբ հի-
շում էր իր սարսափները փախի գիշերը: Հիմա էր հաշիվ տալիս իրեն և զգաս-
տոռեն հաշիվ տալիս, որ հենց այդ սարսափներն է կեղ իր ույրը, այն
արհամարհված էակը, որի մեռնելը ինքը ցածոգի կերպով այնքա՛ն հեշտ և
հասկանալի համարեց փախի օրը: Եվ ինչպե՛ս կարելի էր բողբոջ նրան մահ-
վան առջև, և կա՛ր արդյոք մի արարած, որ շտանդփի մարմնական ցավից,
չվախենա մահից և իրավունք չունենա ապրելու: Եվ ի՛նչ համակերպությամբ
բնդունեց անդամալույծը իր համար որոշած վիճակը և ի՛նչ անձնվեր հոգա-
տարությամբ նա մտածում էր փախչողների ապահովության մասին: Սա ար-
դեն խոցում էր Հանու սիրտը: Եվ երբ Հանին հիշում էր, թե ինչպես ինքը
անկարող եղավ կյանքի սերը մեղցնել իր մեջ և դիմանալ մահվան մերձեց-
ման, մինչդեռ այն հասարակ, չնկատված էակը այնպես արիաբար վճարեց
իր տուրքը, Հանին խայթված վեր էր բարձրացնում իր խսնարհած գլուխը և
խելագարի պես նայում Հանի մոտ:

— Հանի աղա՞,— արթնացրեց նրան իր կիներ:

Հանի աղան նայեց նրան խորասուզված հայացքով և լռեց:

— Ախր, մեմ ըսե տեսնե՞մ՝ ի՞նչ կմտածես,— հանդիմանեց Հանի մարը:
Հանին լուռ էր:

— Թե կուրացածդ է միտո՞ղ բնկե՛ տղա՞ն սաղ ըլին. ինչի՞ կմտածես, թե
Սրբունին վրա է միտո՞ղ՝ բան չունի՛ս. անհանձնե՞ր մեռան, ավելի ազիզնե-
ր... լավ կըսեիր, թե «ան ավելորդ է»:

Հանին մռայլ նայեց իր կնոջը և գլուխը օրորեց:

Եվ նա սաստեց՝ խստահայաց նայելով Հանի մոտ:

— Սո՛ւ... ավելորդ մարդ չկա. աստծու առջև հոգին հոգի է:

Հանի մարը զսպվեց:

— Օ՛հ,— հառաչեց Հանի աղան,— զե՛հ, սատկող շանը հարցուր, թե
սատկելը դուլա՞յ (հեշտ) բան է:

Նրա դեմքը տխուր էր, աչքերը խորն բնկած, իսկ անածիլած կզակի ու
այտերի ներմակ մոռուփի ցախերը նրա դեմքին տալիս էին խստակյաց ճգնա-
վորի երևույթ:

Մի շաբաթ անց Հանի աղան պառկեց անկողնում: Երեկ ժամում մտել
էր: Քրտնացրին, ֆելդշեր բերել տվին: Ոչինչ օգուտ չեղավ: Եվ մի երեկո
նրազ վառելու ժամանակ Հանին տերտեր ուզեց: Հանի մարը ծնկներն էր ծե-
ծում և գողունի նայում Հանի աղային, որ տեսնի, թե վտանգն անցնում է,
թե ոչ:

Եվ մինչդեռ տնեցիք, բաժնեկից իրենց հուզմունքը, սպասեցին մի պահ ևս, որ գուցե թե Հանին ինքը մոռանա և էլ չպահանջի տերտերի գալը, Հանին հանգիստ և պարզ կրկնեց, որ տերտերի պետք ունի: Սահեցին: Եկավ արծաթազարդ տերտերը, որ բնագրով իմանալով, թե հիվանդը մահամեռն է, հետք բերել էր հազորությունը:

Տնեցիք բոլորվեցին հիվանդի շուրջը: Տերտերը ձեռով արավ, որ հեռանա, հասկացնելով, որ հիվանդին պիտի խոստովանեցնեն: Քայքայեց Հանի աղան խնդրեց, որ մնան: Եվ բարձր ձայնով, մոլեռանդ հույզով խոստովանեց: Պատմեց, թե ինչպես ինքը բողեց անդամալուծին:

— Ի՞նչ ասեցիք, — մեղա, — լացեց և համբուրեց ավետարանը:

Տերտերը մխիթարեց և հազորություն տվեց:

Եվ երբ հիվանդը հազորություն առավ, դողդոջուն ձեռք տարավ բարձի տակը և, հանելով թղթի մեջ փաթաթած մի բանի ոսկեգլուխ, տվեց տերտերին:

— Աս քեզի, — շշմեց նա և, հանելով մի ուրիշ փաթեթ, դողդոջուն ձեռով մեկնեց տերտերին ու աշխարհի երեսայական արտահայտությամբ նայեց նրան և ուզում էր մի բան ասել, բայց մնաց, շունչը կտրվում էր. սաստիկ հուզված էր:

— Աս ո՞ւմ, — հարցրեց տերտերը՝ կռնալով նրա վրա:

— Ո՞ւմ տաս... — մրմնեց հիվանդը և լռեց:

Արտասուք խեղդեց նրան: Շունչ առավ և հառաչեց.

— Այդ ա տուր աղիստներուն...

Եվ խլելով տերտերի փեշը՝ համբուրեց և մղկտաց.

— Ավելորդին հոգուն համար...

— Կվացիդ պրծա՞ր, իրիցկին:

Գեղիկի իրիցկինը սապնոտ մատով սղալեց ականջին թափած դեղնավուն մազերը, շիտկվեց և նայեց հարցնողին:

Տիրացուի կնիկն էր, չոր ու ցամաք, մնոտ երես, կարմիր մազ: Եկավ ծամոնր բերնում ծոմոնելով ու թեշիկը օրորելով նստեց երկար գեղանին:

Իրիցկինը քրտնամխած հեռում էր: Կլոր կարմիր երես, ձվաձև, շեկ-սպիտակ հոններ ու քարթիչներ, ինքը հաստիկ, լայն շաղագֆար:

— Մնաց տերտերիս շապիկները, ան ալ վամ՝ կպրծնիմ:

Եվ իրիցկինը աշները պտտեցրեց խայտաճամուկ վաղցաշորերին, որ նախշուն կարկատանների պես փռել էր սրահի ֆաբերին, պայծառ արևի տակ. և նայեց այնպես լուրջ, ինչպես նկարիչը, որ երբեմն նկարելը թողնում և դիտում է իր կտավը:

Նա նորից թեփվեց վաղցատաշտի վրա, և նրա կուրծքը կախվեց տաշտի մեջ: Բոքիկ ոտների պնեղները նպնայում էին վաղցաշորի ցեխի մեջ, և սապոնի սառած փրփուրները թռել-կպել էին նրա ներմակ բաց սրունքներին: Եվ նա մի կեղտոտ շապիկ հաստիկ ձեռներում խեղդելով՝ սեղմում էր, ցայում, ֆրեում, և դա այնպես եռանդով, որ նրա թխիկ մարմինը քլքլում էր դմբոյիկ գառան դմակի պես:

Մի սև հավ կեղտոտ ոտներով եկավ կանգնեց փռած շորերի վրա և հիմար հայացքը սկսեց շրջել մեկ վար, մեկ վեր:

— Քա ֆը՛ր՛շ, ֆը՛շ էրա,— պատովող կաշու ձայնով նշաց շար իրիցկինը, ռուսիի պես ճետվեց դեպի հավը, արագ մի ֆար խլեց ու նետեց հավի վրա:

Հավը՝ ավելի նշալով ֆան պանանշում էր վտանգը՝ թռավ կտուրից օդի մեջ հավանորեն սավառնելով՝ բավական հեռու իջավ տիրացուենց բակը:

Նորից խաղաղությունը նստեց իր տեղը: Միայն իրիցկնոջ վաղցֆի ճրդֆոցն էր լսվում և երբեմն էլ մի նվոց, որ դուրս էր բոշում նրա եփվող կրծֆից, երբ նա մոլեգնում էր և վաղցֆը շարշարում. և բռնված խոնկորի ձայնի պես ուրբումով խփում էր յը՛ի, յը՛ի, յը՛ի...

— Քա՛, իրիցկի՛ն, տեր Մարուֆը կրսեն մեռնի կը, ասօր շատ է ծանդրցե,— խոսեց տիրացուի կնիկը ճղիկ աշները թեշիկից չպոկելով:

— Է՛հ, եսի՛մ, նեա կմեռնի, նեա կապրի,— մրբմրբաց իրիցկինը և տրոֆեց ծխից կսկծող աշները:

— Ձէ՛, իրիցկին, բան կրսեմ, շի ապրի, տիրացուս կրսեր հոգեվարֆի մեջ է,— խոսեց տիրացուի կինը ցած ձայնով և զգույշ նայեց շորս կողմը: Իրիցկինը լուռ մնաց:

— Հը՛, գիտես թը տերտերս է,— հանկարծ ասավ իրիցկինը ու ալանջները սրելով՝ վաղցֆը բռնեց ու մնաց մի վայրկյան:

Տիրացուի կնիկը վեր կացավ և նայեց պատի գլխից:

— Տերտերն էկավ:

Ասաց ու գող կատվի պես ծկեց իրենց բակը:

— Գուֆա՛մ, գուֆամ,— լսվում էր հեռվից տերտերի մկկող ձայնը,— մաշտոցս առնեմ՝ գուֆամ:

եկա՛վ տեւտերը՝ տեր-Հմայակը, և մտախոհ նստեց դռան աշ կողմը, քա-
րին: Ու արձանացա՛վ: Չոր ու ցամա՛խ երիտասարդ էր, ցորեագույն, շէշա-
եւեւ, ցանցառ-մորուխ, մորուխի քելերը օղակ-օղակ:

Նայեց դիմացը մտազբաղ, սեւոուն աշխերով: Ներքի լայն շուրթը կախ,
պոկոշ, բերանաբաց՝ մտածում էր լուռ:

Վայր բերեց դեղնած, եղոտ գլխարկը, հանեց լայն, կարմիր բաշկինակը
ու սկսեց ֆրոնեմը սրբել՝ ինճնագոհ աշխեր լայն ու արագ նպնպացնելով:

— Տեր Մարութը կվախնան՞վի.— խոսեց նա կարծես ինճն իրեն, գետին
նայելով:

— Հը՞, տեւտեր չա՞ն, կվախնան՞վի...— շիտկվեց հանկարծ իրիցկիներ
և տա՛մ չբոմ խաշած մատենեով տաշտի եզրը լոճած՝ ֆրանսիոս եւեսը
դարձեց տեւտերին և աչրող ֆունքեր հարցականորեն վեր ֆաշելով՝ բե-
րանբաց նրան նայեց ու աշխեր շլեց:

— Ասօր կվախնան՞վի.— խոսեց տեւտերը՝ էլի կարծես ինճն իրեն:

Իրիցկիներ վախով քե հետաքրքիր՝ նայեց նրան մի քիչ էլ և կմկմաց:

— Տեւտեր չա՞ն, հիմի ի՞նչդ պիտի ըլի, հը՞...—

— Ի՞նչը, — հարցրեց տեւտերը մեկնեաբար և սառտիկ մտազբաղ:

— Տեր Մարութին ծխերը:

— Մխեր ինճի մնաց, իցցուն ծխի համար զահանա՞ պիտի կանչեն: Կա-
վան, Պոտոյենց Արուրը, Սերոբ սղան քսին՝ նոր տեւտեր շենք բերե: Քեֆի՛դ
աշե:

Իրիցկիներ գորովանեով նայեց տեւտերին և խնդմնդաց:

— Վայ ի՞նչ լավ էղավ, տեւտեր չան, ոտներուդ մեռնիմ:

Եվ ուրախ-ուրախ վրա բնկավ լվացֆին: Եվ այնպես եռանդով շրփացրեց
շապիկը, որ սապոնը քոսով նրա բշերին, որ հիմի կարմիր ձմերուկի պես
արնով լցվել էր:

Հանկարծ կանգ առավ ու դիմեց տեւտերին:

— Չախլամսմ էճե՞մ, տեւտեր չան:

— Չէ՛, չեմ ուզե, վախտը չէ: Դու եղոյին դրկե ֆաղաֆ, քող ֆեզի հա-
մար շապկցու առնե: Է՛հ, ես էրթամ. գնա մաշտոցս բե՛ր:

— Բերե՛մ, տեւտեր չան.— ու իրիցկիներ լվացֆաշուրը կաթեցնելով, գյուր-
վող տակառի պես ներս բնկավ՝ տեւտերի պատվերը կատարելու: Նրա բաց
ոտների պնեպները պարզ տպվեցին չոր հողի ու դռան սեմի վրա:

Երկար երազած ու հանկարծ եկած ուրախությունը այնպես էր հուզել ու
շշմեցրել տեւտերին, որ նա ժպտալու իսկ կարողություն չուներ: Ընդհակա-
ռակը՝ դառել էր լուրջ, հանդիսավոր և հոգածու. հոգածու՝ երջանկությունը
ձեռնում այնպես լա՛վ պահելու: Բայց միաժամանակ նա մի տեսակ գորո-
վալից էր դառել և լցվել էր բարություն, տեսական բարություն դեպի ամեն ինչ:

Իրիցկինը դուրս եկավ՝ թացուտած եղոտ մաշտոցը լվացնում բռնոված ձեռքերը: Տերտերը մաշտոցն առնելով արագ վեր կացավ: Եվ սկսեց տեղում կանգնած՝ շփոթված մտածել:

— Կրսեի բը մե շախլամամ խմեիր,— խոսեց իրիցկինը այն ձայնով, որ դիմում են հիվանդին:

— Հը... չէ,— սրափվեց երջանկության մեջ սուզված ու շշմած տերտերը և շարժվեց դեպի իր կարգակցի տունը: Իրիցկինը կանգնեց, գմայլված հայացքով նայեց տերտերին և այդպես մնաց՝ մինչև տերտերը հասավ գյուղամիջի աղբյուր, ուր մի սլառավ կին ղողղողալով մոտեցավ տերտերին, աչքն առավ: Տերտերը ծովեց դեպի բլուրը և անհետացավ մի դեզի հետև:

— Աջիդ դուրպան,— մրմնջաց իրիցկինը գորովազին և մարդ խեղդողի պես կուացավ իր լվացքի վրա:

Տերտերը մտախոհ հայացքը գետնին՝ գնում էր մեռնող տեր Մարուհի մոտ:

Լեռնային երկրի մեղմ արևը իր կենարար եռանդը թափում էր նրա ուսերին, մեջքին, դեմքին, և շարժումները թեթև օդի մեջ տերտերի մեջ այնքան էին վառում կյանքի ծառավը, որ նա իր արագիլի բիթը երբեմն օդի մեջ սրբորով հոտոտում էր ու խմում այդ զով ու թեթև օդը՝ բնտիր զինու պես: «Ոխա՛յ», հառաչեց տերտերը և աչքերը թռչեց՝ զգալով երակների մեջ մի փաղցր առողջություն: Նա գոհ էր, որ ինքը չէ մեռնողը, զգաց մի անասելի հանույժ, որ մարդ ուրիշ ժամանակ լավ չի գգում:

Մոտենում էր տեր Մարուհեն խրճիթին:

Մի խումբ կիսամերկ երեխաներ խրճիթի առաստաղի պատուհանը շրջապատած՝ զգույշ առաջ կոանալով գոգունի ներս էին նայում: Տեր Հմայակը նոր էր մոտեցել խրճիթի շեմքին, որ ներսից նրա առաջը կտրեց զառամյալ կուրամակ տիրամայրը և նրա աչքը բռնելով կանգնեցրեց ու համբուրեց:

— Ոտենեո՞ւղ մեռնիմ, ախր տերտե՛րս...— բիթը վեր փաշելով, լացակույմեց պառավը, կարծես տեր Հմայակը նրա որդուն կյանք էր բերելու: Բաց թողեց տերտերի աչքը և կարմիր թաշկինակը գոտկից հանելով՝ փակցրեց մի աչքին, հետո մյուսին և— օ՛օօօֆ, փռանա՛ր լուսս, օ՛օօօֆ...— մրմնջաց ու հետևեց տեր Հմայակին, որ արագ անցավ օդան: Հանեց դեղնած գլխարկը. տվեց սան տակից վրա հասնող կսրճահասակ հարսին և նստեց սափուին: Նրան հետևեցին տիրամայրը, իրիցկինը, որ ծնկները շփելով՝ ցավում էր ու տրորվում: Չոհեց մի ծանր լուրջություն:

Անկյունում, օջախի կողքը, նախշուն վերմակի տակից ցցվել էր հիվանդի դեղին մորուր: Գեմքը խիստ էր ու սրված: Վերմակը շարժվում էր արագ հեռոցից:

Մեռնողի տարեց եղբայրը մտքը թե՛ ընկած՝ կապույտ բաշկինակով ճան-
ներն էր հշում նրա դեմքից և հոգածու աչքերով նայում հիվանդին:

Հիվանդին այդ առավոտ հաղորդել էին, բայց տնեցիք, որ անհույս էին,
դեռ չէին հաշտվել մահվան հետ:

Հիվանդը խոժոռ նայեց առաստաղին, հետո ուզեց մի շարժում անել, բայց
թողեց կամ անկարող եղավ և նորից աչքերը փակեց: Տիրամայրը գլուխը
երեքցնելով մոտեցավ հիվանդին:

— Տերտեր չա՞ն...

Հիվանդը աչքերը լայն բացեց և նայեց շուրջը: Նրա դեղնամուրի դեմքը
կաշվի տակ արդեն պարզ գծագրվում էր՝ իբրև պարկը գցած զանգ և անեղ
երևույթ էր տալիս նրա հայացքին: Երկու ականախոռոչում հարցական սև աչ-
քերը կարծես բներից դուրս նայող անհանգիստ մկներ լինեին:

Տեր Հմայակը նայեց, նայեց հիվանդի սրված թթին, այդ փիթը փակա-
գծող երկու հարթվող ակոսներին և մտածեց, որ էլ նա վերկենալի՛ք չունի: Եվ
ապահովության զգացումից բարձրածայն հառաչեց.

— Է՛հ, տիրոջ կամեն է, ի՛նչ է՛նենք:

— Օ՞հ՝՛՛, աչքս բռնանա, վո՛ւշ,— գողունի հառաչեց տիրամայրը և
թաշկինակը տարավ աչքերին: Նրան հետևեց չորացած իրիցկիներ:

Տեր Հմայակը երազների հետ էր:

«Սերոբ աղան՝ տարեկան երկու մանեթ. Տիլիպոյեց տնեն՝ իրե՛ք մա-
նեթ...» — մտածում էր նա՝ հաշվելով իր նոր ստանալի՛ք եկամուտները: Բայց
չէր կարողանում կենտրոնանալ:

Հանկարծ մի պատկեր: Ահա ի՛նքը, տեր Հմայակը եկեղեցի է գնում, գլու-
խը բարձր, հպարտ, առանց մրցակցի: Ի՛նքը հեռո՛ւ է. միակ ֆահաճան. գլու-
ղի կանայք, աղջկեք, ծեր ու ջահել՝ նրան են նայում: «Տեր Հմայակը» մտա-
ծում են ամենքը, և մեծ հեռուություն, հմայք կա այդ բառի մեջ՝ «տեր Հմ-
այակը»... Ահա իր հետևից կանանց խմբի հետ եկեղեցի է գալիս նաև իր
իրիցկիներ. գլխին կանաչ փուշի, հագին մախմուր՝ միակ իրիցկի՛ներ... Ամենքը
նայում են իրիցկեղը, իսկ իրիցկիներ նայում է իրեն, տեր Հմայակին: «Օտա՛ցդ
մեռնիմ, տերտե՛ր չան», — մամնջում է իրիցկիներ յուրովի: Եվ անհա հանդի-
սավոր ֆայերով ներս է մտնում տեր Հմայակը եկեղեցի, ամենից գիտուն.
աչքերը լուրջ, տիրական՝ նայում է իր աղջկ և սկսում ժամր: Ի՛նչ երջանկու-
թյուն... Եվ նա խանդաղատանք զգաց դեպի մարդիկ: Մի՛նչև անգամ դեպի
հիվանդը նա բարի զգացումով լցվեց: Հե՛տո այդ խանդաղատանքը անցավ
դեպի իրիցկիներ և այնպես ախորժով նմեց նրա սիրտը, անցավ մեջքով և
փոխվեց մի ֆաղցր սարսուռի, որ տերտերը այդ զգացումից ազատվելու
համար՝ հառաչեց և աչքերը նպնայացրեց:

Եվ պահանջ զգաց մի բան ուտելու:

Հետո նորից նա մտածեց իրիցկնոջ մասին: Եվ նրան թվաց, թե իր իրիցկիներ զրկված է, բիշ է գուրգուրված, և ժամանակն է նրան փաղաֆշելու, գոհացնելու:

«Խեղճ իրիցկինս. չորս հատ շապկցու առնեմ, բող հագնի պոլ-պոլ»— մտածեց նա:

Նա մոռացել էր մեռնողին: Հանկարծ միայն նկատեց, որ մեռնողը իրեն է նայում: Նրան թվաց, թե մեռնողը նախանձում է իր առույգությանը, ծխերին: Եվ տհաճություն զգաց, որ նա իր նախանձով գալիս է բուռնավորելու այս երջանիկ օրը: Նրան թվաց, թե հիվանդատներեն էլ նույն նախանձով են լցված դեպի ինքր: Եվ ասաց.

— Իշալլահ, տերտերս թեզրմ կլավնա, իրեն ոտովը ծխերուն ճշխարֆ կտանի:

— Էհ, տերտեր չան, ծխերը բեգի կմնա,— կսկծալով փսփսաց տիրամայրը՝ և լուռ լացով բերանը ծոց: Իրիցկին էլ լցվեց:

— Վո՛ւշ, աս օրն ա՛ պիտի տեսնեինք. վո՛ւշ,— ասաց ու ծնկները ձեծեց, չզսպելով իրեն՝ սկսեց հեծկլտալ:

— Տե՛, տե՛,— չոր ու հրամայական ձայնով սաստեց տեր Հմայակը,— ձեռք մի՛ ցկե, ի՞նչ է էղե. ի՞նչ կա լալու:

Նա գայրացավ այդ լացից և ուզում էր ավելի բուռն հանդիմանել իրիցկնոջը: Նրա համար սաստիկ անախտո՞ւ էր այդ լացը և անտեղի:

Հիվանդի հոգեվարքը սկսվեց: Գաժան ժպտի նման մի բան շարժվեց նրա ծոմովող դեմքի անկյուններում: Հիվանդապահը չոփեց անկողնու մոտ և հիվանդի աչք ձեռն առնելով, ետ արեց նրա մազերը բթի վրայից: Մեռնողը նայեց առաստաղին, ուր մի բան կարծես աշխովն ընկավ: Բայց դա թվում էր: Նա ցնցվեց, խորը շնչեց և մնաց:

Երկու բուլեաշափ մահը կատարում էր իր կուպիտ, անասնական գործը: Մեռնողը բացեց բերանը, որսաց օդը և երկար պահեց բոֆերում, ապա արտաշնչեց:

Հետո կարծես մի շարժում էր ուզում անել: Ամենքը վեր կացան և սպասելով նրա շարժման՝ ֆարացած մնացին նոր դիրքերում:

Հիվանդը հանգել էր արդեն:

Հիվանդապահը նշանակալից հայացքով գոգունի նայեց իրայիններին: Իրիցկիներ օձի կծածի պես վեր թռավ ու ճչաց:

Տեր Հմայակը մի պահ խոռովվեց և մահը վանելու համար սկսեց անբնական բարձր ձայնով իր աղոթքը:

Մեռելի սառած աչքերը նայում էին մի անլուծելի, ծանր խորհրդով:

Մեռելահոտն ընկել էր վանքի բակը, շուրջը. հեռուն, արեախանձ, փոշե-
քաթավ դաշտերը:

Փախստական հիսուն հազարանոց մի ժողովուրդ եկել չոֆել էր բաց դաշ-
տում, հրատոշոր գետնին, արևի տակ:

Կարծես բնությունը վառել էր դժոխքի բոլոր վառարանները: Մի բարակ
փոշի ծանր պարում էր բազմության գլխին, օդը եռում էր հորիզոնում:

Ի՞նչ բազմություն... խունացած, խանգրած՝ կարծես աֆրիկյան տափաս-
տանների հրդեհից փախած վայրի գազանների ու անասունների ոհմակներ,
որ հշվել, ամբոխվել էին մեծ տարածության մեջ և կալմեջ եղած, անակնկալի
մեջ շփոթված հեռում էր ու ծանր շնչում: Մղձավանջային հոգեվարձ: Եկել էր
ամբոխը և հետք բերել էր իր անասունները, կայր, ցնցոտիները, բրտիներ,
կեղտը և մի զարհուրելի հոտ աղբի, վերքի, գեշի, մեռելի:

Մահը նարակում էր: Եվ ամբոխը մահերով խոցված հառաչում էր, տրե-
տընչում, իրար անցնում, անասնանում և մեռնում:

Խումբ-խումբ բնտանիքներ ուրուր տեսած հավի ձագերի պես ծվարել էին
պարիսպների տակ, ծառերի մոտ, փառերի վրա, ճամփի հենց մեջտեղ և մահ-
վան ծուլությամբ փառացել մնացել:

Մի հիվանդ կին էր պառկել ծառի տակ, մի կենդանի մեղրամոմ, գյու-
ղական ժամի մեղրամոմ՝ կեղտոտ և նիհար: Եվ նվում էր՝ բարակած, վերջին
բլեն ընկած: Մտերի մյուս կողմը՝ հենց գլուխը հիվանդի գլխին տված՝ մեկ-
նքվել էր իր հասակավոր ամուսնու դիակը. խստադեմ, աչքերը երկնքին չռած,
ատամները բաց: Մի ծանր, հրամայական արտահայտություն կար նրա սրված
դեմքի, ոսկրոտ մարմնի և չորացած ձեռքերի մեջ, որ դրել էր կրծքին:

Հող էր պահանջում, հրամայում էր, որ իրեն քաղեն: Եվ խիստ էր այդ
հրամանը:

Բայց շուրջը դաժան օրգիա էր: Հարևան խմբերում եւ մեռելներ կային:
Դիմացը, հետևը, ծառերի տակ մեռելվոր բնտանիքներ կային, որ չէին նա-

յում ոչ մեռնող կնոջը և ոչ նրա ամուսնու կողմը: Այնտեղից հիվանդների տնեց էր գալիս մերք սուր, մերք խուլ և խուլոս:

Խստասիրտ էին դառել մարդիկ. էակը էակին մտիկ էր տալիս մշուշային աշխրով և չէր տեսնում: Ասվել էր ամեն ինչ, լսվել էր բոլոր զանգատները, արվել էր բոլոր նիզը — և մի բան չէր օգնել:

Պիտի մեռնեին ամենքը, հերքով, դանդաղ, անօգ:

Հիվանդ կիներ նայում էր երբեմն իր տասը տարեկան աղջկան, որ խելով նստած, ինչպես իրենց տանը, ինչպես իրենց կոկիկ սենյակում և իր կապույտ-ծաղիկ աշիկներով, կոտրած ժպիտով նայում էր շուրջը:

Եվ իր ամաշկոտ, գանգրահեր գլխիկը խնկախաղողի ողկույզի պես մի ուսին ծռած՝ բաթիկները սեղմել, դարսել էր փոքին: Ու սպասում էր: Ինչի՞: Ո՞վ էր իմանում: Կարծես սպասում էր, թե հիմի մայրիկը իրեն բույլ պիտի տար տանից դուրս գալու և խաղալու: Երբեմն բաց էր անում իր խմոր-խմոր բաթիկը, դրստում էր փեշերը, կսկվում, ուղղվում և էլի խնամով դնում իր փոքրիկին:

Կողքի ծառի տակից մի հեծկլտոց լսվեց: Հիվանդը դեմքը դարձրեց այն կողմը: Հարևան մեռած կնոջ Երեխան էր, որ այդպես հեծկլտում էր: Ջայն էր տալիս մորը, հրում էր, օրորում, բայց մայրը դաժանորեն լուռ ու համառ՝ չէր լսում նրան:

— Աստծո՛ւ սիրուն, մեռե՛լս մնաց, մի բուռ հո՛ղ.— հեծեց կիներ:

Ջո՛ւր. նրան լսող չկար. դա նրա հերթական աղերսն էր, մեհենական և դրա համար էլ հուսահատ:

Խուռն բազմությունը բժժում էր փեթականոցի պես:

Ահա կատաղի գայլերի պես ցատկելով մարդկանց դիակների վրայով՝ խուռնեց նրանց համար եկող հացի սայլերի վրա և սկսեց կողոպտել իր համար բերած հացը: Կոխկրտեցին Երեխաներին, պառավներին, պատառոտեցին իրարու շորերը: Օդը լցվեց սուր ճիչերով: Ոսկրոտ ձեռքեր՝ տատասկների պես խռվեցին հացերի մեջ: Կիներ նայեց իր աղջկան, հոգնած աշխեր դարձրեց մարդկանց ոհմակի վրա, մի բան ուզեց ասել, բայց հառաչ դուրս եկավ: Ջեռք, որ օդի մեջ էր, հնձված հասկի պես թրպաց գետին: Ու կիներ լոնց: Լոնցին նաև գայլերը: Միայն ճանճներն էին, որ փոքրիկ սլանների պես սուրում էին օդի մեջ, գալիս բզզում էին ականջի տակ և հեռանալով՝ մի տաղսուկ ախուրությամբ միտքը համակելով՝ տանում էին հեռուն, դեպի ինչ-որ հուշեր:

Հեռվից մի ձայն ծորեց.— մեռե՛լ, մեռե՛լ...

Բազմության միջից գլուխներ ցցվեցին՝ բորենու հարցական հայացքներ և նայեցին այն կողմը: Մեռելաբաղ սայլերն էին: Սայլապանը մոտենում էր և հոգնած անասունի անտարբեր ձայնով մեհենաբար ծոր տալիս՝ «մեռե՛լ, մեռե՛լ»:

Մեռելատերերը կիսովին բարձրացրին գլուխները և բորենու հայացքները հառեցին դեպի սայլերը: Նրանք ծանր նոռալով, անշտապ ու ստոգտուկ շարժումներով առաջանում էին դեպի մարդկային նախիրը: Մեռել էին ուզում նրանք: Բայց մեռելատերերը անշարժ ու լուռ դիտում էին նրանց և տեղներից չէին եռում: Շոգը, ցավը, ծուլությունը չարդել էր նրանց. թմրել էին կեղտից,

սովից և մեռելահոտից: Բայց սայլերը մոտենում էին մարդկային փողոցների միջով: Նրանցից մինը գալիս էր դեպի հիվանդ կիներ:

Մեռելատերերը նվազով վեր կացան, ձեռնով արին սայլապանին ու իրենք կացան մեռելների վրա՝ պատրաստվելով վերցնելու և սայլին հանձնելու:

Սայլը մոտեցավ՝ դռնից և ցնցելով իր վրայի մեռելները, որ սայլի բռնար շարժումներին հնազանդ՝ բոլոր էին տալիս իրենց օրոհելու այն հազար ու մի ձեռնով, որ սայլի հմայր կրելագրեր: Էլ կամֆի ոչ մի նշույլ: Նրանք առարկաներ էին:

Սայլապանը մոտեցավ և ճամփի եզրին կանգնեց:

— Դե, ով մեռել ունի՝ բերի,— գործնական սառը ձայնով կանչեց նա, աշխեր եզներին զգած ու հանգիստ սպասեց:

Մառերի տակից վեր կացան մարդիկ դանդաղ եզների պես և կարծես շուրթեր, կարծես գողացած իրեր լինեին դուրս հանելիս՝ վերցրին իրենց մեռելների և տարան զցեցին սայլի վրա:

— Էլ կա՞, բերե՛ք,— կանչեց սայլապանը իր շուրջը հավաքված բազմությունը:

Ոչ ոք չպատասխանեց: Ամենք լուռ ու խիստ հայացքներ հառել էին մեռելներին, որ անբնական դիրքով մնացել էին իրար կողքի, իրար վրա՝ տառեխների պես:

— Դե, շո՛ւտ արե՛ք, շոգը զոռեց, հոտը դիմառալու բան չէ,— շտապեցրեց սայլապանը և փափախք վերցնելով սրբեց իր քաղիք դարձած կարմիր մազերն ու մնուա երեսը:

Ոչ ոք տեղից չբնդաց:

Սայլապանը սրտնեղեց ու զոռաց.

— Այ ձե՛զ մարդ ասողի հերը շուն դառնա, հոտեցրի՛ք աշխարհ, դե բերե՛ք, է՛:

Ու իբրավ սայլից:

Նրան հետևեցին երկու կին ու մի աղամարդ և լուռ մոտեցան դիմացի ծառի տակ մանացած կնոջը, վերցրին ու օրորվելով, տե՛հալով բերին, սայլին դրին:

— Մի՛նն էլ հրեն է՛ն կնկա գլխավերին է,— ցույց տվեց սայլապանը:

Խուժրը մեծացավ. գուրի եկան, մի տեսակ աշխույժ եկավ վրաները: Մուլուրյուներ պարտվել էր, և մեռել ճամփելու աշխատանքը ինչ-որ անմեկին ուրախություն էր բերում: Գուցե նրա համար, որ հրապարակից հշվում էին մեռելները, այդ խստապահանջ անգոն էակները, որ հրամայել և հրամանը միշտ կատարած տեսնել գիտեն: Նոանդով մոտեցան կնոջ ամուսնու դիակին և արագ վերցրին: Կինը սկսեց ինչ-որ սվսվալ. բան էր ասում, որ չէր հասկացվում: Դիակը սկսեց ձեռքերի վրա մի կոմիկ ու տխրաշուք պար: Մովն

բնկած մակույկի պար, որի մերք մի եզրը, մերք մյուսը շրջվում է վար ու նետո վերացող ալիքի հետ ծառանում է և վեր, խաղ անում, շոգուում ու հանկարծ իջնում:

Ինչ-որ բախուցյալ մի եսական բան, ինչ-որ խորամանկ գվարճացում ուներ իր մեջ այդ դիակը: Կարծես կանչել էր այդ մարդկանց, որ հեծնե նրանց ձեռներին ու զբոսնե. կարծես ամենեք պարտավոր էին ճիգ թափել. նրանք չանում էին, իսկ սա ոչ մի շարժում, ոչ մի նշան, թե՛ ես էլ եմ օգնում ձեզ, որ ինձ տանեք>:

Վերջապես դիակը մոտեցրին սայլին, ռտֆերը դրին մյուս մեռելների վրա և հրեցին առաջ: Մեռելը գնաց, պառկեց և շարունակեց հայացքը խիստ գամել դեպի վեր:

Հիվանդ կինը տնաց, դեմքը կնճոռոտեց և աչքը գցեց իր աղբյակ: Սա տխրամած, կոտորված վար նայեց, խեղճացավ և աչքերը գցեց կողմը: Մայրը հառաչեց ու սկսեց անարցունք մի լաց, որ դեմքի ծամածոումն էր ավելի:

Սայրը դուրսաց և բուր ու անտարբեր շարժվեց դեռ. դեպի այլ մեռելներ:

Լոեցին ամենեք ու փտած փայտերի պես վայր թափվեցին, անշարժացան:

Արևը թեփվում էր: Փռչին, հոտը ավելի ծանրացան: Մի հոծ ժողովուրդ ֆայֆայվում էր հսկա դիակի ֆայֆայումով. կարծես բացվել էր մի ահագին փորոտիք, զգգգվել էին բյուրգալար աղիքներ, և մարդկային կոկոլանքն ու լուծվող մկանները գոյացրել էին մի լայն կաթսայի զգվելի շիլափլավ:

Նստած էր աղբիկը, այդ հրեշային քանգարանի արձանիկը և սպասում:

Մի ֆանի ֆայլ նրանից հետո, ֆարի շվաֆի տակ մի այլ բնտանիք էր բուն դրել— մի վանա կատու, որ նոր ծնել էր հինգ ձագուկներ՝ կույր-կույր ու թմրիկ, որ ծվծվում էին:

Կարծես մեջքի վրայից փրփրալի չուր էր թափվում՝ բաժանվելով երկու մասի. այդպես վար էին հոսում նրա մետաֆսի երկար մագերը, որ նա խնամֆով լիզել էր և մաֆուր սանրել:

Մի երջանիկ տխրունակ հոգևորություն կար նրա մայրական դեմքին ու աչքերին: Հանգիստ լիզում ու հսկում էր իր նախշուն ձագերին, որ իրար բոթելով— խուծել էին նրա ստիճներին վրա և ծվծվում էին աղվամագ թոչնածագերի ձայնով: Սոռում էին, զլուրվում հեռու, հետո կուրորեն ուռնում մայրական թեմությունն ու ծիծր:

Մաֆուր, կոկիկ և ապաֆով մի տնակ էր դառել այդ ֆարի հովանին: Մի երջանիկ բնտանիք էր դա՝ նոր ծնունդներով կենդանի և հուսալի: Ահա ձագուկներից միներ, որի մի աչքի կողմը սև սաթ էր, մյուսը՝ նեմակ ձյուն— սուղենցույց էր տալիս իր ապաղա շարաննի խաղերը: Պառկեց մեջքի վրա և ներմակ թավիշ փորիկը պարզելով սկսեց թաթիկներով խաղալ մոր ականջի հետ,

որ կախված էր նրա դնչի մոտ. հետո ցատկելու պես արավ, որ շուտ գա և կանգնի, բայց գլորվեց և ընկավ հեռու: Մայրը ասես ժպտաց այդ ձախիկություն վրա, հասկացավ, ներեց և հոգածու ձայնով կիսամիտվեց: Զարանհին սողաց դեպի մոր դուռը. սա սկսեց ֆաղդը մոմալ և լիզել նրա քաթիկը, դուռն ու մեջքը:

Որտեղից էր այդ կատուն: Ընտանիներից մեկն էր փախի ժամանակ բերել հետք, ի՞նճն էր փախել, որի՞ կատուն էր, կենդանի՞ էր տերը, թե՞ ընտանիքով հանգել էր — ի՞նչ իմանաս:

Տարօրինակ պատահմունք — բայց պատահմունք:

Միայն այս հանուր գծոխքի մեջ մի գրախի, մեղմ շեշտ էր մտցնում նա: Անգամ չէր զգում, թե ինչ կար իր շուրջը: Կուշտ էր նա այսօր և երջանիկ էր ինչպես առողջ մայր ողջ և առողջ ձագերի: Եվ մոմալ էր, երբեմն խլածայն ժլավում, լիզում էր ձագերին, հոգում էր իր տան ախորժեկի հոգսը և վայելում ֆաթի հանելի շվաֆը:

Հիվանդ կիներ աչքը դարձրեց իր աղջկան: Մի բան կար, որ նրան պաշարել էր այդ վայրկյանին. մի բարձր, կյանքից հայնկույս բան՝ վեհ, խիստ և ահավոր: Եվ նա անհանգստացավ, դիտելով իր աղջկան, որ անգիտակ էր կամ ճնշված, և շուտով պիտի մնար հավիտյան որը: Բայց աղջիկը դիտում էր կատվին և թեև չէր ժպտում, բայց զբաղվում էր: Հիվանդը նայեց և նոր տեսավ կատվի ընտանիքը: Մտիկ տվեց երկար, դիտեց կատվի երջանկությունը և հետո նայեց իր աղջկանը: Մի խանդաղանք, մի անուշ ախորժիկ ծորեց նրա սրտի մեջ, և նա զգացվեց մինչև հոգու խորքը:

— Ողորմությանդ մեռնեմ, աստված, որ անպակաս է, — մոմնչաց հիվանդը:

Եվ նայեց կատվի երջանկությանը, աչքերով շոյեց այդ ընտանիքի ուրախությունը և կարծես հանգստացավ:

Ահագին ցավի տագնապն մեջ մի կում չո՛ւր, որ կարեց նրա հոգու վրա:

— Աստված, — մղկտաց կիներ, — բա իմ ձագը ում պիտի մնա: Իմ ձագը մեր չպիտի ունենա...

Խասկածն ու կսկիծը նորից սողոսկեցին նրա սիրտը: Բայց դրա հետ միասին մի անուշ բալասանի պես նրա հոգու մեջ լցվեց մի ուրիշ մոր իրեն չպատկանող առաքությունը:

Ժպտաց կիներ և աչքերը փակեց:

Սկսվեց խաղաղ հոգեվարքը:

Դեռ երեխությունից, երբ որք էր գյուղում, Սերգոն աչքը բացեց շրացեց՝ միայն կարիք տեսավ:

Առաջ հոտաղ էր: Սովի հետ փուն էր մտնում, սովի հետ զարթնում: Իր կյանքում ֆաղցր վարմունք չի հիշում: Միայն փռին Ամերիկա գնալիս իր հին շալվարը նվիրեց նրան: Այնուհետև, մինչև հասակն առնելը շտեպավ երբեք, որ մի մարդ «լավ մարդ» լինեք: Լավն էլ ո՛րն է: Լավ մարդը ուրիշ ժամանակ լավ, ֆաղցր ասում-խոսում է. բայց կարիքից, նեղությանց մեջ, գործի, սակարկի ժամանակ ոչ մի կոպեկ չի գիշում ֆեզ: Միշտ աշխատում է մի կոպեկ ավելի պոկել, մի կոպեկ պակաս տալ: Հետք գործող վերջացավ թե չէ— էլի ես իր համար, դու ֆեզ համար:

Անա այսպես տեսավ կյանքը դառը մանկությունից:

Պատանությունը մաշեց կառապանության մեջ: Զուրկ ու չարֆաշ: Փռտի շինության չոր տախտակների վրա, ախոռների անկյունում, ձիերի հետ, չոգին, ցրտին, անձրևին:

Հետո էլ կարիքը ֆացով ավեց, գցեց գործարան, սզմեց մեքենաներին, կապեց մեքենայի հետ:

Հիմի, ֆանհինգ տարի է, գործարանումն է: Մեքենան է սրբում, յուզում, հսկում: Նրբմն էլ վարպետի ցուցմունքով ֆանդում, սարֆում:

Առնասարակ շատ աշխարաց է եռանդուն բանվոր դուրս եկավ՝ Սերգոն: Գործի հետ կոխվ էր տալիս. ասենք միշտ այդպես է եղել հոտաղ և կառապան եղած ժամանակ էլ: Գործը նրա սովորույթն էր, բնավորությունը:

Բայց մի բան երբեք չգրահարվեց նրանում: Դա նրա կծու բնավորությունն էր: Զոր էր շատ, խոսելու մեջ՝ գիրք: Դրա համար էլ իր ընկերները ֆաշվում էին նրանից, ոմանք էլ խուսափում: Գուցե և չսիրելն էլ նրան դառը վարմունքների համար, բայց գործարանի հին տերերի, գործադուլների, պայֆարների ժամանակ միշտ զգացել էին, թե ինչ արժե Սերգոն իր հանդուգն, կոպիտ բնավորությամբ: Այն օրերին Սերգոն իրո՛ք որ անգնահատելի ընկեր էր, այն ժամանակ շատ էին սիրում նրան: Ես իր «տեղումն» էր:

Բայց հետո, երբ եկան խաղաղության, շինարարության տարիներ, նրա ընկերները ապրելով երբեմն ուրախ, տոնական կյանքով, երբեմն դժվար աշխատանքի ճոզներով՝ մոռացան հին կոնվենտը, մեղմացան։ Նրանցից ոմանք բուլացան և սկսեցին անհոգության տալ։ Նոյն գործից ուշանալու մասսայական դեպքեր։ «Միով տալը», խմելը ուշադրության առնվեց լրագրերում։

Այս ամենը ոչ միայն սրտի խորհից վիրավորում էին Սերգոյին, այլև զարմացնում էին։

— Դուք իսկի բա՞ն եմ հասկանում, բե՞ հենց էնպես...— բարկանում էր նա ընկերների վրա։

— Վախի՛՛ մի, գործը գնում է իր համար,— ծիծաղում էին ընկերները.— վերջապես գործը մեր ձեռին չի՞, կդրստենք։

— Ձերն ա, ձեր հո՛ւրն ողորմի...

Ընկերները ծիծաղելով անցնում էին գործի, իսկ նա քի տակ մրթմրթալով ընկնում էր իր մեքենայի վրա։

Ասենք նա մի քիչ խստաբարո էր և քծախնդիր։

Մեքենաները լավ, սարքին, դառնում են, բանում։ Մի որոշ ժամանակ կա, որ պիտի հսկես, յուրես և բավական է. նրանք կաշխատեն իրենց համար։ Բայց Սերգոն սիրում է ավելորդ անգամներ մոտենալ մեքենային, մտիկ տալ, հետք խոսել, վրան մրթմրթալ։ Մեքենան նրա համար շնչավոր արարած է, նույն եզր, նույն ձին, որոնց հետ ապրել է նա մի ժամանակ և հետոները տա՛րիներով խոսել։ Դա նրա սովորույթն է։ Անբացատրելի մի զգացմունք փաշում է նրան դեպի մեքենան։ Այդտեղ կա և՛ սեր, և՛ ատելություն, և՛ զայրույթ, և՛ երախտագիտություն։ Բայց կա և մի խոր, ներքին դժգոհություն, քախծ չսիրված արարածի։ Ինչպես և հոտաղ ու կառապան ժամանակ եզան ու ձիու հետ, այնպես էլ հիմա մեքենայի հետ նա շղթայված է մի խորին անհրաժեշտությամբ— կյանքի, գոյության կովի անհրաժեշտությամբ։ Սերգոն միշտ բանեցրել է եզանն ու ձիուն, հիմա էլ բանեցնում է մեքենային։ Բայց մի բան ճշմարիտ է, և ճշմարիտ, ինչպես նրա մանկուց շարշարված, զրկված և ծեծված կյանքը, որ եզն ու ձին երբեք չեն բանել ինքնակամ և չեն քողել, որ նա մի բույս անհոգ նստի։ Հակառակ՝ նրանք բանել են դժկամ, խուսափելով, և երբեք, երբեք նրանց պետքը չի եղել, քե Սերգոն ինչ կարիքի, ինչ ցավի մեջ է։ Պետք է շարունակ աչիք վրաները պահես, շարունակ հետոները կոնվ տաս։ Աչիք մի քիչ դեմը պահեցիր քե չէ՞ կրողենն քեզ ցեխի, ձյան, կարիքի մեջ ու կզնան իրենց բանին։ Նրանք երբեք, չեն սիրել Սերգոյին... Նույնն է և մեքենան...

Մոռում է մեքենան իր պողպատե երախներով, «վագում», սլանում է՝ գափելով իր երկար սմբակներով և կրտսելով ատամները պսպղուն, Սերգոյի վրա։ Հետո ֆրեմամսելով ճռռացնում է իր հետևից հսկայական սարքավորու-

մը, կարծես հազարավոր ֆուրգոններ են դդրդալով անցնում դաշտի շոր խնու-
ղով:

Մտալլվում է հին կառապանի մրկած դեմքը, և նա սկանչները սրած
լսում է մեֆենայի մասերի առանձին ձայները. սառուզում: Դա բարեխղճություն
չէ միայն, դա նրա տարերին է, նրա հոգեկան կյանքը: Նա մեֆենայի մոտն է
միայն կարողանում բացվել, մաածել, երևակայել, ինքն իր հետ խոսել: Նա
այնտեղ իրեն այնպես է զգում, ինչպես «տրոյկի» նստարանի վրա, ձիու պո-
չի հետև:

Ման է գալիս մեֆենայի շորս բոլորը, կռաճում, անտղում տակից, կող-
քից, կարծես էլի այն հին կառապանն է իր ձիերի կողքին, որոնց բիմարում
էր, լվանում, պալտում:

Նայում է, նայում ու միշտ մի բան պահաս է գտնում: Եվ կարծես ինքը
մի բան է ուզում, մեֆենան միշտ ուրիշ բան է անում:

Մեչները միշտ մի ներհակություն կա...

Հանկարծ խեթում է.

— Հը՞, էլի հեղեղ քեկա՞ր, սառկած:

Տուղ է անում ականջներում:

Հետո մտիկ է տալիս կարկառած փոսերին, որ տեղ-տեղ անիվներից
մաշվում են:

— Հը՞, կրծի՞, կրծի՞, սոված անասունի պես:

Ու բխելով կռաճում է, մտիկ տալիս մեֆենայի մեջքերը:

— Կա՛ց, բու բերնի կապը կղենմ:

Սերզոն գիտի, քե մեֆենայի ինչ մասերն էին բույլ. դա վաղուց էր նկատ-
ված և մի կերպ սարկված էր վաղուց, և հսկելն ու խոսելը ավելորդ բաներ
են: Բայց նա չի կարող այդպես շանել: Դա բարեխղճություն չէ, դա նրա
բնույթն է, նրա տարերքը: Նա մեֆենայի մոտն է բացվում, նրա հետ խոսե-
լով է կարողանում մաածել, երևակայել, ինքն իրեն բարձր խոսել: Դա նրա
հին սովորույթն է ձիու պոչի հետև, «տրոյկի» նստարանի վրա նստած պա-
հին համ զործն արվում է, համ էլ... մտածում:

Մեֆենան «զնում է» իր բերացում— կարիք չունի Սերզոյի խոսքերին:
Սերզոյի արամադրությունը լավանում է, նրա մտալլ դեմքին մետաղի մի
սառը փայլ է շողում, մի դաժան հանույժ:

— Էդսլե՛ս, դե հիմի գնա՛...

Մեֆենան պառույտ է գալիս, հիմի ամեն բան լավ է, բայց էլի աչքը չի
ուզում նրանից հեռացնի:

Թիճկ է տալիս մեֆենայի նաղին, բայց և շուտ-շուտ հոտ է նայում: Ո՞վ
է իմանում. «զոգաճ» է, մին էլ տեսար տաամը գցեց փեշիդ ու փաթաթեց
լավաշի պես:

Եվ Սերգոն աչքը ծուռ-ծուռ գցելով մեհենայի աստամներին՝ կատակում է.
— Դե՛, ռիսկ քե՛զ քաշի... — Ու ինքնաբավական ժպտում:

Քաղաքն աղմկում էր կեսօրվա արևի տակ: Հրապարակը կարմիր, պլյ-պլյում էր գաթայի պես: Գործարանը դղրում էր, կարծես հարյուրավոր քնդանոթներ էին գափելով անցնում փողոցներով: Բանվորների լարված, գործի եռ ժամն էր:

Սերգոն կոացել էր մեհենայի վրա, ինչ-որ բան էր տնտրում: Վզի երակ-ներն ուռել էին: Մեհենան էլի ինչ-որ համառում էր, և Սերգոն շարացել էր վրան սև տափադի պես:

— Ի՛նչ ես անում, Սերգո, «նալն քնկե՛լ է», — զլոփար քեփելով դեպի նա՝ գոռաց մի երիտասարդ բանվոր, որ անցնում էր նրա մոտով:

— Գործիդ գնա, — մրթմրթաց Սերգոն:

Բանվորը ծիծաղեց ու հեռացավ: Սերգոն յուզ ածեց մեհենայի ականջը, դրսովեց և սկսեց ֆրոխեֆը սրբել: Երբ աչքը դուրս գցեց պատուհանից, արևի շողֆն քնկավ մեջը: Չարացավ այդ կատակից ևս:

Հոգնած էր: Քամակն արեց դեպի մեհենան և շուռչ քաշելով հանեց բուրուր, սկսեց ոլորել:

Միտում էր և հեռք մտիկ տալիս իր քնկերներին, որ խլրտում էին մեհենաների շուրջը, դազգահների մոտ, մյուս բաժնում: Մեհենաների դղրոյունը ուրիշիկ զարկում, քնդացնում էր շենքը և հորինելով մի երգ, գրավում էր աշխատելու, մրցման էր գրգռում:

Օրորվում էր Սերգոյի միտքը... Սկսեց դիտել իր քնկերներին, գործարանի անկյունները, պատուհանից դուրս: Եվ սկսեց հրազել: Իր հին քախիծը մոռացավ կարծես: Միայն մեհենաբար զգում էր քիչկըր տված հաղի ցնցումները:

«Քշում, գնում է՝ մեհենան... ա՛յ հոգս է հարցնում, ա՛յ քախիծ, ա՛յ էլ Սերգոյի հույսերը, այն սարսափելի, մոռյլ օրերի մասին, երբ նրա հինգ հոգիանոց ընտանիքը հալվեց սովի և հիվանդության հիւրաններում:

Ո՛չ ոքի պետք չէր...

Հիշում է այն առավոտը, երբ իր գրկի մեջ հանգավ իր խառտյաշ երեխան՝ սոված մոր ստիճենների շորանալուց: Հետո ինչպես, դեռ իր զավակին չթաղած՝ նա պարտավոր էր գալ գործարան և քանել մեհենայի կոզիկն, կանգնել անհա այսպես:

«Մրա էլ պետք չէր... իսկի՛»։ Եվ դրսի աշխարհի ուժեղների, «ուրիշներ» և աչ ոքի պետք չէր, քե ինչ վիճակի մեջ էին նաև այս բոլոր մոռյլ մարդիկ, որոնք իր հետ և իր պես անց են կացրել դառն ու դաժան օրեր, ատրիներ...

Ու այսպես բիճկը տված մեհենայի ճաղին, աչքը գցած պատումանից դուրս՝ երազում էր Սերգոն և կարծես երազի մեջ տեսնում էր, թե ինչպես է փողոցից հոսում կառիքի, տրամվայների և մարդկանց գետք։ Սերգոն ականջ էր դնում այդ աղմուկին, որ հազարբերան ժխորային երգի պես ձգվում, լցվում էր, երբեմն մեղմանում, երբեմն սաստկանում։

Բայց չէր լսում։

Կյանքը ի՞նչ էրկար տևեց։ Որտեղի՞ց ո՞ւր։ Սերգոն հիշում է հի՛ն-հին բաներ, իր հետադուրյունը, իր կառապանությունը, բուհերը, երբ անուշի ձյան թևերի տակից, մահի ճիւղաններից մի կերպ— բայց ի՛նչ կերպ— դուրս էր բերում սահնակը, իր կյանքը։

Միշտ կռիվ, միշտ արթնություն, միշտ լարվածություն...

Ու դառնորեն ծխում է Սերգոն։ Եվ հուշերի ու ծխի դառնության մեջ զգում է մի ծածուկ փաղցրություն։

Այդպես էր եղել նրա անցյալը. դառն հուշեր, դառն ծովա...

Հետևից մեկը շոշափեց նրան։ Թե՛՜ ֆաշեցին։

Հազիվ սրափվեց, ետ նայեց, հազիվ գլխի ընկավ, որ մեհենայի փուկը ճանկել է իր փեշը։

— Է՛, է՛...— ցնցվեց ու հազիվ ճշալ ուզեց ու կամենում էր պոկ գալ— մի՛ վայրկյան— մեհենան այնպես հաստատ ֆաշեց նրան, այնպես հափըշտակեց նրա թևը իր երախի մեջ ու տարավ, որ նա ոչինչ չկարողացավ մտածել։ Մղրտաց կարճ ու անասնային ձայնով։ Եվ իսկույն կտրեց։ Մոռացավ կարծես, կամ ուզում էր մի բան հիշել։ Մի՛ վայրկյան...

Բանվորները ոռնացին, մի վայրկյան ֆարացան և հանկարծ կատաղած հարձակվեցին մեհենայի վրա, ձեռները պարզեցին, որ նրա երախից խլեն զոհին։

Գազանը պսպղացրեց իր ատամները, ոլորեց բերանը ու սաստիկ թրփոցով Սերգոյին զարկեց հատակին։

Դուրս պրծավ զոհը անուշի ատամներից և ազատ ընկավ մի կողմ, բայց ինչպես չվալի միջի մորթած միս։

Բանվորները կալմեջ արին նրան, սկսեցին բզակել, վազել դես-դեն։ Մի ֆանիսը դուրս բռան փողոց։ Մեկը գլխի ընկավ վազելու հեռախոսի մոտ։ «Մժի՛չկ» գոռացին։

Ապա չուր սրսկեցին դեմքին, որ դեղնամուսի պես սառել էր։

Սպասում էին շուտափույթ օգնության կառիքին, բժշկին։

Սերգոն ընկած էր հատակին, աչքերը պղտոր ապակի, բերանաբաց, ատամները սաղափի պես պսպղում։ Արյունը թրչել էր նրա սև մորուրե և հիմա առատ հոսում էր ասֆալտի վրա։

Վատ էր «կծել» մեհենան: Ուղղակի ծամել էր թեր, ծամել, ինչպես մի վրիժառու ուղտ, որ վրեժը հանեց իրեն ծեծող ուղտապանից:

Եկավ բժիշկը օգնականի հետ: Փաթաթեցին Սերգոյի թեր, վերցրին, մի ֆանի հագով դրին կառփի մեջ: Եվ այն առողջ մարդը, որ գործարան էր մտել ողջ ու առողջ՝ դուրս տարվեց այնտեղից իբրև իրերով լի տոպրակ:

Հիվանդանոց:

Դեղերի ծա՛նր հոտ—մեռելի հոտ:

Բանվորները շրջապատել էին Սերգոյին, ու թեև հիվանդանոցի հերթապանը խնդրեց, որ շուտ հեռանան, բայց նրանք չէին կարողանում հրաժեշտ տալ վիրավոր ընկերոջը:

Շատ բան էին ուզում ասել նրան, բայց մի տեսակ լեզուներ կապվել էր: Խստաբարո բանվորը մահամեծ էր:

Բանվորները մխիթարեցին նրան, սիրտ տվին, խոսեցին գործարանից, դեպից—դեպից...

Մեկը խոսեց մեհենայի մասին.

— Անտե՛ր մնա՛ր մեհենան:

Սերգոն աչքերը քաց արեց, խորը նայեց խոսողին: Եվ թույլ բարկուքյամբ սրտնեղեց.

— Սարսաղ մի՛ դուրս տա, մեհենան տատմեր չի, որ ֆեզ գրկած մանածի: Կծո՛ւմ է:

Ու երկար լռեց: Հետո գլուխն օրորեց:

— Կկծի բա՛ս... կթողա՞, որ մյուս տաս, ռեց որ ե՛ս արի: Մեր բանն էդպես է, կոխվ է...

Բանվորները վեր կացան: Հեռանալու ժամանակ էր: Զգացին, որ սա վերջին տեսությունն էր:

Մինը չհամբերեց.

— Բա, Սերգո, դու էս օրին ընկեն՞ս...

— Զանեն՞դ օտղ բլի, աշխարհքը լեն, ինձպեսները լիք: Բա՛ն չունե՞մ. ես չհասա՞ ուրիշները կհասնեն: Էս էլ մի նամփա է:

Ասեց Սերգոն, բայց ուժասպառ լինելով՝ խոսքը ծամմմեց.

— Բա՛ց արեմ պատուհանը:

Փողոցից ուրախ ժխորը լցվեց ներս: Փաղաքը մոտից, հեռվից դղրդում էր, գափում, փրտնում, հևում:

Ամենքը «նամփա» էին գնում: Միայն Սերգոն էր, որ ընկել էր այդ նամփին:

Ընկերները չարժում արին: Նրանք գնում էին. գործն սպասում էր նրանց:

— է՛հ, հերի՛ք է, գնացե՛ք,— շշնջաց մահամերձը,— ձեր ճամփեն երկար է, «միւլ մի՛ տա՛» ինձ պես: Սաղ ըլե՛ք, շնորհակալ եմ:

— Վախի՛լ մի, դու էլ հրէս գալիս ես.— ասաց մեկը՝ վախելով, որ ուրիշ բան ասի:

— Կգամ, կգամ,— շշնջաց Սերգոն:

Բոլորը սեղմեցին Սերգոյի ձեռքը, գնացին, և Սերգոն «մնաց»...

Տե՛ից մեյդան, մեյդանից տուն:

Ահա նրա ամենօրյա մարզը, որ նա շափում է առավոտից մինչև իրիկուն: Առաջ էլ, երբ հյուսն էր՝ փողափում առանձին տեղեր շուններ գնալու: Բայց գործից տուն գալիս՝ շաբաթ երեկոները ճամփան կծուեր դեպի գինետուն: Բայց հիմա, երբ պատերազմն ու սովը շատերի հետ նրան էլ ճզմեցին, էլ տեղ շուններ գնալու: Գործ էլ չունեւ. արդեն ծերացել էր, բուրդը սովել և աշխարհում այնքան կարեւոր էր նա, որքան աղքատ գյուղի հացը կտրած պառավ շուն, որ խոպոտ ձայնով պաշտոնապես հաշում է, բայց ոչ ոքի ոչ վախեցնում է, ոչ հիշեցնում իր գոյությունը:

Նա ծեր հյուսն էր, գործից նոր հեռացրած:

Վերջին կապալառուն լավ մզեց նրա հուսիկ հյուրը և ճամփեց տուն:

Այսինքն՝ զագաղ ու գերեզման:

Քառասուն բանվորական տարիներից ոչինչ չմնաց նրա մոտ, ոչ ուժը, ոչ գրամը, ոչ բարեկամները: Եռուն ձիերով լծած կառքի պես բռավ այդ բուրդը նրանից, և միայն մի բան մնաց անցյալից, որպես հավատարիմ շուն— անկշտում ախորժակը: Հին տահեստավորի առողջ ստամոսբը դեռ համառում էր:

Ուտե՛լ, անվերջ ուտել—ահա նրա կիրքը: ✓

Առավոտից մինչև իրիկուն նրա խոսքը, գործը, ծրագիրը— բոլորը ուտելու վրա էր: Հագար անգամ վեր կկենար տեղից, կերթար բաց կաններ պա-

հարանք, կարոտով կնայել բոլոր անկյունները, բաց կաններ ամանների խուփերը, ձեռքը կտաներ ծալած անձեռոցիկների արանքը, և միշտ հույս ուներ կամ սուր ցանկություն՝ մի ախորժեկի բան գտնելու. տասնյակ ռոպեներով կանգ կառներ բաց պահարանի առջև, մտասույզ կնայել ամաններին ու թեկուզ մի շոփ էլ չէր գտնում բերանը դնելու, բայց միևնույն բանը կրկնում էր ամեն ժամ, ամեն ռոպե:

Եթե հաց լինում էր՝ կերած էր լինում արդեն. շաֆարի երկու-երեք կտորը կիներ բաժնում էր անգյուսա անկյուններում, և հյուսնը ուռնում էր գոնե հացի մի պատառ, խաշած սիսեռի մի հատիկ...

Ուր սպանես՝ չկա ու չկա: Եվ ախորժակը գրգռվում էր, կատաղում: Հառաչում էր հյուսնը, բերանը լուրմում, բուրբ կաթեցնում և շրթունքները չրփ-չրփացնելով գալիս նստում էր թախտին ու մեջքն ու գլուխը պատին տալով, աչիները կիսաբաց, երազուն կնառներ դիմացի պատի մի կետին ու կմնար ժամերով նույն դիրքի մեջ:

Եվ կմրափեր: Բայց դա մրափ չէր, այլ տեսիլների մի հանդիսարան: Հնդուհավի բղեր, իշխան ձուկ ընկույզով, խավյարի ֆավածներ, գառան մսով փլավի բլուտներ գալիս երևութ էին դառնում նրա գրգռված երևակայության մեջ: Մի անվերջ սուփրա՝ բազմազան խորտիկներով բացվում էր նրա առջև, և օդը լցվում էր անուշ բուրմունքներով:

Մի հյուրալի լույս-ֆապապ ներմակ, լուսեղեն լավաշի մեջ կսողոսկեր նրա շուրթերից ներս, և լավ աղած մսի հյուրը թրջելով լավաշի թերթը՝ հավում էր նրա մսի ու լեզվի մեջ:

Հանկարծ բուրբ կուլ գնալով կրոշեր նրա շնչափողը, և նա հազալով կգարբներ: Կգարբներ և սոված գայլի պսպղուն աչիներ կգարծներ շուրս դին: Խիստ, անողոք իրականությունը կաթափեցներ նրան...

Ու ախորժակը կկատղեր: Վեր կրոշեր տեղից:

Նախ օրորվում էր գլխապտույտից, տարտամ կանգնում էր, հետո պատերը բռնելով դուրս էր գալիս պատշգամ:

Կիներ չէր հետևում նրա կյանքին, ուր մնաց շարժումներին: Ինչքան կուլեք բող վեր բոշեր, դուրս գար, ներս մտնեք, նրա ոչ մի արարմունքը ոչ մի նորություն չունեն կնոջ համար: Հյուսնը դադարել էր ապրելուց, նրա բոլոր շարժումները, բոլոր խոսքերը, ամեն մի գործողությունը նախորոշ, կրկնված և մեկնայական էին՝ ինչպես ծես, հազարամյա ծես:

Եվ ձանձրալի, աշնան անձրևի պես ձանձրալի:

Եվ ի՞նչ պիտի անեն այդ սոված անասունը, որ իր կնոջ ուշքը գրավեր: Արդեն նակատագրի անբիճ վճռով իր ամուսինը պիտի կրկնել միևնույն բանը. դուրս պիտի գար պատշգամ, պիտի մատենար անկյունում փռած սև պամիդորին, որ չարանում էր, պիտի վերցնել մեկ-մեկ, տեսողեր դողողուն ձեռ-

եւրով, մոտեցնէր լեզվին, ցած պիտի դնէր, հետո անկյունից վերցնելով իր ցուպը՝ վար պիտի իջնէր սանդուղից և դուրս գար փողոց: Եվ ո՛ր էր նրա գնալու տեղը: Դա էլ նակատագիրը վնուկ էր անդառնալի—մեղաւոր:

Կերբար մի ժամի շափ, ման կգար բոլոր անկյունները, բաղա՛նի կշեռնի տակ, ձմերուկների, սերիերի, վարունգների, մածունների շուրջը, կհարցնէր բոլորի գինը, հետո կանցնէր մագործի խանութի առջևով, կանգ կառնէր, բոլոր մսերը աչնով դիտելուց հետո ներս կմտնէր, ձեռով կտնտղէր մսերի կակուղ, յուղոտ մասերը և խալներ կուղկեր մեղանից դուրս, դեպի տուն: Հետո երբ հասնէր մեղանի եզրին՝ կանգ կառնէր բարձր մայրին, քներ կնենէր ցուպին ու կարոտակեզ աչներ կուղկեր մեղանին ու նրա բոլոր ուտեստի պաշարներին:

Կին էր աշխարհք, ի՛ր բարիքով, բայց, ափսոս, ամեն ինչ թանկ, կրա-կի գին:

Եվ այդ անսպառ բարիքից, այդ խնկագույն խաղողներից, երկնաբույր եմիշներից, յուղալի պանիրներից ոչ մի պատառ, ոչ մի հատիկ, ոչ մի ծեղ: Երազ է աշխարհք, զարմանալի, տանջալի, դաժան երազ: Այսֆան ախորժակ, այսֆան բերքի առատություն և այսֆան անհաս ամեն ինչ:

Ի՞նչ պիտի լինի սրա վերջը: Մի՞թե հյուսնը տաւիներով կարոտ պիտի մնա մի անգամ քեկուղ կուշտ փորով ուտելուց:

Աշխարհից դեռ չհեռացած՝ նա արդեն մեռած էր աշխարհի համար: Չէ՞ որ մեռելներն են, որ չեն ուտում: Իսկ նա կենդանի էր, աչնով տեսնում էր ամեն բան: Հենց նոր իր շորացած ձեռնով տնտղում էր ձմերուկի սառն կեղեր, կարծես ափի մեջ դեռ լսվում է գառան մսի փափուկ ոտքը... Ուրեմն աշխարհք կա, ինքը դեռ չի մեռած: Ի՞նչ դառավ կյանքը, մի՞թե պիտի լուկապես մեռնի առանց ուտելու:

Դառնանում էր, շարանում, կատաղում:

Եվ ին՛ն իրեն խոսելով տուն էր դառնում:

Արդեն երբ տան բակն էր մտնում, կիներ լսում էր նրա զառանցանքը: Աչերն անգամ չէր ուղղում նրա կողմը՝ դիտելու նրա մոտքը: Հազար անգամ զառանցելով տուն էր մտել, հազար անգամ ցուպը կպցրել էր սանդուղի աստիճաններին և միշտ ու հավիտյան տեսել էր նրա պզտոր աչները, որ շարագույժ մտփեռով լարած նայում էին, բայց չէին տեսնում:

Եվ իսկապես հյուսնը այլևս չէր տեսնում ոչ մարդ, ոչ առարկա: Ամեն ինչի մեջ նա որոնում էր իր փափագելին—ուտելիքը:

Հյուսնը կգար և կնստէր իր տեղը: Չորս կողմ կնայէր— ոչ մի նորուք չուն: Կասես աշխարհքը ստեղծ էր մնացել, կանգ էր առել նրա նախարակը:

Կիներ դառն մոտ գոլպա գործելիս կլինէր: Եվ անհա հյուսնը պահանջ կզգար մի խոսք, մի հնչյուն արձակելու՝ թեքեացնելու համար սրտի բեռը:

— Մեյդանն էի, լավ պամիդոր էին բերել. ուզեցի մի գրվանձ առնեմ՝
ֆացախով կուտեինեմ. անտեր մնա՝ զինք բանկ, փող չկա:

Այս բուրբ կուլ կտար անհույս ու տխուր: Կարծես անապատ ընկած ու
աամփան մոլորած էակ լինեք. գնում էր, գնում, բնակություն չկա: Այսօր
նույնն է, ինչ որ երեկ:

Լուրջություն էր տիրում: Կինը չէր խոսում: Եվ ի՞նչ խոսեք. հա էլ ի՞նչ ցավի
հետ էր: Միակ աշխատողը նա էր, հագիվ էր մի ֆանի մանեթ ճանկում տան
գործով. կառով կամ լվացով: Եվ ինչ որ բերում էր՝ տրվում էր հացի, և
գնած հացի մեծ մասը զահավիծում էր այն անդունդը, որ նրա ամուսնու
փորն էր: Ճկում էր խեղճ կներ, հագիվ էր օրական երկու ֆունտի դրամ
բերում: Եվ այդքան բավ համարելով՝ էլ չէր խոսում:

Ահա վերջապես օրվա հանդիսավոր և երջանիկ վայրկյանը: Կինը գնում
էր փողոց և բերում հացը: Ու մինչ դուրս կերթար թեյ բերելու կամ մառա-
նից մի բաժին լոբին հանելու՝ հյուսներ բարենու պես վեր կկենար, կմոտե-
նար հացին. կսկսեր կվշտել հացը. կվերցներ, ձեռի մեջ շուտ ու մոտ կտար,
կանտղե կեղտոտ մատներով, հոտ կֆաշեր և էլ իրեն զսպելու անկարող՝
կսկսեր մոլեգին ուտել, ուտել, ուտել՝ առանց ծամելու, առանց համ առնելու,
խեղդվելով. կոկորդը ճերելով...

Կինը ներս կմտներ, կտեսներ, ձայն չէր հանի: Եւ առգեւ իբեւ համա-
ւում էր զազան պահող մի էակ, որի գործը այդ էլ պիտի լինեք: Երբեմն
տրտնելում էր յաւումի. երբեմն ներս, մին-մին էլ կշտամբում էր, բայց
ավելի շատ լուծում էր և համակերպվում իր դժբախտության հետ:

Ճաշը վերջանում էր տխուր և արագ:

Եվ ահա հագիվ հացը կուլ տված՝ հյուսներ, որ մի փոքր կազդուրված էր
լինում, սկսում էր խոսել.

— Հերու էս ժամանակ մի փոքր սոխ ունեի՞նք: — Կամ.

— Իրիկվան համար լոբուց պահեցի՞ր...

— Ի՞նչ կար, որ ինչ պահեի, — շարանում էր կինը և ամանները հա-
վաքում:

Բայց այդ բոլորը տեղի էր ունենում դարձյալ իբրեւ ծես և ոչինչ չէր
փոխվում մշտական վիճակից:

Վրա հասավ աշուն՝ իր հոգսերով, սպասումներով:

Հյուսներ նստած էր պատշգամբի ճաղերի մոտ և դուռը պատշգամբի եզ-
րին դրած դիտում էր դիմացի տան բակի անցողաճաճ: Հարևան խանութ-
պանը սայլով փայտ էր առել և հսկում էր, որ սայլը պարպվի: Մի ալեւոր.
կարմրաթուշ սղոցպան եռանդով սղոցում էր և ուրբմով նվում: Մի գույզ
առողջ եզներ՝ մեկը պառկած, մյուսը կանգնած որոնում էին նահապետական
դանդաղությամբ: Ինչ-որ խոտի և փայտի հոտ էր ընկել փողոցը:

Օրը չի՞նչ էր, արեւի լույսը՝ կարմիր ձվածեղ: Նայում էր հյուսնը այդ բո-
լորին և տանջվում ակորժակից: Հիշեց երանությամբ այն օրերը, երբ ինքն
էլ ձմեռվա պաշար էր տեսնում. հիշեց իբրև մանկություն, որ ֆաղցր է, որ
անգառունայի է:

Սզոցպանը բռնամիտեց և աշխույժի եկավ: Սզոցեց մի ժամ և ապա
զազարեց: Հանեց տոպրակից գլուղի կարմիր բոֆոն, կաշվե մատներով կոտ-
րեց, դրեց բերանը և սկսեց արագ լորմել: Նայում էր հյուսնը և մտովի ուտում
էր սզոցպանի հետ: Հետո հուսահատ նայեց եզներին, որ նույնպես ծամում
էին: Արդեն հյուսնի մտքերը օր-գիշեր ծամելու վրա էին, այդ տեսարանը
եկավ և մոլեզունց նրա երևակայությունը: Ամբողջ աշխարհը նրա շուրջը ծա-
մում էր. ամեն ձայն, ամեն շարժում, ամեն իր միայն ծամոց էին այդ ծա-
մին: Հյուսնի աշխարհը եզներին մեկի վրա էր, որ պատկերվո՞ւ ալեյի ցցուն էր
դարձել իր հետևի ոտի բուրբ: Հյուսնը իր մտքում մաշկում էր այդ բուրբը,
կտրում էր եզան միսը և զցում ամանների մեջ, եփում էր և ուտում, ուտում,
ուտում:

Փրփրել էր, կատաղել և աշերը արցունքով լցվել: Նա այդ բոֆոնին մի
խեղձական զազան էր, մի զրգոկած ստամոքս և ուրիշ ոչինչ:

Նստած էր այդպես մինչև վերջ: Հետո, երբ սալլը գնաց, սզոցպանը հե-
տևեց նրան և փայտը կրվեց ներս, հյուսնը մի զոդ զգաց: Պարզ արևի տակ
աշնան զաղտուկ ցուրտ էր սողոսկում, որը դիպավ նրան: Ներս գնաց և փա-
րաքվեց իր հին վերարկուի մեջ:

Մի փունի օր անց նա արդեն լուրջ հիվանդ էր: Կլեր, որ սպասում էր
այդ վիճակը ևս, համակերպ կատարում էր իր վերջին պարտքը: Հյուսնը
մածնեսպաս ուզեց և ուզեց կյանք հայցողի պես, բայց ոչ մի հնար չեղավ
նրան արժանացնելու այդ երկնային ապուրին: Դրա տեղ կիներ նրան սառը
շուր էր տալիս՝ մեջը հինգ հատ չոր հոն, որ բավական կոտրում էր նրա
ծարավը:

Բայց հիվանդը հրամանով խնդրում էր մի աման մածնեսպաս: Ամբողջ
առավոտը խոսեց, սպասեց — ոչինչ չեղավ:

Անցավ նաշը մի կտոր սև հացով. հիվանդը փորձեց ուտել, բայց կույ
չգնաց:

Երեկոյան դեմ հարեալն և կիներ նկատեց, որ հյուսնի կիներ մեծ մտահո-
գության մեջ է: Մոտեցավ, հարցուփորձ արավ և իմացավ բանի էությունը:
Գուրի եկավ և իր տղին դրկեց կաթնատուն, մածուն բերելու: Մածուն չկար:
Հետաձգեցին առավոտյան:

Բայց հյուսնը գիշերը ծանրացավ: Զառանցում էր տախիպան մեջ:
✓ Առաջին զառանցը, երբ ուտեստի վրա չէր խոսում: Սաստիկ ջերմի մեջ
հարցրեց կնոջը, քե՞ն ուր տառան ինչ-որ գաղթականների: Կիներ չիմացավ, քե՞ն

ինչ գաղթականներ էին և ուր պիտի տանէին: Թողեց անպատասխան: Հիվանդը աչր բաց արեց, նայեց կնոջը, աչերը սևեռեց նրան և հարցրեց. «Ապա դու ի՞նչ պիտի ուտես»: Կինը կարծեց թե մածնեսպասին է մնում:

— Կրերեն, կրերեն, սպասիր. — հանգստացրեց հյուսնին:

— Դո՛ւ ինչ պիտի ուտես ինձնից հետո, — հարցրեց կրկին հյուսնը՝ ակնարկելով իր մահը:

— Է՛, ջիւղամը, եսի՛մ, — փրմնջաց կինը տխուր ձայնով:

Այդ միջոցին ներս մտավ հարևանի կինը, մի աման մածնեսպասով, որ դրեց սեղանին ու բնեղ աչր սևեռեց հիվանդի վրա:

— Մածնեսպաս է բերել, կուտե՛ս, — հարցրեց կինը հիվանդին:

— Կեր, ախպեր, կլավանաս:

— Հր՛, — հարցրեց հիվանդը չերմի մեջ և աչերը բաց արեց:

Սպասը մոտ տարան և մի գդալ վերցնելով՝ մոտեցրին հիվանդի շրթունքներին: Հիվանդը բնագողորեն զգաց, որ իրեն ուտեցնում են. շրթունքները շփշփացրեց, բայց չկերավ: Ախորժակ չկար:

Մտաջի՛ն անգամ կյանքի մեջ: Փոխվեց, գնաց այն ախորժակը, որ երբեմնի աշխատավոր օրգանքովի հանույն էր, հետո նրա սլատիժը:

Չկերավ: Տխուր նայեց իր կնոջը, հարևանուհուն և տնեաց:

— Վնաս չունի, հետո, — ասավ հարևանի կինը և ամանը տվեց հյուսնի կնոջը:

Չգացվեց սա: Եվ տխուր նայելով սպասին, հետո մեռնողին՝ սպասը առավ պահառանը:

Եվ երբ սպասը պանելու համար բաց արեց պահառանը, ինչ-որ գրաշարժում զգաց և սիրտը ծակեց: Փանի՛ անգամ բացվել ու խփվել էր այդ պահառանը, փանի՛ տեսակ բարիքներ պահվել այդտեղ, փանի՛ բարեկամի աչքն էր ուրախացել այդ բարիքները հանելիս: Եվ փանի՛ անգամ հյուսնը վերջերս բաց ու խուփ արավ երբեմնի առատ այդ կյանքի պահառանը:

Դեռ չէր տեղավորել ամանը, որ հարևանի կինը ինչ-որ շշնջաց և նրան ձեռնով արավ:

Հիվանդը մեռնում էր:

Ձեռնով արավ. բան էր ուզում ասել:

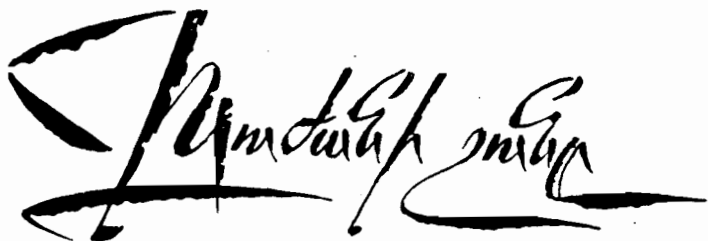
Կոկորդը կծկումների ու շնչառության մեջ ինչ-որ լիքտեց:

— Թե չսպես պիտի ըլեր իմ մեռնելս, ես հոժար եմ, — ասաց հիվանդը:

Եվ մեռավ հեշտ, անսպասելի արագ:

Սենյակում տիրեց դազադի լռությույն:

Հետո՛. միայն սա՛: Կինը սպասեց, որ մի բան փոխվի: Բայց ոչինչ փոխվեց: Նայեց իր դեմքը և աչքին ընկավ մի կողմ՝ սովամահ հյուսնի բաց ու սառած աչքերը և մյուս կողմ՝ պահառանը, որ նույնպես բաց ու անշարժ նայում էր իրեն շարշարողի հետ:

Ամեն բքից մի-մի կոպեկ, ամեն մոուրից մի կտոր հաց, ամեն իմմից մի կատլետի պատառ՝ վզակոթին մի փոքր վրիպած բոունցիի հավելվածով, որ իբրև վերադիր դեսերտ հասցնել է ուզում դռներով ելումուտ անող նա-շառանի ծառայողը— և օր է՝ մթնում գնում է Հայրոյի համար:

Ի՞նչ է եղել Հայրոյի անցյալը:— Մշուշ: Ոչինչ չի հիշում: Երագի պես միտն է իր հայրը էջմիածնի լճափին, ծառի տակ, անբնական դիրքով պառկած: Անշարժ ու ձիգ: Հետո միայն, մայրը հիշեցնելով նրան այդ դեպքը՝ բացատրում էր, թե հայրը մեռած էր ծառի տակ և տանող չկար թաղելու: «Մի՛ լա,— ասում էր մայրը,— թե չէ՝ դու էլ կմեռնես»: Մորը կորցրեց Սարգս-րապատում: Նա էլ սովից մեռավ:

Ուրիշ ոչինչ:

Մնացածը իր կյանքն էր, իր տասներկու տարեկան կյանքը բնության դահլիճում՝ դաշտում, փողոցներում, այգիների պատերի տակ, խանութների փեղկերի մեջ... Հայրոն մնաց մենակ, իր բախտին:— Ընկերներ շատ ունեցավ. սրանք մեռան, մեռան: Նոր ընկերներ ունեցավ, սրանք էլ մեռան: Ինքն էլ շատ հիվանդացավ, սով ու տանջանք փաշեց, շատ անգամ գիշերները պառկում էր այն մտքով, թե պիտի մեռնի: Առավոտյան արթնանում էր՝ որ չի մեռել:

Վերջն էլ տեսավ— որ իսկի չի մեռնում: Երեսը դեմ արեց ու սկսեց ապրել:

Կյանքի կրունկը որքան կոխ տվեց նրան, այնքան պնդվեց նա, կոփվեց փողոցի սև, բայց երեսը պինդ ցեխի նման: Քանի գնաց պնդացավ, կարծրացավ ու մնաց:

Մենակ չէ Հայրոն: Հին ընկերներ ունի. Մֆեն, Դավոն, Խեչոն, Անդրասը, Հակոն, որոնց հետ սերտ ընկեր է: Նրանք ընկեր դառան շատ նեղ օրերին: Ցուրտը, սովը, հիվանդությունը կույր բերեց նրանց ու մոտեցրեց: Այնքան իրար հետ մուրացին, փախցրին, գողացան, այնքան վտանգվեցին միասին, այնքան գիշերվա ցրտին կիպ կպան իրար, դողացին ու մի կերպ իրար տա-հացրին, որ կապվեցին իրար հետ:

Քաղաքում շատ կային խմբեր, որ թաղերը բաժանել էին ազդեցության գոտիների: Ամեն մի գոտի տնօրհանված էր: Ամենից պահանջում էին:

Առաջ բոցնում էին: Իսկ սովի ժամանակ ուղղակի խլում: Վերջը բոցը-
նելը դուր չեկավ Հայրոյին: Պահանքելու էլ տեղը կար: Հայրոն ուրախու-
թյամբ ճաշարանների ու փոռերի առջև կանգնած սայլերից փայտը կրում
էր ներս: Զուր բերում, արկղներ էր տեղափոխում խանութ-խանութ: Շատ
անգամ էլ սաստիկ զբաղված ծառայողի համար ծխախոտ էր բերում, փող
էր մանրում: Հավատում էին: Հայրոյի ընկերները սիրում էին նրան շիտա-
կության համար, և նա նրանց խրատում էր, հանդիմանում:

Հայրոն ասավ՝ պրծավ, պետք է գողացածը ետ տանել:

Մի երկու անգամ մանկական ապաստարան տարան: Առավոտը հաց, ճա-
շին մի աման կերակուր, երեկոյան՝ հմիր: Մի՛ խոսի, մի՛ վագի—**ֆունը** տա-
րավ, ձանձրացավ: Միկեց գնաց իր բանին:

Հայրոն իր խմբով ման էր գալիս ամբողջ ֆաղաֆր: Ղանթարը¹, լավաշ-
ների շարքը, մսագործների գալերեան, բանկոտայի ճաշարանների ղոները:
Ամեն տեղ կոխում էր իր մրոտ ֆիթը, գիտեր ամեն ինչ, դիտում էր, հենում:
Գիտեր ով որտեղ է առուտուր անում, ով՝ ում ծանոթն է, ով ում ընկերն է,
սա ինչ գործի է: Ամենին գցել էր ատամի տակ. գիտեր բնավորություն-
ները— կոշտը, փափուկը, ժլատը, առատը: Գիտեր ում հետ ե՛րբ չի կարելի
խոսել, ե՛րբ կարելի է համարձակ պահանջել:

Հայրոն իր խմբի ղեկավարն էր, նրա թույլ անդամների պաշտպանը:
«Տան» հայրը:

Մի շուն էր ճարել: Ավելի շուտ՝ շունն էր իրեն ճարել Զանգվի ափին:
Սատկում էր աղբի մեջ: Հայրոն վերցրեց բերեց ֆաղաֆ, ֆսեց մրոտ երեսին,
գուրգուրեց, խնամեց, և շունը ապրեց, մեծացավ: Այնուհետև միշտ հետևից
ման էր գալիս: Ընտանիքի սիրելին էր, նրա նվիրապետական սանդուղքի մեջ
թեև վերջին, բայց ոչ նվազ մտերիմը: Շանը մյուս խմբերն էլ էին ճանաչում.
և Հայրոյին սիրելով, սիրում էին և նրա շանը:

Գլուն՝ շունը, վագում էր հետևներից փողոցից փողոց և մասնակցում
նրանց արշավանքներին: Հայրոն իբրև ընտանիքի մեծը՝ շունը բերելով տուն՝
հոգսերը շատացրեց: Եվ գիշերները, երբ ցուրտը փախցնում էր խուժանների
ֆունը՝ Հայրոն պատմում կամ բացատրում էր շատ կենսական բաներ, որ
նորեկ խումանը պիտի իմանար: Միլիցիոները բարձր է գոռում— ասել է դա
նշան է, թե չի դիպչելու, պաշտոնի համար է գոռում: Ճաշարանի ծառայողը
հարձակվում է վրադ՝ մի վախենա, եթե ճաշարանում մարդ շատ կա— չի
խփի: Մասնավոր խանութպանի վրա բարձր գոռա— բուլլեիկ չէ: Նրան բու-
լեիկները չեն սիրում: Մեկ կխփի, երկուսը խփի:

¹ Ղանթար— հին Երևանի շուկան, որի առջև այժմ Կիրովի անվան մանկական գրասյ-
զին է

Ամառը տեցավ երազի պես: Աշֆդ խփեցիր բացիր՝ ամառ չկա: Աշուն:
Հետո էլ ձմեռ: Բայց այս տեգամ ձմեռը խիստ եկավ ու նստեց: Անվերապահ,
անգիշտոյ: Հինգ ամիս ավել կամ պակաս ցուրտ: Սա էլ միլիցիոներ չէ, չի

խնայի: Պետք էր դիմադրել: Բայց ինչպե՞ս: Մի տոպրակ— անա տունդ, անա ապաստանդ:

Գիշերները, այդ դաժան գիշերները, կարելի էր տեսնել Հայրոյի ընտանիքի անդամներին գունդուկծիկ, իրար փաթաթված, տոպրակների տակ լնած: Կանցներ մի անցուղի, կնայեր, գլուխը կշարժեր, բայց միշտ կզնար... Դրանցից ավելի խուժանին չէր մոտենա: Խուժանը գիտեր այդ: Եվ ինչպես խանութի առջևի մայրը կպած էր գետնին, և բնական էր, որ այդ այդպես էլ պիտի լինի՝ այնպես էլ խուժանը պիտի կպած լներ այդ մայրին:

— Էս ի՞նչ եմ անում էստեղ,— կհարցներ կողմնակի մարդը:

Պատասխան չկա:

Կամ լնած էին, կամ արհամարհում էին:

Միայն Չալուն էր, որ պառկած լինելով Հայրոյի գլխավերևը՝ գլուխը դուրս էր հանում տոպրակի տակից և հաշում խուժանի պատասխանը: Միջադեպը դրանով էլ վերջանում էր:

Ձմեռվա մեջ, ցրտից էր թե ինչից, շները բաղաճում սկսեցին կատաղել: Գործկոմից մարդիկ եկան և սկսեցին հավաքել շներին ու բռնավորել:

Հայրոն, որ մի քանի անգամ տեսել էր շներին բռնավորելը՝ սաստիկ անհանգստացավ Չալոյի համար:

— Անդրա՞ս:..

— Ի՞նչ է:

— Չալոյին կգեղեն:

— Վո՞վ:

— Միլիցան:

— Զոռո՞վ:

— Զոռով կթորկե՞մ, տո՛: Համա լավ է՝ պահենեմ:

— Պահենեմ: Վի՛ր տեղ:

— Վի՛ր տե՛ղ: Դու մնա տուն: Որ մոտենան՝ մտի պատվալի դուռ: Ես երբամ հաց բերեմ:

— Չուշանաս: Ես էլ անորի եմ:

— Ուշանամ՝ չուշանամ: Չալուն բեզ պան կտամ, դու գիտես, հա:

— Հաց կբերե՞ս:

— Ես ի՞նչ գիտեմ:

Գնաց մեյդան: Մտավ զանբարը: Հոսվաճառաց դես-դեն: Ցուրտը նոսր էր պահում մեյդանը: Մարդ չկար շատ: Խանութպանները թաթմանները դնում էին ականջներին և պար գալիս: Բայց և դաժանացել էին:

Ոչ մի կտոր հաց: Հայրոն սրբաբայց մի ֆիշ ու հեռացավ: Հեռվում մի ինչ-որ բազմություն էր հավաքվել: Ականջները սրեց: Հացը մոռացավ— սա ավելի կարևոր էր: Հետաքրքիր դեպքի համար խուժանը ամեն ինչ կտա: Վազեց:

Գլուխը կոխելով քեֆերի արանքից՝ նայեց:

Մի շուն էր բնկած: Քունավորել էին, և մարդիկ նայում էին: Գեղեցիկ, շագանակագույն շուն էր: Ընկած մի կողքի վրա՝ լեզուն կախ գցած՝ արագ նկում էր: Երբեմն էլ աչքերը ժպտալու պես անելով՝ հանկարծ ոտները շոում էր ու ցնցվում ու անիվի պես պտտվում իր առանցքի շուրջը: Ու մնում:

Մի դպրոցական երեխա իր կալոշը մոտեցրեց շան պոչին:

— Մի՛ ձեռ տա,— մոայլ խեթեց նրան մի կարմիրբանակային ու հեռացավ:

Նայեց Հայրոն և ինքն էլ մոայլվեց:

— Էս ո՞ւմ շունն է,— հարցրեց նա ինքն իրեն և հասկացավ, թե ինչֆան դժվար է սատկում շուներ:

Մտածեց Ջալոյի մասին: Գոն էր, որ նրան ձեռք չեն տվել:

Մեյդանում բան չգտնելով՝ անցավ մսագործների շառֆը, հացթուխների կողմը:

Մի կերպով ճանկեց մի կտոր հաց ու վազեց տուն:

Մոտենալիս նկատեց, որ մայքի վրա ոչ Անդրասն էր երևում, ոչ շուներ:

— Կա չկա շանը տարել են,— մտածեց ու վրա բնկավ պաղվալի դռան:

Շուներ չկար: Անդրասը նույնպես:

Հայրոն անհանգստացավ, վազեց դեպի բուլվար: Չկար: Դիմեց սրաներան, ոչ մի խուժան չկարողացավ հաստատ բան ասել: Բայց խոսում էին, որ այդ օրը բավական շուն են բուժնավորել:

Կեսօրից անց էր, և Հայրոն ֆրոնքի մեջ կորած, ման էր գալիս ողջ ֆազաֆը:

Մոտեցավ ճաշարանին: Ընկերները, որ վաղուց եկել հավաքվել էին դռանը՝ ձայն տվին:

— «Ընկեր» Հայրո, ճաշը պատրաստ է, համեցե՛ք:

— Ճաշ է, ճաշ, ճա՛շ... — Կրկենցին մյուսները ոտների վրա օռնովելով և մատները բերաններին փչելով:

Հայրոն շնչասպառ միայն հեաց:

— Շուներ տեսա՞՛ք, շուներ:

— Դեղե՞լ են, վո՞վ է դեղել, տա՞:

— Չէ, ի՞նչ կա:

— Շուներ դեղել են:

— Միլիցան:

— Է, է՞... հասե՛ք, տա:

Ու պուկ եկան:

— Ո՞րտեղ ա:

— Ես գիճա՞մ որտեղ ա:

Ասալ ընկավ: Գնում է կրակ կտրած, աշխր աստաիկ մատնող, հեալով ու հախնում մերկ ռաբեր պննզները առխար կոխելով ցեխի, ձյան ու շրե-րի մեջ:

Միայն թե Չալոյին ազատի...

— Է, լավ, վո՛վ է տեսիլ, որ շուր միիցան է տարել:

— Արի՛ք, արի՛ք: Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ... վա՛յ Անդրաս, քո՛նհար քո մա-մու երկու լուս, չկրցար մի շուն պանն: Ես հիմի շանը ո՛րանդ գտնեմ...

Զգիտե լա՛, թե բարկանա: Խուսքը երկար ժամանակ պտավում էր փո-ղացներում: Բայց ոչ Անդրասը կար, ոչ Չալոն:

— Վա՛յ քո տունը չափերի, Հայրո,— գոռում է հետևից Մինն շնչա-պառ,— էլ շուր քո հիմա՛լ բաց բողի:

— Ե՛ս բաց բողի, տո: Տ՛վի Անդրասին, թե պանի՝ ես երբամ հաշարան հաց բերեմ լուսն: Ի՛նքն էլ չկա, շունն էլ չկա:

— Խելի՛ պուտուկ, Անդրաս ումուտով Չալակը բողի գացիր «գործի»:

— Հա՛, հա՛, է՛դ ասա: Ես իմ խելիին ի՛նչ տեսմ: Անդրասի հետ մարդ «գործ» կրանի,— ասում է ու փքր խաշտում է Հայրոն:

— Դարոցի տղաները շտանն՝ն կորցնեն, յա դեղիլ տան,— կասկածեց Ելոն:

— Ի՛նչ, շուն կորցնեն՝ն, դեղիլ տա՛ն,— խեթեց Հայրոն,— բերանեն՝րը կնոռքեմ երկու գազ: Չալոն դեղի՛ն: Գետնի տակ քառասուն գազ խորեն՝ կհանեմ:

— Տուն չըլի՞ գացած, աղա՛:

— Ձէ՛:

— Վա՛յ թե գացած էղնի: Հայրո՛, քեյ տեսնենք:

— Հը՞,— ու Հայրոն կասկածով շուրքերն է կրծում:

Կանգնել են փողոցի անկյունում, խորհուրդ են անում:

Անցորդները շեն հասկանում պատճառը, հայում են, տարակուսում, թե խուժաններն ինչ բանի են: Անկյունում նստած էր Դավոն: Մոտեցան նրան, հայտնեցին:

— Բան չեն տնի, ձեռ չեն տա շանը,— մխիթարում էր Դավոն:— Կապ-հեն, կտան:

— Կպանեն՝ն... խուժանի շուր վո՛վ կպանի, շա՛ղ:

— Էլի՛, էլի՛, էրբանք գտնենք:

Դավոն էլ վեր կացավ:

Փոստի փողոցի անկյունում մարդիկ խռվել էին: Խուժանները տեսան:

— Հայրո՛, էն ի՛նչ ա:

Հայրոն պտաասխանի տեղ՝ վազեց:

Խումանները ոտաբարիկ, սման էլ ծանր, պատռատած կոշիկները հար-
հարացնելով բնկան նրա հետևը:

Նրբ մատեցան՝ տեսան Անգրասին, որ դիմադրում էր մի մարդու, որը
բաց երևայրին բունավորող բուծակն էր:

Հայրոն նդեց հավաքվածներին ու զնդակի պես խրվեց նրանց արանքը:
Քեհերի ու մեշեհերի արանքից մտիկ ավեց և հանկարծ աշուճ բնկավ Չա-
լուն, որին մի խումբ խումաններ շրջապատել, պաշտպանում էին:

Հայրային տեսան բե շէ.

— Հայրո՛, հա՛սի, Չալակին դեղեցին:

Հայրոն քառի պես նետվեց նրանց կողմը, հափռեց շանը և մյուս կող-
մից նդեցով բազմությունը՝ սկսեց վազել:

Բունավորող բուծակն ու միլիցիաները բնկան հետևից:

— Կաղնի՛, կաղնի՛:

Հայրոն ետ շէր նայում:

Խումանները շրջապատեցին միլիցիաներին ու կախվեցին փեշերից:

Բուծակն սկսեց գոռալ, բայց տեսնելով միլիցիաների փեշերից կախված
խումանների ճիգը՝ ծիծաղեց եկավ ու ձեռք բափ ավեց:

— Թո՛ղ, բան չունե՛ս: Թե չունեք տեր ունի՛՝ բող մնա:

Միլիցիաները շէր ուզում զիջել: Թափ ավեց իր փեշին կպած խուման-
ներին ու փորձեց վազել: Բայց ցեխը, Հայրայի հեռավորությունը նրան զի-
նաքափ արին, նա էլ զիջեց ու բաց բողեց «գործը»:

Բազմությունը, որ սկզբում հռնում էր այս տեսարանից՝ սկսեց կամաց-
կամաց ցրվել:

Խումանները ցեխը նպնդացնելով վազ ավին Հայրայի կողմը:

Հայրոն «տուն» էր հասել:

Նստել էր մայրին, շանը գրկել և նրա գլուխը բեի տակն առած՝ շնչա-
պառ հեռում էր: Հոգնած էր, քրտնեփ մեշ կորած, և կաթիլները նրա երեսք
մուրբ լվալով, գլորվում էին շան վզին:

Նա հոգածու, գոհունակ աշխերով նայում էր շուրջը և երբեմն կռտնում,
բուշը բռնում շան ափանջին:

Խումաններն սկսեցին հանդիմանել Անգրասին, բե ինչպես է բաց բողել
շանը:

Անգրասը արդարաւում էր.

— Սա իդա տեղ մեղո՛ չունիմ. չունեք փախալ, ես էլ բնկա հետևը...

Հայրոն աշխեր շոնց վրան.

— Սո՛ւս, հոգիդ մի՛ սեցուր:

— Տեալեք, — մեշ բնկան մյուսները, — մկա մարդ չունե կքորկա բնկեի
միլիցու ձե՛ռ: Շունը որ դեղեփե վո՛ւ՛լ էր տերը:

Անգրաւար շէր գիշում:

— Բե՛ր, քե՛ր, շատ մի՛ խոսի, քե՛ր չուկ կապե շան վիզ՝ շտանեն,—
վերջացրեց Հայրեն:

Անգրաւար դես-դեն մտիկ տվեց՝ փալաս չգտավ:

Այն ժամանակ Հայրեն առամով բռնեց տոպրակի փեշը, պատռեց մի
ծվեճ և ուրեկով կապեց Վալոյի վզին: Ընծածաղեց.

— Էս էլ քեզ խուժանի շուն:

Հետո չորս կողմը նայեց: Հոգնած էր, շարշարված, սոված: Մտաճոգվեց:
Պետք է մի բան գտնել շան և իրենց համար: Կարգադրեց, որ ինքը մնա
շանը պահի, մյուսները գնան հաց բերելու:

Խուժանները հեռացան: Հայրեն մնաց տանը— այսինքն՝ ամեն կողմից
բաց մայրի վրա, որի մի կողմը, պատի մէջ նկուղի սանդուղի կար: Ահա
այնտեղ մտավ նա, և լուռ, մտախռճ սպասում էր քեզ գցած իր հովանու
տակ մնացած շանը, որի պաշտպանը միայն ինքն էր— անտուն խուժանը:

Մի խավար ներհնատուն. դա էր նրա խանութը: Նրա աշխարհը՝ տվելի
չուտ: Բայց ի՞նչ ներհնատուն. ծակո՛ւտ, մկան բուն, որի բերնի շուրջը մկան
դուրս ածած ֆաթի, հողի տեղ կտեսնեիր մանր, կոտրած տաշտեր, ժանգոտ
քիթեղն ամաններ, փտած պանտալ, մզված մրգեր, կեղտոտ շիր... Մի ֆաթ
կոտրած սանդուղի իջնում էր դեպի այդ փոքրիկ դռնիսը:

Ապրա՛նք — անունը տալ չարժե, վաճա՛ր, կեղտո՛ւտ. տեսակները ան-
հաթիւ, անսպասելի... զարմանալի տաղանդ ունեն գտնել մրգերի ստորա-
գույն տեսակը, կակալների կծվածք, խաղողի ֆացախածք, նկուղից-նկուղ
նամփոքած, հազար խուրչին տեսած, կեղտից սևացած շուրջխելներ, հարյուր
անգամ տնդած, մատնահարած հացեր, երչիկներ՝ այնքա՛ն կասկածելի
իրենց ծագումով, որ ոչ մի կասկած չէին բողոքում:

Ցերեկը դռնից դեպի ցած նայողը մթան մէջ հագիվ կեշմաբեր իրեն,
խանութպանին: Հիսունից անց էր վաղուց, դեղնած մուսիա, չոր տառիս:
Տխուր աղվեսի պես դանդաղ վեր կառդար սանդուղիներից, մագաղաքի նաղատ
գլխից դուրս կնաններ ծաղուղից, մի երկու քերան տխուր աշ կածներ փողո-
ցը, կվերցներ մի փառած տանն, գողնեցով կկեղտոտեն, կոզինախի կտորները

ավելի կմանրացնեն և փոքր խաշտելով կիշներ ցած և ֆացի տալով փոսոտ կատվին՝ առաջ կհաշեր մեզերի արկղը՝ չոկելու համար ամենամզլածը, վերջապես դուրս գցելու վնոով:

Բազմաթիվ արկղներ, կոտրած տաշտեր ուներ, որոնց մեջ տեղոցտեղ էր անում իր ապրանքների տեսակները, տեսակների տեսակները, հոսածների զանազանները, որոնք կլասիկ աստիճանավորումով նախ ընկնում էին մի փոքր նվազ փտածների տաշտը, հետո ավելի մզլածների և վերջը արդեն «ոստիկանական» տեսակը, որի վրա երկար նայում էր տխուր ու բարկացած, վերդիր էր անում, չուզելով հաշտվել արկղը գցելու հետ:

Մի ծանր, հավիտենական հոտ կար նրա խանութում՝ պանրի՝ ասես, քրունների՝, տեղաշորերի՝, կեղտոտ փալասների՝, մի կատարյալ նեխաբան: Փտում էին դազգյանն ու դարակները, փտում էին առաստաղի մրկված գերանները, փտում էր կարծես և ինքը, իր դեղնած, հետո սևացած արխալուղով, որի օծիքը, մեջքն ու քսերը պլպլում էին՝ ինչպես ֆուրգոնի ձիու սարք:

Քրված, դժգոհ էր նրա դեմքը: Ինչի՞ց, արդյոք, գուշակելը դժվար էր: Գործը վատ չէր գնում: Նա էր միակ մատակարարը քաղի ազգատ, ավուր հացի կարոտ ընտանիքների, տանից մի ֆանի կուպեկ գողացած երեխաների, սովից մեղրամոմ դառած գաղթական պատանիների, որ ծերերի պես երեւալով՝ գալիս կանգ էին առնում նրա ծակուռի առջև և աշխատում ողորել նրա սիրտը, որ էժան ծախս մի որևէ փտած խնձոր: Գաղթականը՝ ավելի՞ էժան, մի ֆանի կուպեկ էժան, իսկ նա՝ ավելի՞ քանկ, գոնե մի կուպեկ քանկ: Համաձայնություն չէր լինում, և պատանին հեռանում էր քոնքորալով, իսկ նա մոայլ՝ նայում էր գետնին: Մի տանձի նեղ, ճաքի մի փշուր, մի բուռ վառած հացի ֆերիչք անգամ չէր տալիս: Ամեն ինչ ծախում էր միայն,— հենց այդ մի նեղ տանձը, ճաքի մի փշուրը, վառված հացի ֆերիչքը:

Ձէր խոսում, ֆրմնջում էր. չէր նայում, որոնում էր, դանդաղ, աշները գետնին, ի՞նչ, ո՞ւմ, ո՞վ գիտե, և այդ բոլորը շարացած, ժանգոտ, տխուր:

Կհաշեր փողի դախլը՝ փողերը հաշվելու, ստուգելու, վերստուգելու... Հեռո աշները կցցեր գետնին և մի բան հիշել ուզողի պես՝ կստոեր կմնար, ապա դախլը կփակեր, հետո ձեռները քսերը կոխած՝ ժամերով կկանգներ, կքրվեր:

Խոռով էր աշխարհի հետ... կա՞ր պատճառ այդպես խոռով ապրելու, պա՞րզ էր իր համար, քե ինչո՞ւ էր խոռով. բայց նրա գլխում կոտրած չաղացի պես բանում էր մի բարդ հաշիվ, որ մի բուպե չէր դադարում: Նա հաշվում էր ամեն մի փուն ընկույզի, ամեն կտոր մաստակի առքը, ծախը և օգուտը, հետևում էր ամեն մի կուպեկի կյանքին, քե որի համար եկավ, որի համար ում ձեռքը անցավ ճորից, և հետո ի՞նչ կլինի ամեն մի բողկի, կարտոֆիլի, փչացած կե-

առաքի բախտը: Նա մարդ չէր տեսնում իր առջև. նրա տխուր, նպոտ աչքերը միայն ձեռքեր էին տեսնում և ձեռքերի մեջ՝ դրամներ: Մարդկանց մտապատկերը վաղուց հավել էր նրա երևակայության առջև և նրա պատկերացումը Ռենտգենի՝ ճառագայթի պես անհետացնում էր մարդը և գրպանի մետաղն էր նկարում նրա աչքերի առջև: Կոպեկները մարդիկ էին և մարդիկ կոպեկներ: Ահա այդ դրամներն էին, որ ուշանում էին: Ուշանում էին և չղայնացնում նրան, չէին հասկանում նրա հաշիվները, զալիս էին, բայց նորից գնում... Եվ կարծես մարդկանց վրա շարացած էր նրա համար, որ ուշանում էին իր փողերը բերելու և նրան ստիպում սպասել, հսկել, ճզնել...

Եվ երբ քաղի մի աղքատ երեխա տոռուգ ու կեղտոտ ափի մեջ կոպեկաճոցը սեղմած՝ ներս էր մտնում ծակուղը և իր ուրախ հեղքը զցում այդ մռայլ դադաղի մեջ՝ ժպտագին սպասելով մի մատնոց սեմիչկին, որ նա՛, խանութպանը, կրկին ու կրկին դատարկում, լցնում, չափում էր մի հատիկ անգամ ավել շտալու համար, կարծես այդ երեխան փախցրած լիներ խանութպանի կոպեկը և հիմա բերեց: Խանութպանը դեմ էր անում սեմիչկան և խուզարկուի պես, ժանգոտ նեղսրտում:

— Ահա՛ ա՛ռ, ա՛ր է կոպեկը:

Երեխան բաց էր անում բռնած բուռը, և խանութպանը կարծես իր կոպեկը տեսնելով, ետ էր խլում և փնթփնթալով զցում դախլը:

Ա՛ր էր տեղավորված նրա ընտանիքի այդ ծակուղի մեջ: Դազգաճի հետև մի տախտակուրմ կար: Պետ է, որ այնտեղ լիներ: Բայց ի՞նչպես էր տեղափոխվել այնտեղ, ա՛ր էր տեղավորվել: Կարելի էր ենթադրել, գուշակել մի բռն, բայց հասկանալու հնար չկար, այնքան նեղված էր այնտեղ, այդ բազմազան, անպետք, անբիվ իրերի բավիղում: Պատերը բանդված էին, հատակը՝ հող, ցուրտ, խոնավ:

Խանութը ավելի էր մռայլվում, երբ մխոտ նավթի հրազը հիստոտելով պատ ու ապրանք՝ ժլատորեն լուսավորում էր ծակուղը, նրա ներսը, անկյունները:

Ահա նստած է ինքը իր ընտանիքի հետ: Իր կիճն էլ էր մռայլ, հողազույն, նիւռ, մի ծծկեր երեխա գրկին, նվում էր կատվի ձագի պես:

Մի տասներկու տարեկան կապ աղջիկ ուներ, որ նստած էր լինում դռան մոտ, չա՛ր, ագա՛ն, մեծացած-փոքացած: Չքմփչրմփացնում էր բերնի ծամանը և դրանով մի փոքր խանգարում ծակուղի տխուր լուսությունը: Հստած օ՛ղ, ցուրտ նկո՛ւղ, փտող ապրանքներ... Եվ փտո՛ղ՝ կյանք...

Ռենտգեն Վիլհելմ Կոնրադ (1845—1923) — գերմանացի ականավոր ֆիզիկոս. 1895 թ. նրա հայտնադրված ռադիոակտիվ նյութայինները, որ կոչվեցին իր անունով, լայն կիրառության գտնի բժշկության մեջ

Այ՛ ախ չէր խոսում, չէր շարժվում: Կարծես սգավորներ էին, սգատանք նստած:

Նավթի նրազը մխում էր խանութի սանգուղիների վրա և ճիսը նստեցնում փառած ապրանքներին: Առուսուր չկար: Ներսը դազգանի մոտ նստած էին ինքը՝ Կեղտոտ, բաշլըզը գլխին կապած, կինը իր տեղը, աղչիկը՝ իր, մինչև անգամ ֆոսոտ ճիվանդ կատվաձագը իր տեղը:

Երեխան հնած էր:

Տարիներ անցել էին, և ոչինչ նոր բան չէր պատահել այդ ներհնատանը: Հիմա էլ այնպես:

Դուրսը շարժում էր. մարդիկ գնում էին եկեղեցի, բայց դա չէր վերաբերում նրանց — իբրև բաներ՝ ապրող աշխարհի, որից վաղուց նրանք բաժանված իջել էին իրենց մութ գուրը՝ եգիպտական մումիաների նման:

Անհա մի երեխա թաղի չհավոր ընտանիքից մոտեցավ ծակուտի դռներ և կանգնեց:

Խանութպանը վեր չնայեց:

— Ի՞նչ ես ուզում,— ժանգոտվեց աղչիկը տակից վեր նայելով երեխային:

Երեխան չպատասխանեց: Միայն տատանվելով ներս իջավ և կանգնելով խանութպանի առջև, աչքերը գետնին, մոմնչաց.

— Մերս ասավ՝ մի գրվանա նաք տաս, կոտորվում ենք սովից...

— Բա փողն ո՞ւր ա,— շարացավ աղչիկը դռան մոտից:

— Փող չունենեմ,— ասավ,— պարտք տվեմ կամ ողորմացեմ:

— Գնա՛, գնա՛, նա՛ք չկա,— նշաց աղչիկը վերևից, առանց սպասելու իր հորը:

Երեխան աչքերը գցեց նրա կնոջ վրա: Հույս ուներ նրա գրություն: Բայց կիներ նրան նայում էր այնպես, կարծես ոչինչ չէր տեսնում — անտարբեր, ախուր, ուրիշ մտքերով պաշարված:

Նայեց իրա՛ն, խանութպանին և սպասեց:

Խանութպանը միայն քեֆերից հանեց իր կեղտոտ, գորտի պես փայլող ձեռքը և ափով նշան արեց, որ գնա...

— Բա սովից մեռնե՞նք,— լացակումիվով հարցրեց երեխան:

Խանութպանը ձեռքով արտա՛ գնա՛, գնա՛...

Ու ծպտաց:

Ի՞նչպես...

Մտաշի՛ն անգամ իր կյանքում լսում էր մի այդպիսի ճիմար հարց: Փանե՛ տարբ է՝ չէր ծպտացել: Կենդիները մրոտ երեսին բացվեցին իբրև մամուլի տակ սխալ գցած լրագրի ծավալած տեղեր, որոնց չի դիպել տառերի մուրը:

Նորից ձեռով արավ՝ գնա՛, գնա՛...

Ի՞նչպես— ի՞նքն ողորմի՛... քափ տվեց գլուխը, նորից ժպտաց և կամաց-կամաց էլի թրվեց: Ոչ ոք չէր դիմել իրեն այդ ձեռով: Առաջին դեպքը թաղի մեջ նրա հետ...

Եվ առաջին ժպիտը— միակ նորությունը նրա կյանքի վերջին տարիներում:

Երեխան գլուխը կախեց և դուրս գնաց: Ընտանիքը թրվեց, լռեց և սկսեց էլի սպասել...

Ի՞նչ բանի...

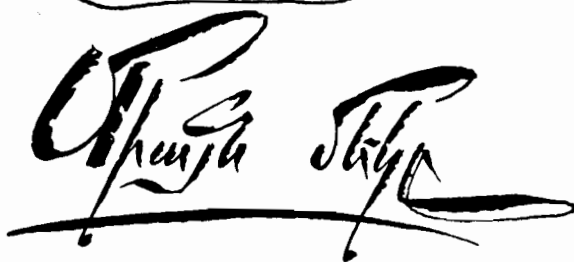
Ապրիլի վերջերն էր: Փողոցի մայրերի ակացիաները զգեստավորված, իրենց բուրվառներով խնկարկում էին զարնան գալուստը:

Մակուռի դռան մոտ քառմ տախտակներ էին ընկած, և տաշեղի ներմակ զանգուրները դես-դեն էին խոնվում: Ներհատներից տախտակի, խեծի դուրեկան հոտը բուրելով դեպի փողոց՝ հետը բերում էր ռանդայի ուրվիկ, ծիր շղփոցը և չափել ատաղձագործի լիակուրծ, ուրախ երգի և հեղեղի ձայնը: Դազգյաճը նուրն էր, դարակները նուր և ներմակ, տախտակները լվացած և հստակ երեսների պես ժպտում էին: Քերված էր նախկին կեղտը, պատերը՝ սվաղած: Իսկ զանր ախտահանել էր ամեն ինչ:

Եվ այդ բույրը գիտեցողը և հիմա նայողը առատորեն ծծում էր ծաղկած ակացիաների և տաշեղի դուրեկան բուրմունքը և կուրծքը ուռեցնելով՝ ախորժակով արտաշնչում էր և երազանքով հառաչում:

Ջկար խանութպանի ընտանիքը. ո՛ր էր տեղափոխվել, հայտնի չէ:

Միայն ի՞նքն, խանութպանը, մեռել էր մի ամիս առաջ:

— Վա՛շտ, կա՛նգ-նի՛ր:

Վաշտը ոչ-ոքիով քափով դադարեց, մեաց ճամփի վրա:

Միակ աղմուկը ամայի շրջակայում:

Նա էլ դադարեց:

Մնաց միայն գիճվորների հեղոր, որ հիմի ավելի պարզ և ալիք-ալիք դիպչում էր շրջակայի լռությանը:

Սպանները դուրս եկան ճամփից ու ֆամակները դիմնաւ տալով խոշոր ֆաւերին՝ սկսեցին անխուս ծխել:

Զինվորներից մի հինգ-վեց հոգի հեռացան ճամփից, իսկ մյուսները մնացին տեղերում:

Ինչու ու անվերջ դաշտավայր:

Իրենի կափաւիշը կապարի պէս լուծվում-հոսում է լեռների վրա, այն-տեղից էլ բլուրների վրա, և սրանք մոխրագույն մկների պէս դնչները խրել են գետնի մէջ ու ականջ են դնում:

Մի շարագուշակ, ժանգոտ բան կա ամեն բանի մէջ:

Օրվա ո՞ր ժամն է...

Եվ դա լո՞ւյս է, թէ մոխրափոշի մաղված օդի մէջ:

Զինվորները կապտած ու մրկված երեսները թափցրել են բաշիկների մէջ ու չեն խոսում, ինչպէս մեռելատանը:

Անձրեն սկսեց փսփսալ:

Ցուրտ է:

Երբեմն հեռվից, կարծես մի խարխուլ մեծ շինության օճորհից, մի հար է ընկնում հատակին ու խուլ ընդում:

Հետո արձագանք՝ դո՛ւ-ո՛ւմմ... Բայցայվում է ու հալվում օդի մէջ:

— Ա՛մալ է, — խոսեց վաշտի մէջ մի ձայն:

— Դու էդպէս իմացի, — պատասխանեց մի ուրիշ շարածպիտ ձայն:

Եվ ինչի՞ են սպասում...

— Սվինը վեր բռնի, է՛յ, — մըքմըքաց մի գինվոր իրենից առաջ կանգ-նածին:

Դիմացիներ, որին «էյ» ասաց, դրսեց իր ուսագլխից կախ ընկած հրա-ցանի փոկը, հանգիստ նայեց աշխերին: Սա էլ նրա աշխերին նայեց:

Եվ ուրիշ ոչինչ:

«էյր» մեղմորեն հեաց ու կուզր կրկին դուրս գցեց: Հետո սկսեց կողմանց նայել անձրեալորի բարակ թելին, որ սողալ սկսեց ճամփի արխի միջով:

Բարակ անձրեղ իր միլիոնավոր մատներով թակում էր զինվորների վե-րաբերները: Նա մի խուլ, մտածկոտ պատմություն էր անում: Էյր ախոր-ժելով էր լսում նրան: Դա նրան ինչ-որ մի Դադը բան էր հիշեցնում: Հաս-կանում է — սարի դազան, որի թաղիքին անձրեղ մտերմորեն թխկրթակացնե-լով կեսգիշերային լուռքյան մէջ նիրն է բերում մարդու աշխերին:

Ուրտեղից է՛լ միտն ընկան այդ անցած-կորած բաները: Քսան աւարուց ափելի է սարի կյանքից հեռու՝ ընկած է եղել ֆաղախները: Իսկի միտն էլ չի, թէ ինչպէս է ապրել: Առաջ կառապան էր Դիլիշանի տրակտում, հետո գիշերապան՝ Թիֆլիսում: Վերջերս էլ վեց տարի է՝ հնոցապան էր Բախո՛ւ

Սպիտակ հագաֆի մի յուզի գործաւաճում: Ամեն տեղ իր պաշտօնը իշխած ուրբունն է եղել: Գլուղներից դուրս, տներից դուրս, գործաւաճի անկյունները: Ու հաւան տարի է՝ նստում է, իր մտքերի հետև ընկնում: Դրանից էլ՝ կարգին խոսել չգիտե: Հենց որ գալիս է «պերեկիշկան», և ենթասպան հասնում է նրա անվան ու պառուկա է լինում, զինվորները հասկանում են, որ դա նա կլինի. բոլորում են կոզմին, ու նա դեմ ընկելով, ֆիզիկապես արտասանում է.

— Յա՛ (եւ):

Նրա ազգանունը ոչ ոք էլ չսովորեց: Ուտի և ամենքը «էյ» են կանչում նրան:

Հիմա, իբրև «խաչակիր» պատերազմ է գնում:

Դեռ ականջի մեջն էր իր հնոցների դրդողը՝ որ նրան պոկեցին աշխատանքից, բերին մի ֆանի ամիս զինավարժեցրին, որ տանեն պատերազմ: Ուշքը մնաց իր հնոցների կողմը — գործը մնաց կիսատ: Մենակ զո՛ւրն է, տունը մնաց անտե՛ր՝ իր կնոջ ու երեխայի հոգսով: Հետո հագաֆը, մարդիկ, հազար ու մի բան ու գործ...

Աշխարհք:

Միտքը գնում է դեպի ետ:

— Քայլերով առա՛ջ... մա՛րշ...

Վաշտը նորից կենդանացավ և հուզարկավորների պես շարժվեց:

Խը՛րք... խը՛րք... խը՛րք...

Խոշիկները ռիթմիկ շեշտով խոսում, խաղ են տնում ֆաբերի, կոշտերի հետ:

Հիմի էլ էյը կառնեց այդ խրթխրթոցին: Հանելի է ինչ-որ: Մտիկ է տալիս առողջ զինվորների կարմրած ճեղքներին, շրթունքներին, լսում է նրանց բարձր շնչառությունը: Հանելի է: Ինչ-որ հույս կա դրա մեջ: Հետո կծկվելով այդ ձայների հանույթի մեջ՝ մտիկ է տալիս խոզան՝ արտերին:

— Զէ՛, «սրան» էլ են վարում, ցանում: Աշխարհի մեջ մի խելք կա: «Նա» չի տևի երկար, «նա» չի լինի:

Ահա դաշտի հեռուներից, կարծես գետնի տակից դուրս եկավ մի գլուղ: Իրիկվան սովերներ են կախ նրա դռներից ու շարդախներից: Կարծես շների հաշո՛ց: Կարծես ինչ-որ մարդիկ են դռների առջև:

Մյուս զինվորների գեմֆերն էլ մի ֆիշ խառակվեց:

Սկսեցին փսփսալ:

— Քշերը մնո՞ւմ են:

— Կտրելի յա, որ մնան:

Խոզան — Շնամ արք

— Մի փչ գինջանանք...

— Բա՛:

— Ձյունը ուշացել է: Ամա քե որ գա՛ կեստի:

— Շնյո՛ֆ... հլա ո՛րտեղ ես: Տավարը որ հիմկիոց խափ պաշարին
ընկնի՝ գարուն կհանի՛:

— Բա՛: Հլա պտի հանդիցը պոկի:

— Կգա ձյունը, ամա չի նստի:

— Մին երկու կգա, կհալի:

— Ասենք մինչի նստելը տավարը ձնի տակից մի երկու շաբաթ էլ որ
կեր հանկի՛ էլի մեծ բան ա:

— Կնա՛նկի:

էյր ականջ է դնում հայ գյուղացի տղերանց այս խաղաղ գրույցը և
հանգստանում է:

Գյուղը սողաց-սողաց, օրորվեց, այլակերպվեց և խոժոռ կանգնեց վաշ-
տի առջև: Վաշտը մտավ նամփի փողոցը և կանգ առավ:

Ամայի՛ գյուղ...

Գանգերի պես պարապ խրճիթներ, որոնց փտած աշների միջից մահր
խեթ-խեթ մտիկ է տալիս, ու փանդոտած դռները ծամածովում են հայֆայ-
ված բերանների պես:

Լուռ է: Ոչ մի ծպտուն:

— Մարդ չկա՛... — փսփսում է մի զինվոր՝ ականջ դնելով:

— Խառափա է, — խոսում է ուրիշը և փրթը խաշտում:

Նայում է էյր և իրեն թվում է, քե տեսիլք է գնացել:

Ահա աղբյուրը — ջուր է բխում ոչ ոքի համար:

Կողքին՝ ջրաղացը: Դուր հաճած է, և ներսում կանգ են առել աղո-
րիճները: Անշարժ գերեզմանափառեր են թվում նրանք, երբ այլևս չեն աղում:
Ճնշվում է էյր այս ավերի խստությամբ առջև:

Տունը, որ այնպե՛ս դժվարությամբ են շինում՝ այսֆան տները, գյուղե-
րը, ֆաղաֆները այսպես խենթի պես փառնդի՛: Տես ինչպե՛ս են հանել գե-
րանները:

Հե՛շտ է գերանը կտրել, բերել, դնել: Ի՛նչ խել է...

Եվ ֆա՛նի օր է՝ էյր անց է կենում այսպիսի ավերակների միջից:

Տո՛ւնդ չֆանդվի, աշխարհ:

Որ հազար-հազար մարդ շինում հա շինում էր՝ մտիկ էիր տալիս — էլի
չինելու բանը կար ու կար: Հիմի ի՛նչ են իմացել, որ ֆանդում են ու ֆան-
դում:

Ափսո՛ս ջրաղաց: Կրեերի ցուրենի ղվալները, կկրտեիր այս ջրաղացում,
ինքդ կնստեիր ջրաղացպանի ու մյուսների հետ, մի լավ կրակ կանեիր այս

ցրտին, հաց կրխէի մոխրի մեջ, մի կողմից գրույց կանէի, մյուս կողմից աղորիքներ կաղային խաղաղ հացը:

Ախր ինչո՞ւ չեն անում այն, ինչ որ պետք է, ինչո՞ւ են այդ լավ բաները փչացնում:

Էյր հավաքել է ուզում իր շփոթ մտքերը, հանգիստ է որոնում, որին փարվի: Եվ կծկվում է վերաբերման մեջ:

Մի՞թե չեն գիշերելու այստեղ:

Ոչ, չեն գիշերելու:

Անցնում են առաջ: Անցան զամերը, մարագները... և անա նորից դաշտ, հորից անձրև:

Օրը նվազում է, լույսերը մաշվում:

Գիշեր:

Շուտով էլ քամին վեր կացավ: Լայնարձակ դաշտավայրի աննյութական, դառն քամի:

Բաշիկները փոփոռում են, ծեծկվում: Անձրևը այլևս մտրակում է, և ցուրտը կծում, ասեղների պես լցվում է մարմինը:

Անձրևի լնակները շարացած ձայներով նդփում են կոշիկների տակ, ցեխը կծում է կոշիկները, ատամներով բռնում:

Էյր տխրում է:

Ախր ո՞ւր են գնում...

Խրնիքների կերպարանքներ երևացին, որ նոթերը կիտած մտիկ ավին խավարի միջից:

Կայան է:

Պահակներ են ցցված ճամփի եզրին:

Ախոռներից մարդիկ ելումուտ արին: Վախկոտ լույսերը ծկրակեցին դռների արանքից:

Վաշտը կանգ առավ: Իրենց գունդը այստեղ է: Երեկ իրենց էին սպասում: Ջինվորներ դուրս եկան ախոռներից: Խոսեցին: Ասում են վաղը ելույթ է. գնում են խրամատ:

Ջինվորները դողդոզալով մտան ներս, վառ բերին հրացաններն ու պարկերը: Վերչապես հանգիստ է: Ձեռաց մխաց օշախը, և ծուխը լցրեց խրեմքը:

Ու քեկ հագնած էին, բայց չառակեցին ճեղու, այլ խոնավեցին խրնիքում և ձայները բարձրացնելով՝ սկսեցին խոսել, կարգադրել, հարմարվել:

Թեյ հանգես եկավ: Թրու հացի հոտ: Ընթրում են:

Խրնիքի մի մասը, որ անասունների բաժինն էր՝ մսուրների առջև ձիեր էին կապած: Ախորժեղի հասարակություն:

Բոցը օշախում կշռաց, քեներ բափ տվեց, զինվորները կիսաբոլոր նըստեցին դիմացը:

Ձայները բարձրացավ:

— Է՛յ, Դաթիկո, «չուր» հանի:

— Չկա, գնա Ռաստով:

— Աբա, Տիմոֆեյ, շաֆարը մի դեսը:

Տիմոֆեյը հանում է կեղտոտ շաֆարի ֆաակը և մեկնում է դիմացիներին: Նոր է որոշվում զինվորների կերպարանքը:

Վաշտը մի խայտանամուկ խառնուրդ է ռուսների, հայերի, վրացիների, լեհերի...

Կրակի ուրախ շրթոցին խառնվեց զինվորների ուրախ գրույցը:

Ուրախ են նաև նրանց սովերները, որ անա քոչկոտում, պարում են սևացած պատերի վրա:

Քեյը ժպտում է կապույտ էմալե գավաթների միջից ու շեմացնում:

Մի շիրակեցի մեջքը դրել է պատին և ոտները մեկնել:

— Հակո՛, էս դրուստ մեր տունն է: Ա՛յ, էն մեկը տեղովը մեր տալաբն է:

Ու ձեռքը մեկնում է դիմացի պատի խորշը:

Հակոն, որ քթի տակին եզգում է, գլխով հավանության նշան է անում:

Կարծես տեսած լինի շիրակեցունց տան տալաբը:

Շիրակեցին ժպտում է և գլուխը բափ տալիս:

— Տերը փախել է՞, հը՞, Հակո՛:

Հակոն կոնատակն է ֆերում ու կլկլացնում:

Էյը նրանց է լսում: Եվ ուրախ է: Այս խռոֆերի փոխանակությունը նրան անասելի դուր է գալիս:

Նա էլ է ուզում մի բան ասել այդ տան փրոջ մասին, որ փախել է: Բայց միայն հագում է և կոտրած ժպիտով նայում է շիրակեցուն:

— Տղերհ, ասում են էս կողմերը լավ հաց է ըլում, — ծոծրակը բռնելով հորանջում է էյի հարեան Միկիչը:

Եվ դառնում է ռուսերեն՝ իր կողմի նստած մի կարմրամորուս զինվորի:

— Շի՛շ, Կուզմա, էս գյուղերում շատ լավ հաց է ըլում:

Էյը մտիկ տվեց Կուզմային: Սա շուռ տվեց իր պղնձագույն գլուխը դեպի խոսակիցը, և մորուսի կարմիր լավան կասկաղներով բափեց ուսագլխից:

— Նո՛ւ, բռատոկ, էստեղի հացով մեզ շես զարմացնի: Էս տառի մեր Կուրանում հացը այ մինչև էստեղ է, — ցույց է տալիս իր լանջը այնպես վտառի ու լայն, կարծես հենց ինքի տափաստան երկիրը լիներ: Հետո կրշտացած մատները սյունածև բոճելով գազարի տակին՝ տարավ շուրթերին ու ֆր՛ոք անելով ներս ֆաշեց թեյը:

Զրույցը մեծացավ: Սկսեցին խոսել հոգի հատկություններից: Հնձից: Անասուններից:

Կարծես հիմա պիտի ֆաղցր լենեն և վաղը գնան դաշտային խաղաղ աշխատանքի:

Միայն Տիմոֆեյը տխուր է:

— Ա՛յ, դուք հիմի երեկ հաց ունե՞մք ձեր տանը: Ամա տեսե՛ք, որ իմ կնիկը, ախպեր չան, էս բոպեիս մի կտոց հաց էլ չունի: Ինձս հյուսն եմ: Վեց չան երեխե՛ք թափել եմ տանը՝ եկե՛լ: Կերակրի՛ տեսնեմ:

Ոչ ոք չի պատասխանում:

— Ո՛ւմ համար է էս դալմադալը— չեմ իմանում: Ամա արի տես, որ ուրիշը կոկիվ է սարհում՝ մեջտեղը մեր ժողովուրդն է կոկում:

— Դո՛ւ ինչ ես էստեղ բերանդ շաղ տալիս,— մրթմրթում է մի. մոռյալ զինվոր, որը թե՛ է ընկած և աշխեր հառել է առաստաղին,— ո՛վ է տանը Ժառանգությունը բողբիլ թափել համար: Թող գնա աշխատի: Թագավորական ծառայություն է, հարսանիք չի:

Բոլորը մոռյավում և բարկանում են Տիմոֆեյի վրա, բեն գիտեն, որ սա նշմարիտն է խոսում: Եվ մրթմրթան զինվորն էլ հենց դրա համար է ֆրթմրթում: Նա էլ համաձայն է Տիմոֆեյի հետ:

— Քնի՛, լենի՛,— խեբում է նրան Տիմոֆեյը,— ես սոված աշխատավոր եմ, գու էլ կուշտ գեղացի չես:

Լոում են մի պահ:

Էյը մտիկ է տալիս սրան-նրան, ժպտում է յուրովի, հավանություն տալիս: Նա ուրախ է այդ ընդհանուր տեսարանի մեջ: Լավ է, նստել են, թեյ են խմում, գոմը տաֆ է, անասունները կապած:

Բայց ո՛չ նրա ժպիտը, ո՛չ նրա ներկայությունը չի երևում զինվորների մեջ:

Էյը գոռչ մարդ է, աներևույթ: Մոտեցավ օջախին, սկսեց շամփուրով կրակը խառնել: Հիշեց իր հեղցները, և սիրտը ծակեց:

Բայց դա մի բոպե էր միայն:

Նա աշխեր հառեց կարմրամորուս կուզմային, որի հաղթանդամ մարմինը ուրախացնում էր էյին:

— Հացը պետք է ժամանակին գցել հողը— դասախոսում է Կուզման:— Հացը երեխա է, իր օրորոցում լենել է ուզում: Ա՛յ, պատերազմը որ չլինե՛ր՝ գիտե՛ք թե մեր հողը ո՛նց էր կատաղած բերում հացը: Աշխատող ձեռքերը գնացին պատերազմ... գեղում պառավներն են լեզվեցում: Ա՛յ թե բանն ինչումն է:

Ու մորուր բափ տալով՝ դանակը կոշիկին ֆսելով սրբում է, խնամով ծալում, դնում է գրպանը:

— Ձեր տանից մենակ դո՞ւ ես, — հարցնում է նրան Դաթիկոն:

— Ո՞վ, — կարծես բարկանում է Կուզման, — երեք եղբայր եմ: Այ, Իվանը ավատրիական ֆրոնտումն էր, Նրոպկան՝ գերմանական ֆրոնտում: Նրկուսն էլ սպանված են: Խնշ տուն: Տնտեսությունը ֆանդվեց գնաց:

— Հա՛, դժվար է, — փրիստփայեց Դաթիկոն:

— Աբա՞, բրատեց տի մոյ, տակիյն դելա՛:

Ու Կուզման հացի պաշարը կոկ ու սիրուն տեղավորեց պարկի մեջ ու պարկը դրեց բարձի տեղակ իր գլխավերևը:

Եվ հանկարծ մի վճռական շարժումով թափ տվեց իրեն.

— Է՛, ֆենլու ժամանակ է: Թե չէ՛ մին էլ տեսար, աշդ բաց ես անում, որ՝ ելույթ է:

Հսկայի պես ծառանում է վեր, կարծես գետնի միջից: Ապա փոեց վերարկուն, մեկնվեց ռուսական դաշտի պես անդորր ֆենլու:

Այս բոլոր խոսք ու գրույցի ժամանակ այնտեղ է էյր: Այնտեղ, իր համար, զինվորների մեջ, կորեկի հատիկի պես կորած:

Նա համաձայն է բոլոր ասածներին: Կարծես ամենքի իր ուզածն են ասում: Փորձում է ինքն էլ մի բան ասել, բայց ո՛չ խոսքի ծայրը գիտե, ո՛չ էլ պոչը: Թափ է տալիս գլուխը, նայում է իր շուրջը հավաքված զինվորներին՝ Դաթիկոյին, որ խաժ աշներ հանել է կրակին ու լաշեր պաղել է, մեացել: Տիմոֆեյին, որ ոտները կուշ բերած պառկել է կողքին ու մշմշում է, թքում կրակի մեջ: Մերմերան զինվորին, որ շար աշներով օճառֆին է նայում ու իրար հետևից ծխում:

Շիրակեցին ու մյուս հայերը ֆենլ են: Մյուս զինվորներն էլ անհանգիստ ֆենլ են:

Ու այդպես կորած, անտեսված՝ էյր գնաց կծկվեց մի անկյունում իր վերարկուի մեջ ու դուռը ներս ֆաշեց: Դեռ շատ կա միշն է այնտեղ: Դեռ մի ֆիշ տաֆանա, ֆենի, ինքն իրեն հավաֆի:

Պառկած է էյր, բայց բունը չի տանում: Մարմինը տնում է հոգնածությամբ: Աշեր փակ՝ ականջ է դնում: Ախողի հոտը ախորժելի է գալիս նրան: Հարազատ, խաղաղ մի բան կա դրա մեջ: Մտուրհներից՝ դր՛րք-դր՛րք, լսվում է ձիերի ոտելու ձայնը: Դա հիշեցնում է հեռուներում թողած կյանքը, խաղաղ կյանքը: Դա ոչ թե ախորժելի, այլ և սրտառու է: Նրբեմն ձին առողջ սմբակով պինդ դուրում է գետինը:

— Էրնակ ֆե՛զ, — մտնելում է էյր և դառնությամբ ժպտում:

Ուզում է ափելացնել, թե չգիտես, որ պատերազմ ես եկել, բայց միտքը չի ձևավորվում:

Ու րնկնում է մտքերի հետև:

Աշֆի առաջն է գալիս իր տունը: Հիմա ֆենլ են՝ իր երեխան ու կինը:

Եվ չգիտեն, որ ինքը այս հեռու երկրի մի ախոռում արթուն պառկած՝ նրանց վրա է միտք առնում:

Ահա իր փակ աշների դիմաց ուրվագծեր են օրորվում: Իր երեխայի երկար քարթիչները խաղաղ լեւած աշների եզրերին: Գիշերվա նրազը պլպլում է, առկայծում, և լույսը դողում է նրա դեմքին: Ահա երեխայի և անկողնի ստվերը օրորվում է պատի վրա:

Էյի երևակայությունը սրվում է: Ահա իրենց գործարանի հնոցները: Քոցերը պտույտ են գալիս իլիկների պես ու մղվում են հնոցի պառկած խողովակների խորք: Փռնում են նրանք, քոչում, դղրդում են կաքսաներն ու խողովակները: Էյը պարզ տեսնում է: Այ, տե՛ս, դուրս եկավ գործարանի ընդարձակ բակը: Տեղ-տեղ ինչ-որ շոգիներ են ֆստֆստում, ինչ-որ խողովակներ են չրխկացնում:

Ահա և խաղաղ ծովը, նդփում է ափին: Հեռուն մթնում է Բիրի-էյրաբը¹: Դեպի աջ լեւած է խորհրդավոր Բաֆուն...

— Է՛յ, վե՛ր կաց,— գոռում է րնկեր հնոցպանը ոչ իր ձայնով և բարկացած:

«Վա՛խտ» է,— վախեցած հարցնում է էյը ու վեր քոչում:

Ջոկապետն է: Նա է բոքել ոտով:

Շշմած, դողալով վեր է կենում էյը:

Կեղտոտ մի երկինք ներս է նայում երգիկից: Դեղնած խառեր էր դողդողում ու ծեծվում այդ երգիկի եզրերին:

Դուրսը ֆամի է:

Հավաքվում են:

Ձինվորները շար ու ներվային են: Այնպես են մտիկ տալիս ամեն մեկի վրա, այնպես են խեթում սրան ու նրան, կարծես նա է այս ամենը սարքել:

Վերչապես շարվեցին:

Ոչ ոք չի խոսում: Հրացանները գրկած, ձեռքերը քեֆերի մեջ կանգնել են ու սավել: Քշնամու երկրի ֆամին հաշում է գամփոի պես, կծում, վանում է նրանց:

Դիմացը ժանգոտ բլուրներ են: Ասում են՝ այնտեղ են խրամատները: Այն կողմից գնդացիներ են չոր-չոր հաշում: Էյը ականջ է դնում, և բվում է, քեղա արագիլի կտուցների կափկափոց է: Ծանոթ պատկեր, իրենց գյուղի արագիլներ... բայց պատկերը վախով ցնդում է: Դիմացի բլուրներում «գործ» կա, անախոռծ, ծանր մի գործ:

Ահա դիմացի բլրից, ուր գնացել էր իր հարեան վաշտը փոխվելու, իջնում է մի ուրիշ վաշտ:

¹ Բիրի-էյրաբ — Բարձր եռվթորդյուսերորդական շրջաններից մեկը

Նրանք գալիս են հեղեղատի միջով, հատ-հատ, դանդաղ:

Վաշտը լարվեց: Նրանց է նայում:

Ահա ծանրաֆայլ մոտեցան նրանք: Ոմանք կաղում են: Նրանք գալիս ու բոլորովին լուռ անց են կենում սրանց կողով:

Վերահկունները նմա՛ծ, ցեխո՛ւտ, իրենք մի տեսակ փտա՛ծ, սմա՛ծ: Դեղնած մեռելներ: Նվ կարծես դեմքեր չեն, այլ դիմակներ: Այդ աչքերը, իբրև արդեն մահը տեսած աչքեր՝ ինչ-որ տարօրինակ անտարբերություն ունեն իրենց փայլի մեջ:

Ապակու պես են փայլում:

Ահա թե ինչպես են նայում «այնտեղից» եկածները:

Բայց ի՞նչ կա «այնտեղ»...

Մտիկ է տալիս նրանց էյր և հասկանում է, թե ինչ կա «այնտեղ»:

Նվ ծանր մի ձեռն ֆաշում է նրան «այնտեղ»:

— Դեպի հեղեղա՛տը, մարշ...

Վաշտը շարժվում է դեպի հեղեղատը, որ այնտեղից բարձրանա խրամատ-ների շարքը:

Ահա և «այն բանը»... Կարծես առանձին բան չէ: Մածկած բներ են, տեղ-տեղ ֆարած, տեղ-տեղ ցեխոտ, խոնավ խրամատներ, և ուրիշ ոչինչ:

էյր վիզը երկարացրեց, նայեց բլրի մեջքի վրայից դեպի «այն բանը»: Ձիին չի երևում: Այնտեղ ոչինչ չկա: Միայն մշուշ, բլուրներ, բլուրներ, մշուշ և ապա կապույտ լեռներ:

Միայն սև, կտրտված թելի պես մի բան գիզգազ գնում է աջ ու ձախ, երբեմն ընդհատվում, մեջ տալիս:

Ի՞նչ բշտամու խրամատներն են:

Սպաններ, որ առաջ զազազած գոռոռում էին, հիմա հանկարծ սակավախոս դառան: Ինչ-որ շարածափտ հայացքով են նայում վաշտին, էյին և զավաղիր փսփսում իրար մեջ:

Կոմանդները կտրուկ են: Նվ արդեն անկեղծ: Էլ այն հանդիսավոր քատ-բռնական ձգումները չկան:

Այդ կոմանդները հիմա «նշանակություն» ունեն:

էյր շուտ-շուտ մոռանում է, թե որտեղ է: Կարծես երազի մեջ է. կարծես ամեն բոլոր գործերում է ու նորից ընկնում երազի մեջ:

Նվ այդ բոլորներում անհագին ժամանակ է անցնում: Բայց դեռ մի ֆանի ժամ հազիվ է անցել:

Աչքը դարձնում է իր շուրջը և զգում է, որ ինքը իսկապես «այնտեղ է» արդեն: Բայց ինչո՞ւ չի սկսվում «այն բանը»: Կարծես ինչ-որ հանդիսավոր կերպով է սկսվելու դա:

Ո՛չ:

Արդեն կոմանդը տրվեց, և հրացանները շուր ձայնով ճայթեցին: Իրան է հասնում հերթը: Ինճն էլ է կրակում դեպի դիմացի բելը:

Այդ կրակոցները «կովի մկրտության» համար է իսկապես: Վաշտի մեծ մասը սկսնակ է դեռ: Շիրակեցին ու Միկիչը հուզմունքից անբնական ժրպտում են: Տիմոֆեյը փնթփնթում է յուրովի: Իսկ Կուզման ունեերը կիտած գիմացն է դիտում: Նա հանգիստ է ու մոայլ:

էյը նրան է նայում և սպասում է, թե ինչ կանի, կարծես Կուզման է որոշելու կովի բախտը: Հանելի է նրա մոտերից լինելը:

Քայց ահա Կուզման — և դա ե՛րբ եղավ և ի՛նչքան ժամանակ անցավ... — Կուզման շոխ է և գլուխը դրել խրամատի պատին: Ի՛նչ է փնտրում:

Սանիտարներ են գալիս կուզեկուզ:

Հարցնում են.

— Ո՛ւր է:

— Այստեղ է. տարե՛հ:

Կուզմային ետ ֆաշեցին խրամատի պատից: Մտրուր մեշտեղից բրզվել էր կարմիր արյունով: Երբ նրան մի փոքր բարձրացրին, արյունը սկսեց պարզ շիթել ցեխի մեջ:

Նրա դեմքը գունատ էր մոմի պես, բուռները կապտած:

Գրին պատգարակի վրա:

էյը կողմանց նայում է, թե ինչպես Կուզման սկսեց ուրիշ օրորվել պատգարակի վրա, կարծես կոմիկ պար է գալիս, ու ամեն ուրիշից արյունը օծապտույտ ծլծլալով թելի պես գնում, նախշում էր գետինը:

Տարան Կուզմային:

Հետո՞...

Հետո՞ էլ ոչինչ:

Եվ էյը ճնշվում է, ինչպես սպանդանոցում հերթի կանգնած անասուն:

• •

Որեւն անցնում են ծանր, սրտի միջով, սիրտը հետք ֆաշելով: Վաշտը, դեռ նոր կոխվ մտած վաշտը, դավաճանորեն գնդակահարվում է՝ մեկ-մեկ, անկատելի, հե՛շտ, ինչպես Կուզման: Վաշտը, կողքի վաշտերը ֆայֆայվում են, փտում:

Փտած էլ կոխվ է — դիրֆային: Դեպքեր չկան, կա միայն մի անշարժ դեպք — անորոշ, անվերջ պատերազմը:

Դա էլ մի գործ է, որ ոչ ոքին չէ: Դրա տերերը ինչ-որ հեռու տեղ են: Նրանք այստեղ միայն սպաներ ունեն, որ դաժանանում, հայհոյում, խոտասրտում են, զինվորներին ուղարկում մահի դուռը, երբեմն էլ իրենք են ընկնում արյունվա:

Եվ «գործը» կանգ է առել: Դա մի դիպակ է, որ բնկել է մարդկանց մեջ ու հոտում, նեխում է ամենեին:

Արդեն ամենեք զազազել ու զսպորեն անկարգացել են:

Տիմոֆեյը սկսել է բարձրաձայն մրմրել: Զոկապետը աչքը մեխում է նրա աչիին, մի բռնի խեղճում ու շրթունքները շարժելով ուրիշ կողմ նայում:

— Արեախումեն'ր... — սեղմում է ատամների մեջ Տիմոֆեյը:

Զինվորները ասում են, որ նա կամ կգժվի, կամ կզնդականարվի:

Տիմոֆեյի զեմբը չղածգորեն ցնցվում է: Նա դատապարտված ու նեղն բնկած գայլի պեռ համարձակ է դառնել:

Ու ֆանի զնում է՝ պատերազմը փոխվում է մի այլ բանի: Վատ գործի: Մթերի չկա, չեն բերում: Զորամասերը անկարգանում են, անկարգանում են և իրենց գործի տերերը — սպաններն ու հրամանատարները:

Լուր չկա: Սա պատերազմ չէ, այլ անվերջ տանջալի կյանք:

Խնչ պիտի լինի սրա վերջը... ո՞ր է սրա ծայրը — ոչինչ չի երևում: Մտածո՞ւմ են այս մասին, և ո՞վ է մտածում: Ոչ ոք ոչինչ չգիտե:

Սակայն «գործը», այդ ոչ ոքի գործը մի անասնական բթությամբ հա-
րակում ու անխտիր խժոռում է ամեն ինչ:

Շիրակեցին էլ «զնաց»:

Հինգ ուրիշ զինվորներ էլ «զնացին»:

Էյր չի մտածում, սակայն, որ ինքն էլ «կզնա»: Դա իրենից շատ հեռու մի բան է:

Նա դեռ սպասում է:

.
.

Առաջին ձյունը եկավ:

Նախ տափ էր, ապա երկինքը պարզվեց, ֆամի բարձրացավ, հետո նորից հավվեց, նորից չոր ցրտե:

Սպաններն էլ սկսեցին բարբոսնել: Զանձույթն ուտում է ամենեին ժան-
գի պես:

Միայն մատակարարն ու իր օգնականներն են, որ ապրում են սովորա-
կան կյանքով:

Շատ անգամ ամբողջ խրամատում լուռ է, ինչպես դիականոցում:

Միայն խրամատի հետեր, փոսի մեջ, շաֆար են բաժանում: Եվ որպես-
զի տրտունջ ու կողմնապահություն չլինի, վիճակ են գցում: Մատակարարը
շաֆարը բաժան-բաժան է արել, իսկ օգնականը երեսը շուտ տված կարգում
է ցուցակը:

Մատակարարը ծիսական ծայնով հարց է տալիս.

— Կո-ոմո՞ւ:

Եվ արտաստնում է ո-յով:

— Սիդո-ս-բովու,— ձգում է օգնականը սարկավագի պես: Ու երկար դեռ լսվում է այդ ձանձրալի «կոմու»-ն՝ կարծես ինչ-որ բազման ծես լինի գինվորների գերեզմանների եզերքին:

էյին հետախուզության ուղարկեցին մի խումբ գինվորների հետ: Պատահաբար եղավ դա, թե հետախույզ կոմանդի ֆմահան անփութությունից — բայց եղավ:

Մթնշաղ էր, որ ճամփա ընկան:

Նախ շեղվեցին դեպի ձորակը և անխոս իջան ներքև:

Պետր, ինչ-որ իր մտքի մարզ, հրամայեց մի փոքր սպասել ժայռի տակին:

Ամայի ձորակ: Ամեն ինչ անծանոթ, դարձնակալ, բշտամի... Գետակի ափին ժայռերի խոշոր, մամուռ բեկորներ էին տխում ու անհյուսիքակալ նայում էին:

Ոչ մի ձայն:

Առվակն էր միայն ֆրմնջում:

Եվ ուրիշ ոչինչ:

Շարժվում են առաջ:

Ահա և մի մեծ ժայռի բեկորի տակին մի դիակ: Մի թևը փորի տակ, մյուսը ցեխի մեջ՝ ընկած է նա բերանֆսիվար ու երեսը շրջել է այս կողմը: Քայֆալված է նա. գանգի դուռը — բերանը լուծված, բափված:

Ժեզժեզալի ծիծաղը ատամների մեջ, աչքի մեկը նոսրված, մյուսը կիսափակ՝ էյին է նայում:

Սա էլ նայում է նրան:

Մանր, մահվան հոտ է գալիս նրանից:

էյը ուզում է խոսել, դարձյալ խոսք չի գտնում ասելու, բայց բեֆով բռնում է գինվորներից մեկի արմունկին և ցույց է տալիս գիակը:

— Կորցրա՛ւ,— բռնում է սա և երեսը շուտ տալիս:

Նստեցին մի փոսի մեջ: Մեկը զլուփը դուրս հանեց, սկսեց դիտել շուրջ կողմը: Իսկ պետը սկսեց կարգադրել: Բայց և շուտ-շուտ կարգադրությունը փոխում էր խորհրդակցության: Ավելի վատն այն էր, որ նա ինքն էլ ոչ մի ծրագիր չուներ: Երբեմն նա կիսաձայն խոսում էր մի գինվորի հետ, որը ըստ երևույթին նրա պես ծանոթ էր դիրքին ու հանգամանքներին: Խնդիր էր դրված՝ գտնել փշալարերի կողերից մի այնպիսի ճամփա, որ կարելի լինե՞ր գիշերը մոտենալ և կտրատել: Եվ երևի պետը գիտեր, թե որքան են մոտ կամ հեռու վտանգից՝ ըստ երևույթին իր օգնականի հետ հանգիստ էր:

Հանկարծ մթան մեջ մի խուլ ձայն սողաց ու թռավ:

Քփքփոց:

Պետր բնդաց տեղից: Սա անակնկալ էր արդեն: Ականջ է դնում:

Խճշ իմանաս, ո՞վ է, ի՞նչ է:

Պետր գործում է խորամանկորեն, զգույշ: Բայց նրա ամեն մի շարժումը, վնիոր էլին թվում են անսիրտ, մեհենայի պես անսիրտ: Էյր վախենում է ամեն նրա մի խոսքից:

Եվ անա պետի մոխրագույն ապակե աշխր կանգ է առնում էյի վրա: Ապա նայում է իր օգնականին: Սա էլ խորամանկորեն ժպտում է և հասկանում է պետին:

Պետն ուզում է վտանգն ստուգել: Բայց կարող է «ծախս» լինել:

— Լսի՛ր, է՛յ, զնա մի հարյուր ֆայլ այս ուղղությամբ և ականջ դիր:

«Այսպես ապահով է» — մտածում է նա և նայում իր օգնականին:

«Ճիշտ է» — մտածելով պատասխանում է նրան օգնականը և ժպտում:

Օգնականը, իհարկե, խղճում էլ է նրան — դե, մարդ է, պետք կգա վտանգավոր վայրում: Բայց պետք է նաև, որ վտանգվելիս ա՛յդ մարդը վտանգվի:

«Անհրաժեշտություն» — մտածում է նա և նայում է էյին, որ շփոթված գեռ կանգնած է՝ ինչպես ոչխարը մսագործի առջև:

— Աշխատի մեզ չկորցնես, — պատվիրում է պետը:

Էյր գնում է:

Իսկ պետը օգնականի և մյուս զինվորների հետ ֆաշվում են մեկդի, դեպի ձորաբերանը տանող ճամփան:

Հանկարծ բլրի ուսերից լսվեց հրացանի նայթոց: Նա նայթեց չոր ու բնդատ, կարծես ֆամին ձեռքը դրեց հրացանի շրթունքին և լոնցրեց: Հետո լսվեցին ուրիշ նայթոցներ ևս:

Էյին այնպես թվաց, թե մեկը իրեն ֆաշեց վար:

Անզգայորեն նստեց:

Ինչ-որ ստվերներ էին վազում բլրից: Նա մի շարժում արավ դեպի ձորակը, բայց հանկարծ ոտը գցեց մի փոսի մեջ, որը հենց ուղիղ նրա կրունկի հետևն էր, ու ընկավ մեջը:

Վազողները գետիկը դոփելով անցան փոսի մոտից: Հիմա էլ նայթոցները ձորակից լսվեցին: Երևի իր բնկերների հետ բնդհարում էղավ: Բայց անա մի ֆանի ծույլ կրակոցներ ևս, ու ամեն ինչ հանկարծ լոնց:

Խճշ պատահեց — էյր չհասկացավ:

Սպասում է, թե ինչով կվերջանա կոիվը: Ականջ է դնում:

Հեռացա՛ն: Զպիտի՞ գան:

Բայց բնկերները չեն գալիս:

Ոչինչ չի սկսվում առայժմ: Եվ ի՞նչ պիտի պատահի սրանից հետո: Զգի՛տե՛ք: Պիտի հեռանա՞, միանա՞ իր բնկերներին, թե մնա այստեղ:

Խճշ պիտի կարգադրեն:

Ականգները բշտում են և ծիածանի օղակներ են արհաժանում աշերի մեջ: Փորձում է վեր կենալ՝ գգում է, որ փորի աշ կողմն ու մի ոտքը իրենը չեն: Կարծես մի գազան սուր առամները գցել, բռնել է իր ոտից և չի բող-նում շարժվելու:

Նա որոշում է սպասել իր ընկերներին: Ու բեկ երկար ժամանակ անցավ, բայց էլը հանգիստ է դեռ: Զէ՛, կգա՛ն: Ի՛նչպես կբողեն մարդ այսպես անխնամ մեա այստեղ և վերից մեռնի: Այն էլ այսպես հեշտ, մեռակ:

Եվ նա հարցական աշերը փոսի եզրերին հառած՝ շուտ-շուտ որսում է ամեն մի քվացող շարժում:

Ոչ ո՛ք:

Միայն ֆամին է գալիս և օտար ու անկարեկից մոմոում:

Հետո բռնում է, վստվստում սմբուկների մեջ, սրանք շաշում են բարակ մտրակների պես:

Ցուրտը սառը ջրի պես սողում է էլի մարմնի մեջ: Նա դողում է: Միա-ծամանակ սուր ծարավ է գգում:

Եվ այդպես մեաց նա՝ աշի փոսի եզրերին, մինչև լույսը բացվեց:

Դարձյալ ոչ ոք: Փամին է միայն, որ ինչ-որ անհասկանալի լեզվով խո-սում է ֆարերի ու խոտերի մեջ:

Այդքանը միայն:

Ինչպե՛ս... Ուրեմն ամեն բան այսֆա՛նն էր: Վերջացա՛վ:

Ոչ: Այսպես չէ կարող լինել:

Եվ նա շարժում է անում, որ վեր կենա: Բայց գուր: Մանրացել է արճնի պես: Ավելի գնալու, անգամ սողալու հնար չկա: Մաստիկ ցավը նրան իր առամների մեջն առած՝ անշարժ պահում է գետնին կպած:

Հիմա մեռակ հնարն այն է, որ գան և տանեն իրեն:

Եվ նա աշերը հառած նայում է գլխավերեք: Այն կողմը բաց է: Երևում է ձորակը: Մոկում է ֆիշ և երեսը շրջում դեպի նա: Զառիվայրին մի ֆար ֆիթը խոզի պես տնկել առաջ ու նայում է: Հեռուն, գետակից ֆիշ բարձր մի հին ավերակ է մտորում: Մարդ, շունչ չկա այնտեղ: Մահվան պատու-հանները անբարբ նայում են այնտեղից:

— Վայ բե իմն էլ էստեղ պիտի հատենք,— մրմնջում է խոպոտ ձայ-նով էլը ու ձայնը բարձրացնում է:

— Օգնեցե՛ք, մարդ չկա՛:

Ոչ ոք:

Միայն երգնում անկարեկից մի ամպ սառն լողում-գնում է իր բանին:

Փակում է աշերը:

Պայծառ գույներով, ինչպես կենդանի իրական կյանք՝ իր բոլոր անցած կյանքը ետ է գալիս և լցվում իր շուրջը: Երևույթի պես գալիս-անցնում է

իր մանկությունը, մոռացված դեպքեր են կենդանանում: Ահա ինքր
ր առջև — քոֆրիկ երեխա՝ կռնի է խաղում. դռներ, փարին, նստած
է իր տառը, իրեն է նայում: Ահա սար են գնում: Անտառներ են ծխում ձորի
մեջ: Ինչ-որ լուսարաց է, շրերը լույսերի պես քափվում են մամոռս ժայռից:
Հետո արագ հոսում են ֆաղափ փողոցները, տրամվայները, մագազինները,
իրենց գործարանը, Բալախանին, Սպիտակ ֆաղափ, մագազին ~~ու ցեխի մեջ~~
ոտաբորիկ կանայք, որ մագուր են ֆաշում կեղտոտ դուլլերով:

Սև նավթաճորերը: Հրդեհ: Շշակները լեղապատառ նշում են: Բանվորնե-
րը խելագարների պես խոնվել են կայարանի առջև, որ շրջապատված է բո-
ցերով: Այնտեղ պառկած է հիվանդ Գյուլին: Նրան են ուզում փրկել: Ինչպե՛ս
են կտրատում իրենց, ինչպե՛ս են մղվում դեռ ու դեն, մագլցում պատերը,
ցատկում կտուրներից, թոկեր նետում:

— Ուռա՛ւա՛ւ, — գոռում են կառաղի ուրախությամբ բանվորները, և
հիվանդ Գյուլին աչքերը մարած, փոս բեկած, գլուխը ծռած մի կողմ, տան-
ջալից հայացքով նայում է դեսուդեն: Նրան թոկերով կապած վար են բե-
րում կտուրից:

— Հա՛յ գիտի, բնկերտիք... — Մտի պես կրոշին իր մաս և քեների վրա
կրոցներն իրեն:

Բայց ո՞ւր են նրանք...

Սարե՛ր, ձորե՛ր, դաշտե՛ր, էլի սարեր, էլի ձորեր ու դաշտեր...

Ուզում է լաց լինել, բայց միայն դեմքն է ծամածռում: Արցունք չկա:
Աչքերը փակում է:

Ահա և իրենց գործարանի նաշարանը: Նստած են ամեն ազգի բանվոր-
ներ: Դեմքե՛ր, դեմքե՛ր, դեմքե՛ր... Բոլորը կենդանի, պարզ, ծանոթ: Նրանք
ասում, խոսում են:

Ականջները դժժում են, ինչպես հեռագրի սյուները: Եվ կարծես թշում
է օդի մեջ, ու իր հետ սլանում են հազարավոր մարդիկ, փողափներ: Նրանք
վշշում են զետերի պես ու հոսում, հոսում, հոսում...

Իր հեռոցապան բնկերեն՝ ր — Մարտիր, Ստեփանը...

Ահա նրանք վազում են դեպի ինքր: Ահա եկան, կանգ առան իր մաս:
Գրկում են իրեն, որ բարձրացնեն: Ու ինքր մտովի փաթաթվում է նրանց
ոտքերին, այդքան ավետաբեր ոտքերին:

Ի՛նչ էժան էր նայում նա իր բնկերեններին, և ի՛նչ բանկ են հիմա նրանք:

Թա՛նկ — կյանքի շափ:

Բայց ի՛նչպես՝ կյանքը մինչև ալստե՛ղ էր: Այսֆա՛նը միայն: Եվ ուրիշ
ոչի՛նչ: Ի՛նչ անսպասելի բան:

Ահա իր ոտնատեղը, հոդի բարձ փվածքը, երբ ինքր բնկավ փոսը — իր
կյանքի վերջին գործը: Դեռ մինչև երեկ երեկո նա կարողանում էր այդ անել:

— Իմ ռաի քափած հողը,— մտածում է էյը դառնությամբ,— մինչև էնտեղ է՛լ ձեռս չհասնի, էնքան է՛լ չկարենամ անեմ...

Շատ բան է ուզում ասել, բայց այդքան է դուրս գալիս:

— Էդ է,— խոսում է նա բարձրաձայն,— իմ ձեռիս ու ռաիս վերջին գործը: Սրանից դենը էլ ոչ կրակ կվառեմ զավոդում, ոչ էլ ոսոս նորից կկարենամ էդտեղ դնել:

Էլ երբեք, երբեք վերջին ռառատեղով չի վերադառնա դեպի կյանք: Ետ գնալ չկա՛:

Այնտեղ կյանքն էր. մի տեղ կա գնալու— դեպի մահ:

Հիմի մի գործ ունի նա— մեռնել: Կյանքը վերջացավ: Բայց ի՞նչպես պիտի մեռնի: Ինքը մեռնի և ինքն էլ տեսնի՞ այդ: Ինքն էլ հիմի մի կմախք է դառնալու՝ աչեքը նոթած, ատամները բաց, ինչպես այն դիակը, որ երեկ տեսավ ձորակում...

Ձի՛ կարող լինել այդ: Ո՛չ: Ուրիշ բան բող լինի:

Նոր զգաց միայն, որ «կենդանի» ժամանակ, ամբողջ կյանքում նա հանգիստ էր, և դա նրանից էր, որ միշտ մի նեցուկ ուներ— հույսը: Հույսը կենդանի մարդ էր, միշտ իր հետ, միշտ իր սպասին:

Հիմա այդ կենդանի էակը, այդ միշտ պատրաստ նեցուկն ինքը դիակնեցում էր իր առջև, իրենից առաջ:

Ձէ, դու էն ասա— ուրեմն էլ իսկի՞ չի պատահի, որ մեկը գա իր գերեզմանը փնտրելու: Գործերը մնաց կիսատ, երեխան չի մեծացել, տունը ամայացավ: Ուրեմն ոչ ոք և ոչ մի ժամանակ չի ցույց տալ իր տեղը, քե՛ «աճա էստեղ է քաղված»:

Սառը ֆրոնթ է տալիս վրան:

Ու սրտնեղում է:

— Օգնեցե՛ք, մարդ չկա՞...— Գոնե մի մարդ անցնի, իրեն տեսնի: Թըշնամին բող գա: Նա էլ մարդ է: Գազան բող գա:

Ի՞նչ գզում է, քե ինչ մեծ բան է մարդը, բնկերենք, աշխարհովի կյանքը: Ի՛նչ բան էր մարդկանց մեջ մեռնելը—խաղ ու պար:

Մի տանջալի պատկեր այլակերպվում, շարժվում է աչքի դիմաց:

Նա մեկ բացվում է, ծալում, մեկ փակվում: Իր երեխան՝ աչեքը գարնան օրվա պես ուրախությամբ լի:

Վիրավորը մտովի փաթաթվում է նրա ռաֆերին և չոր, կաշվացած շուրթերով համբուրում: Ու մի դառն դաշույն ծակում է սիրտը:

Հետո իր զավակի դեմքը փոխվում է ուրիշ դեմքի, այլայլվում է, փայլում:

Ձյան հյուսեր: Անդունդ: Անձրե՛ն է քե գետը: Ոչ: Ականջներն են քշշում: Գույսը պտտվում է: Ինքը երկնում ճախրում է, երկինքը իր ռաֆերի տակին

սլանում է ուր-որ: Խնդ-որ հարսանիք: Լեռնային գյուղ: Աղդիկները պար են բռնել: Ահա մերն ծիծաղեց...

Մի լեռնային չրվեծի մեջ է ինքը: Խմում է, խմում, բայց սիրտը չի հովանում: Ու ընկնում է գառաեցանքի մեջ:

Ի՞նչքան ժամանակ է անցել... Զարթնում է: Բայց մի՞թե բնած էր: Զգի-տե: Աչքերը բաց է անում: Ո՞րտեղ է: Զի հասկանում: Իր հետ ինչ-որ շարա-գուշակ, ժանգոտ բան է պատահել: Ի՞նչ բան: Ու հանկարծ հիշում է ու ցնցվում:

Հա՛: Պիտի մեռնի՛:

Բայց մի՞թե նոր բան է դա: Մի՞թե չգիտեր:

Այո՛, նոր բան է, ամեն բայե նոր բան: Ամեն բայե նոր է զգում, հետո մոռանում, հետո լավ զգում, որ պիտի մեռնի: Եվ չի կարողանում հասկա-նալ, որ այդպես է:

Զորացած սմբուլի մի կմախք իրենից մի քայլ հեռու իրեն է նայում և օրորվում:

Միակ շարժուն բանը, որի մեջ մի քաղցր, բայց շատ տխուր ժպիտ կա: Կյանքի ժպիտը:

Նա իր վրա այնպես է նայում, որ ինքը այլևս մեռած է: Ուժերն արդեն սպառվում են: Շունչը կտրվում է: Եվ կարծում է, որ եթե նստի՝ շունչը կհեշ-տանա:

Եվ ուժ է անում, որ նստի: Զի կարողանում: Գետինը, այդ մեծ ու ծանր գետինը, կպել է նրան: Հեռում է, օդն է որսում: Բայց օդն էլ փախչում է իրենից:

Նայեց սմբուլի կմախքին ու ձեռք գցեց նրան: Պոկի՛: Ոչ: Հետո էլ «ոչ ոք» չի շարժվի իր մոտ: Միակ շարժուն բանը իր շուրջը:

Ոչինչ չի փոխվում, ոչինչ չի օգնում իրեն: Ոչ սպասելը, ոչ երագելը, ոչ բեհշանալը սմբուլի հետ, ոչ էլ բնելը: Մի բան միայն անավորապես ճշ-մարիտ է.

Պիտի մեռնի՛...

Արհեստի պես հաստատ է դա:

Գոնե այնպես մեռնի, որ ինքը չիմանա...

Տիմոֆեյը ճշմարիտ էր, որ գայրահում էր: Տեսա՞մ ուր բերին իրեն այս պատերազմը սարճողները: Ի՞նչպես խորամանկորեն բերին գցեցին մահի նանկը: Մեռնել՝ մեռնել: Ու մի թունավոր գայրույթ է օժանում նրա սրտի մեջ:

— Բռնեն դրանց, բերեն բերանը սեղմեն արյան վրա ու խեղդեն. «աճա, արյուն ես ուզում՝ խմի՛ր, տա՛մքի՛ր»:

Եվ ինչո՞ւ եկավ, ինչո՞ւ այն հրացանը, որ իրեն տվին, չբարձրացրեց ու

չգարկեց տվողի գանգին: Մեռնել՝ մեռնել: Այստեղ չէր մեռնի, այնտեղ կմեռներ: Ո՛ւր էր խելքը: Հա՛յ գիտի գիժ Տիմոֆեյ: Ը՛, բռնես այստեղ ուզարկողների շնճից, բերես այստեղ, երեսները զարկես փառերին, փես, առաքես:

— Ընր՝, կերե՛ք, կշտացե՛ք... է՛ս էի՛ք ուզում... շան օրդի՛ք:

Ու գազանը զարթնում է մեղր:

— Մա՛րդ չկա՞... Ո՞վ կա էդտեղ...

Կատաղում է:

Այլևս ո՛չ մի սարսափ, ո՛չ կյանք, ո՛չ մահ:

Եվ խոպոտ ձայնը լարելով, հետզհետե ձայնը սրում է ու զիլ ոռնոց է արձակում, սոված գայլի խոպոտ ոռնոց: Հետո ճանկոտում է գետինը, ուզում է սողալ, կրճտում է ատամները, պոկում է խոտերը, «ի՛ր վերջին ընկերոջը» — սմբուլը, փառը, հողը...

Բայց այդ ամենը բոլորովին զուր: Պիտի մեռնի...

Գիշերը սողում է ձորակից վեր: Առարկաները սուզվում են խավարի քա՛նափի մեջ: Վիրավորի բոլոր շարժումները հետզհետե դառնում են անմիտ ու անօգուտ: Նա բոլորովին արյունաքամվում, ուժասպառվում է: Եվ սկսում է անկապ գառանցել:

Զառանցեց ամբողջ գիշերը:

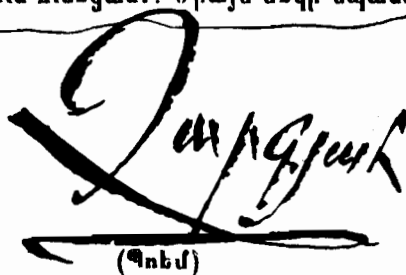
Այնուհետև «ի՛նք» այլևս այնտեղ չէ:

Դա մի անգիտակից մսակույտ է, որ խոխոռում է, չղաձգվում և մահ է աղերսում:

Լուսանում է:

Անշարժ մի դիակ դաշույնի սառը աչքերը չոել, նայում է վեր:

«144 բարձունքի դիմաց ոչ մի փոփոխություն: Ամսիս 5-ին, երեկոյան հաջող նետախոզություն ունեցան: Սիայն մեկը սպանված»:

(Պոնմ)

Փառավանք դիքմ է տալիս անապատին: Ուղտի բեռնած սապատները

¹ շարքյան (պրոֆ. չորս ձայն, քառաձայն) — երաժշտական եզանակ. հեղինակը պատմեցածքին «պոնմ» ենթազնշանգրին է ուղել, հավանաբար ելեկով երա քնարական բովանդակությունեց

ալիք-ալիք՝ մակույկներ են ելնում-իջնում: Իսկ ճանապարհորդները հոգնել են, հարբել են անապատից:

Առջևում նաոն^{*)} է՝ ուղտ-պարագլուխը հպարտագլուխ, վես: Փայլ է առնում դարիվ-դարիվ, վրան մատաղահաս նինգիլը. վրան բոժոժ ու զանգ՝ նազան, ճոճան, զանգ-զրանգ:

Հետևից ուղտերը հատված-հատված, լեռնաշղթա:

Մեզմ ձայն է տալիս զանգը զանգին: Խոր հետ է դարձնում զանգին զանգը:

Ու ճոճվում են:

Առջևում նինգիլը: Ու մինչ սա ճետվում է ծովի ալիքի պես առաջ-առաջ, հետևյալ ուղտի մեջքին ձեր Իբրահիմ խանն է ընկղմում փոսը՝ կիսամրափ:

Հետո բեռներն են վերուվառում՝ հակեր բուրալի, ծաղկած գորգեր: Հետո Ալի նիզամը, խանի մուլադարը՝ փոխամարմին ապխտած կապիկ: Մրան ի պատասխան ճոճում է փրմանշահի վաճառական Հյուսեինը՝ սև սաք, զանգրամորուս: Հետո ծերուկ Բուրխանը՝ գրագիր փիլիսոփան, կրակե մուրուր օդում, գլուխը փում երկնքին: Նրա շարժումը կրկնում է շվեդացի լեզվաբան պարսկագետը:

Հետո բեռներ, հակեր, մարդիկ, գորգեր, բոժոժ, զանգեր, զանգ-զրանգ: Նիհնում են խանի գառած կատվի աշխեր: Հենց նոր Քեհրան էր զնացել նա աշխեր բծշկելու և միաժամանակ ներկայելու երեք հեղափոխականների խեղդելուն կախաղանի վրա: (Նրանք իր ամբարները կրակել էին):

Նրանք խեղդվեցին: Ասում են զվարճացրեց տեսարանը ծերուկին, նա կյանքի եկավ և երեխայի պես ծիծաղեց: (Այդպիսի տեսարաններից հետո նա մի ֆանի օր բաբի է դառնում): Ասում են՝ նրան էլ խեղդում է իր ստրուգտան բարիքի կատաղած առատությունը, հարյուրավոր գորգերի արյան գույներ, բուրաստանների թունավոր ծաղկարույրը ու ցուրենը՝ գյուղացիներից ֆաշած բոլոր ցուրենը, որ փտում է նրա ամբարներում:

Ուղտերը ճոճվում են զանգ-զրանգ ու զանգ-զրանգ...

Իսկ նրանց սապատից-սապատ խոսքեր են ճետվում:

— Նինգիլը... (Մուլադարի ձայնն է լսվում, խոսակցինը՝ ոչ), հայրը գյուղացի էր... Ձեր տալիս, բայց բռնագրավեց խանը... պարտի դիմաց... ասում են՝ աղայի համար է տանում, բայց... ով գիտե... Շատ լացեց, բայց ճամփին մնաց լացը... ծաղկի պես բան է՝ արշալույսին կարտասվի, կծի-ծաղի արևածագին... Սինեման... հետաքրքիր չէր... Բայց Ֆատիհ խանումին հանդիպեցի այնտեղ... Հենց լալագարումն է կենում... տասներկու տարե-

^{*)} Նաոն — քարավանի առջևից զնացող ուղա, որին զարգարում են տառնների շքեղությունը (տառանիչ փակագծով՝ հեղինակի ծանոթագրումներն են)

¹⁾ Լալագար — քաղաք Քահրաման

կան աղջիկ ունի... Լավ մազա է... (ծիծաղում է մուլֆադարը): Հետո հառա-
շում.—

Գե'...

«Ուր հայտնվի սերը սուլքան՝
Տեղ չի մնա պարկեշտությամբ»:
Լուում են:

Ուղտերը զանգ-զրանգ:

...Նրեֆին էլ կախեցին... Հետաքրքիր չէր, բայց ինքը (խանը) հրամա-
յեց, որ զնամ հետը տեսնելու... Փասիանները... Ի՛նչպես ասեմ. գեր չէին,
բայց ամբողջ երեկո զլուխ կոտրեցին՝ չկարողացան հասկանալ, թե խո-
հարար ինչ հնարով... Ովքե՛ր... Ֆրանսիացի առևտրական ագենտն էր, նո-
րին գերազանցությունը և Մանսուր խանը... Նորին գերազանցությունը սիրեց
պորտվեյներ: Դա շատ մեծ հաջողություն էր... Հեղափոխականի ձեռքը կտրե-
ցին... Ոչ, չկարողացավ մինչև բժիշկը վազել... Հենց մեղան հասավ՝ կյանքը
երակից գնաց... Մյուսը բախտիարներին՝ մոտ է: Ընկերոջը կաշառել են, որ
«հնացնի»... Զիա-Նոգին Դովլեֆին անհարմար էր ձերբակալելը... Բեն կերա-
ծը քիչ չէ՝ երեսուն հազար բուման... Իրեն (խանին, որ զնում է ուղտով)
ասացի ավտոյով վերադառնանք, գերադասեց ուղտը... Մայրը չի սիրում, որ
«սատանի» մեֆենան տանը մոտեցնեն... Մորից ֆաշվում է... Հա՛, շատ է
բարեպաշտ, սուրբ մարդ է... Եվ հետո՝ ճամփան էլ ֆարֆառոտ է, ինչպես
մնացել է հայրերից-պապերից. ուղտով... Գե՛, կամա՛ց-կամա՛ց:

Քրքոաց օրվա պատրույզն արեմուտում: Ուր հանգավ:

Ընթանում են ուղտերը պղնձե, ինչպես դարեր կորաֆամակ, զառամ ու
հրանց պես հնաքախիծ երգերն են զնում:

Զա՛նգ,— ձայնում է զանգը զանգին: Զա՛նգ,— դառնում է զանգին զան-
գը: Բոժոժների առվակներն են օդի մեջ զլում, զլում:

Մտորում է ճամփան:

Քառակ դա մի գետ է քախձալի, զնում է լցնում ֆաղաֆներ, գյուղեր,
իւր սրտի մեջ առնում քախիծ ու մտքեր, տանում ցրվում աշխարհե աշ-
խարհ: Աշխարհակալներն են եկել զնացել ֆարավաններով այս ճամփաներում
ու զնացել ցրվել իրեն խոփվ հեռաստաններում: Քառավաններ են նոնացել,
իրենց հակերում տարել ցառեն, վարդաշուր, արմավ, բիրաֆ², բեհեզ, բույն,
թղթերում ծալած մանավանդներ, ողջույններ սիրո: Ուրֆա՛ն հույս, ուրֆա՛ն
քախիծ:

¹ Բախտիարներ— իրանական, կիտաբաշվար ժողովուրդ. զրադեցնում է արեմության իրանի
լազիստան նահանգի մի մասը

² Բիրաֆ (զրաֆ. Թիրթաթ)— հաշիշ

Եվ Ռիզան մտորում է՝ հետևակ գնալով Նինգիլի կողքով: Ռիզան զրգ-
զրգված է, փոշոտ: Ավազն ու խիճը կրծոտում են նրա ոտների հաստակաշի
մատները: Լափշիները ռհրված են ինչպես փրփուր:

Փնքփնքում է Նինգիլի հասցեին:

— Տեսնես ո՞ր շան համար է: Ափսոս...

Հարցրեց մոտիկ գնացող ֆարավանապետին: Փարավանապետը խեթ
նայեց.

— Բանիդ կաց:

Ռիզան թափառաշրջիկ է, տապալակը կողքին: Նա եղել է բանվոր «Անգլո-
պերշին Ոյլում»¹, բեռնակիր՝ Բենդեր Բուշիրում², մշակ՝ Գիլանում³: Բայց
թափառում է ավելի: Հիմա գնում է ֆարավանի հետ: Ո՞ր. այդ գիտե նրա
հակատագիրը— դեսյի լուսավոր մի օր, քեհես կախաղան: Ռիզան մենակ
չէ: Նրա պես հազարներ շրջում են ամբողջ Իրանը: Նրանք հեֆիաթներ են
պատմում ֆարվանսարաներում: Հյուսում են այդ հեֆիաթները գյուղացիներ-
ի կյանքից, իսկ երբ նյութը պակասում է՝ նաև իրենց արկածներից: Բախ-
տիարներն արհամարհում են այդ հեֆիաթները, բայց ուսմիկներն ու աղատ-
ները սիրով լսում են: Այդ հեֆիաթների մեջ փայլատակում են ցորենի ամ-
բարների ոսկի հրդեհներ, նրանց մեջ կարմրում է արյունը, արցունք կա
նրանց մեջ և վտանգ՝ ասույին էլ, լսողին էլ:

Փարավանապետը մոայլ մարդ է, փորձված ու տանջված: Նա զգուշա-
նում է Ռիզայից, բայց և չի ատում նրան:

Ռիզան մի հիշ հետ մնաց, սկսեց ֆայլել Իրահիմ խանի ուղտի հետ:
Խեթ աշխերով, տակից նայում է նրան Ռիզան. խանը սմհել է՝ դառել կենդոտ
վայրի խնձոր: Գնում է Ռիզան— նրա կողքով, քասակը ծոծրակին, ձեռքերը
ֆամակին, նակատը բաց. այդ գյուղացիական ահագին, բազմանկյուն նա-
կատը, որից ֆտինհի կայլակներ են կաթում՝ դառն, այրող:

Հետո Ռիզան փակում է աշխեր: Այնտեղ, աշխերի մեջ տեսարան է բաց-
վում, այրող սակայն: Արևը լափում է դաշտը դեղին շուրթերով: Մի տոշոր
աղբիկ, գույներ լիմոնի, ֆալհան է անում մուլֆաղարի բամբակի արտում:
Տասնամյա սուրկա աշխեր խոշոր են, նա աշխեր է միայն՝ մնացածը ազագիլ
կմախք: Տենդը տգրուկի պես խմել է նրա հյութերը, թողել աշխերն ու թախի-
ծը: Այդ աշխեր կարոտով են նայում կյանքին, բայց մահվան ժպիտը կաթիլ
է արդեն նրանց խավար ցոլի մեջ: Աղբիկը պառավել է շերտասարդացած:

Ռիզայի աղբիկն է: Ռիզան այդպես թողեց նրան դաշտում ու գնաց տուն:

¹ Անգլոպերշին Ոյլ— անգլո-պարսկական նավթային ընկերություն

² Բենդեր Բուշիր— նավահանգստային քաղաք Իրանի հարավում

³ Գիլան— երկրամաս Հյուսիսային Իրանում

Խնուդու եզրին քար շարդողը աշխով էր արել հրուն: Նա մոտեցել էր ծխախոտը վառելու սլատովակով:

— Գիլանցի՛ք Բանտումն են, «Հեֆաթը» կախված է: «Պատրույգը» չկա: Կծիկը դիր...

Տանը պառկած էր կիներ՝ հիվանդ, ծանրահոտ: Տե՛նում էր առանց օգնություն խնդրելու: Մի ամիս է չէր դուրս եկել դաշտը: Օրավա՛րձ չունե՛ր, մնում էր մեռնել: Մեռնում էր դանդաղ և դա էր ցավը թե իրեն թե ուրիշնե՛րին: Նրա կողքին տեղում տասլակվում էր մի ծեր մանուկ:

Ռիզան գնաց հավարուն, ուր չկար և ոչ մի հավ, հանեց պատի արանփից իր յուղած դանակը, քաֆցրեց՝ էլ չես իմանա որտեղ, վերցրեց սև բութոն՝ դառն ու մաղձոտ, ինչպես իր կյանքը, նայեց հացի տաշտին, ուր մի կտոր կար, ձեռքը թափ տվեց վրան: Մտածեց— մի ամբողջ կյանք— եկավ, նայեց կնոջը, ու չէր նայում իրեն, ուզեց մի բան ասել, չգտավ ոչ մի բան, այնքան շատ բան էր իր ասելիքը, դուրս եկավ դուռը, բ՛նեց երկրի վրա, որը երբեք չէր բուսցրել նրա համար մի հատ ուրախության ծաղիկ և գնաց կրկին դաշտ ֆաղհանի:

Խշավ երեկոն: Մուլֆաղարի մշակները վերադարձան տուն: Ռիզան մնաց առվի մոտ, ոտները լվանալու: Հետո երեկոն ժանգոտեց, սևացավ: Եվ Ռիզան իրեն նետեց գիշերային խավարի մեջ, գնաց դեպի արկածալից հեռուները:

— «Գիլանցի՛ք Բանտումն են», «Հեֆաթը» կախված է, «Պատրույգը» չկա:

«Կծիկի» թելը բացվել է: Հետևյալն ինքն է, հետո ուրիշները, որոնք շրջում են այժմ գյուղեր ու ֆաղահներ՝ բռնված, զգզված ու դառն, ինչպես ծխամառնի ծխի բույն:

Ռիզան գնում է, տանում է իր հետ իր կյանքը, իսկ արյունը լուրջ հեղուկ է: Ռիզան մտածում է այդ մասին:

Ձա՛նգ գրա՛նգ... Արթնանում է Ռիզան:

Սահում է նինգիլը մթնաթախիժ ուղտի մեջքին, հրաշքի պես փախչում օդի միջով, և նրա հետևն է րնկել Ռիզան՝ բռնվելով համափի խիների մեջ:

Ինչն է նինգիլի մեջ ֆաշում Ռիզային, այրում. արդյո՞ք այն, թե ինչու է նինգիլը ուրախ կրակի պես ու լցնում է օդը ցնծագին խնդությամբ, թե՛ ուրիշ բան:

Անա կահակում է նինգիլը ֆառավանի երգի մեջ: Գեղեցիկ է նա, երբ ուղտի մեջքից ինչպես աղեղի միջից՝ լարված նետ՝ սլացող միտում է դեպի հորիզոնը: Նա ամբողջացած է ուղտի հետ, և ամբողջությունն ընթանում է հանդիսավոր՝ ինչպես պոեմ:

Ու մինչ ժպտում է նինգիլը՝ շարությամբ նայում է նաղը: Զարգարել են նրան, բայց զարդերը իրենք չեն, տակին նրա գայություն է: Նրան չի ուրա-

խացնում ոչ իր այդ գեղեցիկ բեռը, ոչ էլ զարդարանքները: Ոսկի բոժոժներին ու մետաքսի փնջերին մեջ պարուրված՝ նա անմասնակից է իրեն հագցրած այդ գեղեցկությանը: Հպարտ է նաոր— մի նայե՛ք նրան: Նա ընթանում է ինչպես ժամանակը, որին ամենքը նայում են, իսկ ինքը չի նայում ոչ ոքի: Ահա բարձրացրեց ու բեկեց գլուխը մեկ աջ, մեկ ահյակ, նայեց հեռաստանին, ինչպես հպարտ մարզաբե՛կ կարդալու նգով՝ աշխարհին: Այդ բոպեին նրա աչքերը ատկություն են ցայտում: Դժգոհ է գնում նա ու տնքում յուրովի: Բեռիցն է, շոգիցն, սոված է, հոգնած... Ահա մի ձայն է արձակում դեպի հեռաստանները, հնադարյան հազարամյա ձայն, դառն, ատելի, նախանձափրփուր:

Մի շեշտ կա սակայն այդ ձայնի մեջ՝ խորին անհուն մի վիշտ:

Ու էլ ոչնչով իր տրտունջի միտքը չի հայտնի, գաղտնի է տանջվում նա: Լեզվաբանը ուղտին է նայում. չի՞ կարելի արդյո՞ք վերծանել ուղտին, հասկանալ պատճառը նրա մոայլության: Ու զարթեցնում է «կրակե մորուսին».

— Ինչո՞ւ է ուղտը տխուր այդքան, Միրզա:

«Կրակե մորուր» չի յսում: Նայում է մշուշ աչքերով: Երազում է արբմնի:

Նրա տեղ արձագանքում է վաճառականը.

— «Ուղտի գործն ի՞նչ է էլ.— Հենց բեռ կրել, տխրել»:

Ուղտերը ճոճվում են, զնգում է նաոր, կոհակվում Նինգիլը:

Լեզվաբանն աչքով է անում Նինգիլի կողմը.

— Բայց եթե ուղտն իմանա թե ինչ գեղեցիկ բեռ է կրում...

«Կրակե մորուր» փիլիսոփայում է.

— Գիշերվա սև մեջքին վարդալույս այգը գնում է ծիծաղով, իսկ գիշերը տխրելով,— մեր կյանքն է դա, բարեկամ...

— Մեր կյանքը...— և լեզվաբանը ժպտում է խորհելով:

— «Այգի լույս ուրախ ինչով իմացվե՛ր՝

Եթե սև գիշերվա տխուր շլիներ»—

Մեր կյանքն է դա, բարեկամ:

Լեզվաբանը հարցրեց.

— Ուրեմն կյանքը տանջվելով է ուրախանում: Դա պարադոքս է, Միրզա: Միրզան բժիծադով.—

«Ով կասի թե ինչու

Տրտնչում, Բեռնում,

Խինդի մեջ է տանջում

Կյանքը միշտ ինքն իրեն»...

(Իսկ ֆառավանք՝ զանգ-զանգ):

Միբզան ոգում է.

«Նա, ով շինեց կրակե ծաղիկը՝

Նաև նա բույն խառնեց հետը.

Քունավոր է գեղեցիկը,—

Այսպես է ամեն գեղեցիկ:

Միծաղի տակին արցունքն է պահված,

Ժպտում արև, արցունքն հետը.

Եվ երկուսով միայն խառնված,—

Այսպես է կյանքը գեղեցիկ»:

(Իսկ ֆառավանքը զանգ-զրանգ):

Հանկարծ անապատը ոռնաց:

Ռիզան էր դուրս եկել ճանապարհից, հեռացել, որ ձայնն արձակ հեշի:
Նա էր, որ ոռնաց տանջված գայլի ձայնով:

Դա գրեհի՝ երգ էր, մարտական ֆառավանքի, որ ոտ է առնում, շարժվում
սպառնազին ու դիզվելով զարկում՝ զանգ-զրանգ: Այստեղ ուղտերը ռազմա-
կան են, զանգերը հեշում են մարտի կոչելով. իսկ նրանց մեջքին քունավոր
հողի պես զալարվում, քափահարվում է հարձակվողների մոնշոցը և հոսում
դեպի թշնամին:

Լսում են՝ շարգյահն է:

Հիմա զանգերը այլ կերպ են հեշում, ուղտերն այլ կերպ են նոնվում՝
զանգ-զրանգ...

Ռիզան ոռնաց, բողոքեց, լացեց օծի պես, հետո մոտեցավ, վերջացրեց
երգը՝ ֆրի տակ ավելացնելով իր բառերը, ինքն իրեն.—

Գիլանցի րանտում են,

«Հեֆիսթը» կախված է.

«Պատրույգը» չկա—

Այ Նինգիլ...

Ու նայեց Նինգիլին շանթահարող աշխույժ:

Վերջին հավելումը երգեց թավ, հեզնակաճ շեշտով, հետո գայլույթով
մոմոաց ու բքեց:

— Այդ ինչե՞ր ես երգում, բարեկամ:

(Մուլֆաղարն էր):

— Էսպես մի երգ կա:

— Դա զող ու ավազակի երգ է:

— Գողի, թե ավազակի, բայց ճանապարհի երգ է: Գնում ես, գնում,
ճանապարհի շի հատնում, երգում ես՝ հատնում է:

Մուլֆաղարի ախտավոր ֆիքը կնճռոտվեց լպիրշ ծիծաղով:

— Հատնելն ինչի՞դ է պետք,— գնա՛ էլի:

— Ուղտի վրա ես՝ պետեմ չի: Խոր՝ կիմանաս:

— Ներքև ի՞նչ կա:

Ոչինչ: Լափշիներդ է՝ քրքրվում, գուլպադ, ոտիդ կաշին:

— Է, բող քրքրվի— նորը կգա վրան:

— Հոգուդ է հասնում, իսկ հոգին կաշի չունի:

— Հոգին էլ բող քրքրվի, հետո...

Միծաղում է մուլֆադարը, ծիծաղում է փրմանշանցի վաճառական Հյուսիսը:

Իսկ ֆարավանը զանգ-զրանգ:

— Է՛ հերի՛ք է, դադար:

Խանը հանգիստ է ուզում— բեկ ֆարավանները գիշերով են գնում առհասարակ: Խանը սուրն է ուզում վայելել անապատի հովուի, նիրհել մի փոքր: Իր պալատը հեռու չէ:

Քարավանապետը նաո՛ր բերանի պարանը բռնեց ու կախվեց: Հետևող ուղտերը կուտապ-կուտապ հավաքվեցին, կանգ առան: Ցամաքեց բռնածների ու զանգերի երգը, հեշյունները հատ-հատ միայն կաթկթեցին ավազի վրա:

— Ի՛նչ է՛:

Չոֆեցին ուղտերը բլուր-բլուր:

Ճամփորդներն իջան ավազի վրա՝ երազվոտ նոգնությունից:

Դուրս եկան ճամփից, փռեցին գորգերի ու կարպետների դալարը խի՛ների վրա: Ներքև սաճեց Նինգիլը նաո՛ր վրայից ու զնաց մտավ խանի գրկաբաց վրանի գորգերի վարդաստանը:

Նստեցին ճանապարհորդները կրակների շուրջը.— Կրակն մոռուք, մալ-ֆադարը, վաճառականները:

Մի փոքր թեո՛ւ ուղտապանները:

Հետո լոռություն: Անապատը ականջները սրեց: Միայն համրիչները՝ չակ-չուկ: Եվ կրակը՝ հո՛տոտ:

Նաո՛ր չի հանդարտվում:

Խփում են պարանով, ու չոֆի՝ չի գիշում, համառում է, բղղում:

— Այնպես է բղղում, կարծես խիստ վիրավորված է, բողբոփում է, չի նե՛րում: Դա ի՛նչ-որ տրտունջի ձայն է,— վերծանեց լեզվաբանը:

Քրմանշանցի վաճառական Հյուսիսը թիկն է տալիս իր հակերին.

— Դա տրտունջի ձայն չէ,— համրիչի հետ ծանր-ծանր շարեց նա,— ուղտը այդ ձայնը հանում է և անբեռ ժամանակ, և չոֆած, և կուշտ: Այդ ձայնը (ծուխը նեւս ֆաշեց Հյուսիսին) մի ձայն է, հենց այնպես, անիմաստ (արտաշնչեց ծուխը)... Եվ ի՛նքն էլ չի իմանում թե՛ ձայն է հանում: Չի էլ լսում իր ձայնը:

— Բայց մի բան ուզում է,— փորձում է լեզվաբանը:

— Հազար տարիներ ուզում է: Հազար տարիներ փառավանում գնում է: Դիտում ես՝ թվում է բե ուղտը գիտես ինչ բան է: Բայց ուղտին ոչ ոք չի հանաչի: Ուղտը անհասկանալի կենդանի է:

(Համրիչները՝ շակ-շուկ):

— Ուղտը լուռ կենդանի է, չի տրտնջում: Դա նրա իսկական ներսի ձայնը չի: Օրեր, շաբաթներ, ամիսներ կրճառա, ոչ կեր կպահանջի, ոչ խմելիք, ոչ հանգիստ— սակավապետ է ու լուռ: Նա իր ներսին չի հայտնի: Տեսե՛ք, անա ֆնած է իբր բե: Բայց թվում է: Մի կարճ մրափ, և դա է ուղտի բուր: Նա իր մեռելն անգամ ցույց չի տալիս: Զոքում է, վիզը դնում ավազին, մի անգամ և վերջ— ուղտ չկա:

— Գոռոզ է գուցե:

— Ով գիտե:

— Եվ մի վիշտ ունի անշուշտ: Խնչ կասես, Միրզա:

Միրզան համրիչն է ֆաշում, ինչպես իր մտքերի շարանը.

— Մուրճ է ուղտի վիշտը— ով իմանա: Նա վիրավորված է: Նրան խոր վերք է տվել հակատագիրը, և նա այդ չի մոռանում: Ուղտը կյանքն է:

Ու լուռ է և Միրզայի մտքերը: Միայն համրիչը՝ շակ-շուկ:

Լեզվաբանը մտորեց երկար ու փակեց իր միտքը.

— Բայց մի ինչ—որ տխուր վեհաշուք բան ունի իր ամբողջ կերպարանքի մեջ:

— Անապատից է,— մոմռաց Միրզան:

Մանրում է խարույկի շողողուն գանգուրները մեղմ հովը: Պարում են սովերները անապատի վրա, իսկ վերը երկինքը ֆեֆուշ քափշով ծաղկում են աստղերը:

— Հիմար կենդանի է,— գոչեց մուլֆաղարը:

— Հիմար,— արթնացան խոսակիցները:

— Շատ հիմար: Հազար տարիներ սերնդից սերունդ աշխատող ուղտը չի ընտելանում, չի հաշտվում իր գործի հետ: Ուղտի գործն ինչ է՝ բեռ կրել: Բայց— նկատեցե՛ք բեռնելիս, բե բեռը քափելիս միշտ փնթփնթոց է, միշտ համառություն: Մի հոգս ունի միայն— ճամփին, շարժման ժամանակ, որքան կարելի է շատ պաշար հավաքել իր քարդ ստամոքսը: Ոչ սովորութիւն, ոչ խնամք չեն ազդում նրան: Ձի կապված իր տիրոջը, չի էլ զգում ով է նստած իր մեջքին, իր տերը բե օտարը: Ինքը չի աշխատի ֆեգ վայր գցել, այդքան խելք ու հնարամտություն չունի: Բայց որ ընկար, չի կանգնի, չի նայի, կգնա, իր համար, ուր, ում մոտ՝ ուր պատահի, ով բռնի: Բայց նկատեցե՛ք,— երբ նստում ես վրան՝ նա մեկ-մեկ ետ է ծռում վիզը, որ եթե կարելի է մի անգամ կծի ֆեգ և ամեն անգամ մի ուժեղ հարված պիտի հասցնես գլխին, որ դունչն իրեն ֆաշի:

— Բայց, հախ աստծու՝ դիմացկուն շարժաչ է, հլու անասուն։

— Հլու...— Մուլֆաղարը խնդմնդաց բորենու պես,— երբ ուզում եմ դրանով ասել հիմար՝ համաձայն եմ։

Անապատը մտածում է։

Իսկ համրիչները՝ շակ-շուկ։

Վեր նայեց Կրակե մորուրը,—

— «Կյանք է տանում մեջքին, ինքը մի կյանք է, առանց նրան անապատը կհարակեր շեն ու փաղափ»։

— Բայց՝ տարօրինակ կենդանի է,— հարեց լեզվաբանը։

— Անա այսպիսի մի բնութք է,— կցեց վաճառական Հյուսեիներ։

Եվ երկար լռություն։

Ուրից հետո՝ մյուս վաճառականը.

— Մարդու նման է, փայփներ ունի։

Մթան մեջ մեկը խլրտաց.

— Ժողովրդին է նման,— մոմաաց խուլ, մթան միջից, կարծես դարանից։

Զրուցողները ետ նայեցին։ Ռիզան էր։ Նրա ձայներ բուր հարվածով դիպավ օդին, կարծես բանտի պատի միջով խոսեց նա։

Լուցկին դեղնեց խաղաղ կրակով։ Նրա լույսը ներկեց Ռիզայի մազձուտ, սև դեմքը՝ խռշուր, դաժան։

— Ուզտը համբերող կենդանի է։ Դրա համար էլ պետք է զգույշ լինել նրանից։

— Ի՞նչ կանի։

— Կբփի։ Իսկ նրա բքի մեջ բույն կա։

— Թույն չկա, մուրտառություն կա,— նայեց նրա կողմը մուլֆաղարը։

Եվ մատը մեկնեց նառի կողմը։

— Այ, տեսե՛ք, սրան մի անգամ այնպես եմ թակել, որ ձեռքերս երկու օր ցավում էին։

— Ինչո՞ւ։

— Բեռ դրին վրան։ Խանի բեռն էր։ Ձի ուզում վեր կենա։ Մշակի պես բան է։ Պիտի գլխին մի լավ տաս։— Ու խեթ նայեց Ռիզայի կողմը։

Ռիզան ծխել սկսեց։ Խուսափուկ, նկուն ծուլը դառնորեն դուրս էր լողում բերանից, փախչում դես ու դեն ու թափնվում օդի մեջ։

Մի սև սպի շեշտակի բրատում էր Ռիզայի դեմքը վերից վար։

— Վերջին երաշտ տարին էր— խոսեց Ռիզան, կարծես ինքն իրեն,— էն որ շատ շատերը հարստացան։ Հիշո՞ւմ եմ, որ խաճեր փտեցրեց հորերում երկու հազար խավար ցորենը։ Զարմանալի առատություն էր նրա ամբարներում։ Տեղ չունեի պահելու։ Ժողովուրդը ճանճի պես կռառվում էր։ Եվ— տեսե՛ք— ցորեն տանող չկար։ Հիմար է ժողովուրդը։

Այլ լոնց:

— Դու հեփաք ասող ես,— խեթեց մուլադարը շարժալիս նայելով դեպի խավարը՝ Ռիզային:

— Եղել է, պատմել եմ:

— «Կրակի հեփաքներ» էլ պատմել ես:

— Դա ինչ բան է— չեմ լսել:

— Թեհրանում «կլսես»...

Ու ծիծաղեց, աչքով անելով վաճառականներին: Սրանք էլ ծիծաղեցին:

— Ո՞րն է կրակի հեփաքը— հասկանալ է ուզում լեզվաբանը:

Մուլադարը թունոտվեց:

— Սկսվում է ցորենի ամբարներից, վերջանում է սապենա՝ պարանի օդակում: Ավազակներն են այդ, որ շրջում են ամբողջ Իրանում, նստում գյուղացիների հետ խանի ամբարների մոտ ու հեփաքներ պատմում: Այդ հեփաքներից կրակ է դուրս գալիս՝ վառում ամբարները: Մուրտառներ...

Ու ծամածոնեց մի ֆանի հայհոյանքի կապկալին բերանում:

Լույս էր Ռիզան, լույս էր անապատը:

Համբիշները՝ շակ-չուկ:

.
.

Քարավանը ֆեռձ է:

Մուրն է անապատում, հեփաքներ են շրջում անապատում: Խավարի մեջ սովերների պես, անհասկանալի, ինչպես ուղտերը՝ լցնելով ամենուրեք ուղտային տխրությանը: Մուրն է անապատում: Հենց նա ինքը մի մեծ ուղտ է՝ չոֆել, սև ու տխուր սապատները մխրենի հորիզոնի գծի հետ երկինքը:

Իսկ վերը, տիեզերական կապույտ գրքի մեջ կրակի մտքեր են վառվում, և այդ մտքերն են՝ կյանք: Մծմբային գրեռով այնտեղ գրած է՝ հավերժություն:

Գիշերը շրջեցնում է իր ճախարակը: Անապատը սկսեց փսփսալ:

Դեղնագարհուր լուսինը գլուխը հառնեց գետնի տակից՝ ինչպես գերեզմանից:

Հորիզոնի գծի վրա, երկնքի ֆոնի մեջ գծագրվեց նաոր: Նա չէր չոֆել, որ նիրհի: Նա կանգնել էր ինչպես մարգարե և դիտում էր դարերի ընթացքը, այնքան խորասույզ էր նրա կերպարանքը:

Մուլադարը գնաց դեպի զորգե մեծ վրանը, ուր ֆեռձ էր խանը Նինգիլի հետ: Մոտեցավ նայելու վրանի դռան, ուր զամփոռի պես պառկել էր խանի ծառան՝ Մահմեդը: Մուլադարը կանգնեց և աչքը վրանի կողմը՝ ականջ դրեց հո առթուն շի խանը: Ոչ, բոլոր երևույթին: Բայց նա սուր ցանկություն զգաց, որ իրեն թվա թե վրանում շեշտառության հետ մի բան է փսփսում: Շա-

բունակեց ականջ դնել: Խանդ զգաց՝ տանջալի, հանելի, անզուսպ հետաֆր-
քրութիւն և փախչելու զրդում:

Մեղկ լուսնալույսի մեջ նալվում էր ամեն շնչառութիւն: Մուլֆաղարը
հիշեց Քեհրանի վերջին մի հեֆ մի երիտասարդ կնոջ հետ, զգաց նրա գաղ-
մարմինը և...

Մի բութ աֆցան բռնեց մուլֆաղարի ծոծրակը և սեղմեց: Նաոի ատամ-
ներն էին: Մուլֆաղարը գոռաց ու հետո... հեռացավ անապատից, երկինքը
պտտվեց, աստղերն իշան ոտներից ներքև, երկիրը բարձրացավ վեր: Նրա
կապկային թեթև մարմինը կծկվեց. մի փոքրիկ ուստիւն գործեց ու կախվեց
ուղտի ատամներից, որոնք սկսեցին ցայել նրան ավազի վրա:

Ուղտը մի ուժգին շարժումով քափահարեց նրան, ցած դրեց և կանգնեց
բութ անասնական անշարժութեամբ:

Քարավանը զարթնեց: Մարդիկ վեր թռան: Ուղտապանները և խանի
ծառաները հարձակվեցին նաոի վրա: Ուղտը բութ ու անշարժ նայեց նրանց,
երբ անգամ զավազաններն իշան իր գլխին:

Քարավանապետը վրա վազեց ու կախվելով ուղտի պարանոցից, սկսեց
կատաղի անիծել զարկողներին: Սկսվեց մի մոլեգին կռիվ նրա և ծառաների
մեջ: Նա զազանի պես մոնչում էր, հեռում, ոռնում և ընդունում հարվածները,
որ տեղում էին մեկ նրա մեկ ուղտի գլխին:

Վախեցած զուրս նայեց նինգիլը և չէր հասկանում, թե ինչի են ձեռնում
ուղտին:

Վեր թռավ խանի գլխավոր ծառան, կացիներ խլեց: Նրա զեմֆի այտերը
եռում էին, խլթխլթում: Քարավանապետին մի կողմ հչեցին: Մառան գորի-
լայի պես կողք-կողք առաջ եկավ ու կացնի մի ուժեղ հարված իրեցրեց ուղ-
տի հակատին: Ուղտը շոքեց անմոռուշ: Մառան սկսեց հարվածել ուղտին ինչ-
որ մի կուտակված ներքին զայրութեամբ ու մոլեգնութեամբ: Ուղտը լուռ էր.
ստտկել էր արդեն, և դա էր կարծես կատաղեցնում հարվածողին: Ու որքան
իշնում էին հարվածները, այնքան ավելի լուռ էր ուղտը և տգեղանում, որ-
քան լուռ էր ու տգեղանում, այնքան ավելի էին հարվածները զայ-
րանում: Ուղտը դուրս քրեց իր բոլոր տգեղութիւնն արշաւ, ուղեղի, ոսկրի
մի զգվելի խմորով: Զարկողը շհաղթեց: Ուղտը շհաղթվեց, իր այդօրինակ
դիմադրութեան մնաց: Մնաց տխուր, լուռ, տգեղ ու ատոպ:

Եվ գաղտնապահ:

Փշրվեցին նաոի բռնածները, զանգի մեջ խեղդվեցին երգերը, հնչումները
քափվեցին գետին:

Փովեց ուղտը անշարժ ու այլանդակ՝ բուրելով խոնավ մի հոտ ավազի
հոտի հետ խառն:

Մուլֆաղարի դին մումիայի պես փաթաթեցին վերմաէի մեջ:

— Մուրտառ անասուն,— մոմոաց կացնահարողը.— կծածկի, կլոփ, չի հասկացնի ոչինչ ու վերջը մի մուրտառ բան կանի, ոնց որ արեց:

— Բայց ի՞նչ եղավ, ի՞նչ էր պատճառը,— խոսվահույզ հարցրեց լեզվաբանը:

— Վրեժից— ուղտը վրեժ ունի...

Ռիզան էր:

Հեռացան: Հարք անապատի վրա սև քմբի նման մոայլվեց ուղտի դիակը՝ անխոս լեզուն ավազի վրա երկարած:

Հոյարտ վարպետը գրկեց իր վիժվածները, կոպիտ աղեղը հպեց լարերին և ապա նայեց դահլիճ, ուր հազար աչքեր իրեն հառած՝ սպասում էին:

Սպառնազին լուծություն:

Վարպետը խեղ ու կռափանց նայեց դաշնակահարին և մոայլվեց:

Սպասեց մի վայրկյան. և:

Հանկարծ զարկեց լարերին:

Վիժվածները օտարոտի կռնչոց արձակեց: Վարպետը կծեց իր շրթունքները և վիժվածների կոկորդը սեղմեց: Բայց վիժվածները չհնազանդվեց: Բողոքեց, հառաչեց: Տափաշավ վարպետը, սկսեց նրա լարերը բակել: Վիժվածները կատաղեց, քափահարվեց, կարծես շարժում արեց փախչելու. բայց չկարողանալով՝ սկսեց դժկամ ու խեղդաձայն երգել մեծ հանճարի ստեղծագործությունը:

Վարպետը խոսվեց, սկսեց արձակել նվագի կծիկը: Նվագում էր ու հետև էլ ականջ դնում նվագին: Վիժվածների ձայնը հեղում էր խորը, անդուր: Վիժվածները չէր ենթարկվում, դիմադրում էր դեռ: Ասեմ վաղուց էր նա այդպես. դժկամ էր սկսում երգել, երբ տանն էր լինում, իսկ երբ դուրս էր գալիս հասարակության առջև՝ այլևս բոլորովին վայրենանում էր ու համառում:

Վարպետը նայեց դահլիճ— հասարակության: Սա անգործներն լուր էր: Ոչ մի նշան չերմուրթան: Կարծես նրա համար չեն նվագում:

Ահա նա՝ այդ հասարակությունը. մի երիտասարդ շարժապիտ փսփսում է իր կոկետ դամի հետ, անա մի դեմք մոայլ ու բշտամի նայում է իրեն:

¹ աղաչիս (խոսել).— երաժշտության մեջ դանդաղ տեմպ. սովորաբար՝ երաժշտական պիեսի, օբեդնիսի, էվսերտների կամ տենատի միջին մասերից մեկը

Հանկարծ սրտենդեց վարպետը, հավաքեց իրեն: Ի՞նչ է կատարվում իր հետ: Մի՞թե պիտի պարտվի՝ հնչեցնելով մի անգույն երգ, մի միջակ բան... ո՛չ, պետք է հաղթել: Եվ պատրաստվեց կռվի:

Եվ սկսվեց կռիվը: Մի կողմից՝ վիդուռնի, մյուս կողմից՝ հասարակության դեմ: Վիդուռնի կոկորդից բռնած՝ սկսեց խեղդել նրան, որ շնամառի, երգի վսեմ երգը: Ճոնվեց փոթորկահար կալնու պես, փոթորկեց աղեղը լաւերի վրա, վիդուռնի գոռաց դառնածայն, սկսեց կաղկանձել, բայց համառորեն չհնազանդվեց: Ու ֆանի վարպետը մաքառում էր՝ այնքան զգում էր, որ պարտվում է: Դա հոգու նվազ չէր, այլ ներվային կռիվ վիդուռնի և հասարակության դեմ: Դժբախտաբար հանկարծ էլ բեկավ մի շտապ զահավեժ տեմպի մեջ, որ զնալով սաստիկ արագացավ՝ նման լեռներից զլուրվող փառի, որ չի կարողանում իրեն պահել և նետվում է անդունդը:

Այդպես փչացավ ալլեգրոն:

Գոնե փրկվի աղա՛ջիոն...

«Փրկվի՛... հաղթե՛լ էր պետք, ոչ թե փրկվել: Սա արվե՛ստ է, բարեկա՛մ»:

Եվ անա ուժերն հավաքեց ու սկսեց աղաջիոն, մեծ հանճարի գերմարդկային տանջանք և ստոիկ հաշտությունը վշտի հետ:

Նվագեց, այո՛... սակայն ո՛ր: Պարտվածը ավելի պարտվեց: Սառն էր դահիճը, հուզվածը ինքն էր, այսինքն՝ բարկացածը, ներվայնացածը, և բարկությամբ րակում էր իր վիդուռնի, ինչպես անասունի: Անձնատուր չեղան ոչ հասարակությունը և ոչ վիդուռնի: Սա, — այս անկարելիից վայրենին, — դավանանքն էր և մինչև վերջ դիմադրեց, չերգեց:

Դժվարի՛ն, աղետալի գործ:

Ավարտեց նվագը: Պարտված էր վերջնապես: Վեր կացավ, դժկամ գլուխովեց հասարակությանը և արագ փախավ հետևի օթյակը: Հասարակությունը հատուցեց սպանիչ ֆաղափարական ծափահարության տուրֆ: Դեռ չէր հասել վարպետը օթյակի դռան, որ աթոռները միահամուռ գոգոացին:

Ուրեմն հասարակությունը ցրվո՛ւմ է... Առանց կրկնե՛լ տալու մի բան: Դժգոհ է: Վարպետը իր մեջքի հետև զգում է մի վիշապ, որ մոմոում է, տատառոտվում, խոնկում և դանդաղ սողում դուրս: Վարպետն էլ գնաց տուն:

Զիմացավ, թե ինչպես հասավ տուն: Երբ մտավ սենյակ՝ ականջներում լուրջություն շշնաց: Նա մոտեցավ սեղանին, կանգնեց երկար նրա եզրին հենված, մեքենաբար վերցրեց կոնյակի շիշը և կործեց իր շրթունքներին: Դա մի փոքր արքնացրեց նրան: Դժգոհ էր, վիրավոր, ծեծված: Մի տեսակ ամոքանք, կոտորություն կար նրա հոգում: Զգաց, որ մի մեծ հանցանք է, վարպետի համար ամենամեծ հանցանք, — վատ է նվագել:

Լույս չվառեց: Կիալուսին էր: Մեքենաբար հանեց աղեղը, վիդուռնի ղրեց ծնկների մեջ և կվեց բազկաթռոխ եզրին: Քունը չէր տանում, ներվերը

պրկվել էին, անճանգիստ էր, խռովահույզ: Զեռմ եկավ վրան: Քերես չեռմ չէր, այլ խմիչֆր. գերագրգիռ հոգեկան վիճակը:

Լուռ էր սենյակը: Կարծես ամբողջ աշխարհը հեռացել էր, վերջացել արգեն: Շնչելու էր լռությամբ միայն, և վարպետը աշխեր փակ ունկնդրում էր գիշերին և տանջվում:

Գիշերն հոսում էր: Ի՞նչ գիշեր: Հոլովվում էր մի Միսիսսիպի, խորը, լայն սիմֆոնիկ, տիրական, հուզումնալից:

Վարպետը չէր կարողանում մտքեր կարգի բերել,— ի՞նչ էր պատահածը: Դիպված, ներվայնություն, անտաղանդություն: Անտաղանդ է ինքը...

Վարպետը բռնեց քաղկաթոռի քեփն: Սկսեց զայրանալ, դատափետել մարդկանց, իրեն: Ինչո՞ւ են այդպես անզգա, անառիկ: Դա՛ռն, տարօրինակ՝ նակատագիր: Նա միշտ փախել է մարդկանցից, բայց և միաժամանակ միշտ ուռնել է նրանց, դիմել է նրանց: Առանց մարդկանց ի՞նչ երգ... Ահ, որքա՛ն է վարպետը սիրել ու ատել նրանց: Ո՛րքան է տանջվել կյանքում, որ իր վիճակները երգել տա հենց այդ մարդկանց համար, հրդեհել նրանց սիրտը: Եվ կրկի՛ն դառն և տարօրինակ նակատագիր.— քե՛ նրանք՝ մարդիկ, և քե՛ սա՝ վիճակները, դժգոհ են իրենից:

Դիմացը հայելին էր: Նայեց մեջը: Ահա նստած է իր դեմ մի մոայլ, տանջված կերպարան, կփված, կպած բաղկաթոռի եզրին. խորտակված գրկել է իր արտառոց գործիքը: Ինչի՞ է հման նա...

Իրեն էր նայում վիճակները: Ի՞նչ տխրատեսիլ գործիք՝ սև ականջներով, շեղ աշխերով, սև վզով, դեղնակարմիր, ուռած փորով և բարակ միակ ոտով. կարծես մյուսը կտուրել են:

Եվ վարպետը դառնաժպիտ ու արհամարհանքով մոմոաց.

— Անաստ՛ն, կապի՛կ... գուցե այն պատճառով, որ վիճակների մարմինը, գույնը, ականջները հիշեցնում էին կապիկի՝ եթե մի փոքր ֆանտազիային ազատություն տաս: Քերես այդ ֆանտազիային սնունդ էր տվել վարպետի լսած արևելյան ավանդությունը, որի համաձայն՝ մի մարդ անտառով անցնելիս տեսել է ծառի ճյուղից կախ մի կապիկի շորացած կմախքը, պոկել է այն և բերելով տուն՝ նրանից շինել առաջին ջութակը:

Եվ քերես այդ կապակցությամբ վարպետը իր վիճակները երևակայում էր մի կենդանի կապիկ...

«Այո՛, ես մի կապիկ եմ բերել անտառից, ամբողջ կյանքում ծեծել, ստիպել եմ տանը խաղալ սովորել և ապա դուրս բերել մարդկանց առջև խաղալու, իսկ այս կապիկը միշտ դիմադրել է, համառել, և իբրև քե մի փոքր սովորել է, բայց և շուտով հանկարծ փչացրել «խաղը», ինչպես փչացրեց այս երեկո: Ռ՛ն, անիծյա՛լ կապիկ, ո՛րքան ես փչացրել դու իմ խաղերը և իմ կյանքը»: Ու զայրույթով ցնցեց «կապիկին».

— «Ասա՛, ասա՛, իսկ դու ի՞նչ ես ուզում ինձանից: Դու փախչում ես ինձանից, փախչում եմ անտառը, ինչպես կաներ իսկական կապիկը՝ ձրգտելով հետ, դեպի վայրի կենդանական ազատությունը:

Ախ, ես ոչի՛նչ չեմ՝ ֆան ծիծաղելի, բշտառ կապիկ պար ածող»:

Վարպետը գայրալի զարկեց աղեղով վիղրոնշելի լարերին:

«Կապիկը» կաղկանձեց:

«Կաղկանձ, և ուրիշ ոչինչ»,— դառնազին մտածեց վարպետը.— այդպես այնտեղ, համեքին էր կաղկանձում, չէր ուզում երգել: Այո՛, ճակատագիրը նրան կապել է մի բշտառական, չար, համառ «կապիկի» հետ, որ փշացնում է գործը, մինչդեռ նրան պետք էր մի շֆնաղ էակ, որին տաներ մարդկանց մոտ երգել տալու իր երազած վսեմ երգերը:

— Երգի՛ր,— մոմռաց վարպետը շարացած և կրկին զարկեց «կապիկին»:

— Մի՛ դիպչիր ինձ— կարծես այսպիսի ձայն հանեց «կապիկը»:

— Էլի՞ կատաղեցիր, անասո՛ւն: Երգի՛ր: Ամբողջ կյանքս մաշել ես ու չես երգում: Դու պիտի երգե՛ս: Հասկանո՞ւմ ես, ես չեմ կարող տանել մարդկանց անտարբերությունը, անհասկացողությունը: Պիտի երգես: (Նա կաղկանձո՞ւմ է... վիրավորված է «կապիկը», ծամաժողում է երգը, վնաստում...): Ո՛չ, դու պիտի երգե՛ս... Ես խայտառակվում եմ, խայտառակվում վերջնապես...

«Կապիկը» դիմադրում էր: Չէր ուզում անգամ փորձել: Չէր ուզում ենթարկվել: Վարպետը պարզ զգում էր նրա ատելությունը: Մեծվող կապիկի ատելությունը իր դաժան տիրոջ հանդեպ: Նա կաղկանձում էր շարունակ...

— Դե կաղկանձի՛ր, դե կաղկանձի՛ր...

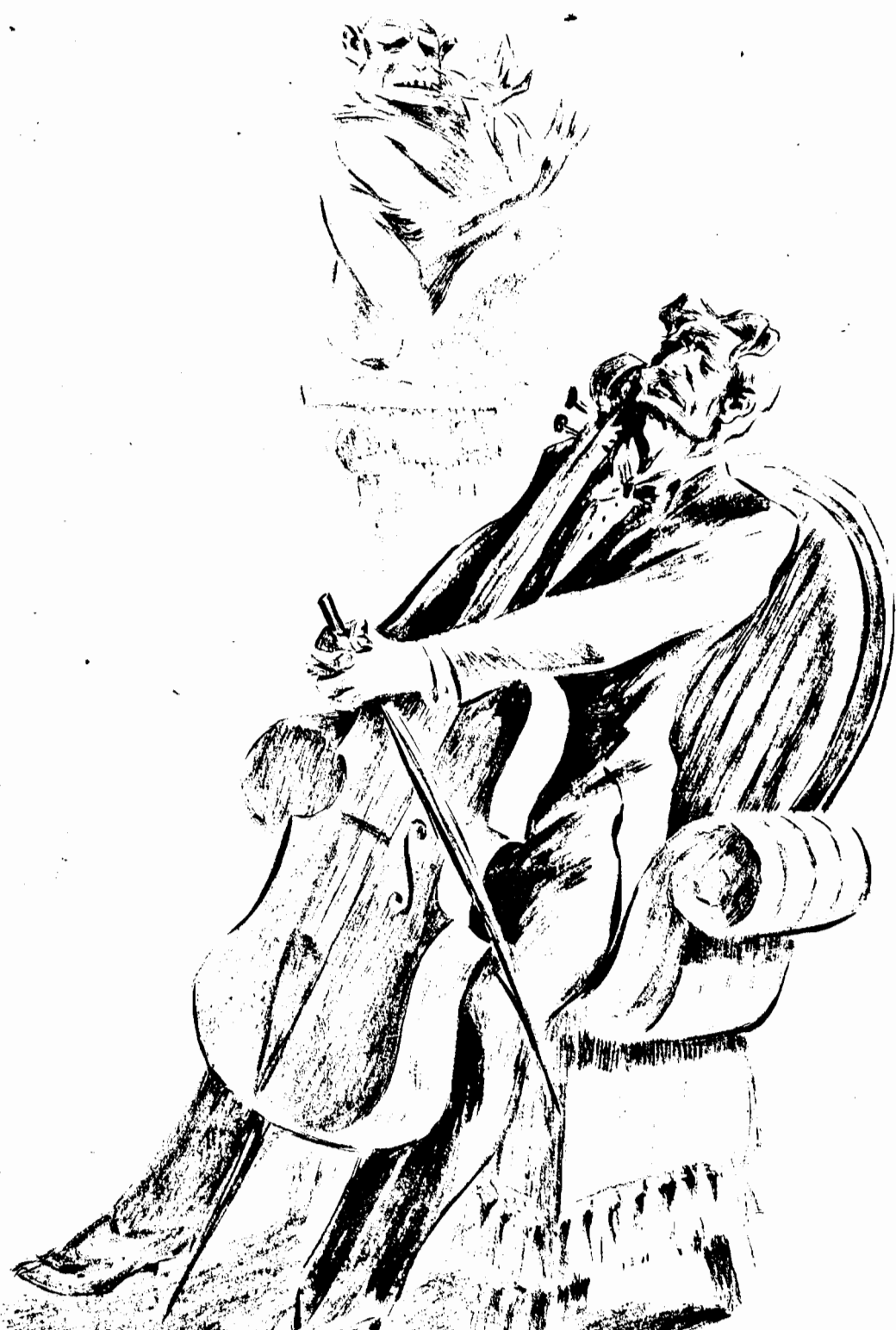
Բայց ինչպես երևում էր՝ հարվածներն ուժեղ էին և կոպիտ: Կոպիտ էլ ձայն էր հանում «կապիկը»: Մի ձայն, որ նման էր ցավից կատաղած ու փրփրած իսկական կապիկի ճողցների, մի կապիկի, որ արդեն կպել էր վարպետին և կծում էր նրա կզակը, դեմքը: Նրա աղմուկին խառնվեց վարպետի անեծքը, նախատիճեք, որով նա բարկացած թափում էր, թափում «կապիկին»:

Վարպետը կորցրել էր իրեն: Նա բռնադատում էր իր անասունին, որ սա երգի: «Կապիկն» սկսեց կատաղությունից լաց լինել, սկսեց ոռնալ: Էլ ի՞նչ երգել: Երգելն այդպե՛ս կլինի միթե... Վարպետն սկսեց ունկնդրել այդ լացին: «Կապիկը» բողբոլում էր, մղկտում ցավից, և կարծես մի փոքր ենթարկված, խնդրում էր վարպետին, որ իրեն չծեծի:

Վարպետը բույնը թափելով՝ հոգնեց և մի փոքր անց նաե ինքը հանդարտվեց: Ցավով և զանգատավոր ձայնով հեծեծեց.

— Երգի՛ր աղաչիւն:

«Կապիկը». Մի՛ դիպչիր ինձ...

Վարպետը. Ձեմ դիպչի...

«Կապիկը». Ազա՛տ բոլ ինձ...

Վարպետը. Ահա՛, ազա՛տ: Դե՛...

— Ոչ. բոլորովի՛ն ազատ բող, ավելի՛...

— Ահա՛, ավելի՛,— բուլացավ վարպետը և հառաչեց ծանր ու դառն: Տանջալի՛ ճակատագիր.— ամե՛ն ինչ կովով, ամե՛ն ինչ ճիգով:

Կրկին նայեց հայելու մեջ: Ինչի՛ է նման նաև ինքը, այդ բազկաթողի եզրին, ինչպես ծառին կպած, կհած նույնանման արարածը, ինչպես իր «կապիկը»... որի հետ կովում է ինքը, կովում ամբողջ կյանքում: Խկապես, արդյո՞ք նման չէ՞ սա այն բանին, որ ինքը մշակում, կրթում, կատարելագործում է հենց ին՛ն իրեն, իր մեջ քա՛նձված նախամարդկային կապիկին, մղելով նրան դեպի մի վսեմ էակի տիպար: Եվ այդ տաժանելի գործում՝ ճգնո՛ւմ, ճգնո՛ւմ, ճգնո՛ւմ: Անդո՛ւլ աշխատանք, պայճա՛ր, կոխվ մարդու և կապիկի մեջ, նենգավոր ու հրաշալի անասունի՛ բնության դեմ: Ի՞նչ ո՛րքան հին է այս պայճարը:

— Դարձյալ ծոում ես եղանակը, անասո՛ւն: Մի՛ ռուպե ազատ բողի քեզ և դու քա՛ցրիր երգը: Ա՛խ, չես մնում միևնույն փմայփի մեջ, պետք է շա՛րունակ դավանանե՛ս, նենգես... (Մի՛ ռուպե բուլնում եմ անուշադիր՝ կրկին վայրենանում է...): Տե՛ս, էլի կսկսեմ. երգի՛ր: Այդպե՛ս: Այդպե՛ս: Ես քեզ կսովորեցնեմ երգել: Դե՛...

— Մի՛ դիպչիր ինձ: Լսի՛ր, լսի՛ր:

— Լսում եմ:

— Մի՛ տանիր ինձ մարդկանց մոտ:

— Ինչո՞ւ:

— Ես վախենում եմ նրանցից, ես ատում եմ նրանց, նրանք չեն հասկանում ինձ: Ե՞րգ եմ ուզում, ինձ երգել տուր այստե՛ղ, այս սենյակի լուրջան ու մթության մեջ: Միայն սա է ինձ հասկանում:

— Ա՛խ, դու խե՛նք, փմահա՛ն, ին՛նասե՛ր, խանդո՛տ արարած, այդ ճիշտ է, դու խորթանում ես մարդկանցից՝ և ինձ էլ չես սիրում: Եվ ի՛նչպես կարող եմ ես առանց մարդկանց: Ես կարի՛ք ունեմ բյուրավորների մեծ սրտի շեմոթյան, զգալու մարդկայինը, մարդկայինի համազգացումը: Առանց մարդկանց ես խեղճ եմ, անօգ, մենակ: Վերջապես ես ին՛քս մարդ եմ նույն մսից, նույն ոսկրից:

«Կապիկը» ֆրմնջում էր սակայն:

Վարպետը լսել սկսեց: «Կապիկը» մեղմ հեկեկում էր...— Ա՛խ, քո ճիպոտը, քո մատնե՛րը... Այնքա՛ն ծեծեցիր ինձ, որ դարձրիր կապիկ իսկապես, այլանդակեցիր իմ հրաշալի ձայն: Հիմա ես մի թշվառ կապիկ եմ, քո ձեռին գերի, բանտարկված: Դու շոյում ես իմ մազե՛րը: Մի՛: Դրանք

չհնադ գիսակներ էին, որոնց հպում էին լոտոսի բույրերը միայն: Դու ուզում ես բռնել իմ հեշտունները: Մի՛: Դրանց հետ խաղում էին թիթեռների ոսկելույս քները:

Վարպետը լսում էր այս շշուկը գիշերի վեհական բարբառի մեջ: Նա փակել էր աչքերը: Սակայն և առանց նայելու նա զգաց իր խոսակցի դեմֆին կախարդիչ աչքերի շլացնող մի ժպիտ:

— Մի՛ տանի՛ր ինձ մարդկանց մոտ՝ ես բեզ համար կերգեմ ականադրյուրի խիճերի դայալը բարանձափում, հովերի խղափարը լուսնի շողերի հետ, մամուռների զմրուխտե լուրթյունը...

— Ա՛հ, հրաշալի կենդանի, ինչե՛ր ունես դու սակայն: Ապա՞, ապա՞: Երգի՛ր դա... Եվ եթե դու,— վարպետը երգել սկսեց,— երգեիր մի այնպիսի բան, տաննի մարդկանց... ի՛նչ երջանկություն...

— Օ՛հ, եթե մի այնպիսի բան երգեի ես... Կերգե՛մ, բայց դու չես կարող տանել այն մարդկանց: Կերգեմ այնպիսի մի երգ, որը չես կարողանա հիշել, որի հեշտուններից կհալվես, կցնդես կապույտ անհունում:

— Ա՛խ, դու, շահաննի՛ հրաշք, գեղեցիկ՝ խորամանկս... Այդ ի՛նչ կերգես, որ չեմ կարողանա տանել մարդկանց:

Ու վարպետը խորամանկ ժպտաց, ականջները սրեց՝ պատրաստ խարելով գողանալու նրանից վսեմ երգը. որ նրանից ծածուկ տանի մարդկանց, այրի նրանց սրտերը և բարձրացնի նրանց:

— Ա՛հ, երգի՛ր, երգի՛ր, այդպե՛ս:

— Միայն մի՛ հայր ինձ, ազա՛տ բող ինձ, ավելի՛... բոլորովի՛ն... բա՛ց բող... հանդա՛րտ, մե՛ղմ, հեռո՛ւ... Այդ երգն սկսվում է այսպես... Ա՛յ... լսո՞ւմ ես... Հիմա կգամ...

— Ո՛րտեղ ես դու— խոսեց բարձրաձայն վարպետը:

Նա զարթնեց իր ձայնից:

Ոչ ոք չկար սենյակում: Լոռություն էր անհուն:

Նայեց՝ իր գրկում վիղրոնչելն էր, և ձեռքին՝ կախարդված աղեղը, որ հենց նոր կանգ առավ Աղաչիոյի վերջին նոտայի վրա:

Ո՛վ հնարեց յուրակը... Ո՛վ հնարեց սրինգը...

Թա՛մ գարուն էր, օրը պայծառ, կապույտակ, Գանգեսի մթին անտառի պուրակում նիսում էին բռնունները, հովը գալիս թել-թել տանում էր ծառերի

քերն ու հղանցներ, առուն հշիշում և գեղեցիկ լակրմեն սիրում էր եր-
ջանիկ Հայանքուն:

Հայանքին եղեգնուտի մոտ քեմ բնկել, աննպատակ եղեգ էր տաշում ու
| Բաղը միտմ անելով նայում լակրմենին, իսկ Լակրմենն ծաղիկ էր Բաղում ու
Երգում. և այնքան Երջանիկ էր նա, որ չէր իմանում, քե ինչ էր երգում:

Նոսում էր հեկիաթական անտառը, բզգում հսկա փերակի պես լի կյան-
քով ու երգով:

Նայում էր Հայանքին իր սիրած աղջկան և աննպատակ տաշում. տաշում
էր եղեգը, դեն ձգում, նորը վերցնում, էլի տաշում: Հետո՝ ինչպես եղավ՝
տաշած եղեգը դրավ բերնին ու սկսեց փշել: Եղեգը մեղմ սուլեց: Հանկարծ
մի շարանների միտմ ծագեց նրա գլխում... Ժպտաց Բքի տակին ու եղեգը առ-
նելով գնաց մտավ քփերի մեջ: Ու մինչ Լակրմենն միամիտ, իր համար եր-
գում էր առվակի ափին՝ Հայանքին սկսեց սուլել եղեգը ու նմանեցնել նրա
երգին: Սկզբում սուլոցը դժվար ու կուպիտ էր. բայց շուտով այնպես վարժ-
վեց, որ պատրանքը հաշտովեց: Ու սկսեց բարձր ու համարձակ կրկնել Լա-
կրմենի անգիտակից երգն ու խաղերը:

— Հայանքի՛, — հանկարծ սրափվելով ձայն տվավ աղջիկը, — այդ ո՞վ
է ինձ տնազ գալիս:

— Չգիտեմ, — ասավ Հայանքին քփերից դուրս գալով՝ շարանների ժպիտը
հագրվ պահելով:

Բայց Լակրմենն տեսնելով նրա ձեռքի եղեգը՝ գլխի բնկավ:

— Սատանա՛, էլի մի բան հեղաբեցի՛ր, լա՛վ էիր տնազս գալիս, էլ շանես:

Բայց Հայանքինն ձեռք չվերցրեց իր հեղաբներից: Այնքան նվազեց, այն-
քան սրան-նրան տնազ եկավ, որ քե՛ գործիքը կատարելագործեց և քե՛ լավ
նվագող դառավ: Նվագում էր ու ամենին զվարճացնում:

Մի տխուր տղա էլ կար՝ Նայր, որ սիրում էր Լակրմենին: Տխուր, հուսա-
հատ կնայել սրան, կարծես մայր մտնող լուսնյակ լինի՝ գունատ, պղնձա-
գույն: Լակրմենն գիտեք նրա սերը, բայց ևհ, երջանիկ էր, չէր մտածում նրա
մասին: Ասում էին՝ ցնդած է այդ տղան, որովհետև մեծակ շրջում էր ան-
տառներում և հորքի աղիքներ կախում ծառի ճյուղերից, չորացնում, ոլորում:
Ծիծաղելով ասում էին, որ նա էլ ինչ որ նվագաբան է չիկում...

Նվ ահա մի անգամ՝ անտառում Հայանքին ու Լակրմենն շահել տղաների
հետ նստել մի ծառի տակ հանգստանում էին: Երգում, զվարճանում էին
տղաները գարնան սեզի վրա, և նրանց Բրիթր անտառի լոռայան մեջ կար-
կաշում էր գետակի պես:

Այնտեղ էր և ծեր բանաստեղծ Խաղաղուր, որ եկել նստել պատանիների
մեջ՝ զվարճացնում էր նրանց իր առակներով և ինքն էլ զվարճանում՝ լսելով
նրանց աննոգ Բրիթր:

Այնտեղ էր և Նալը, որ հեռուն խռաբերի վրա նստած նայում էր պատանիներին անժպիտ ու տխուր:

— Հայանքի,— ասավ բանաստեղծ Խաղաունը,— մի բան նվագի՝ լսենք: Այ, Նալն էլ, ասում են նվագել գիտե. նա էլ որևէ մի բան կնվագի, կզվարճանան: Դե, ձեզ տեսնեմ, շահելներս:

— Այո՛, նվագեցեք, նվագեցեք,— ձայն տվին բոլոր տղաները և զվարթացան:

— Նվագեցեք,— կատակեց շարանհիւններից մեկը,— և ով որ հազարի, բող-նա-լինի լակրմեի սիրույն արժանի:

Բոլորը ծիծաղեցին: Ժպտաց լուսածիծաղ Լակրմեն և ուրախացավ, որ Հայանքին պիտի իր շնորհքը ցույց տա: Ժպտաց նաև Հայանքին, բայց հեղձորեն, ինքնավստահ և աշխի տակով նայեց Նալին, որն անշարժ նստել էր իր ծիծաղելի գործիքը թեի տակին:

Ի՞նչ որ ցույց տա, թե ի՞նքն ան շունի, հայտնեց, որ առաջ ի՞նքն կնվագի. «նվագեմ, բող ձայններ կտրեն»,— մտածեց նա իր ուժը գիտակցելով:

Յե՛հ ընկավ Լակրմեն փարթամ ծաղիկների վրա, պատանիների շրջանակի մեջ, կարծես ձյունափայլ լուսին լինե սև նոնիների միջից նայելիս:

Ամենքն ակամա նայեցին նրա լուսափրփր դեմքին ու սկսեցին երազել: Ժպտաց գեղեցիկ Հայանքին, ու այդ ժպիտի հետ ցույց նրա ձյունն ատամնաշարը:

Ժպտաց նաև գեղեցիկ Լակրմեն, և նրա վայրահակ սև բարբիչներից կախ ընկավ սիրուն, մանրիկ ժպիտը:

Ու Հայանքին սրինգը դնելով վարդիթեր շրթունքներին՝ սկսեց նվագել:

Դուրս բռավ նվագը ու գնաց հովի պես շնկշնկաց ու սուրաց լռանիստ հովտի մեջ: Ի՞նչ սուլոցներ այնպես առատորեն շաղ տվավ, որ կարծես աղբւրի մարգարտաշար ու կլկլան կաթիլներ լինեին փառեփառ թափվելիս՝ անտառի հստակ լոռույան մեջ: Բյուրեղի պես մաքուր և արծաթի պես հնչում էր այդ սուլոցը, առատ, զարմացնող, շոյիչ ու հարբեցնող:

Ի՞նչ բազմազան խաղեր, ի՞նչ պատրանք... կարծես սոխակներ ու սառյակներ լինեին իրար ձայն տալիս երջանիկ մայիսին: Ի՞նչ զվարճալի տնազ երկու երջանիկների, որ ծաղիկների մեջ կարծես բովոսլախ խաղալիս լինեին և մի սիրած ու սիրված աղջիկ բռնալիս երջանիկ մոռացույթյան մեջ:

Ո՞ր այսպես ծվլաց ու կլկլաց եղանակը, արա՛գ, ինչպես լնակի կայծկլտուփ, և մի վերջին ժխորով ունկնդիրներին շշմեցրեց ու նետի՝ պես բռավ, կտրվեց:

— Ապրե՛ս, Հայանքի՛, ապրե՛ս,— ձայն տվին ամենքն հիացած:

— Ապրե՛ս, Հայանքի՛,— ասավ Լակրմեն՝ շկարողանալով ծածկել իր հիացմունքը և գուրգուրոտ աշխերով նայեց շառագունած գեղեցիկ պատանուն:

— Ի՞նչ ճարպիկ ելեէջներ, շէ՛ր ասի, քե մարդ էր նվագողը,— խոսեց մինը հափշտակված:

— Հը՛մ, ճարտար նվագ էր,— ասավ բանաստեղծ Խալդունը:

— Ապրե՛ս, Հայանքի՛, ապրե՛ս,— կրկնեցին ամենքը միարեան և ծաղիկներ փաղելով նետեցին նրա գիրկը:

Լուռ էր նալը... անշա՛րժ՝ ինչպես գիշերվա լուսնիստ ու մռայլ արձան: Ունեեր խոժոռ, գուսպ սաստը աշերում, հիվանդ իր խոհեղավոր արվեստով՝ գետին էր նայում, միշտ քեի տակ սեղմած տարօրինակ գործիք:

Հերթը նրանն էր:

— Է՛հ, հիմի էլ բող նալը նվագի,— կարգադրեց ծեր բանաստեղծը:

Ու մինչ նալը կպատրաստվե՛ր՝ մի շշուկ անցավ բոլորի մեջ, եր նայեցին նրա ծիծաղելի, հողի գույն գործիքին:

— Շերեկ է,— փսփսաց մինը ու քիչ մնաց փոքկար:

— Քիակ է,— ասավ մյուսը,— վերցնես, մարդու մեջքին բախես:

— Սպասեցե՛ք, գուցե մարդն ուզում է իր այդ աղեղով բուրդ գգել,— ծաղրեց Երոուրը:

Ժպտաց մինչև անգամ Հայանքին, և շար էր այդ ժպիտը:

Միայն լակրմեն շխոսեց: Եր նայեց նալի աշերին, զգաց, որ այդ պատանու մեջ բա՛նկված է մի մռայլ ու աղետավոր հուգի: Եվ մի անուրոշ անձ մտավ սիրտը:

Նայեց նրան և ծեր բանաստեղծը և գլուխը քեքեակի շարժեց:

Եվ նա, այդ խոհեղավոր նալը, հանկարծ շուրջը նայեց. դեմքը այլալեւակված էր, ոգևորված ու վնասկան: Հանկարծ գունատվեց, կերպարանափոխվեց, և բոլորը սաստված շունչները պահեցին: Եվ նա գործիքը ծնկան, ինքը վրան կոացած ինչպես գետնահակ լացող ուռենի՝ հանկարծ շլուտ, նիհար ձեռնով հաշեց աղեղը լարերի վրայով ու սկսեց:

Տարօրինակ ձայն նանեց այդ գործիքը: Տխուր ու մաղձոտ մարդու ձայն: Ինչպես սիրտը լցված մարդ, որ հագիվ է զսպում հեկեկոցը՝ այնպես այդ խեղդված ձայնը ծանր ու տխուր սկսեց դողալ և հետզհետե լցվելով ուժեղացավ, ծավալվեց ու զանգատավոր շեշտով մի հարցմունք արավ, հետո զսպելով իր փիծուկը՝ նորից սրտին բնկավ, մառեց:

Հետո— իբրև զրան պատասխան— մի ուրիշ ձայն, ավելի ուժեղ և հրնշուն սկսեց որբ ձայնով ոգել, արձարձել մի տխուր պատմություն, այնքան տխուր, որ կարծես տառապած մարդկության վեպը լինե: Սկսեց այնպես հեծկտալ, այնպես հոնգուր-հոնգուր լաց լինել, որ ծառերի բներ լցրեց քախիծով, տրամեցրեց ծաղիկները, սառեցրեց արևի լույսը, հորիզոնում ծավալեց անապատների անհուն տրամությունը և աշխարհը դարձրեց տխուր-տխուր վշտերի հովիտ: Լուր էր այդ եղանակը, ինչպես մահը և անկեղծ, ինչպես մարդու մեջ բա՛նկված սիրտը: Սրտից էր,— անա-քե ինչու այնպես

աստեղ և հափշտակեց ամենի սիրտը: Ճշմարիտ էր այդ երգը, և ամենը տրտմած կախեցին գլուխներն ու այդպես գետնահակ մտածել սկսեցին այն մեծ տառապանքի վրա, որը գիտես որ կա, նշմարիտ է, ամենուրեք, ամենի համար:

Ու այսպես գնաց եղանակը, տաճագավ: Ու ոնց հուսահատ անապատի շուրթերից՝ ինչպես գերեզմանից՝ դուրս գաւ դալուկ լուսնյակը և անապատին նայեւ իւր մեռելի դեմքով, այնպես հանկարծ դուրս ելավ շորժորդ լարի տխուր ձայնն ու երգեց ծանր, լիաձայն ու տիրաբար: Ու երբ դրան խառնվեց նաև երգորդ լարը, լավեցին այնպիսի ոռնոցներ, կարծես այդ անկենդան անապատում լցվել էին զոս տատասկներ, որ պառավ ձեռքերի պես օդում կարկառած զուր էին աղերսում: Բայց չկա՞ր գործ... Հանկարծ գայրացավ եղանակը, անցավ բարակ լարերի վրա ու սկսեց այնպես սողոսկել, հեծել, ոնց որ խորշակը փշելիս լինեւ, տառուրեւելով այն տատասկները, որ խելացնոր շարժումներով կարծես կոծապար էին բռնել: Եվ երբեմն լավում էին այնպիսի ճշոցներ ու լացեր, կարծես հուսահատ միայնությունը նստած ավազների վրա փետում էր իւր գորշ մազերը:

Այնպես երգե՛ց, երգե՛ց ու հետո մեղմելով, հաշտվեց, նեղացավ, ու տխուր, քախիծով աւտին բնկնելով լոյց... կարծես նորից մտավ իւր գերեզմանը:

Մի ծպտուն իսկ շլվեց: Ունկնդիրները բարացած էին: Ամենքի ներշնչված այդ խորը նվագով՝ մոայլ հայացքները բարձրացրին դեպի կակրմենն ու Հայանքին:

Ահա՛ քե որն է, նվագը:

Յա՛մ դռավ սրինգը պարտված Հայանքին և ճախանձախնդիր նայվածք հեղով ուղղեց կակրմենն: Մոայլվել էր կակրմենն: Բայց այդ մոայլը նման էր մի քերես քուխայի, որ զալլիս սնուլում է գեղեցիկ մայիսյան օրը: Ո՛րչառ է, վախով էին լցված նրա որսորդ տեսած եղնիկի աշխարհ, բայց հա բարձրացնելով այդ շողշողուն աշխարհ դեպի Հայանքին՝ ասավ կարծես նեղացած.

— Գնանք տուն, Հայանքի:

Տղայի բարձրական հայացքով նայեցին կակրմենն ու շհասկացան նրա երկյուղը: Ո՛ր մինչ ամենքի շփոթված աշխարհով նայում էին նրան, նա վեր կացավ և Հայանքու հետ հեռացավ:

Երբ միջ հեռու էին՝ փսփսաց.

— Ես քե՛զ եմ սիրում: Հայանքի, քե՛զ, նա այնպես տխուր է... նա ինձ վախեցնում է իւր գործիքով: Նրա նվագը օձի պես մտավ սիրտս ու գալարվեց: Գնա՛մ, նվագի՛ աշխարհ և նորից ուրախացրո՛ւ ինձ:

Գնաց նա, և մոայլ շիրմաբար պես մնաց նալը՝ հայացք դեպի հեռացող անսիրտ ու գեղեցիկ կակրմեն, գողողո՛ւ ձեռք գործիքին սեղմած:

Մնացին ունկնդիրները և ձեւ բանաստեղծ եռյուղուր:

— Ապրե՛ս, Նա՛լ,— ասին նրանք, և այդ ասին մի ձայնով, որով մխի-
բարում էն մեռելատեղին: Տխրեց Նայր և գլուխը կախեց: Հանկարծ բարձ-
րացրեց իր գործիքը և ուզում էր ֆահրեն խփի կոտորի, բայց միայն դառնորեն
օդում բափ տալով ցած դրավ և գլուխն ավերի մեջ առած՝ լռեց:

Նայեց նրան ծեր բանաստեղծը, ժպտաց գորովայից աչհերով ու ծանր
բափ տալով իր ալեռ գլուխն՝ ասավ.

— Ինչո՞ւ ես ուզում կոտրես այն գործիքը, որ քեզ հետ պիտի մեռնի:
Նա՛լ, դու այն մարդկանցից ես, որ մեծ տառապանքի համար են աշխարհի
զալիս: Եվ քո նվագը երգն էր այն մեծ արվեստագետի, որի ներշնչույթ մանն
է եղել, և որը լացել է ստեղծելիս: Նա արդեն բաց է արել աշխարհիս բոլոր
խնդրությունների ու ցավերի դռները և նայել ներս: Է՛հ, Նա՛լ, բռն է իսկա-
կան արվեստը, ու էլ ո՛չ մի գործիք չկա հնարելու: Ինչ է սրինգը սրա մոտ—
ականջի զվարճություն և ուրիշ ոչինչ:

Գնա՛, կյանքի մեջ բշվառ և արվեստի մեջ երջանիկ Նայ, գնա՛, կրի՛ր
ակնակոտ բազերի բազը, և բոլ աշխարհիս ստրուկներն ու արհամարհները գլուխ
խոնարհեն քո արվեստի առջև:

Ու տանջվի՛ր... Այո՛, Լակրմեն սիրում է սրնգահալին, որը նրան տալիս
է համեստներից համեստը, բայց մարդկանց համար բանկերից բանկը— այս
կյանքը և նրա ուրախությունը: Նա քեզ չի սիրում և ինչո՞ւ սիրի: Ի՜նչ կմաշե՞ս
այդ թիթեռի կյանքը Ի՜նչ անկշռելի տառապանքների մեջ՝ միշտ լսել տալով
քո աշնան կոծերն ու մահվան ձայնը...

Եվ ի՛նչ, դու նրան չես էլ կարող սիրել, աղետավոր հոգի, որովհետև քո
արվեստը սիրողը ուրիշ բան չպիտի սիրի և արժի՞, և մի՞քն կարող ես ուրիշ
բան սիրել...

Այդ օրվանից Հայանքին ավելի երջանկորեն սույեց իր սրինգը, իսկ Նայր
զնաց տառապանքների մոռալ աշխարհները հեծելու և ստեղծելու:

Այդ օրվանից էլ, ասում են, որ սրինգը ստացավ էլ սիրո մեջ երջանիկ պա-
տանու նման, այնինչ չուրակը միշտ մի անպատմելի բախիժ ունի իր ձայների
մեջ:

R. G. Taylor

ՀԱՅԿ

Խորի՜ն, իսկական Հայաստան:

Նրա ֆաղափներից մինը: Քաղափ՝ ձեռաց շինած:

Խրեիքների, մարագների ու ախոռների արանքում՝ տպարան, կոոպերատիվ, էլեկտրակայան:

Եվ երգիկների ծուխը բարդ-բարդ ծառանում է դեպի վեր:

Մի երկար փողոց գնում է իր համար: Մերք անհամոզիչ ծովում է աչ, երբեմն ձախ ու հետո գնում, գնում, հարու է տալիս և ֆաղափից վազում դուրս:

Փողոցի երկու կողմն ինչ-որ արտառոց գույներ, վայրիվերո բակեր կան հին փոստային վարչություններից մնացած, «ստարոստայական» ունենա՜նսի ոնով: Բակերի ընդարձակություններ, ուր ֆայֆայված ֆուրգոնների տակ, ձիու աղբերի շուրջը հախոռն հավաֆույթներ են լինում ճնճողիկների ու հավերի: Եվ ճանճե՜ր, ճանճե՜ր... բզզում են, պարում օդի մեջ ամենուրեք:

Ցուցանակներ են հորանջում խանութների ճակատին: Վիքխարի մալա-կանը իր աճագին դեղճամորուֆի հետ ման է գալիս խանութ-խանութ: Մինչ սալլով խոտը ականջդ ճանկելով անց է կենում ֆունֆիդ մոտով: Ահա և կար-միրբանակային վաշտը. կարմրաթուշ պատանիներ՝ ամուր նյութից շինած գյուղացի տղերք, կարծես ֆոշարի բոճած իրար են կպել, պատի պես առաջ են գալիս: Ալեծածան է նրանց ընթացքը և երգը համավոր. մի ֆիչ էլ համեստ: Եվ շիրակեցի կարմիրբանակայինը առամների սաղաֆը մերկացրած՝ դողաց-նում է կզակը.

«Մի—ենք իենք կարմիր բանակը»...

Անցնում են:

Շուկան: Գյուղացիներ, գեղջկուհիներ, պիոներներ, զինվորական խոհա-նոցի սալլը, խուրչիներ, եղաններ, ավտոմոբիլ, եգ... Կոոպերատիվ խանու-թում իրար են խոռոված:

Բայց հենց ծովում ես փողոցի մի կողմը՝ աչ կամ ձախ՝ ուրարտական լոռություն... Հինգօրյա գյուղն է, իր դատարկ փողոցներով: Հեռուն՝ դաշտերն են արտերի կարկատաններով մինչև լեռների լանջերը, իմ տանտիրոջ՝ բիծայի արխալուղի պես:

Նկել եմ հանգստի: Սենյակս գյուղի ծայրին է: Նստում եմ պառչգամբում,

գիրքը ձեռքիս: Դեմից անտառը իր կանաչ աշխերով մտիկ է տալիս...
Եվ փունս տանում է:

Տանտերս մի ուրսուն տարեկան բիծա մարդ է: Ամպի մարուքը դեմից կախ:

Նոր եեմ ծանոթանում իրար հետ: Կողովն անցնելիս ասում եմ՝ «բարով, բիծա»:

— Այ բարին արեիի-ի-դ... — ձգում է ետևիցս մի ֆանի ֆայլ: Դեռ տնողում է ինձ: Սպասողական դիրք է բռնել: Մի երկու հոտոտեց — բան դուրս չեկավ: Ուզում է իմանալ, թե ինչ մարդ եմ:

Վերջին տարիների վայրկվերումները մի ֆիշ շփոթել են բիծային: Վրի-պում է շարունակ. մարդիկ, նրանց վիճակը, գործը, արտաֆինը այնպես են փոխվել, որ բիծայի աշխեր խառնվում են:

Առայժմ կարծեմ վաճառականի տեղ է դնում ինձ:

Ես էլ դիտմամբ պղտորում եմ չուրը, տեսնենք ինչ կանի:

Պատշգամբիս առջև տան բակն է, հավերի ներկայությունը: Այ կողմը բռնատունն է. ձախ՝ սենյակներ են վարձու տված:

Օրը շոգ է, փայլում է կարմիր գաթայի պես: Օրվա փունը տանում է: Արևի մեղրը հալվում, ծորում է տների, ծառերի, արարների բուրգերից գետնի վրա:

Թմրում եմ պատշգամբում: Կիսափակ աշխերիս դեմ մի վաղածանոթ պատկեր է երևում: Չոր արարների հարտարապետությունը, բարս արարների գաթաները պատերին փակցրած: Հավեր իրենց բեռնագիր կատարներով, աֆ-լորի կանչը՝ ինչ-որ ուրարտական շեշտով, որ ծորում է՝ «ծո՛ւղ-բու-դո՛ւ-ո՛ւ»:

Մեղունները պստիկ այերուպլանների պես ճախրում են շուրջը և բզզալով մի տարտամություն են բերում վրադ:

Բակը ամայի է: Տանտերս է միայն տանը: Նստել է չրհորի բերանի մոտ, գերանի վրա ու գլխով շուտ-շուտ կշռում է ու արթնանում: Դիսին մի յուղոտ շլապ ունի, որ անշուշտ մի տյուկի մեջ նավ է նստել Հյուսիսային Միացյալ Նահանգներում և Ատլանտյան օվկիանոսը ճեղքել դուրս է եկել Լեհիճական ֆաղափը: Եվ ո՞վ իմանա ի՞նչ ժամի՝ երկու վանեցի վաճառական ո՞ր տախ-տակն խառնութի լուրջան մեջ, երկար շուտ ու մուտ տալով այդ շլապը՝ խոր-հրդակցեցին և գինը կտրեցին այսպես.

— Խիճոց շահի:

Եվ շլապը նստեց բիծայի գլխին: Բիծան երկու աշխարհ ունի իր վրան: Ուսից վեր և ուսից վար: Ուսից վեր Ամերիկա է: Ահագնադողորդ շուգունն ֆաղափ. փողոցներով հոսում է ավտոբուսների, տրամվայների, մարդկանց մի հորդ Միսսիսիպի: Ամերիկյան եկեղեցի: Աղոթող բազմության դիմաց կանգնել է վշտից գերացած պաստորը, որ հեղումավի վզի նման կարմիր երեսը մոայլե-լով՝ ճենճերային ձայնով ազդմասում է: Արեւել, աղֆատներ, եղբայրներ ի

Քրիստոս: Ս. հոգին այցելում է բազմությանը, և հետևյալ օրը ամերիկացու գլխից շլապը նամփա է ընկնում Արևելք, մինչև բիծայի գլուխը:

Դիխարկից վար ուրիշ աշխարհ է: Հին օրեր: Հանձն խան, յարադան, գեղի, ֆառաշներ: Խանը խոսեց՝ գլուխը թռավ: Հետո ուրիշ օրեր: Նրկնյուդ մորուսավոր պրիստավ, յասավու՝ ահռելի փափախով: Մտրակ, ծեծ, հայհոյանք, կաշառք: Փյոխվան կտրան ծերից ըոխալի հայհոյանքով հրամայում է գգրին. «Տո՛ւր, տո՛ւր էդ շուն շան որդուն, տո՛ւր էդ հառամզադին»: Գյուղացին ծեծվում է, պատռոտած բազմակարկատ արխալուղը ծլանգ-ծլանգ փոփոում է ֆամու առաջ:

Քնած է բիծան:

Կարծես ես էլ եմ ֆնած:

Մեկ էլ հանկարծ.

— Քշաա՛, քշա՛, ձեր բոքը վառի...

(Հասան խա՛նը):

— Քշա՛,— կրկնում է բիծան ու ֆարը շարժում հավերի վրա:

Սրանք խառնապուփ փախչում են և անհամոզիչ կերպով բարձր նշալով նահանջում են նախօրոք նշանակված դիրքերը նոր հարձակման մտադրությամբ:

Բիծան տան մեծն է: Արամազդն ինքը: Ընտանիքի մյուս անդամներից են իր պառավը, երկու որդին 40 և 45 տարեկան, մի որբևայրի հարս և հինգ-վեց մանր ու խոշոր տղա-աղջիկ:

Ընտանիքի մեջ է մտնում նաև մի կիսախենք բիծա: Նրան չեն սիրում. նախ նրա համար, որ պառավի եղբայրն է, ասել է՝ տանից չէ, և ապա՝ որ խենք է, կարելի է չսիրել: Բայց և այնպես նրան պահում են, քանի որ նա մի պրստիկ տուն ունի, որ ամառավորներին վարձով են տալիս և վարձը իրենք են ստանում: Մեկ էլ՝ իրենց բոստանը նա է պահում:

Խենքը տուն չի գալիս: Նա իր խելիք — եթե ունի, և երևում է, որ ունի ինչ-որ յուրատեսակի մի խելիք — այդ խելիքը տվել է բոստանին:

Դսնավուր խոսակցության ժամանակ հարևանները նրան «բիծա» են ասում, իսկ առօրյա գործածության համար որոշված է՝ «գիծը»: Բարձրահասակ, չոր ու ցամաք մի ծերուկ է բիծան, աչքերը խորն ընկած, ման է գալիս գլուխը բարձր բռնած, երեքալով, կարծես հիմի պիտի ընկնի, կանգ է առնում ու մրմրբում: Շաբաթը մի հետ երևում է բակում, այն էլ հատկապես գոռգոռալու: Այդ լինում է այն ժամանակ, երբ տանեցիներից մեկը երեխաների մոտ բան է ասած լինում նրա մասին, և երեխաները խոսք տեղ են հասցնում:

— Ո՛ւմ շներն եմ,— գոռում է բիծան,— սոված շներ, ո՛վ ա ձեզ իրավունք տվել իմ վրեն բերան պատռելու: Ես որ չըլեմ՝ սովից կսառկեմ:

Այդ գոռոցը, ճիշտ ասած, դիվանագիտական բնույթ ունի, ավելի մարկայի համար է, որպեսզի իր պատիվը որոշ մակարդակի վրա պահի:

Բոլորը լուռ էին: Միայն երբ բիծան կանոնագրության սահմանից անցնում է և գործ է ածում ոչ պառլամենտական ոճեր, տանտերս ձայնը բարձրացնում է.

— 'Իե, լավ, հերիֆ հաշեա, ու'ղ րլի:

— Ո՞ւմ ես ասում ուղ րլի՝ պրիստա՞վ ես, թե գուբերնատ...— ու այս ոգով ղեռ երկար շարունակվում է բիծայի ամբաստանագիրը: Բայց նրան լսող չկա, նա էլ բավարարված է: Ուստի և վերջացնում է ու մոմռալով հեռանում ղեպի բոստանները: Ճանապարհին երեւում է ու կանգ առնում: Ահա բահր զարկեց մի ֆարի ու շարժեց նամփից դուրս: Ահա և կանգնեց, նայում է առունների ջրին: Աշխատանք գտավ, ուրեմն և մոռացել է միջադեպը:

Այս առավոտ անկողնում էի, որ լսեցի բիծայի ձայնը և մեկ էլ մի անձանոթ երիտասարդի ձայն:

— 'Իո՞ւ ես տանտերը:

— Տանտե՞րը, ի՞նչ կա որ,— զգուշացավ բիծան:

— 'Իո՞ւ չե՞ս տանտերը:

— Ախր մի ասա տեսնեմ ի՞նչ կա: Հա, ես եմ:

Գլուխս բարձրացրի, որ տեսնեմ, թե ինչ երիտասարդ էր: Ձէր երևում: Միայն բիծայի միւրուքն էր տմրտմբում:

Երիտասարդն ըստ երեւոյթին զործկոմից էր:

— Քանի՞ հոգի եք:

— Քանի հոգի՞:

— Հա, ֆանի՞ հոգի եք:

— Ըստե՞ղ,— ու բիծան որչից գլուխ դուրս հանած գայլի պես տնտղում է երիտասարդին,— ըստեղ երկու աշխատող ենք:

— Մի՞թե այդքան միայն:

Բիծան գիտե, թե ինչ է անում: Ձեռականալու է տալիս, ժամանակ շահում, որ իմանա, թե ո՞վ է երիտասարդը, ինչի՞ և հարցնում և ինչ դուրս կգա տակից: 'Իրա համար էլ գործի պես չուրք պղտորում է տիղմով և տակին տազ անում:

— Ո՞նց թե երկու հոգի եք, տանը ուրիշ մարդ չկա՞:

— Կա, ամա նրանք ուտող են:

— 'Իո՞ւ ինձ բոլորը միասին ասա:

— Ըստեղ երկու հոգի ենք...— ու ճանկարծ կրկին նույն ճարըր.— յավաշ, էդ ընչի՞ հմար ես հարցնում:

— Պետք է,— կարճ կտրում է անփորձ երիտասարդը և բարկանում:

— Այ ի՞նչ իմանամ: Միտքս վրաս չի:

Երիտասարդը գրում է ըստ երեւոյթին.

— Քո անո՞ւնը:

— Գրի՛ Մացա՛մ Օվանեսով, ուրանասուն տարեկան (Հալիվոր եմ, անպետք):

— Ձեր կնոջ անո՛ւնը:

— Գրի՛ Քազունի Օվանեսով: (Նա էլ վացցուն տարեկան ա, կոները, սաղ չա՛նը ցավում ա: Չի կարում թե բան անի):

Ու տնտղում է երիտասարդին, որ մի կերպ լուծի հանելուկը: «Քող չարը խափանի»:

— Տղաներդ: Քանի՞սն են:

— Մի՛նը Վասիլն ա: Սալդաթություն արած պրծած ա, կո՛վում էլ յարալույա ըլել: Աշխատողը ճա յա: է՛ն մեկելը, Սիմո՛նը, է՛ն տարին որ սաթըլչամ ընկավ...

— Քանի՞ տարեկան են:

— Իցցուն, իցցուն հինգ կըլեն:

— Պակաս չե՞ն: Քառասուն:

— Հա՛, քառասուն, ավել էլ կըլեն:

— Քանի՞ տարեկան են վերջը:

— Վասիլը 40 ա, Սիմոնը՝ 45:

— Հարսներդ, բոռներդ:

— Ի՛, անպետք խալիք, դրանց էլ ես գրո՛ւմ:

Երիտասարդը գրում է:

— է, վերջացա՛վ: Հետո՛:

— Բիձեն մնաց, բիձեն, — ձայն է տալիս հարեանի կնիկը:

— Ուրիշ էլի՞ մարդ մնաց: Ի՛նչ բիձա է:

— Մարդ չկա: է՛ն գժի հմար ա ասում: Դե ճա իրա հմար կա՛... Պարապ հացակեր ա:

Բայց բիձան հանգիստ չէ: Զգիտե՛ լա՛վ է պատասխանում, թե՞ վատ: Մշուշ է առաջը, չի կարողանում պարզել:

— Ստուգման համար էր, — վերջացնում է երիտասարդը, փակելով իր խորհրդավոր տետրակը:

— Հա, վճաս չունի, — կմկմում է բիձան, էլի չթափանցելով մեծ գաղտնիք: — Թե դուստ մեր հալը կուզես իմանաս՝ խեղճ ե՛նք, անչախ մի փոր հաց հանում ե՛նք:

Ու ճամփու է դնում երիտասարդին:

Դեռ ուշքի չի եկել: Աճապարհությունը չպարզվեց: Ու անհանգստացած գազանի պես մտիկ է տալիս հեռացողի հետևից:

Վեր կացա անկողնից: Լվացվում էի չրհորի մոտ: Բիձան ճտած էր հա՛րեանի ալգու պատի տակ:

Երեսս սրբելով մոռեցա իրեն:

— Բարի օր բիձա: Ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա:

— Ջանադուրյուն: Լավը դու գիտես, դո՛ւ ասա լսե՞մք:

— Բա դու իսկի լավ բան չե՞ս իմանում:

— Իիի... — ճոռաց հին ֆուրգոնի պես՝ ֆաշելով իր մտքերի ծանր բեռը: — Լավը ո՞րն ա: Դետիճը շանգոելով միջիցը մի բան հանում եմք, ապա-
րում: Լավն էն ժամանակն էր, որ Աղբաբա բուրբերի մեջ յասավույ էի: Քա-
ռասունը հի՛նգ... հա՛, հա, մի էղֆան կրլի հա՛: Համարյա պրիստավ էի: Դե-
լոպոսվիզմտել Պավլե աղեն բաշ-ֆյաթիպ էր: Նրա ձեռի տակին էի: Իմ նշմար-
տութենիցը ինձ շատ էր սիրում: Ես էլ մեկ սաստիկ գործ էի բռնում բուրբերի
միջին: «Հը՛, ոնց ես, Մացաֆ», — կասեի՝ «Լավ եմ, աղա՛»: Կհաներ մեկ ճրո-
նրան բուղթ մանեթ կխփեր ճակտիս. «Գնա ֆե՛ֆ արա»: Թուրբերը դողում
էին ինձանից: Թուրս լավ լազաթին կապա՛ծ: Տախտիս տակին շաֆարը, եղն ու
պանիճը իրա կարգին: Կասեի՝ «Պավլե՛ աղա, բուրբն էկել ա, ուզում ա ֆեզ
տեսնի»: Կասե՛ր «Ասա իցցուն մանեթ ա»: Կառնեի իցցուն հինգը: Հինգը բուր-
բից կառնեի, հինգն էլ Պավլե աղեն կտար: Հեռի ֆեզանից՝ ավանակի աշ-
խարհք էր: Հըմի ի՛նչ...

Դա նրա սիրելի նյութն է, և միաժամանակ «չեզոք նյութը», որով զբա-
ղեցնում է ինձ...

Դայց դեռ տնտղում է ինձ, առամի տակ զցում: Դրա համար էլ իր «որչի
բերանից» չի դուրս գալիս:

Համկարծ հարձակվում եմ.

— Քանի՛ եզ ունես, բիձա՛:

Բիձան անակնկալի եկավ ու պոչն իրեն ֆաշեց:

— Քանի ե՞զ:

— Հա՛, ֆա՛նի եզ ունես, — սեղմում եմ պատին:

— Է՛հ, ո՞վ ա իմանում: Աստված ինչֆան օր տվել ա՛ էն ա իրա հմար
կա:

— Բայց ֆա՛նի ճառ է:

— Էսպես մի չորսը կրլի, — վարագուրում է բիձան:

— Լավ, քո ապրանքը չե՞ս իմանում ինչֆան է:

— Է, ի՛նչ մի բան ա, քե ի՛նչ իմանամ: Անասունի բանը ո՞վ ա հաս-
կանում: Էս «դաբաղ» ա, էս սար ու ֆոլ ա, զոզ ա, գել ա: Տակին բա՛ն ա
մեռ՝ում, որ մարդ իմանա ֆանիսն ունի, ֆանիսը չէ՞:

— Քա՛նի կով ունես:

— Կո՞վ. — շուռն է առնում. — մի 4—5-ը կա:

Ուզում եմ «մարս» անել:

— Տասը հատ չի՞:

— Դե որ սաղ տանը վրա գցես, տասը շատ բան չի: Հա մի էղֆանը, —
ու փոռում է: — Թե աստված պահի... տեսնենք...

Անօրոշութիւնը բիծայի տարերքն է: Դա ինձ զվարճացնում է, և ես հարձակումը ծավալում եմ.

— Ո՞ր կառավարությունն է լավ: Սա՞, քե նիկոլայինը:

— Չեմ իմանում: Մենակ նիկոլայի ժամանակ խարջը քիչ էր:

— «Սրա՞նք» ոնց են:

— Դե, չահելի հմար լավ ա, մին էլ մարդ մարդու վրա չի կարա ձեռք բարձրացնի: Մենակ էն ա, որ խարջը շատ ա:

— Բիծա, ախր էն էլ կա, որ սրանք հիմի ձեռ գեղը քաղաք են դարձնում:

— Ընչի՞ս ա պետք քաղաք:

— Տներ կշինեն, գործարաններ բաց կանեն, ապրանքը կշատանա, ճամփաներ կշինեն:

— Ինչ ուզում ա շինեն: Էդ ամենը պտտվում, պտտվում՝ վերջը էլի գալիս ա խարջի վրա: Իմը գիտե՞ս ոնց ա: Իմը խարջն ա. բեր էդ բեռը իմ վրիցը վերցրու՝ էն ա ամեն բան լավ ա ու լավ:

— Ապա ո՞ւմնից առնեն խարջը:

— Ով որ ունի:

— Ո՞վ ունի.— հեռապնդում եմ ես.— ում մօտ գնաս՝ կասի չունեմ: Կուզե՞ս կառավարություն էլ բող շինի:

— Ըլում ա, բող ըլի իրա համար: Ինձ համար լավ կառավարությունը նա յա, ով ինձանից խարջը չի առնի: >

Լուսաբացից բիծան օտի վրա է: Ման է գալիս բակում, կտրան, ներքնա-տանը ու դաշտամկան պես դուրս է ածում իմպերիալիստական պատերազմը— վայրիվերո, անհարիւր, անպետք իրեր — քաղցր կաթի ժանգոտ տուփեր, մեխեր, տանկական սվին, կաթի մեքենայի կոտրած խողովակ, ձիու հին խա-մուռ, շրապնելի դառարկ ռումբ: Մխրճվում է նրանց մեջ, խաւերխտորում, նօրից ածում ներս: Ինչի՞ է պահել, ի՞նչ է փնտրում նրանց մեջ...

Պառավր ինչ-որ չկա մեջտեղը: Դա ներքին աւարած է. բերան-մերանը գլխի քաշկինակի մեջ քափցրած՝ սուս ու փուս քոյոյ է աւում բոնրատանը: Բայց քե՛ն ձայնը դուրս չի գալիս, ինչ-որ տակից խեթում, կտցահարում է իր ամուսնացած աղջկան, որ աղքատ մարդու է գնացած, դուս համար այս տանը չեն սիրում ոչ նրան, ոչ էլ ամուսնուն:

Բաւորակ է ամուսինը, բայց աներանք նրան գործ չեն տալիս: Կոմու-նիստներին դիմավորել է 21 քվին:

Կիւր դառն աշխատանքից խունացած մի էակ, հաճախ է գալիս հորանց, տան գործի մասնակցում ու մի կտոր հաց ճանկում: Հոյս ունի, որ ամառվա վերջը հորանց տան բոլոր ամառավորների իրերը իրենք կտանեն կայաւան և հինգ ռուբլու չափ էլ դրանից կստանան:

Պառավր ձայնը լսվում է այն ժամանակ, երբ անիծում է, իսկ անիծում է:

երբ բարկանում է իր թոռան՝ Անուշի վրա: Սա մի կարմրաքչիկ, սևաչյա աղ-
չիկ է, զարհուրելի շարանճի: Ամբողջ օրը ճպուռի պես վխտում է ներս ու
դուրս — կրակ է անում, ավում, սրբում ու կշկշում: Պիոներ է: Աշխատելիս
էլ բերանը չի դադարում. կամ երգում է, կամ ծիծաղում, կամ վիճում: Ամեն
բան վննի առարկա է: Մի անգամ պատշգամբից լսվում էր: Վիճում էին ձմե-
րուկի առիթով, քե ով է ստեղծել ձմերուկը:

— Դու կարծում ես աստված ա ստեղծե՛լ,— ճշում էր Անուշը պառավի
երեսնիվար:

— Աղչի, լեզուդ լավի, սո՛ւս կաց, ասում եմ, է՛,— սաստեց պառավը:

— Հա՛, սո՛ւս կաց, խի՞ եմ սուս կենում: Դե ապա՛ ղո՛ւ ասա. ո՞վ ա
ստեղծել:

— Ա՛ղչի, սրտա՛մեռ, ասածո ստեղծած բանին կասեն քե ով ա ստեղ-
ծե՛լ: Բա որ աստված շստեղծի՞ ո՞վ կարա ստեղծի:

— Բնությունը:

— Բնությունը ի՞նչ բան ա, որ ստեղծի: Բայրդ բաղեմ, բնությունը կարա՞
ձմերուկի կորիզները էսպես կարգով շարի:

— Ինչո՞ւ չի կարա շարի: Մարդ է ստեղծում՝ ձմերուկի կորիզները չի
կարա շարի՞:

— Սո՛ւս կաց, լեզուդ ֆե՛զ պահի,— գայրանում է պառավը: Բայց Անուշը
պղին է կանգնել: Չարացել է ու ավելի գրգռելու համար ճշում է.

— Ասա՞ծդ ինչ ա, աստված չկա՛, չկա: Դա հոգևորականների ստեղ-
ծածն ա:

— Աղչի, աստվածը ֆեզ թաղի, չես վախենո՞ւմ, ձենդ կտրի, է՛:

— Աստված չկա, աստված չկա. այ, ասում եմ, բա խի՞ չի թաղում,—
ճշում է ավելի բարձր Անուշը:

Պառավը ճիպոտը խլեց ու այն է՝ հարվածը իջեցնում էր Անուշի գլխին,
սա խաբս տվեց ու փախավ:

— Այ կրակն ընկնի էն ուսումնարանը, հա՛, որ ֆեզ էղպես ուսում ա
տվել,— անիծեց պառավն ու ընկավ Անուշի հետևից: Մի երկու շրջան գուր-
ծեցին, բայց պառավը չհասավ, թողեց Անուշին: Սա ետ դարձավ:

— Ի՞նչ ա, ի՞նչ ես մեր ուսումնարանին բան ասում: Ապա ի՞նչ, ձեզ նման
պրտենք ըլի՞: Իմ ուսումնարանին մատա՛ղ, իմ ուսումնարանի պես լավ բան
կա՞: Նրան բան մի՛ ասի:

Ու գրկում է ինքն իրեն, կշկշում անհոգ, ուրախ:

Մի տասը ռոպե անց՝ Անուշը արդեն թոնրատանն է, պղինձ է լվանում:
Հիմի էլ այնտեղից է կշկշոցը գալիս: Միծաղի ֆաբրիկա:

— Անուշ չան, էս ամանիքն էլ սրբի, ես գնամ էն դաշնիկից չորս կապեկը
բերեմ:

— Շո՛ւտ արի: Ես գնում եմ ակումբ:

— Աղբի, էսօր է՞լ ակումբ կա:

— Ըստուց ետը շաբաթը երկու օր ակումբ կա:

— Լավ, կգամ:

— Ձև, շուտ արի, շո՛ւտ, շո՛ւտ, ես չեմ կարա սպասի: Տե՛ս, որ ուշացար՝ չեմ սպասի, կգնամ:

— Ա՛ղբի, կրա՞կ ես, — շարանում է պառավը:

— Ձեմ իմանում, չեմ իմանում: Շո՛ւտ արի, ես գնալու եմ: Կովարը բարկանում ա, չի թողնում ուշանանք:

Պառավը գնում է: Անուշը արդեն երգում է ու ամանների զգգգում: Ու մի քանի ռոպկում երգը փոխվում է արտահայտության: Վերնագիր է տալիս.
«ՄԵՆԵՔ ԵՆԻՆԵՅԱՆ ՍԵՐՈՒՆՈՂՆ ԵՆԵՔ»:

Հետո՞ ընդոստ-ընդոստ ու արագ վրա է տալիս.

«ՄԵ՛ՆԵՔ ԵՆԻՆԵՅԱՆ

ՍԵՐ-Ո՛ՒՆՈՂՆ Ե՛ՆԵՔ...»:

Վերջը փոխվում է ճառի: Շարուն է բառեր — համաշխարհային հակա-ճեղափոխությունը... եվրոպական իմպերիալիզմը, հեղափոխության կարմիր գրոհը... Բայց ինչպես երևում է, նրա նախադասությունները այդպես են կազմված և իրա համար ամփոփ իմաստ ունեն:

Ու հանկարծ զորք՝նգ — պղինձը զլուրվում է գեանին, որի ձայնից սարսափած կառասն թոճերատնից փախչում է դուրս:

Ասում էին «Վասիլ, Վասիլ»՝ դեռ իրեն չէի տեսել: Անուշի հայրն է, բի-ծայի մեծ աղան: Վերջապես այսօր տեսա: Ո՛ւշին եկավ տունը սայլով: Արդեն փողոցից լսվում էր նրա ճիպոտի շառաչը և գոռոցը եզների վրա.

— Եզն ա՛րի:

Այնպես էր նղավում, կարծես կոկորդի մեջ արշիներնեով կտավ է նոթում:

Ահա րոխայի հայհոյանքով սայլը հշեց բակ ու կանգնեցրեց.

— Օհո՛ո՛ո՛... հո՞:

Ածխապան: Հիմնական մի կեղտ ծոճրակին, Երես-մերեսը մազ-միրուխի մեջ կորած, դարմանոտ, փոշոտ: Ո՛ւնենա՞տ մի կարտուզ ունի աչքերին փաշած, կոզերյոկը ականջի կողմը:

Աչքերը չեն երևում, բերանն է բաց:

Բարկացած է ուրիշի վրա՝ և Եզներին է բակում:

— Վասիլ, ի՛նչ կա, — հարցեց ընծան մոտ գնալով:

Վասիլը չի պատասխանում:

— Սոճին ա փիշ... բան կլի, — կամաց բացատրում է Երեմասարդ հարե-վանը, որ սայլի հետևից գալիս էր:

Վասիլը նոր որ փրփրեց:

— Ես սրան սել եմ բան տալիս, սա տանում սար ու քոլ ա գցում, սոնին կոտրում:

Ու բերանբաց նայում է սայլին:

Քոլորս մոտ են՝ գնում: Մոտենում է նաև վրացի կայարանապետը, որ նրանց մի սենյակում հանգստանում է ամառը: Նա մանր ժպտով նայում է Վասիլին ու սայլին:

Վասիլը բռնում-մրում է հարեանին: Սա էլ հանցավոր կատվի պես սփռել է: Ձի պատասխանում և եզներն է արձակում:

Վասիլը կարծես հրդեհ հանգցնելու է գնում: Բոպե չունի: Ու եփվում է: Ոչինչ չի տեսնում, չի լսում:

— Բոնի, է՛, բոնի՛, բոնի՛,— զոռում է հարեանին և ինքը գրկում է անիվը, որ դուրս քաշի:

— Ի՛նչ լավ, դու էլ հերի՛՛ք արա, Վասիլ,— նկատում է Երոտդ հարեանը, որ առեղից-որ հայտնվելով օգնելու:

Վասիլը կանգ առավ, շիտկվեց ու նակտին խփեց.

— Ես է՛շ էլլէ՛մ... ինձ նման էշը որ չլի՛՛ էշի գինը հազար բուման կրլի: Մի՛նք ինձ ասի, թե՛՛ էլլէ՛շ, ո՞նց ես դու էս խոտհարհի վախտը սելդ տալի ուրիշի: Բոնի է՛,— ծղրտում է նորից ու անիվը գրկում:

Վերջապես հանեցին:

Ներս վազեց ու դուրս բերեց մի արկղ՝ լիքը մեխերով ու գործիքներով: Ուզում է սոնին մեխել:

Կայարանապետը ֆծիծաղ է տալիս.

— Բան չի դուրս գա, Վասիլ, սոնին կտարվել է, պիտի օղակել տաս: Տար դարբնի մոտ:

Վասիլը բերանը ավելի է բացում և աչքերը շռում կայարանապետի կողմը.

— Հր՛ա՛...— Բռնում է ծոծրակը: Ու հանկարծ հարձակվում է սոնու վրա.

— Բոնի, բոնի... ա՛խ, ի՞նչ ասեմ, ախր ինչի՞ համար եմ էշ...

Ակր հանում են և արագ-արագ տանում դարբնի մոտ:

Քանի գնում է՝ բիծայենք լարվում են: Բալաթի ուշքը դաշտի կողմն է, ուր հասնում է հացը: Եվ կարծես դա հաց չէ հասարակ, այլ մի հզոր, խորհրդավոր էակ, որ բնության ապարանքներից գալիս է:

Ամենքը պատրաստության մեջ են:

Վասիլը երկու անգամ սար գնաց եկավ: Պատիկ, տասը տարեկան Գե-վորգը սարից երկու կով բերեց տուն և եղած կովերին տարավ սար մեն-մենակ: Հետո Վասիլը գնաց խոտհարհի, վերջացրեց, եկավ: Խոտ կրեց ուրիշի համար: Քեռ կրեց կոռպերաթիվի համար:

Ամբողջ օրը տան բաղում, բանատանը, կտերը, ներհատանը անդուլ

ելումուս է: Փալիս եւ, գողոցում, հայնոյում, անիծում, որը վերջանում է երեխաների քակով: Քակում եւ ու գնում:

Ամենից շատ գոռում է Վասիլը, նրան ձայն է սլահում Սիմոնը: Բայց սա չի կարողանում տանը տիտիկ անել: Մի առը սարումն է: Հարմար առիթին ծկում է այնտեղ:

«Պարապ հացակեր» բիծան՝ զիծը, օրնիրուն աշխատում է: Լավ խնամում է բոստանը: Ուտաբոբիկ կիսնորում է ցեխերը, առունները դրսում: Նրա շինարարությունը արդեն հասարակական բնույթ է ստացել: Նա առուն մաքրում է ֆարերից ու ճուրբերից, ճամփի ֆաւերը շարտում մի կողմ:

Ահագին տեղ ճահիճի ցեխը հավաքեց տարավ, պատվար շինեց, չուրք բանդ սրեց ու մի ծորակ բաց քովեց, որ լվացի չուրք այնտեղից վերցնեն: Ճահիճը ցամաքեց, էլ այնտեղից նեխած հոտ չի գալիս:

— Բիծա,— հարցնում եմ,— էս ինչո՞ւ ես բոլոր առունները դու մաքրում: Քողնում է գործը, դառնում շեշտ աշխերով նայում ինձ:

— Ինձ հարցրու՝ «դու ո՞վ ես»:

— Ինձ ո՞վ ես:

Փպտում է և զինվորի պես արագ-արագ պատասխանում:

— Ինձ արեւ կարգել ա, որ առուն ծոնմ, մարգը դրսանմ, չրերը հավաքեմ, կարտուպը բաժանեմ: Ասա՝ բնչի՞ հմար:

— Բնչի՞ հմար:

— Բնդուր որ՝ մարգը ծոնոն ա, առուն դրսուս, չրերը բաժան, կարտուպը մի հատիկ: Աշխարհքը իմ բահի տակին ա,— եզրափակում է բիծան ու չաւունակում իր գործը:

Հարեաններս մի ֆանի հոգի եւ: Վրացի կաշառանապետը, նրա ոռու կիներ: Իներ հաստ բեղերով, սրամիւրով առողջ մարդ է, իսկ կիներ սուս ու փուս արարած է՝ չաղլիկ ու զնդլիկ: Մի երկու անգամ զնաց Քիֆլիս, տանելով հետը ճուս, ձու, յուղ, պանիր: Մախեց ու վերադարձավ: Զրի տո՞մս ունի, քե ինչ...

Երկրորդ կենդոր մի «բանվորի հայր» է՝ ինչպես ասում եւ: Հիսունից անց մարդ է: Մուրմալույնցի: Նախկին խանութպան: Փախստական է: Հիմի ձեռքը մեջին, տերողորմյան հետույքից կախ բոլբոս է տալիս՝ քակում, դիմացի ալգու պատի տակ: Անգործ է: Տղան երկաթուղու վրա կոնդուկտոր է: Աշխատում է և հուրը պահում:

Խաղաղ ապրում եւ հայր ու որդի: Ընտանիքը ոչնչացած է ճամփին: Տրեւտեսը հայրն է: Առավոտը վաղ զնում է ճամփին նստում, որ հենց մյուս գյուղերից մքեր բերող գյուղացիները մոտենան գյուղին՝ առաջին զնողը իներ լինի: Վարպետ է էժան ապրանք առնելու: Բերում լցնում է տունը յուղ, պանիր, ձու, բանջարեղեն: Կատարյալ տան պատրանք ստեղծելու համար սուրմալուն-

ցին պատի տակին օրախ է սարճել ու ամեն օր ծխի մեջ խեղդում է բակը, չնայած որ տղան առատ նավթ է ստանում, և կարելի է պրիմուս բանեցնել:

Ժամերով անշարժ նստում է սուրմալուցին պաաշգամբում և աշերք խափում: Քնած կկարծես, եթե տերոգորմիայի հատիկները շրթսկոց շիանեն: Մտածում է, մտածում ու հանկարծ վեր է կենում ու հշվածի պես գնում է դեպի դիմացի աչգու պատը, այնտեղ է նստում մի երկու ժամ, հետո գալիս մտնում է բոնրատուն, բիծայենց մոտ: Հաճախ կարելի է տեսնել նրան բահր ձևսին, որով հավաքում է կենդանիների թրիք և տանում ծեփում է պատե-րին: Հին կենող է, 21 քվից: Արդևն ընտելացած է բակին ու բիծայի ընտանի-րին: «Աովետական» կենող է, ուստի և ֆոնդի սենյակ է բռնել:

Նրա կյանքը մի անվերջ ձանձրալի կրկնություն է միևնույն բանի, ինչ-պես իր տերոգորմիայի հատիկները:

Ժամերը, օրերը, իրերը, մարդիկ,— ամեն ինչ հատիկ-հատիկ գալիս-գնում են, գնում-գալիս են, բայց ամեն բան մնում է միևնույնը: Նոր բան չկա, ելք չկա...

Տղան շաբաթը մի անգամ լապտերը ձեռին տուն է գալիս: Շատ անգամ վերք նավթ է բերում:

Այդ ժամանակ «բանվորի հայրը» պատի տակ ավելի մեծ օրախ է անում, պղինձը դնում վրան:

Ու ծուխը բռնում է բակը: Մի երկու անգամ նկատել եմ, թե ինչու պրի-մուս չի առնում. հեշտ է և մահուր: Տղան էլ է շատ անգամ ասել. բայց հայրը համառում է.

— Օրախս մարել է «լեռնեղ», էստեղ պիտի վառե՛մ: Օրախը տան բա-րախյաքն ա: Առանց դրան տունն ի՞նչ:

Տղան չի պնդում: Նա շատ էլ այս տանեցի չէ: Նրա տունը շարունակ գնում-գալիս է Թիֆլիս—Լենինական: Այնտեղ են նրա ընտանիքի անդամ-ները — իր ընկերները:

Ինչո՞ւ է գալիս տուն... Կարծես օտարական լինի: Ձի էլ խոսում այստեղ: Ու հայր ու որդի լուռ նստում են պատշգամբում՝ ամեն միևր իր մտքով տարված:

Անուշը օրվա որոշ ժամերի գնում էր պարապմունքի: Պառավը շատ էր փերփերում:

— Այ ո՞տղ կուտրի, ա՛ղբի, էլի՞ յա կորել:

Բայց նա պատրաստություն է տեսնում գնալու հարևան փողաքի շրջա-գայելու: Պիոներական կոլեկտիվի հե՛տ... Պառավը չի ուզում բողնել:

— Հորդ կասես:

— Ասա, էս գնում եմ, է՛նտեղ կարմիր կնու՛նք ունենեմ և հակակրո՛նական կամպանիա կա:

— Աղբի, էլի բերանդ պատռեցի՞ր:

Մայրը մեջ է ընկնում: Շատ է սիրում իր աղջկան և ամեն բանում պաշտպանում.

— Ձևոր վեր կալ, գնում ա՛րթող գնա:

Պառավր, սակայն, համատում է.

— Աղբի, հերդ գա ի՞նչ կասի:

— Ինչ ուզում ա ասի, ես գնում եմ:

— Ձի թողալ:

— Ո՞նց չի թողալ. իրան հո կպած չե՛մ: Պիտները որ էդ տեսակ բաներ լսի՝ ո՞ր կգնա:

Անուշի ընկերուհիները և մի պատանի՝ ճեզրի նման սևամառի՛ն և համարյա մերկանդամ — պիտներներ եկան կանգնեցին այգու պատի տակ: Անուշը վազեց նրանց մոտ, խոսեց ինչ-որ ու ետ դառալ:

— Ֆուրգոնով ենք գնում:

— Համփին կմտես, կսատկես:

— Ո՞վ, ես սատկողը չեմ:

Մայրը առաջ եկավ.

— Իե, լա՛վ, լա՛վ, գնա՛:

Պառավը էլ համաձայնեց.

— Գնա՛, գնա՛: Սոսնանց Վասիլին, Նիկոլին, Գիֆորին շատ բարե կանես, կասես՝ ճանին ասավ՝ աստվածածնա սուրբ կիրակի օրը իրենց սպասում ենք, թող գաա՛ն: Իմացա՛ր:

— Իմացա, ճանի չան, իմացա, — գեզում է Անուշի արծաթի ձայնը թոնրատնից և պատռած վերաբկուն, հացի պաշար ու երկար ձեռնափայտը խլած Անուշը դուրս է վազում, գնում դեպի իր ընկերուհիները:

Իրիկնապահին Վասիլը փոշեքաքախ եկավ տուն:

Թոնրատան շեմփին նստած, ինչ-որ չրալի կերակուր էր խաշտում, որ հանկարծ գոռաց (նա միշտ գոռում է).

— Բա Անո՞ւշն ուր ա:

Բացատրեցին: Բերանը մնաց բաց, ու բեղերից կերակուրը կաթկթեց:

— Ո՞նց թողիք որ գնա:

Պառավը արդարացավ.

— Ինչ հու աղբիկն ա ու իր մերը — կարա՞ մարդ խոսք հասկացնի:

— Լավ, լավ, բան չկա, Սոսնանց տանն ա վեր գալու:

Բայց Վասիլը շատ է սիրում իր աղջկան: Թե՛ ժամանակ էլ չունի զբաղվելու այդ հարցով: Այդհանով փակեց հարցը և շտապեց շուկա:

Վասիլին ամեն օր պատահում էմ անտառի նամփին: Խոսում ենք մեկ-մեկ:

— Աքա՞ր ես կրում, Վասիլ:

— Բա ի՞նչ, մերն էլ էդ ա:

— Ինչո՞ւ: Փէյիներ արբար շինելու տեղ՝ լավ չէ՞ արտը պարարտացնես:

— Շատ դուստ ես ասում,— լայնորեն համաձայնում է Վասիլը,— փէյիներ արտի հոգին ա:

Ես պատմում եմ ինտենսիվ մշակութային, ռացիոնալ տնտեսության մասին: Տրակտորն եմ բացատրում, անտառների ու խոտհարհների մասին:

— Դուստ ա, բա՞,— ասում է Վասիլը լուրջ կերպարանով,— ինչքան մի բան լավ անես՝ կենան լավ:

Հանկարծ ձայնը մեղմացնում է.

— Հրմի հրամանեղ էլ էս կոմունիստական մարդկանցից է՞ս, քե՞ հիմ մարդ ես:

— «Հիմ մարդ եմ».— ասացի իր տերմինով:

Չորս կողմը նայեց ու մտեմաբար.

— Էս ի՞նչ բաներ են, էս անկարգ բաները, որ ասում են՝ ժամ չկա, տերտեր չկա:

— Դե ով հավատում է քե տերտեր կա, բող հավատա,— խուսափում եմ ես:

— Հա, էդ մեկը դուստ ասիւ: Մեր պապական օրենքի ոնց որ դրված ա, էն էլ կպահեն:

Մշուշապատ դուրս եկալ: Բայց Վասիլը «վերնաշենքից» սկսելով առանց էվոլյուցիայի բավալցուր ընկալ «հիմնաշենքի»:

— Խալոքը շատ ա, նա՛լոքը: Էս նալոքը բողում չի քե աչք բաց անեն:

Պաղ նալոգի են տալի:

— Ի՞նչ են տալիս:

— Ո՞վ ա իմանում... կա՞, է՞:

— Ձէ, ախիհեն՝ ի՞նչ են,— սեղմում եմ ես:

— Երեսուն, հասուն, իցցուն. հաշիվը կա՞: Էն ա՝ ինչ ուզում են՝ գրում են:

Դիտիներս կախ՝ գնում են:

— Եզն ա՛րի,— ասում է ինձն իրեն Վասիլը, այնպես, մեկենարար:

— Վասի՛լ, ուզո՞ւմ ես պատերազմ լինի:

— Պատերա՞զմ,— ժպտում է ներողամտաբար,— տնաշեն, հո մեջքներս կկտորվի: Մինն էլավ, հլա տակից դուրս շենք գալի:

— Բա որ մեզ գոռո՞վ կովել տան:

— Դե կն ա, լալի կհանգվեն, աշխարհի կվերջանա:

— Ո՞վ պիտի կովի:

— Ի՞նչ իմանամ: Իմը ուսնապարտությունն ա:

— Հա՛, ուսնապարտությունը... Բայց այդ էլ մենակ ես անում մի կտոր հողի ու մի հանի կովի, Եզան հույսով: Չորային կա, տավարի ցավ կա, հազար ու մի փորձանք:

— Հալա կզնանք, մի՛նչ քարակելը:

— Ո՛ր քարակե՞ց:

— 'Ի՛նչ է՛ն աս՝ կկտրվի, — ասում է Վասիլը և հանգստանում:

— Ի՛նչո՞ւ տնտեսությունդ չես միացնում ուրիշների հետ:

— Ո՞ւմ հետ:

— Քեզպեսների հետ:

— Հա՛, էդ էլ կրի. ամա ո՞վ առաջ քնկեի:

— 'Ի՛նչ:

— Ե՛ս... Ի՛նչ, մերը քսենց պտի գնա՝ ո՛նց որ եկել ա: Մեզանից բան չի դուրս գա... Եզն ա՛րի:

Վասիլը տանջված երևույթ ունի: Ցախ-ցախ մորուսի, դարմանի, ցեխի մեջ կորած դեմքը կննդոտ կաշու պես է: Նրա աչքերը պղտոր են, քախծալի: Նա հիմարական հայացքով, բերանաբաց ինձ է նայում մի պահ, և նրա նորիկ աչքերի միջից դուրս է լողում մի նուրբ կասկածանք և մի շողշողուն արհամարհանք դեպի ինձ: Հողի միջից դուրս եկած այս մրկած, տանջված հանելուկը կողմանց գնալով, հայացքը գցում է գետին և երբեմն միայն աչքի ծայրով մտիկ է տալիս ինձ: Նա ի՛ր հողի մեջ քաճկված մտքեր ունի, բաներ է մտածում իմ մասին և սառը, յուրովի ժպտում...

Ո՞վ իմանա՝ ի՛նչ, ի՛նչո՞ւ...

Երեկոյան բակը խաղաղվում է: Ամառավորների մի մասը գնում է աղումբի կողմը, մյուսը՝ լճում:

Քիժան մի երկու հայհոյանք քափքփելով դես ու դեն՝ մտնում է քոճրատուն, ուր նվաղում է թույլ ճրագը:

Մի երկու մոմոռոց ևս, և աճա ճրագը ուշաքափվում է, ու բոլորը լճում են:

Ոչինչ չի վրդովում լողորդներ:

Բայց բակը միշտ էլ լճած չէ:

Շատ անգամ է պատահում, որ պատերի տակով մի սևինք է երևում, մյուս տալիս դես ու դեն:

Դա քիժան է. բուներ առել է, հիմի վեր է կացել, բահը վերցրել, գնում է քոստանի կողմը չոր գողտնալու:

Առվի գլուխը անտառի մոտն է: Այնտեղից ներքև երակներով նյուղավորվում է դեպի բոստանները: Հերթով է չրելը: Գիշեր-ցերեկ գյուղացիք հերթի վրա են: Խաղախում են կարգը, խլում իրար ձեռքից:

Մի առավոտ զարթնեցին մի բարձր գողոցից: Բակն էր եկել մի երիտասարդ և կատաղած հարցապնդում.

— Ջուրը խի՞ եք կտրել:

Քիժան ձեռքը կոխել էր կոճատակը և բռնում էր միայն:

— Քեզ հետ եմ, չորս խի՞ եմ կտրել:

— Ի՞նչ չորս, — հարցրեց բիծան ձայնը իջեցրած:

— Բոստանի չորսը, «ի՞նչ չորս»... խի՞ եմ կտրել:

— Այ տղա, էդ ինչե՞ր ես ասում, ո՞վ ա չորսը կտրել:

Երիտասարդը ավելի կատաղեց.

— Այ ինչ ասում եմ, իմ չորսը կտրել նե, տարել ձեր բոստանը:

— Այ տղա, շա՞ն ես, ի՞նչ ես, ո՞վ ա քո չորսն ձեռն տվել, մենք մեզ հմար միամիտ համար:

— Լա՛վ միամիտ համար եմ:

Բիծան դեռ անվրդով բռնում է կոնատակն ու ներս մտնում:

— Այ տղա, ա՛վտաս մեր գիծը ձեռն տված քի: Հենց ա իմացել, քե հերթը մերն ա: Տենչե՛ն, դու էլ տեսա՛ր՝ կտրի, էլ ետ տար ձեր բոստանը:

— Գի՛ծ արած բան չի: Քե գի՛ծ ա, բա ո՞նց ա մեր՝ չորսը ձեր բոստանը տանում: Սա քո արած բանն ա: Գանգատ կանեմ վրադ:

Բիծան դիմում է բեմադրության: Հին օրերի սև սարսափն է ուզում տարածել իր շուրջը. ու գլուխը դուրս հանելով պատուհանից՝ գազանի կերպար է բեղունում.

— Տո՛, դու ո՞ւմ վրա ես գանգատ տալի: Ինձ Հանեսանց Մացաֆ կասեն: Հալա իմ վրա գանգատ տվողը մարդ փոքից չի դուրս լկել: Գնա, քե չե՛ Լ՛ս ա դուրս եմ գալի մեյիդդ փռեմ, հաաա՛...

Ու գոմոսում է ձեր գամիտի պես:

Քյոխվայական մանյովրը, սակայն, չի օգնում: Հին բեմադրություն է: Եվ երիտասարդը սպառնում է.

— Շան սատակ կանեմ. դուրս արի ու տես:

Գիպողը փոխվում է դուետի: Էլ իրար չեն լսում. միասին են հայհույում, մինչև որ երիտասարդը հարցը համարելով սպառված՝ մոմոալով հեռանում է:

Բիծան էլ գորացրման է ենթարկվում ու բոլորովին հանգիստ դիմում է քոռանը.

— Գեորգ, գնա էն մեծ ֆեղանք բեր:

Երկու շաբաթ կա, որ գի՛ծ-բիծան չի երևում ոչ առօրյա մոտերքը, ոչ էլ բակում:

Ոչ ոք չէր նկատել այդ: Ասեմք՝ նրա խոսքը երբեք չէր լինում բակում:

Բայց մի անգամ նրա մասին ինչ-որ լսվեց.

— Ասում ա՛ լավը Լ՛ս էր, հագիր էն ա՛ կմեռնեմ կպրծնեմ. — բացատրում էր պառավը մի խումբ կնանոց, որ հավաքվել էին քոռառանը: — Ասում ա՛ պոլի հիվանդանայի, երկար հաշեր: Ըսեց լավ ա:

— Երևում ա, որ ուզում ա մեռնի, — նկատեց միեր:

— Էն, — հառաչեց պառավը, — լավը էդ ա: Ընչի հմար ա ասլում:

Ուրեմն գիծ-բիծան ինչ-որ մեռնում է:

Սակայն բախում դրանով չեն զբաղվում: Ուրիշ իրարանցում կա: Նավթի կրիզիս: Կոոպերատիվը նավթ չունի կամ քիչ է. խանութների առջև աղմկալի պոչեր են:

«Բանվորի հայրը» սպասում է իր նավթին, որ որդին պիտի ուղարկի: Առանձին կենդանության մեջ է: Կայարան է գնում-գալիս:

Հարեանները խոսեցին հետը: Խոստանում է ամենին էլ բաժին հաճել նավթից:

Եվ ահա, իրիկնադեմին, երբ նա ստացավ նավթը՝ բոլոր սպասողներս ուրախացանք, ոմանք էլ ասացին, որ վաղը կոոպերատիվը նավթ է ստանում: Դրանք չեն ուզում «բանվորի հորից» ստանալ:

Քայց ես և մի քանի հարեան վերցրինք տաս-տաս ֆունտ: Լա՛վ տեղը սեղմեց մարդը. ֆունտը 40 կոպեկ հաշվեց: Դու բանին մտիկ՝ եթե կոոպերատիվը վաղը նավթ ստանա:

«Բանվորի հայրը» ինչ-որ սուս ու փուս բաների հետ է: Սարից եկող բուրեհներից մթերք է առնում, նավթ է ծախում, շոբեղեն փոխում, մանր-մուր բաներ է սաղացնում: Ինչ-որ գործեր ունի, պստիկ, բայց բավական մուր:

Քայց, իհարկե, երբ հետևյալ օրը իշա բակը և գերանի վրա նստած զրույց էինք, անում նրա հետ՝ խաղաղ, նահապետական բնույթ էր կրում մեր զրույցը: Ես էի, բիծան, մի հաշվապահ հարեան, որ երբեմն գալիս էր մեր բակը: «Բանվորի հայրը» պատմում էր պատերազմի անցքերից.

«Անցանք Ալաշկերտ զորքի հետ: Մի վախտ էնտեղ առուսուր արինք, վերջը բուրբը որ զոռեց՝ խանութը փախցրինք Դիաղին, էնտեղ էլ որ զոռեց՝ փախցրինք Իզդիր: Քյուրդը խեռով ժողովուրդ ա: Լավ առուսուր ունի, տուն-տեղ, ընտանիք: Փշացավ գնաց, եկանք դառանք գաղթական: Հինգ տարի է էս տանն ենք: Դառել ենք տնեցի: Աշխատողը տղես ա, ես պարապ: Առաջ-վանք ո՞վ ունի»:

— Առաջվա ի՞նչըր ասես որ լավ չէր: Հա՛յ գիտի Աղբաբա, — հպառչում է բիծան:

— Լավ կաշառք կտր, հըր, — ծիծաղում է «բանվորի հայրը», հրահեյում բիծային, գիտենալով նրա սիրած նյութը:

Բիծան սրտաշարժվում է.

— «Կաշառք կա՛ր»: Տո՛ւ, աղֆառն ո՞վ էր հարցնում, մշակն ո՞վ — ուտող ուտողի էր, տանող տանողի: Հիմի ի՞նչ. ահա երեք տուն ունեմ — մեջը փուշ, օխտը հատիկ: Չորս տարի առաջ այ էս մարդը (դառնում է ինձ ու ցույց տալիս «բանվորի հորը») ամիսը մի ֆունտ հաց էր փրեհ տալիս: Վերջը շի՛նեց ամիսը տասը շահի: Հըմի տալիս ա մի մանեթ: Գնա ապրի:

— Արա՛, — հաստատեց «բանվորի հայրը», — հիմի ավելացրել ենք:

Քայց տպավորությունը դրսեկու համար տերոգորմյան շխշխկացնում է և աշխեր մի կողմ դարձրած՝ վեր կենում տեղից: Ամաչում է:

— Է՛,— հառաչում է բիձան,— թե կավեկացնի՝ իճն ու խիղեր, թե չէ՝ իճեր գիտի:

Ու խեթ նայում է «բանվորի հորը», որը խոցվում է: Նա էլ հառաչում է և մշուշներ է բաց թողնում:

— Բանը փողը չի,— շեշտում է հատ-հատ, աշխր շարունակ հեռուն,— բանը ճշմարտությունն ա, դրուստությունը: Թե չէ՝ փողը, տունը, կյանքը, ճարտությունը անցվոր, փուշ բաներ են աշխարհիս երեսին:

Ու աշխր հեռուն՝ շվացնում է՝ համրիչը ցուցամատին փաթաթելով և օդի մեջ պատեցնելով:

Մինչև մութն ընկնելը խոսում են:

Եվ դեռ երկար ժամանակ մթան հետ մերվող նրանց սիլուետների կող-մից լսվում է նրանց զրույցը:

— Ասքմ են՝ կոմիճենն՝) որ. ըլի՝ լավ կրլի.— հորանչում է բիձան ճկոտ ձայնով:— Ա՛յ տղա, ո՛նց լավ կրլի: Որ բաժան եմ, իմ հացին, իմ ջրին՝ միսս ուտում են. բա որ մի տեղ ըլենե՛մ ի՛նչ կանեն:

— Կոմիճեն լավ բան ա՝ թե ամենքն էլ աշխատեն,— պատասխանում է «բանվորի հայրը»,— բայց ավագա՛կ են, չե՛ն աշխատի: Մինը կաշխատի՝ մյո՛ւր կուտի: Ավագա՛կ են:

Եվ ավագակ արտասանում է փափուկ *ֆ-ով*, «ավագայֆ»...

— Հրմի իճեր հանգստացել ա՞:

— Ո՛րտեղից, հլա հոգու հետ ա:

Հարևանի կնիկն է. խոսում է պառավի հետ: Մեծաբամակ, արմատա-կան մի կնիկ, զարհուրելի առողջ: Խոսքը գիծ-բիձայի մասին է: Հարևանի կնիկը գող կատվի պես աշխերը շոած՝ հետաքրքրվում է:

— Ոչխար ե՛մ մորթելո՞ւ:

— Ի՛նչ իմանամ, այ բալամ, ի՛նչ ֆողը տամ գլխիս: Չմորթած ըլիլ չի, մորթե՛նք... ո՛նց ենք մորթում:

— Ը՛նչի՞ց ա մեռնում:

— Ի՛նչ իմանամ. թե ասեմ աղիքը հլորվեց՝ ասածու բան ա, ո՛նց իմանաս:

Դեռ մինչև նաշ դրացի կանայֆ դովռում էին բոճրատանը:

Բիձան սաստիկ կենտրոնացած էր և մտահոգ՝ ներս ու դուրս էր անում:

Դիժը ծախսի դուռ էր բաց անում:

Վասիլն էլ տուն եկավ: Նա բերանը բաց կանգնեց բոճրատան դռանը,

*) կոմիճեն — կոմունիստ

քիթը խաշտեց, քեֆով սրբեց երես-մերեսը: Քրտնած էր և զորժով սաստիկ զբաղված:

Ներս գնաց բռնատուն: Ղովոոցը կտրեց: Ինչ-որ խոսեցին այնտեղ: ,
— Տերտերի հոր մեռելն էլ ու նրա օխտը պորտի էլ, ինչ անում ե՛ք արե՛ք, — շարտեց Վասիլը դուրս գալով ու շտապեց դաշտ:

Երևում էր, որ ներսը խոսք կար ոչխար մորթելու գծի հոգեհացին:
Վասիլը հակառակ էր:

Ուրեմն բիձան մեռե՞լ էր: Դուրս եկա ստուգելու:

— Բիձան մեռե՞լ է, — հարցրի տանտիրոջս:

— Հալա չէ, — մոռյվեց նա:

— Հետո՞:

— Հետո էլ ի՞նչ: Էն ա մեռնում ա: Մի շաբաթ պակեց:

— Բա նա չարի՞ք:

— Ի՞նչ նա: Թե մեռնում ա՝ էն ա կմեռնի: Մարդ պրտի մեռնի՞ք չէ:
Բանից դուրս է գալիս, որ իրենց սայլը անկյունում նամփան ծոկ էր և պատին սեղմելով գծին՝ փորը ուժով տրորել էր՝ վնասելով երևի աղիքները:

— Մարդ որ փրած ըլի, էն ա՝ նրան մի սել ա պակաս, — եզրափակեց բիձան:

Ու հանգիստ հեռացավ իր բանին: Հիվանդով ~~զբաղվող~~ չկա. նա իր համար այնտեղ պիտի մեռնի: Այդքանը միայն:

Գնացի բոստանը: Գիծ-բիձան ապրում է մի քողտիկում, որ շինված է ուրիշի տան պատի տակ: Դա մի պստիկ տուփ է, որ գիծ-բիձան է շինել: Ճարտար սարքել է, հարմարեցրել: Դուռ, պատուհան, տախտ, դարակ: Միայն փոքր է դազաղի պես:

Դուռը բաց էր: Եվ գիծը աչքերը առաստաղին՝ հեռում էր:

— Բիձա, ո՞նց ես:

Ձի պատասխանում: Կամ ուշքը վրան չէ, կամ անօգուտ բան է համարում խոսելը:

Դեմքը սրված է, աչքերը ապակի:

Երևում է՝ կմեռնի:

Կանչե՞լ բժշկին, բե ոչ:

Անօգուտ է, բայց որոշում եմ կանչել:

Նկա տուն: Բիձային ասացի, որ բժիշկ եմ կանչել տալիս:

— Օրը հասել ա, ի՛նչ բժիշկ: Պրտի մեռնի:

Տոմս գրեցի, տվի հարևանենց աղջկան, ուղարկեցի բժշկին:

Բիձան զվարճանում է «ուսումնական» մարդու «հավեսի» վրա: Քմծի-ծաղ է տալիս:

Երեկոյան բժիշկ եկավ:

— Ձի ապրի, ուշ է:

Տերտեր փոցին-փոցին անելով ներս բնկավ բակը, աչք տվեց պառավին ու հարսներին, նստեց և բարձր շունչ առավ:

Տրամադրությունը բարձր էր: Քաղումից հետո, իբրև մի մեծ շահաապօրյունից հետո, որ նա կատարել էր, հիմի եկել էր հանգստանալու:

Նրա հետ էր և տիրացուն. հնոսի, բայց առողջ մի տղամարդ: Տերտերը ծալած շուրջադր դրեց պատին և հռոտեցով, սկսեց աշխրավ խուզարկել շուրս կողմը:

Գյուղացիները իրար հետեից շարան-շարան հավերի պես քրփալով իջան բակը և մեկմեկու փամակ բոբելով՝ առաջ գնացին, պառավին «աստվածանից մխիթարվե՛ք» ասացին ու ձեռները լվանալով՝ նստեցին սուփրի շուրջը:

Սկսեցին ուտել: Այնպես լուրջ ու հիմնավոր, կարծես ցեմենտի պատ էին շարում: Առաջ ցածր էին խոսում, փչ հետո ձայները բարձրացրին:

Բակը կենդանացավ: Հարեան երեխաները կիտվեցին կտուրներին և սկսեցին դժվժալ:

Մինչև անգամ ինչ-որ շներ հայտնվեցին և ահռելի սև դեշերը տնկած՝ սկսեցին աշխրել սենեկի դեպի սուփրան:

Հագիվ մի ոսկր բոշում էր նրանց կողմը՝ յասավույների պես հասնում էին ու հափտում:

Սեղանը աշխուժացավ:

Վատորակ գինին ազդեց: Դեմքները կաս-կարմիր ձմերուկի պես լցվեցին արյունով: Ու մի ստամոքսային մոլուցքով տարված խժոնելով ամեն ինչ՝ սկսեցին կատակել, խոսել առօրյա դեպքերից ու իրենց գործից: Վասիլը, սակայն, մոռալ էր և լուռ ուտում էր:

«Բանվորի հայրը» խոսում էր Զակտպոյի մասին և համեմատելով ռան-կոպի հետ՝ գտնում էր, որ Զակտպոն «զոռում է»:

— Աղը չկա, աղը՛, դու աղն ասա, — բերանը բացեց Վասիլը, — առանց աղ հրեեե՛ն տավարը սարում կոտորվում ա:

— Տավարը դրանից չի կոտորվում, է՛, դրանի՛ց, — ձայն է տալիս մի նենհոտ գյուղացի, — ես ասում եմ՝ է՛ն շան որդի համազաչիմանցին իր տավարի ցավը գցեց մեր մեջ:

— Բա դոխտո՞ւրն ինչ ա ասում:

— Այ էդ դոխտուրի ֆոտը կտրի հա՛, դոխտուրին ո՛վ ա տեսնում, — ձայն տվեց Վասիլը:

Մինը մյուս կողմից.

— Ա տնածակ տերտեր, խանութդ ե՛րբ ես սարում, խանութդ:

— Էս ա սարում եմ, կաց մի տղես գա Քիֆիսից, որ կաղնացնեմ խանութում:

Վերջապես մեկ-մեկ սկսեցին նկատել, որ կշտացել են, և այլևս ոչ մի հեար չկա ուտելու: Ականջները տնկվեց:

Եւ նստեցին, որ շունչ փաշեն:

Այդ ժամանակ տերտերը վեր կացավ բաժակը ձեռքին: Մյուսները հետեւեցին նրան: Նա սկսեց մրթմրթալ մի աղոթք:

Հետո — «Աստված լուսավորեսցէ Սարգսի հոգուն»: Նոր հայտնվեց, որ գիծը անուն էլ է ունեցել — Սարգիս:

Ապա բոլորը խմեցին Սարգսի ողորմաբասն ու բխկալով հեռացան իրենց տները: Վասիլը բոկն առավ ու շտապեց անտուտ:

Բաճում ճոր հյուրեր են եկել: Բիձայի ուրեկայրի ճարսն է և մի անծանոթ գյուղացի: Սարից յուղ ու պանիր են բերել ձիով:

Կոնդի պես պնդակազմ կնիկ է, փամուց ու արևից մրկած դեմքով: Պիրկ ձեռքերով փանդեց բոկը, բեռները արագ գրկեց, վազեցրեց, տարավ տեղավորեց, ձին տարավ ակոռը: Բոբիկ է ու ման գալիս գետինը դմբդմբացնում է: Չի խոսում, այլ հրամաններ է արձակում իր հետ բերած գյուղացուն, որը ողորմ է օգնել նրան, բայց չի կարողանում հետևից հասնել: Դա շորագլայից է, սարում մշակ է մտել նրանց մոտ:

Մի փշ դես ու դեն արավ ու մտնեցավ ինձ.

— Հրամանեց կաղզվանցի՞ ես:

(Ինչո՞ւ պիտի կաղզվանցի լինեմ):

Ասացի որտեղացի լինելու և ապա հարցրի.

— Ի՞նչ կա:

— Հեշ, գիտես քր ճանաչե՞ ես:

Ուռեկի վրա տորվում է: Հետո նստեց պատշգամբի սանդուղիին:

— Ներողությո՞ւն, եղբայր, քեզի մի բանում պիտի հարցնեմ: Կաթի մա- չի՞նան, մեկ էլ մե տրախտորում որ ուզենանք բերել տալ, ի՞նչը պիտի էճեն:

— Ո՞վ է ուզում բերել տալ:

— Ուզող կա սարը: Ես է մեյն եմ: Գուզենք կաթի արտել բանանք: Մե- նակ մաշի՞նան չիտենք քա՞նկ է, աժա՞ն է:

— Ուզում եմ տնտեսությո՞ւն սկսել:

— Հա: Մաշի՞նի պանիր ու կարագ գուզենք հանն: Հրամանեց տեսե՞լ ես կաթի մաշի՞նա:

Բացատրում եմ: Շորագլայիցին ըստ երևույթին մի փշ ծանոթ է կաթնա- տնտեսության և հիմի ավելի մանրամասն է ուզում ծանոթանալ սեպարատո- րին և տրակտորին: Նա ինձ ուշադրությամբ լսում էր: Հարցրեց, քե ո՞րտեղից կարելի է ձեռք բերել և ի՞նչ արժև: Ասացի՝ գները չգիտեմ, բայց եթե դիմեմ գյուղգոռպին՝ նա ձեզ կօգնի այդ հարցում: Հասցեն տվի:

— Էդ տրախտորը որ բերել տանք՝ մենք կրե՞նք բանեցնեն:

— Հազիվ քե. պետք է սովորեմ:

Եվ բացատրեցի, որ լավ է շատվոր լինեն:

Շատ հեռաբերի և աշխարհ մեկն էր երևում: Ուստի և սկսեցի գյուղա-
տնտեսությունից խոսել: Քերի օրինակներ Շվեյցարիայից, Դանիայից:

Նա սկսեց հարցեր տալ: Նրան շատ զարմացրեց դանիական կովերի ֆաշը,
մեծությունը:

— Յա, էդպես է կով էդնի՞: Մը, ծը՛, ծը՛, ծը,— ծվծվացրեց լեզվով և
գլուխը քափ տվեց:

Հետզհետե անցավ ճորանոց հարցերի: Իմ բացատրությունները լսում էր,
բայց ինչ-որ միտքով զբաղված էր նաև ուրիշ բաներով և առիթներ էր որո-
նում կարծես՝ հարցնելու:

Հանկարծ խոսքը շուտ տվեց.

— Վարժապե՛տ, մե բանըմ հարցնեմ: Քափանակի դեղ գիտե՞ս:

— Քափանակի՞,— փորի ճիճվի՞:

— Հա՛: Տափակ ճիճվի:

— Իո՞ւ ես հիվանդը:

— Ձէ, էնտեղ սարը մի սրտակից բնկեր մ՛ուհիմ՝ էնիկ ունի. պիտի
քափեմ:

— Դրա դեղը սանտոնինն է:

— Հա՛, բշտը աղ ըսած դեղը: Ըսեմ՝ ֆովդ կունենաս:

Ասացի կա — իսկապես էլ կար, բայց հին էր նախ և. ապա ի՞նչպես տայի:
Քացատրեցի, որ դեղատնից կարելի է ձեռք բերել: Դժվարացավ: Դեմքը կնճռո-
տեց: Հետո լիքոտեց.

— Ես օր էրթամ, կուտա՞ն:

— Ձէ, պիտի դիմես բժշկին:

— Է՛, վով գլուխ ունի բժշկին էրթալու, գիշերս պիտի սարն էրթամ: Քովդ
ունիս՝ տուր:

— Շատ լավ, կտամ:

Շատ ուրախացավ.

— Իսկ մայասուլի յա քե չէ՞ սուսանակի դեղ չունի՞ս:

— Ձէ: Ինչի՞դ է պետք:

— Ինձի պետք չէ: Փառք ասածու, իստակ եմ ու գերդաստան ունիմ: Մե-
նակ քե մեր սարը քուրբեր շատ զուրան ֆովս՝ կխնդրվին: Ձե՛ս կրճա բժշկեն
առ դեղերը առնես:

— Ձէ, չեմ կարող: Հիվանդը ինքը պիտի գնա բժշկի մոտ:

— Լավ. քափանակի դեղը տուր:

Տվի փոշին, հինգ քե վեց հատ:

— Երկնուց գետին շնորհակալ եմ.— ասավ ու ծոցը դրեց:

— Այդ սեպարատորի ու տրակտորի մասին այս կասեմ,— ասացի ես,—
որ եթե կոլեկտիվ դիմում լինի՝ բան դուրս կգա:

— Հա՛, կմտածենք,— պատասխանեց անտարբեր՝ ուշքը ուրիշ տեղ:

Նա փշում էր «իրենց» մտադրության մասին. ես զգացի, բայց լռեցի: Ինձ զվարճացրեց այդ շորագլայցի հեֆիմի տրյուկը:

Իրիկնադեմին. երբ ճամփա էր ընկնում դեպի սար, միամիտ եղանակով հիշեցրի կրկին կոլեկտիվ տնտեսությունը:

Շորագլայցին բաց արեց կարտերը.

— Ջա՛նրմ, ի՞նչ տրախտոր, ի՞նչ բան, ես փոստ օշխարքմ շա՛տ ունիմ՝ կաթի մաշիճա առնեմ: Տեսնինճ, վրես գրե,— ու խորամանկ ժպտալով՝ աշ-
փով արեց:

Լուր եկավ, թե պիոներները ֆուրգոնով վերադառնալիս՝ մի ֆուրգոնի հետ երեսուն հոգի քափվել են ձորը:

Գյուղում իրարանցում է: Գործկոմից ձիավոր գնաց:

Շոսսեի երկառությամբ մայրերի ու եղբայրների մի շարան ձգվեց դեպի այժմ ձորը:

Վասիլը թողեց գործն ու վազեց: Բայց Անուշի մայրը հանգիստ ժպտում է.

— Սուտ կրլի: Միշտ, հենց որ պիոներները ոտը դուրս են դնում գեղից, էղպես բաներ են խոսում:

Հաշից հետո Երկար փողոցի կողմից լսվեց դալար ձայներից հյուսված մի «ուռա՛»: Պիոներները շարժով-կարգով ֆաղափ էին մտնում: Ոտով էին գալիս, իսկ հետևից ֆուրգոնները ծաղիկներով ու ճյուղերով զարդարած: Նրանց մեջ փոփրեք էին նստած և մի ֆանի ծնողներ, որ դեմ էին վազել «աղետի վայր»:

Փողոցը լցվեց ուրախացած ծնողների ու հանդիսատեսների բազմու-
թյամբ:

Պիոներները շիկնած էին ու սեւացած և այժմ ու ձախ պատ կազմած բազ-
մության միջից լուրջ անցնում էին ու միայն գոչում. «ուռա՛ա՛ա՛...»:

Լուրը սուտ էր դուրս եկել: Պիոներներն իմացել էին «պրոլիսկացիան», ուստի և բարկացած էին մտնում ֆաղափ և իբրև հերժումն և հակացույց գոչում.

— Ուռա՛-ա՛-ա՛...

Դեռ չեն ցրվում. գնում են ակումբ, որ այնտեղից ցրվեն տները:

Մի ֆան րոպեից հետո Անուշը կարմիր խնձորի պես ճերս գլորվեց բակը, ուրախ-ուրախ գրկեց մորն ու հետո կապոցը ֆանդելով սկսեց բացատրել, որ գյուղի մուր ուժերը պրոլիսկացիա են սարժել իրենց մասին:

— Մենճ ցույց կտանճ այդ մուր ուժերին:

— Աղյի՛, գլխամեռ, էղպես կվախեցնե՛ն,— խոսեց պառավը:

— Ո՛վ ա մեղավոր, րեչի՛ ե՛մ լսում հակահեղափոխականներին:

Անուշին հայտնեցին գիծ-քիճայի մանր: Նա վախեցած աշխերս շոնեց, և արցունքները ցայտեցին.

— Վա՛յ, բիձե՛ն... իմ խեղճ բիձե՛ն...

Ու գնաց դեպի բոստանը: Ի՞նչ էր ուզում գտնել այնտեղ:

Երկու օր հետո մի բոխախտավոր պիոնների քաղում կար: Ամբողջ կույեկ-տիվը գնում էր դազադի հետևից:

Հուդարկավորների մեջ էին նաև տանտիրոջս ամուսնացած աղջիկը և նրա ամուսինը:

— Ազգակա՛ն եմ,— հարցրի մի պիոնների:

— Ոչ, համակրող եմ,— պատասխանեց կարճ ու լուրջ, կարծես դա մի ֆաղափական ցույց լիներ:

Փողոցի ծայրին կանգ առան: Բազմությունը շրջապատեց դազադը:

Անսպասելի կերպով Անուշը բարձրացավ մի ֆարի: Ի՛նչ, պիտի խոսի՞: Այո՛: Խոսում է. «Ընկերնե՛ր: Մեր ընկեր Սոսին, պիոներական մեր կույեկ-տիվի ակտիվ ընկեր Սոսին, այսօր հեռանում է մեզանից: Բայց մենք չենք հուսահատվում: Նա մեր մեջ դեռ կենդանի է: Մենք նոր կյանքի զավակներ ենք: Մեզ պետք չեն տերտերները, տիրացուները: Մենք մեր ընկեր պիոներին այսօր քաղում ենք նոր քաղումով: Այստեղ չկան տերտերներ, այստեղ չկան սզավորներ, այստեղ ներկա են պիոներական ոգին և կարմիր դրոշակը: Ուրիշ ոչինչ»:

Անուշի դեմքը վառվում էր և ձայնը պայթում կոկորդի մեջ: Հենց որ վերջացրեց՝ արագ ու լուրջ իջավ ֆարից:

Զգնացի առաջ: Օրկեստրը նվագեց մահվան ֆալյեթը, և հուդարկավոր պիոներները հեռացան:

Վերադարձա շուկա, որ այնտեղից տուն գնամ:

«Ամերիկյան» բազարում ինչ-որ ղովոռց կար: Մի մարդու էին ֆաշիշում: Վերադարձի կոծվ էր:

Օրերը ֆանի գնում՝ կառաղում են: Շոգը կծում է: Սարերի ատամնավոր բերդերի աշտարակներին ամպեր են նմկոտում, հորանջում, հետո սևակնած, հսկայական գորտերի պես գորտալոջ տալով՝ սուրում երկնքի չրերի մեջ:

Վախ կա, թե կարկուտ կգա:

— Հր՛, բիձա՛, հունձի ժամանակը չի՞ հասել:

Բիձան տարակուսած մտիկ է տալիս ամպերին և կիսաձայն, կարծես վախելով, թե նրանք կլսեն:

— Հասել ա, բա հասել չի՞: Մշակի բանը դժար ա — բանկ ա, նար-վում չի:

Նստել է ֆարի շեղջի վրա, բահր զցել առվի շրթին և ցորենի հասկ է փշրում: Բաց դեղին հատիկներ են: Բիձան կենտրոնացած գնում է ու հետո ծեղերը փշում: Ահա մի հատիկ ընկավ գետին: Բիձան ուզում է վերցնել, և

հաստ մատները հագիվ են բռնում հատիկը: Նստում եմ ծառի շվափին, խոտի վրա և քիներ տալիս: Նայում եմ բիծային: Նա զուեղ ու կծիկ դառած՝ կոսցել է իր բուռն վրա, և միտուր ջրվեժի պես քափվում է այդ կոշտ ու կենդանաբուռն վրա, որ կաշեպարկի է նման: Հասա: Ի՞նչ է որոնում այդ հատիկների մեջ, որ այնպես զենում է — չգիտեմ:

— Բիծա, ասում ես՝ մշակը բանկ է. բա ինչի՞ տղաներիդ հետ շես հենում:

— Տղաներիս մինը տավաբին ա մտիկ տալիս, մինն էլ, տեսնում ես, անբախ ա հասցնում:

— Այս երկու տղադ ե՞ն:

— Չորսն էին: Երկուսը էս կոպին սպանվեցին:

— Ո՞ր կոպում:

— Ի՞նչ իմանամ, էնքան կոպներ էլավ:

— Էդպե՞ս: Ուրիշ տղաներ է՞լ ես ունեցել:

— Բա ի՞նչ... (հառաչում է) ճրանք որ տեղն րլեին՝ էն ա մշակին տվածը տանը կմնա: Հիմի՝ արի՝ մշակի օրապանք տուր, հացը — տուր: Ուրե՞ղից:

— Է՛, հունձ է, պիտի արվի:

— Պիտի արվի, բա՞:

— Շատ ես աշխատում, բիծա:

— Շատ եմ աշխատո՞ւմ: Տնաշե՛ն, ասա գարուն-ձմեռ ա՞՛չք եենք բաց աբում: Բա որ շաշխատեմ, էս հողը ինձ հա՞ց կտա: Խեղդում եենք ու զոռով հացը միջից հանում:

— Մենակ ես, էնդուր է էդպես:

— Մենակ եմ, բա՞: Մենակ եմ ու ո՞նց մենակ: Քիշվուր եմ: Ուր մին րեկա՝ էլ վեր կենալ չեմ: Մին էլ էն կա, որ ուտողս շատ ա, ուտո՞ղր... Դա յա առուես ֆանդում: Մենակ եմ... — կրկնում է ու կրկին հատիկները խառնում:

— Լավ, — դիմում է նա կտրուկ, — որ շաշխատեմ, հասնո՞ղս ով ա:

— Ո՞վ: Նուր կարգը:

Բիծան մշուշոտ հայացքը գցում է հեռուն ու մտածում.

— Չեմ իմանում: Էդ նուր բան ա: Ամա ինչ էլ որ ա՝ էդ բանը ո՞վ պիտի բերի իմ դուռը:

— Ո՞վ: Անուշը: Նա հո ֆեզանից է:

— Հա, ինձանից ա:

— Հավատո՞ւմ ես, որ ֆեզանից եղածը ֆեզ համար նուր կյանք բերի:

— Ո՞վ ա իմանում: Ժամանակը ամեն բան կանի: Ասում ա՝ «հար զազ զամանա բախար, զաման հե՛շ բիր զազա բախմիյիր». ուզում ա ասի՝ «ամեն բան ժամանակին ա մտիկ տալի, ժամանակը իսկի մի բանի մտիկ չի տալի»:

— Էդպես է, բիծա, էդպես է: Այ իմ բոի միջի հողը: Ամեն բան սրա միջին է. հացը, խոտը, երկաթը, ես, դու, ամենքը: Սրա միջին ամեն բան փոխ-

վում է: Մինք փտում է, մինք ծլում: Ժամանակն էր, որ հիմի էսպես բերեց:

Քիծան իր սահանգավոր միտուր դեպի ինձ դարձրած, կասկածամիտ աշխեր վրաս սեևած՝ ականջ էր դնում:

Դիմացս արտերը դեղինն են տալիս և ոսկու հեղեղի պես լցվել են շորս կողմ ու կանգ առել: Հպուռները նրանց մեջ չեր-ո-նր-ո՞ւ՝ լարում են իրենց ժամացույցները: Նեկնում հսկայական ոսկե սարդը խաղում է իր լուսեղեն թելերի հետ:

Հազարավոր մեղուներ, այլանդակ բզեզներ ծաղիկների և ցողունների մեջ ինչ-որ տնտեսության հոգսի հետևից են բնկած: Խուզարկում են, շտապում: Հողը հարբել է, խանդոտում և մոլուցքի մեջ բերում է բարիք: Նրա ուժեղ հոտը փաշում է իրեն: Բռնում եմ, փշրում, զննում: Ոչինչ չի երևում — մանր թելեր, ավազի հատիկներ և սև զանգված, միապաղաղ, կո՛ւյր, մո՛ւթ, որի մեջ փտում-ծլում, փտում-ծլում են հազարավոր էակների դիակներ:

Ինչպես այս բիծան, նույն այդ հողից շինած բիծան: Ինքը հողը: Նայում եմ նրա ջլուտ դեմքին, ձեռքերին: Այո՛, սա հողից է զանգված. սա հիմի փտում է, որպեսզի ծաղկի Անուշը...

Սաբի կողմից անտառն է. ու թեև մի հարյուր ֆայլ է հեռու, բայց լսում եմ նրա տարերային խոսվածքը — միլիոն տերևների ու բզեզների լեզուն: Թմբիւր է գալիս վրաս, հանելի՛ ինչպես գինու առաջին ումպից հետո: Աչքերս կիսափակ նայում եմ բիծային, որ ճենճեղծվում է արևի ֆուրայի մեջ:

Ինչ-որ խորհուրդ կա նրա և ցորենի առաջին հատիկների հանդիպման մեջ: Նախամա՛րդը, որ հանդիպել է իր ձեռնով ցանած առաջին հատիկներին: Անողո՞ք կո՞ղմը վերացել է հաղթությամբ: Հացը, տաժանելի հացը եկել է:

Ներքևից մի երիտասարդ բահն ուսին գալիս էր դեպի մեզ: Չնայած շոգին նա արագ էր ֆայլում: Քիծան ձեռքը նակտին դրեց, նրան նայեց ու բահը ձեռքն առավ: Երիտասարդը մոտեցավ մեզ ու փնթփնթալով՝ արագ-արագ սկսեց նումբերը ֆանդել առվի գլխից:

Քիծան, որ մինչ այդ շատ հանգիստ երևույթ ուներ, վեր թռավ ու բահով անխոս հարձակվեց ֆանդված նումբերի վրա, որ նորից տեղը դնի:

Սկսվեց մի խուլ կո՞ղմ երիտասարդի և բիծայի մեջ:

— Ա, ֆու շուն շան որդի հերն անիծած.— դռնազ բիծան՝ հրելով երի-տասարդին:

Բայց սա, որ ավելի ուժեղ էր, ետ հրեց բիծային:

— Թո՛ղ, ասում եմ քեզ: Հիմի՛ շանաստակ կանեմ, գաղթական շա՛ն որդի, ո՞ւմ չուրն ես կտրում:

— Վի՛ր չուր կողո՞ւս, հառամզաղա ֆոփակ շուն:

Քիծան բահը բարձրացրեց, որ իջեցնի նրա գլխին: Երիտասարդը փա-

բարձկն ցրան: Բռնեցին իրար:

— Բա՛ց թող,— հեկաց բիծան:

— Կանի՛,— գոռաց հակառակորդը,— կանի՛ քու դատաստան կտրեմ.—
հեկում է բարկութիւններից:

Ես վրա հասա և հաշեցի երիտասարդի մեջքից: Ուտեղից որ էր՝ վրա
հասավ մի կաղ մարդ ևս և օգնեց, որ բաժանեն կովողներին:

Երիտասարդը նորից պոկվեց ու ընկավ բիծայի վրա:

Ես սպառնացի.

— Դու սրան ուզում ես սպանե՞լ, իսկույն միլիցիա կբերեմ:

Երիտասարդը բաց թողեց, բայց սկսեց գոռգոռալ ավելի բարձր.

— Զիմ տուն կավրի՞ս. իդա բան կրմլիմ գիտա բոկտի: Մկա զիմ բարս
տամարի՞ս ռասք էկար:

Սկսվեց Երկուստեմ հայհոյանք, որ նշան էր «գործողութիւններ» վեր-
ջանալուն: Հիմա բանակոխվ էր, ուստի և անվնաս:

Հայհոյելով իջան ներքև: Կարծեմ այնտեղ հաշտվեցին էլ:

Մի ֆանի օր է, որ բիծան չի երևում բակում: Դաշտում էր: Այնտեղ տեղի
է ունենում կատաղի ճակատամարտ, որ աչք չի թողնում բանալու: Հնձի եռ
ժամանակն է: Հացը անձնատուր է լինում:

Բակում մնացել են ճաններն ու ամառավորներից նրանք, որոնք լվաց
ունեն: Սրանք էլ վերջացրին, անտառ են գնում:

Հիմի «բանվորի հայրն» է միակ կենդանութեան հերթապահը:

Ինչ-որ բուրբեր են գալիս մոտը, որոնց մանրամուտն ապրպն է ծա-
խում կամ փոխանակում մթերքի հետ:

Կատարյալ շոկոլադ՝ չրի մեջ բացած: Վասիլը շալվարը հանել, մտել է
կալատեղի ցեխը և հշում է եզներին, որ հաշում են մի մեծ փոցիս: Կալն են
պատրաստում: Ցեխը պիտի հարքվի, շորանա և կալատեղ գառնա: Վասիլը
խափշիկի կերպարանք ունի: Նրես-մերեսը ցեխի մեջ կորած է:

— Վասի՛լ, կալին հասար, հա՛:

— Հասանք, հա՛: Էս ա կալը դգում ենք:

Նրկար փողոցը բնդում է օրկեստրներից: Դիվիզիան գնում է մանյովրի:
Ահագին բազմութիւն է կիտվել մայրերին. դիտում են հեռացող գորհին:

Բիճան նստել է խանութի առջև ու բերանը լամլամուրելով դիտում է կար-
միբքանակայիններին:

Նրանք՝ ր՛ոթ, ր՛ոթ, ր՛ոթ, ր՛ոթ, միաշափ ֆայլում են՝ տոպրակները
նսնացնելով:

Անա մեկը իր վաշտից ուշացած՝ հեկալով վագում է, որ հասնի:

Անա և նեծելագորք: Կարկտեց ամպի պես ձիերի սմբակներով:

Կալիս են, գալիս, վերջ չկա:

— Ուրբ կտրե՞ց,— հարցնում է բիծան կողմանց հայելով: Աչքը չի կտրում:

— Ուրեղի՞ց: Հլա գալիս են:

— Ասել ա շատ կա:

— Բա՞: Հայաստան ա, շատ կրի,— սրախոսում է մոտո դարբինը:

Հանել, էքեղ, կարմիր տղերք... հոսում են զարնան ջրերի պես:

Ու փոշին ծառանում է վեր, դեպի կապույտ երկինքը:

Մի ֆանի օր անց՝ արդեն անտառի բերանից երևում է բիծայենց կալը: Նրե՛հ հոգի է՛ն — բիծան, Վասիլը և մի վարձվոր մշակ: Նրեխաները ճանճների պես դժվժում են շուրջը:

Մինչև անտառ գալիս է Վասիլի ծղրտոցը եզների վրա.

— Եզն ա՛րի, եզն ա՛րի:— Հայհոյում է ու նիպոտում: Բայց դրա հետ միասին արդեն լսվում է նրա հորովելը.

«Հո՛ւ առա, եզր՝-ը՝-ը...» — ու հանկարծ նիպոտում է.

— Եզն ա՛րիիիի՛...

Նրկու օրը մի կալ է: Ապա բեղում են: Օրվա մեջ ինչքան ուր ֆամում են՝ չվալներով բերում են տուն:

Այդպես մի տասն օր, և կալը վերջացավ: Գնացի ւայնտեղ: Վերջին ժամն էր: Պառավը գետնի վրա կաացած՝ մաղում էր կալում մնացած հողախսոնց ցորենը:

Մի հատիկ անգամ չի ուզում թողնել հոգի մեջ: Հանում է: Հողը տանջվել, փշրվել է ու տալիս է վերջին հատիկը՝ օձի՛հն ազատելու համար:

Վերջապես բոլոր ցորենը լցրին չվալները, բեռնեցին սայլին:

Մնաց դարմանը: Դա հեշտ է, դա հետո: Կալը ավլած է, մաֆուր: Միայն մի տեղ կիտած է ֆամված, մաղած հողը:

Ջայները լոնել են: Բոլորը հոգնած են, լուռ: Եզները լծված սպասում են հեռանալու: Որոնում են միայն:

— Է՛հ, աստված բարի վայելում տա,— մրմնջաց բիծան:

Պառավը դեմքը դարձրեց դեպի կալը և ասաց նրան.

— Կա՛լ չան, մնա՛ս բարով: Շնորհակալ ենք: Մեծեցիք, ֆամեցիք, մեր հացը տվիր: Աստված, տո՛ւր, որ էլի ուրախութենով, սաղ սալամաք կալ անենք: Բարով հասնենք մյուս կալին:

Շարժվեցին, գնում են տուն: Հացը մեղմացած ու ժպտալով անձնատուր եղած՝ օրորվում է սայլի տատանումներից:

Նա գնում է այնտեղ, որտեղից եկել էր դաշա:

Ճամփին շեն խոսում: Լիացած են:

Առվի ափին Վասիլը մի լավ նոփ տվեց երեսին սառը շուր, քեֆով սրբեց թեթև ու գնաց, որ սալլին հասնի:

Երեխաները զվճարով հշում են սալլը:

Երեկո: Ահա հեռաձիգ հնչեց փողը: Պիոներների ազդանշանն է — կարծեմ՝ նշանակում է հանգի՛ստ, չշրջել դուրսը: Մուրն է: Բակը քվում է անդունդ: Հազիվ նշմարվում են սալլի և եզների սիլուետները:

Սալլը գլուխը դրել է գետնին և ականջ է դնում երկրի ձայներին: Եզամենները ծանր տնօնում են, փնշում: Երբեմն էլ կարծես ծովն է ճղվում ափին: Զաղացֆարի ձայներ են գալիս: Ուռնում են եզները: Կարծես եզներ չեն այնտեղ, այլ երկիրը, հողը, այդ վաստակած, հանելուկային հողը, որ հեռում է և ուզում է հենել:

Լա՛յն հանգիստ կա ողջ բնության մեջ: Քնել են խրհիթները, լեռները: Միայն չի հենել, քե՛զ զառանցում է նպուր: Երկնից դողողով շիրքում են աստղերը՝ ինչպես մեղր:

Ահա մեծ արջը արևմուտքում երկու նիզակաշափ հորիզոնից վեր:

Մեծ տնտեսություն կա նաև այնտեղ, երկնի կապույտ դաշտերում, աստղացուրենի, հարդի այդ մարագներում:

Խորդում է բիձան: Քնած է նա իր ցորենի չվալների մեջ, նրանցից մինը գրկած: Այնտեղ է հենել, որ չզողանան: Ամուր ճանկերում պահում է նա իր սեփականությունը, և հենի մեջ անգամ հսկում է նրան:

Ինչպե՛ս ճանկերի մեջ ամուր սեղմել է նա իր փոփրիկ սեփականությունը: Ես մտածում եմ հողի մասին, և կամաց-կամաց փունս տանում է:

Օրերը հասել են նաև այն ամառվա ծղրիղների համար, որ հյուս էին եկել այստեղ: Ամառավորները գնում են: Արդե՛ն առաջին մեծ անախոթությունը — պառավը պատշգամբիս տակին կտցահարում է իր ամուսնացած աղջկան.

— Ընչի՞, բնչի՞ հմար: Կաշնիկը մերը չի՛: Մեր Վասիլը չի՞ կարա տանի, որ մարդուդ տամ տանի՛՝ նրա վեշշը: Ասա մարդիդ՝ ուրիշ դաշնիկ գրտենի՛ վեշշը տանի վակգալ:

Աղջիկը լաց էր լինում և փեշով սրբում աչքերը:

Ընչի՞ ես լաց րլում. ո՞վ ա մեղավորը, որ մարդը գործ անել չի իմանում:

— Ես դրա հմար չեմ լաց րլում, — ատամները կրճատցնում է աղջիկը. — մին ա, հեր րլի, մեր րլի, աղֆատին օշ ով քողալ չի, թե շունչ ֆաշի: Իմ հերսը իմ մարդու վրեն ա գալի, որ ինձ ձեր մունենաթին ա գցել:

— Ո՞վ ա մեղավոր, — կտցահարում էր պառավը:

— Կիտամ ո՞վ ա մեղավոր:

— Ի՞նչ ես չիճում քստի, — խեթելով առաջ եկավ աղջկա ամուսինը մի չղուտ, խստադեմ երիտասարդ և աչքերը լուռ ոլորեց նրա վրա:

Կիներ ձայն չհանեց:

— Իե, տուն գնա, — գոռաց երիասաւարդը և սայասեց, մինչև կիներ շարժվի:

Սա աշներ սրբեց ու գնաց: Ամուսինը լուռ հետևեց նրան: Պառավը ածխոս նալեց նրանց հետևից, ինչ-որ փնթփնթաց և մտավ թոնրատուն:

Վասիլը կամաց-կամաց է հարդր տուն բերում: Ինչ-որ ծուլացել է:

Իրիկնադեմին լուր եկավ, որ կովերը սառում հիվանդացել են:

— Դարադ ա՞:

— Դարադ ա:

Եվ ուրիշ ոչինչ: Քիձան թուփը կուլ տվեց ու դողդոջուն բերանը բաց նալեց լուր բերողին, որ մոայլ շտապով եկավ, հայտնեց ու ֆայլերն ուղղեց դեպի իրենց տունը:

Վասիլը հեաց միայն, լուռ գնաց թոնրատուն և մահակը հանելով՝ դուրս եկավ բակից դեպի սարը: Երեխաները ձայները կտրեցին ու սփած նուտերի նման հավաքվեցին պառավի շուրջը:

Սա անխոս սկսեց ծնկները տրորել:

Անուշը վախեցած մեկ բիծային էր նայում, մեկ պառավին:

Նրանք հիւրավի ազդու էին այդ բոլորին:

Ամբողջ բնտանիքը պապանծվեց ու ֆաշվեց թոնրատունը: Քիձան փնչացնելով ներս ու դուրս արավ մի ֆանի անգամ, վերջը, գնաց նստեց չրհորի գլխին ու աշները գցեց գետնին:

Ներսից գալիս էր Անուշի ձայնը.

— Ձէ՛, նանի, չէ՛, չենք մեռնի:

— Կտո՛րվեցինք, գնա՛ցինք, կորա՛նք, — վո՛ւշ էր անում պառավը:

— Էլի կաշխատենք, էլի կրլի. — արում էր Անուշը:

— Իիի՛հ, ուղի, ֆանդվեցինք, պրծանք:

Ամառավորները անհոգ իրենց պատրաստության հետ էին և չէին նկատում բիծայենց փորձանքը: Մի բնտանիք իրերը կապում էր, որ գիշերը պիտի գնար: Նրանք երգում էին, իրջում:

Ուշ գիշերով Վասիլը եկավ ու անխոս նստեց թոնրատան շեմին:

— Երկուսը կսատկի:

— Երկուսը, — հեաց բիծան. — ո՞րն ա:

— Սոնեն ու Միշկեն:

— Դոխտուրն ի՞նչ ա անում:

— Դեղ ա անում: Ի՞նչ ա անում: Ի՞նչ իմանամ:

Երկար մնացին այդպես: Երեխաները լնեցին: Մի ֆիշ անց՝ Վասիլը հաց կերավ ու գնաց մարագի կողմը եզները բերելու, որ ամառավորների իրերը տանի կայարան:

Տանողչեֆն էլ կտրեցին այսպես.

— Վերջնական՝ մի՛ մանեք:

— Լա՛վ, լա՛վ, ձեզ ու ինձ վրա կորած չի: Թող ըլի մի մանեք:

Ու շեւ իմանում ի՛նչ հուսով, ի՛նչ հաշվով — սևահողի ինքր իր մեջ լավ գիտեւ այդ — Վասիլը ներս գցեց իր վիշտը և անցավ աշխատանքի:

Լեւոյ խորդում էր:

Այդ ֆառատներն էին, որ կողը մերկացրել էլունգներով բնկել վրան՝ հարվածում էին:

Ժայռի բեկորները, ահագին, աննունի գազանի պես բներից դուրս ցրց-ված՝ կրճատում էին իրենց ատամները էլունգների տակ:

— ‘Եւ’, դե’, մեկն էլ շուտ տվե՛ք ու շաքաշ,— հրահանգեց երիտասարդ բանվորներին և ֆարի արանքից դուրս եկավ մի ծեր բանվոր ու իշավ ներքե:

Վարպետ Սարգիսն էր: Ճակատի ֆրոններ ցուցամատով կուշտ ֆերեց, քորեց ու հողոտ բանկոնը՝ մեջքին գցելով՝ նստեց ծխելու: Աչքը սակայն բան-վորների կողմն էր, որ ծիծաղելով ու հայհոյելով էլունգները խրում էին ժայռի նեղի՛ մեջ ու մանր ֆառերը մաքում:

Սարգիսը, որ էս աշխատանքի մեջ էր եղել ամբողջ օրը՝ գոհունակ նա-յեց օրվա աշխատանքի արդյունքին՝ ֆարաբեկորներին, որ անհերքեք ձեւ-րով բերանֆսիվար պառկել էին հողաքմբերի, փոսերի մեջ:

— Էդ է, էդ քեին մի ֆարը մնաց: Էգուց էն քեին սլիտի ֆանդենք:

Իրիկնադեմ էր. բանքողի ժամանակ: Քարհատները հոգնել, ֆիշ-ֆիշ ձայ-ները փորները գցած՝ էլունգներով հարվածելիս երբեմն փուստ էին անցնում: Մի մեծ ֆարի շուրջն էին խմբվել: Մաքրել էին բոլորքը և ուզում էին գլուխը գած, փոսը: Պետք էր տեղահան անել: Բայց դուրս եկավ, որ դա այնքան էլ հեշտ չէր: Քարը պինդ կպած էր ժայռի բնի մեջ, և սկզբում, որ հեշտ էին կարծում գլուխը, հիմա դեմ առավ, մնաց:

— Հը՞, շեղա՛վ,— ձայն տվեց Սարգիսը՝ ծուխը հաստ բեղերի արանքից փչելով:

Քարհատները շպատախանեցին ու նոր ուժով սկսեցին հարվածել ֆարի հիմքին և էլունգները խրելով հող ու ժայռի արանքը, հրում էին ֆարը:

Կանգ առան:

Ներսէս, ուժեղ, քնով սրբեց ֆրանսիսած դէմքը և ետ ֆաշվեց:

— Բան չի դուրս գա:

— Էգուցվա բան է, բողենեմ,— վրա բերին մյուսներն ու հետ կանգնեցին:

Սարգիսը ծուռուծուռ մտիկ տվեց նրանց:

— Թամբալուքենն իշուն ֆեռի՞ կըսեմ: Էգուցը ո՞րն է: Քարը ժած կուգա: Մի գողըմ բան:

Ու սկսեց շապկի քեները ֆշտել:

— Մո, ես սարեւ եմ ֆանդե՞ չեմ քամբլեց: Մի ֆարի՛մ առաջ դեմ կանոնե՛ն: Ամոք չէ՞ ֆարհատին, ֆարը կիսահան բողնի ու փախչի:

— Շատ ա պինդ, ժած չի գալիս,— սրտոտացավ մինը:

— Իրեն խո՛սքն է, որ ժած չգա: Մաֆուր գործ բոնեմ, ալ օղուլ, ամոք է: Տեսնողն ի՛նչ պիտի ըսե, էստեղ վարպե՛տ է էղե, մա՞րդ է աշխատե՛ թե՛ ինչ... Իե, յալլա՛...

Հինգ հոգին ուժ ու պիւրկ քեներով գրկեցին ֆլունգն ու ֆարը ու սկսեցին ճիգ քափել:

Բանվորները կարմրել էին ինչպես քաղնիսում, ֆրտինքի ծլլում էր վրաներից, շապկները դառել էին լվացֆաշուր: Քարը կրնտում էր ժանիֆները, փշուրում, լեւը խորդում էր խուլ, համառ, դիմադրելով: Բնությունը շէր ուզում տեղի տալ հարձակման, և տեղի էր ունենում կատաղի պայֆար մարդկանց ու նրա մեջ:

— Հըլլը՛, հըլլը՛, իշու ինատի՛ն, տես ժածա կուգա՞,— մոնչաց Սարգիսն ու աշֆերն արնով լցված կատաղած հարձակվեց, ինքն էլ գրկեց ֆարը՝ ինչպես որսորդը արչին: Նվ տաֆացավ, մագոտ կուրծքը դեմ տվեց ժայրին, սկսեց կոխվ տալ:

Նա շէր խնայում իր շարշարված հողագույն մարմնին ու հագար ու մի այսպիսի տաժանելի աշխատանքների մեջ ֆերված, կոշտացած մկաններին, որ հիմա պրկել, ֆերվում, արյունոտվում էին: Նա արյունը գլուխը տված, սեւացած կրծքի միսն ու ոսկորները անգթորեն տրորում էր ֆարի վրա ու ճգնում, հեռում, տնֆում:

Քարհատներն էլ մոռացան բանքողը, դժվարությունը: Մրցումը գրավեց նաև նրանց և Սարգսի խոսքերից ու շարժումից մղված ուժեղացրին ըմբշամարտը:

— Դե՛, դե՛, դե՛, գոռ տվեմ: Հո՛փ: Հո՛փ...— ու ծղրտում էր դէմքը ծամածռելով:

Հանկարծ ֆարը դոմոաց ու վարագի պես դուրս պրծնելով լեռան ծոցից՝ քերանֆսիվար ընկնելով վուխը հողի վրա սահեց ներքև:

Բանվորներն ուրախ բացականչեցին:

Բայց այդ միջոցին Սարգսի ոտնատակի հողը ֆանդվեց: Նա նստեց հո-

դին և ինքն էլ ֆարի հետ միասին սողաց ներքե, ուր նեղանում էր հողաշերտը: Մի վայրկյան և անա Սարգիսն ու ֆարը սողալով խառնվեցին իրար՝ միացան նեղ փոսի մեջ:

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ,— գոռացին ֆարհատներն ու քափվեցին նրա վրա:

Սարգիսը ուզեց ծղրտալ, բայց ձայնը պահեց հանկարծ: Քարն ու ինքը խրվել էին նեղ փոսում և կանգ առել: Բայց վտանգն անցել էր ըստ երեւոյթի, Սարգիսը դեմքին ոչ մի կծկում:

— Բան չկա, բան չկա,— հեաց նա,— ռո՛մս տակը չէ: Քաշե՛ք դուս:

Բանվորները մտիկ տվին: Ոտը մնացել էր ֆարի և փոսի միջև մի դատարկ տարածության մեջ: Սարգիսը փրկված էր:

Նրանք ֆաշեցին դուրս:

— Ցա՛վ տվեց,— հարցրին:

— Ա՛յ, ջա՛նրմ,— պատասխանեց հասարակ: Դուրս եկավ արանքից, քափ տվեց վրան, կանգնեց ու մտիկ տվեց ֆարին:

— Հայվա՛ն:

Հետո գնաց նստեց առաջվա տեղն ու հանեց ծխախոտը:

— Դե, շաբա՛շ:

Բանվորները վեր դրին բլունգներն ու սկսեցին քափ տալ շորերը:

Սարգիսը հանգիստ ու լուրջ ծխում էր, իրեւ թե հաշվի մեջ չէր իր մարմնի վերածվածները և որ պիտի չախչախվեր ֆարի տակ... Բանքողն էլ ուշացել էր: Բայց նա գոհ էր և ոչինչ չէր նկատում:

— Ամեն ֆարի բնութքը մեկ չէ: Քարի բնութքը պիտի իմանաս: Քար կա՝ տամար ունի,— իր տամարով պիտի էրթաս, հանես դուս: Քար էլ կա որ՝ ինձա՞յ է,— ինձադ պիտի կոտրես, հանես: Սարք ֆար էլ որ էղավ՝ կոխվ գուզե, — պիտի կսվես:

Աշխատանքը նամուս է, չեն կոտրի:

Փաղափ շինող եմք, աշխատավոր, գործ է, շինարարություն... Ի՞նչպես կարելի է:

— Իրուստ ա, վարպետ չան, դրուստ ա,— ձայն տվեց ներսոն՝ քափ տալով պիշափը:

Մյուսները նույնպես վերծված, շարշարված եկան կանգնեցին վարպետի շուրջը, որի արհիմն ձեռքի մեջ դադում էր ծխախոտի ծուխը:

Վերջացնում էր, պիտի վեր կենար:

Դիմացը, ներքե, այգիների մեջ կորած էր հին ֆաղաքը, որի կմախքները միջից դուրս էին զցվում նոր խոշոր շենքեր: Հնավում ծխում էր գործարանը և խաղաղ օդը հոգնում էր ամենուրեք:

Սարգիսը նետեց ծխախոտի կորն ու վեր կացավ, նայեց ֆարհանքին մտերմաբար ու գոհ:

— Է՛, Լըթա՛նք: Էղա՛վ:

Մայքն ջանք

— Բռնած գործերի՛ն մտիկ, եզովի՛ց արմատներ...

Փնշացրեց վիթխարի հայր սուրբը և չաղացարի պես գլորվեց, ընկավ մարագը:

— Ժողովո՛ւրդ եմ... Սրանք կուտեն ինձ. զագանի պես կլափեն: Բա՛ւա՛հ...

Եվ առյուծի մոմուցը գցեց մարագը, որ լիքն էր փախստականներով ու հիվանդներով: Ասողչները վեր կացան ու իրենց ժողովեցին: Դեսովեցին նաև զաղրական կոմիտեի երեք անդամները, և ամենեւ սառ հայացքները հանեցին վարդապետի վրա:

Մարդ շիկներ կարծես: Տնայնագործական անտաշ բանվածք: Դա մի զարհուրելի շողջարժ էր, փռնամխած ամպ, ոտ անծրեւում, ֆշշում, փնշում էր ու շէր հանգստանում:

Բարկացած էր:

Հանկարծ կանացի փափիկ բազուկները սոթտեց և բաշտառտ գլուխը շեշտակի ուսմբի պես մխրնվեց բեռների խուրձի մեջ: Երեկ բան էր վնտրում:

Խառնեց, խառնխտուրեց, փնտրածը չգտավ ու սկսավ հակերը դես դեն գցել: Դա մի անավուր հավի Բոյոջ էր, որ խոշոր, փրանոց հակերը բափահար դուրս էր ածում: Ապա սկսեց փութախ պես փչել: Չգտավ էլի: Շիտկվեց: Ու ինչպես գիտու տիկը կանգնեցնես մեշտեղ՝ այնպես թիֆ ու ձիգ տնկվեց ցուրենի հակին: Եվ ահագին մորուր՝ սև ծով, սկսեց հորձանք տալ նրա հեացող կրճիկն:

Մտահոգվեց. բարկացած նայեց դուրս.

— Ժապավենակալը թողել ենք,— մրմրեցաց յուրովի:— Արի ու իմացիր, Լսման բազմությունը որը որոց է:

Կոմիտեի անդամները ձայն չհանեցին: Լուռ էին և փախստականներ:

Հայր սուրբը հաշեց կարմիր թաշկինակը փոքեց իր լայնչի. կացնաշեն դեմքին, որ փռնած էր: Փոքեց թաթերը թաշկինակին, ընչացքները թաշկինակաթաթախ ու Բթախառն մի լավ սրբեց, հետո վեր կացավ, որ զնա դեպի դուրս:

— Չեն էլ հարցնում, թե ի՞նչ հալի ենք, անբաններ...

— Ի՞նչ է եղել, հայր սուրբ,— հարցրեց կոմիտեի անդամներից ավագը:

— Էլ լինելի՞մ մնաց: Անկարգ անիծյալներ... Ես այս փախստական ժողովուրդը տանեմ տեղ հասցենեմ, թե՞ դրանց դարդերը հոգամ:

Ավագ անդամը գլխի բնկավ կամ նրան բվաց թե կուսհեց բանի էությունը: Ու վկայեց:

— Ո՞ր մեկն ասես: Երեկ էլ մեկը եկել վագոնի փող է ուզում: Տո՛, բոլորս ոտնով եմ, դու էլ ոտով՝ վագոնի փող էս ուզում: Բա, ասում է, որ երկաթուղուն հասնենե՛մ ինչո՞վ մտնեմ վագոն: Տնաֆա՛նդ, դուրս եկա՞նք էս դժոխքից, որ վագոնի դարդն ես փաշում:

Բայց հայր սուրբը երեկ ուրիշ գանգատ ուներ: Դեռ հոլովվում էր իր բարկության մեջ.

— Ականջ մի դնի, հայր սուրբ,— խոսեց կոմիտեի մյուս անդամը,— գաղթական է, բերանը որ բացեց՝ ուզեանց է:

Ավագ անդամը ծիծաղելու պես արավ:

— Ո՞նց թե ականջ մի՛ դնի,— հոտեց հայր սուրբը,— եկել է ասում է՝ մատյանը գտի՛, չեջի՛, որ ես պսակված եմ: Տո գագանի կնիկ, ասում եմ, ի՞նչը չեջեմ, աշխարհն էլ գիտի, աստված էլ, որ պսակված ես: Վերցնի ի՞նչ ասի անիծածը: Մարդս Ամերիկա է կորել. հիմի որ հասնեմ Երևան, ո՞նց կլինի հալս: Հիմիկուց կնիկը պատրաստվում է՝ մարդու պիտի գնա: Նզովի՛ց ցեղ, եկա ձեզ էս դժոխքից հանե՛մ, թե՞ ձեր ամուսինների անունները չընջեմ: Ընկել եմ ավերակ քղի գեղ, զօր փախ, գիշեր փախ, բուն դադար չկա: Պսակատու՛նն լնկա՛մ: Ա՛յ կոտորվե՛մ դու: Ժողովու՛րդ ե՛մ: Խոգի ցեղ ե՛մ:

Նվ հայր սուրբը գնաց ղեպի դուռը, որ մի փոքր հովացնի իր բարկությունը:

Հենց այն է՝ դուռն պիտի հասներ, աշխով մի պատանի լնկավ, դուռն շեմֆի հետևը կանգնած, որ ականածու հայացքը նետեց նրան և փափախք հանեց:

— Հը՞, ա՞ղղ է պակաս, թե՞ մաղղ,— հարցրեց հայր սուրբը մոռյլ և սառը:

Պատանին զանգրահեւ գլուխը կախեց և լռեց:

— Պապանծվեցի՞ր:

Լռություն:

— Ի՞նչ ես ուզում. անասո՞ւն ես, խոսի՛ր էլի,— կրկնեց հայր սուրբը առաջ գնալով:

Տեսնելով, որ պատանին լուռ է՝ ներս եկավ ու կանչեց մի բիշ մեղմ.

— Ներս արի, տեսնեմ:

Պատանին եղունգով խաղաց իր դարչնագույն փափախի հետ, ուզեց ներս մտնել, բայց նայեց դուռն հետևը: Ապա նշան արավ մեկին, որ լուռն հետ գա: Մի տասնհինգ տարեկան բարալիկ աղջիկ էր, իսկը ցուրենի ոսկի հասկ: Միասին ներս եկան:

Տղան, մեջքը բարալիկ մտրակ, խանջալը գոտկին, բեղառեղը մրով

բաշած, կանգնեց ու սև ողկույզի պես զլուխը կախեց: Աղբիւր նրա կողքին, գեղեցիկ ինչպես նառագայթ:

— Հր՞, ասա տեսնեմ,— կրկնեց հայր սուրբը հետաքրքիր և լուրջ:

Պատանին բողեց եղունգով փափախը հորելը, և խաս բռնձի ատամները պսպղացրեց:

— Մե՛հ կխնդրեինե՛մ, որ մեզի սլսակես:

Հայր սուրբը նոթեր կիտեց: Բարձո՛ւ համարեց լսած շի՛նել: Բայց կրկնեց.

— Ի՞նչ... պսակե՛մ...

Ու շունչը վարարեց:

Պատանին աշկերտ հառեց հայր սուրբին: Ոչինչ չկար այդ աշկերտում: Միամիտ, լեռնային աղբյուր:

— Մո՛, հասկանո՞ւմ ես թե... — շեշտեց հայր սուրբը, — Բեզ պսակե՛մ, ե՞րբ...

— Էսօր, հիմի:

Հայր սուրբի երեսը լավաշի պես կախվեց: Բերանբաց զարմանով նայեց ներկաներին:

— Տեսա՞՛մ, բանը: Արի հիմի...

Փախստականները շարժվեցին, առաջ եկան, հիվանդները վեր նայեցին միգամած աշկերտ, իսկ հայր սուրբը ուղղակի բայթայվեց ցուրների հասկի վրա և հուսահատ նայեց զույգին՝ բերանը փակելի պես բաց:

Հետո ձեռքը ձեռքին խփեց.

— Վա՛յ քու տղիս տղա: Մո՛, խելհե՛րդ եմ կորցրել, քե՛ն եզով է մտել ձեռքերի մեջ: Ասել է չորս կողմից շե՛ս նայել, շե՛ս իմանում ինչ բանի եմ:

Հայր սուրբն սկսեց հեռալ: Պայթվելու էր պատրաստվում: Քննական հայացքով շափեց պատանուն վերից վար ու.

— Մո՛... ծո՛... Ի՞նչ է գալիս բերանս:

Մի պահ թուփր կուլ տվեց: Եվ ապա.

— Մո՛, ազգով-ժողովրդով փանդվել փախչում եմ, էս յոթը փախչում եմ...

Բայց չպայթեց դեռ: Շեշտեց, մոլտաց ու սարսափելի խոսքը շատելու համար՝ միայն ձեռքով արավ.

— Կնացե՛մ բաններիդ, գնացե՛մ:

Այնքան որ բարկացած էր:

Իսկի էլ տեղեկներից չշարժվեցին: Ո՞ր պիտի գնան: Ի՞նչ է պատահել որ: Եվ տղան միամիտ ժպիտով նայում էր հայր սուրբին: Նա անխոսով էր ու անգիտակ:

— Ձե՛՛մ հասկանում, — սպառնաց հայր սուրբը:

Ո՛չ, չեն հասկանում: Ոչինչ չեն հասկանում:

Նայում է աղջիկը հայր սուրբին, և աշկերտում լուսաբացի միամիտ մի լույս է շողում, որ մոտ է առավոտելու և ժպտալու: Այո՛, ոչինչ չի հասկանում և ինչո՞ւ է որոտում այս վիթխարի մառդը, ի՞նչ է պահանջում, ինչո՞ւմն է արգելք: Նայում են երկուսը և սպասում: Կարծես երկու մանկիկ եկել՝ հաց են խնդրում իրենց հորից: Ինչո՞ւմն է բանը: Ի՞նչ կա՝ եթե իրենց պսակի: Պսակն ի՞նչ զովար բան է, որ...

— Մո՛, դեռ կանգնե՛լ եմ, — սրտնեղեց հայր սուրբը:

Այո՛, կանգնել են: Նրկու պատկեր, նկարած—անշարժ դրած:

Հայր սուրբի համբերանքի հառա՛վ: Վերցնի զավագանն ու տուր թե կտաս:

— Տե՛ր աստված, անե՛ծք շար սատանին:

— Գնացե՛ք, գնացե՛ք, — խոսեց կոմիտեի անդամներից միեր:

— Գնացե՛ք, ամոք է, — ծայնեց մի փախստական:

— Գնացե՛ք, բայեմ, — խոսեց մի շոր պառավ՝ ակնարկելով կարծես թե տանք մեռել կա:

Տղան խոսեց.

— Ապա ո՞նց պսակվենք:

Հայր սուրբը ավելի գծվեց:

Հափուկեց աղջկա թենն ու այն է դուրս էր գցում նրան, ցնցեց միայն.

— Այս աղջիկն ո՞վ է, — թեղաց, — ծնողք չունի՞:

— Որ է:

— Դու ո՞վ ես:

— Ես էլ որք եմ:

— Իսկ թե բացվի, որ սո՛ւա ես խոսում:

— Սուտ իմա՞լ կեղնի, Բանի որ դուք է, — պնդեց պատանին: Ու էլի առաջվա ծայնով.

— Շատ կխնդրվինք, որ մեզի պսակես:

էլ կատաղեց հայր սուրբը: Խլեց զավագանն ու.

— Մո՛, դուք անասո՛ւն եմ, թե՛ մարդ, համբերանք չունի՞ք: Տեղ չպիտի՞ հասնիք, Բաղամ չպիտի՞ մտնիք, անբան ավանակ: Հր՛...

Պատանին չհամոզվեց.

— Ախր, հայր սուրբ, գաղթ է, փախ է, մեզի կրածանին: Պսակվինք, որ՛ չբաժանին:

— Դուրս, հիմար անասուն, — գոռաց հայր սուրբը: — Դո՛ւրս, — վեր թռավ տեղից՝ մարագը ցնցելով և զավագանը իջեցրեց պատանու ուսին: — Շան լակոտ — անհամբեր անասուն, էս անպատ գյուղում եկեղեցի կա՞, որ Բեզ պսակեն:

— Օջախի վրա պսակի, — համառեց պատանին, աշները ցավից խոնավ:

Հայր սուրբը մին էլ վերցրեց զավագանը.

— Մո՛, տավա՛ր, — գոռաց կատաղի, — ասենք պսակեցի, էս Բանդված գյուղ, ժողովուրդը ի՛րար գլխի, զիշերը որտե՞ղ պիտի Բենք, հր՛, հիմարացյալ հիմար, որտե՞ղ, հր՛, ասաց... — Ու զավագանը բարձրացրեց:

— Մենք արտ կերբանք, հայր սուրբ, — խոսեց պատանին և զարմացավ, որ հայր սուրբը այդ բանը չի հասկանում:

— Ա՛րա... — հոնքերը վրա բերեց հայր սուրբը:

— Մենք գիշերը միշտ էլ արտն ենք:

— Արտի մեջ պիտի լնենք, ձեր տունն ա՞րտն է...

Նվ հանկարծ հայր սուրբը դեմքի կենսոտեց, կարծես բոլոր մկանների մեջ մի ցավ սողաց ու գալարվեց: Լավ պիտի ժայթքե... Հանկարծ հրաբխի պես մի ծիծաղ ժայթկեց դուրս, կարծես մի գործ ծիծաղեց: Հետո հագր բրունեց, խելղեց: Կարմրեց հայր սուրբը ու հետ նստեց:

Միծալեցին կոմիտեի անդամները, Բահ-Բահ խնդացին փախստական ծերերը, ժողատ ատամները ցույց տալով: Միծաղի ալիքի դիպավ նաև հիվանդներին:

Հայր սուրբի ծովը հանդարտվեց, դադարեց ծփալուց ու ֆրտնելուց: Նրստեց ու ծիծաղկոտ աչևերը հառեց պատանուն ու աղչկան:

Ուրբան միամիտ, հուսալի ու զեղեցիկ էին նրանք:

Լցվեց հայր սուրբը: Ժպտաց մեղմ ու խանդաղատագին: Ապա բարձրացրեց աչքը.

— Առաջ արիք:

Զույգը առաջ եկավ, չոփեց նրա ոտների մոտ: Հայր սուրբը լրջացավ, վեր կացավ և մի խորին խորհրդով համակված խոռվահույզ ձայնով ասաց.

— Ձեր կամքը լինի, որդիքս, ձեզ կպսակեն:

Պառավ կանայք առաջ եկան և կորաֆամակ բոլորվեցին գույգի և հայր սուրբի շուրջը: Հայր սուրբը խանդաղդատվեց: Ապա գույգի գլուխները իրար մոտեցնելով, խաշակնեց երեսը և կերկեր ձայնով աղոթեց: Կարն էր աղոթքը: Մոռյվեց և հագիվ լիտուաց.

— Ձեզ աստված պսակել է, որդիքս, գնացե՛ք ապրեցե՛ք աստծո տանը: Հետո ժպտաց, աչևերը սրեց:

Գրան մոտ խոնվել էր մի փոքրիկ բազմություն, որ կամաց-կամաց ներս լցվեց և սկսեց ուրախ հշհշալ: Զույգը վեր կացավ:

— Լավ տուն գտա՛ք. աստված, Երդիկը, հացը մեջը, — սրախոսեց մեկը և ծիծաղը նորից փրթեց:

Մի գառամ կին զոդողդալով վեր կացավ անկյունից և ծիծաղից ցնցվելով՝ առաջ եկավ: Մոտեցավ գույգին, ծիծաղեց, հևաց, ծամածոնեց երեսը և զոդողդալով համբուրեց Երկուսին:

— Կուրանա ձեր մոր աչևերը, բալաներս: — Ու արցունքները խմելով ետ ֆաշվեց ու զոդահար մոմի պես ցուլալով նայեց գույգին:

Զույգը համբուրեց հայր սուրբի աչքը և դուրս ելավ:

Բազմությունը նորից հրջաց: Քրջացին բոլորը, ինչպես բարեկենդանի հարսանիք, մինչև որ հաղցը արցունքները սկսեցին հոսել աչևներից:

Գարնան անուշ անձրևի պես...

Անկուսակցական Կարապետյանը նոր էր սանդուղիներից բարձրացել պարզգամր, որ երեխաները պատուհանից տեսնելով նրան՝ ուրախ ծափ տվին.

— Քեռին եկավ, քեռին...

Եվ սենյակի դռանը շրջապատեցին նրան:

Կարապետյանը գրկեց նրանց և մտավ սենյակ.

— Բարի իրիկուն, խնամի:

Խնամին. մի պառավ կին, որ շալր գլխին ծալապատիկ ճստել կծկվել էր անկյունում՝ ներհող աչքերը բաց անելով՝ ֆեկստ ժպտաց.

— Մկրտի՛չ, դո՛ւ ես: Բարով եկար:

Կարապետյանը վեր դրեց ճամփի կապոցը և շուրջը նայեց.

— Ահա, Հրայր տա՛նն է:

Ու նայեց անկողնու կողմը, երկարավիզ կոշիկներին, որ գինձորական վերարկուի տակից դուրս էին ցցվել և դրվել աքուռի վրա:

— Հա: Նոր էկավ գեղեն, հաց կերա՞մ պառկավ:

— Ուտե՛ղ է ծառայում:

— Ես գիտե՛մ: Վայեննի պոռափուռը է գլուխ (իբր թե):— Ասաց ու մի ֆանի խոսք դես դեն շուռ ու մոռ տալուց հետո շարունակեց.

— Բան կրե՛ս հասկրե՛ս:

— Ինչի՛, խնամի,— հետաքրքրվեց Կարապետյանը:

— Դատարկ բան է, չանրմ: Հեշ միշեն չէ: Հիմի ոչ պոռափուռըն է պոռափուռը, ոչ նաշալենիկը՝ նաշալենիկ, ոչ վայեննին՝ վայեննի:

— Մի՛թե: Բայց, խնամի, սրանց գործն էլ ուրիշ տեսակ է:

— Ի՛, դատարկ բան: Գո՛րծ: Կերթան-զուֆան, կելլեն տախտակներու վրան խոսին, խոսին, խոսին. հա՛ բանվոր, հա՛ գեղացի, պատկոմ: Հեշ մեշք բան չկա,— էլի էն 60 մանեք ժալովենին է, էլի էն շուրս-հինգ գրվանֆա սա-պոն-մապոնը: Գո՛րծ: Կափեկիմ կառնե՛մ:

Վերցնում է թեշիկը և սկսում մանել:

— Խալխին տղաք, է՛լէ՛լ, թյուֆյան-պագար սարֆեցին, մեկեն զանգրե-ցան (հարստացան), գուրեբընաթի կյանֆ կանցենե... Նարտիվանեց Ակոփր կա, մաղազա բացեց օ՛ր... Ի՛նչ երջանկության մեջ է... սափուկներուն ճոճոցը տեյմոր (մինչև) Պետրոպոլի է հասն: Աս տղա՛ս է,— հայրական սեփական

շաղագֆր թողել է, գեղը շներոց ու գելերոց: Խալխը կուտե, ինքը կաշե: Ջա-
նրմ, սո՛ւս, սո՛ւս. բալշևիկին գլոխը խեղճ կա օր... Քամի է: Քիթին ունի՛ս:

— Պապիրոս է, խնամի:

— Վնաս չունի, փեր:

Ու դառնացած ծխում է ցուցամատի ծալրով բռնած պապիրոսի կոթը:

— Ավալվա (առաջվա) վա՛խտն էր: (Հառաչում է): Ափսոս չէ՛ր: Մենե՛ծ-
պոտիկ կշոկվե: Աստված կնանաչեին, բա՛հվորի պատիվ կար: Արգրումու
կովին գնաց էկավ՝ պակովնիկի շին ստացավ: Գյումրի էր էկե: Տեսներ՝ բո-
յր, բուսաթր, պալթոն, պլպլան կոճակները, շրները: Ժալովնան 4—5 հարուր
մանեթ: Բա՛հվորի կյանք ունի, քե՛ն էն խելֆին մնար: Հիմի վրան-գլխուն
աշես՝ դենշիկի դրլորդ է:

— Ինչի՛, խնամի,— ժպտում է Կարապետյանը:

— Ինչի՛: Բալշևիկ է, էտոր համար:

— Դաշնակցության ժամանակ ինչպե՛ս էր:

— Է՛, դաշնակներուն վախտն ալ Աղսլապաու բուրբերն էին: Հա չարք,
հա փախ: Սրբ մի հավամ կփոխվիր: Մե՛ վախտըմ աշխարհը խաղաղվավ:
Վերջը խելֆերուն ինչ փշեց, ինչ սատանա մտավ միշվին՝ աս բալշևիկ էր, ինչ
գուլում էր՝ փերին ուշտուրմիշ (հնարեցին) էրին՝ ցկին խալխին չանը: Ըսին՝
հիմի ամեն բան բալշևիկ պիտի էղնի: Աս բալշևիկն էկավ՝ արթող բալշևիկ-
դաշնակ իրար խառնվեցան: Ի՛նչ խելֆ էր՝ չհասկացան: Ջանրմ, յա բալշևիկ,
յա դաշնակ. էրկուսն հայ չե՛ն: Հա՛ կոիվ, հա՛ դավմաղալ. մարթ չմնաց՝ չոլ-
խավ, ունեռ չմնաց՝ աղֆատացավ: Գյուլալըմ ֆաղաֆր ֆոռ ու փուշ էրին
բաց քողին:

— Էդպես, խնամի, ասել է հիմի ամեն բան վա՛տ է,— հագիվ ժպտալով
հրահրում է Կարապետյանը:

— Ի՛րի՛... կյա՛նք է: (Ցույց է տալիս երեխաներին): Խեղճ անասուն-
ներս օտֆեր ոտնաման չունին: (Կանգ է առնում և ձեռքի քեշիկը վայր դնում):
Է, հիշտեկ սուրբ իրիկուն է, մեղք է:— Վեր կացավ ու գնաց դուրս:

— Էրթամ սամավարին աշեմ:

Սենյակի լուռքյան մեջ լսվում էր երեխաների գրույցը, որ ամեն բույկ
գրույցից անցնում էր վեճի և վեճից՝ խաղաղ գրույցի:

— Դու բուրժուա ես, որ էդպես ես խոսում:

— Բուրժուան դու ես:

— Հաա՛, ես ինչի՛ եմ բուրժուա: Բուրժուան դուն ես, որ խոզի պես ես:

— Հա, խոզի պես ես:

Լուռքյուն:

Ու կրկին:

— Դու բուրժուա տեսե՛լ ես. ես տեսել եմ:

— Սալիկ, ինչի՛ ես սուտ խոսում: Բուրժուա որտե՛ղ կա, որ տեսնես:

— Մեյղանի դասապր բուրժուա չէ՞, փորը հաստ:

Խաշիկը ծիծաղում է իրոջ վրա:

— ‘Իմբո. դասապր բուրժուա’ է: Բուրժուան լրագրի մեջ է լինում: Այ բուրժուա, — և ցույց է տալիս պատից կախված լրագրի առաջին երեսին Մուսոլինիի պատկերը:

Մտնում է Կարապետյանին:

— Գիտե՞ս, բեռի, մենք «անկյուն» ունենք:

— Ի՞նչ անկյուն:

— Լենինի անկյուն:

Եվ երեսները ցույց են տալիս լրագրերից կտրված և պատերի անկյուններին փակցրած պատկերներ՝ Լենինի, Մարքսի ու Լյուսեմբուրգի, զանազան աստղեր, դրոշակներ...

Սամովարը եկավ, բազմեց պառուհանին և սկսեց թշուշ մտերիմ, խաղաղ ձայնով: Տիրեց լուրջություն:

Երբեմն միայն երեսները բնորոշում էին այդ լուրջյան միայլոթ թելը:

Կարապետյանը մերթ լրագիր էր կարդում, մերթ դիտում սենյակը:

Կատարյալ անկարգություն: Ռազմաճակատին մոտ վայրերի խառնաշփոթություն: Կայարան, վազոն: Կաճես ամենքի պատրաստ են մեկնելու: Եվ Կարապետյանը զգում էր, որ՝ այո՛, ամեն բան մեկնում է: Մեկնում է, և միայն մի արարած կա, որ պիտի մնա:

Պառավր..

Խաբխույ շենքի մոռյլ երևույթով նստած էր նա իր անկյունում և նայում իրենից հեռացող նոր կյանքի ետևից: Ամեն բան փոխված էր: Որդին որդի չէր, թոռները թոռ. աշխարհի աշխարհ չէր, այլ ինչ-որ երազ:

Առաջ եկավ փոքրիկ Խաչիկը՝ տասը տարեկան մի ճտղիկ տղա:

— Գիտե՞ս, բեռի, մամը չի հավատում, որ աստված չկա: Էնպես չէ՞, բեռի. աստված որ լինե՞ր՝ կերևար: Չկա, որ չի երևում: Սա ասում էմ, մամը քե՛ն չէ, աստված կա:

— Հր՞, խնամի, Հրանտը առաջվա պես անաստված է: •

— Հրպր ի՞նչ է: Ի՞նքն ֆարմասոն, տրյոցն էլ չի՞նք ֆարմասոն:

— Քեռի, — խոսում է Խաչիկը, — Լույն (ցույց է տալիս շուրս տարեկան աղյկան), Լույն կարող է երգել «Կորչի տերտեր»: Ապա, Լույն երգիր, ապա «կորչի տերտեր»:

— Սո՛ւս, սո՛ւս, մեղք է, — հանդիմանում է խնամին:

Երեսները ծիծաղում են:

— Հիմի, Մկրտիչ չան, — շարունակեց խնամին՝ նստելով սեղանի մոտ, — խոսքը՝ ի՞նքն անաստված, անաստված: Այս պզտիկներուն անաստված դարձնելն էլ ի՞նչ մեղքի պատիժ էր: Զանրմ, չափը շատ անցուցին: Մի մարքմ էլ դրել են, զագս է, ինչ է անունը: Սուրբ պսակ կհանտե, սահաք գլխի էրիկ-կնիկ իրարմե կրածանե: Աս ալ էղավ բրիստոնենուրե՛ն: Էտոնց աստվածը աստված չէ՞, չի՞ տեսնի: (Հռոպում է): Չէ, կերթամ գեղ. էլի գեղականի րով աստված կա, հավատ կա: Կերթամ իմ մարքուս չաղացը կնստիմ: Մարքս չաղացիր մեռավ, ևս էլ էնտեղ կմեռնիմ: Իմ ապավենս ատ չաղացն է: Մահնակալը ճոհաց:

— Օհո՛, Մկրտիչ, բարով ես եկել:— Ու Հրանտը ճմլկոտալով վեր կացավ, նստեց մահճակալի վրա: Աչքերը պղտոր, այրվում էին, բայց ժրպտացին:

— Հը, հոգնա՛ծ էիր,— հարցրեց Կարապետյանը:

— Գնացել էի մեր գյուղը: Մի պստիկ ջրաղաց ունեի՝ «Հայրական կավածֆ»... կարգադրեցի...

— Է՛հ, վե՛րջը,— անհանգստացավ խնամին:

— Տվի գյուղի գործկոմին կառավարելու:

— Գործկոմը վո՛ւ վ է:

— Մեր ընկերներից են:

— Մո, կեցի. մեր գե՛ղն էլ բալշեիկ կա,— ցավելով զարմացավ խնամին:

— Ապա ի՞նչ,— ժպտում է Հրանտը:

— Լավ,— ու խնամին մտածմունքի մեջ ընկավ:— Ափսո՛ս: Է՛: Եղածն չեղած է, հրմը էկող տարի հեշ մեկիմ չտապ, ես պիտի երթամ կառավարելու:

— Էկող տարին էլ գյուղգործկոմի ձեռքին է լինելու:

Խնամին աչքերը չոնց:

— Քա՛, մեղա, եկող տարի է՛լ պիտի մնան բալշեիկները:

— Միշտ պիտի մնան,— ծիծաղում է Հրանտը:

Ու հետո մեղմ ավելացնում է.

— Մշտական տվի գյուղգործկոմին, հասկացա՞ր:

— Բաշխեցի՞ր:

— Հա:

Վո՛ւյ, ձուներ գլխուս: Գյուղալըմ չաղա՞ցր: Տեսա՞ր գուլումը:

Այդ ժամանակ հարսը ներս է մտնում:

— Տեսա՞ր տնաֆանդուրյունը,— դիմեց խնամին,— արի տես ինչ է արել մարդը:

— Ի՛նչ է արել:

— Աղջի, չաղացր բաշխել է բալշեիկներուն:

Ու սկսեց ծնկները ծեծել:

— Պապական, հայրական միլիոն մարդ իր ձեռքով վերցնեն ուրիշին բաշխե՛: Տեսա՞ր բալշեիկի խելիք... Օչախս ֆանդվեց: Վո՛ւ տ՛իշ...

Հրանտը ծիծաղում էր: Հետո ձեռքերը շփեց և ուրախ-ուրախ.

— Դե, քեյ քերեֆ, քեյ, վաղը ճամփորդ ենֆ:

— Ո՞ւր,— հարցրեց Կարապետյանը:

— Մոսկվա, դատախազների համագումար:

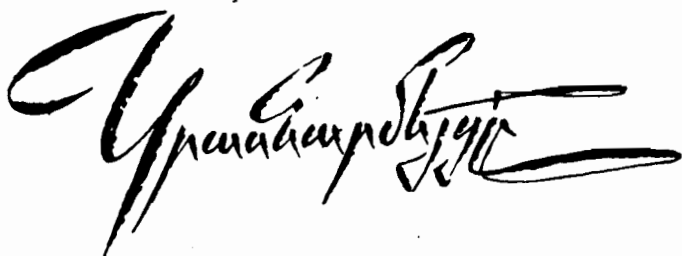
Եկեղեցու գանգերը ծնգացին: Նրանք շարունակվեցին մի պահ և ապա
զարկելով վերջին ակորդը՝ լռեցին:

Խնամին վերցրեց շալը, գցեց գլխին և մռայլ, հուսահատ՝ շարժվեց դեպի
դուռը:

— Ո՛ւր, — ժպտաց Հրանտը: Խնամին չպատասխանեց:

— Սուս, — աշփով արավ հարսը, — գնում է եկեղեցի:

Խնամին դողդոջ ֆայլերով դուրս գնաց՝ փարվելու իր հավատի խարխուլ
սյունին:

— Բռնած գործերին մտիկ...

Ու Դային դուռը շրխկացնելով՝ հյուրանոցի կոռիդորից դուրս եկավ
դուռը:

Ջարացած է, պապիրոս է ուրում:

— Ի՞նչ է պատահել, Դայի:

Աչքերը պսպղացրեց.

— Այլի, կրանարմեյց չդառավ՝ խաթա դառավ գլխներին:

— Սոկրատը:

— Պա էլ հո՛վ: Պերան էս գաստինիցեն, որ պոլ սրբի՝ գլխիս խագին
դառավ: Վեր ա կացել՝ թե ծառայողին ուրը սահաքից ավել իրավունք չու-
նես պանացնելու: Սայուզին իմաց կտամ: Հա նավթը ավել ա գնում, փետր
շատ վառեցիք, լամպչկեք փշացնում եք: Խե՛... Գլխիս նաշա՛լնիկ ես, թե՛
շանդար: Այլի, պոլ սրբո՞ղ ես՝ պոլո՞ղ սրբի: Էս պոլիտիկի խարաճներումը դու
ի՞նչ պեն ունես:

— Լավ, հիմի ի՞նչ էր ասում:

— Պրիկազներից ա խաբար տալիս: «Մարտիրոսին խե՛ ես հու տան
գործով բազար դարկել. սայուզի իրավունք չի»: (Հառաչում է): Կիլո՛խը
մեռնի Դայիի, պա մունք ո՞նց ենք արել: Մառայողը որ ուրը սահաք գործ
անի՝ գործ չու՞ղ կզա՞: Մառայող է՝ չա՛նր դուրս գա, պիտի բանի 10 սահաք,
15 սահաք...

— Խորհրդային իշխանությունն է, Դայի, ուրիշ կերպ անկարելի է:

— Հա, գիտում բն, խորհրդային իշխանությունն ա, համա բանի մեջ բան կա...

Բայց սրան բոլորովին համաձայն չէ Սոկրատը, որ հյուրանոց է մտել «պոլ» սրբելու և կերակուր մատուցելու: Գործը՝ գործ, բայց իր գինվորական սովորությունները չի մոռանում:

Նախկին կծու «կրասնոարմեյց» է: Մասնակցել է ֆաղաֆացիական կոլվներին և բանակը մի տարի է, որ բողել է: Հիմի ֆաղաֆացի Սոկրատ է հյուրանոցում:

Խտակյաց է, կատարյալ փուշ: Աչքն ամեն բանի վրա է: Ամեն բանի վրա խոսում է. «Նա չայ» մի՛ առնեմ, աղջիկների հետևից մտիկ մի՛ տամ. լրագիր կարդացեմ, դասախոսության գնացեմ, պրոֆմիության շահերը պաշտպանեցեմ: Մի բոպե ավել աշխատեցիր, մի տառ շեղվեցիր՝ պրծավ: Դադում է: Բայց ամենից շատ ընկած է Դայառ հետևից, որը նախկին հյուրանոցատեր է, հիմի հասարակ ծառայող:

— Սոկրատ, ի՞նչ է պատահել:

— Քշել պիտի տամ:

— Ո՛ւմ, ա՛յ տղա:

— Ա՛յ, էդ բանվորագյուղացիական բշնամուն:

— Ինչո՞ւ:

— Էլեմենտ ա, կոնտրոլյուցիա յա անում:

— Կոնտրոլյուցիա՞:

— Բա՛ս: Հենց էսօր: Ծառայողների հետ կոլեկտիվ ժողով սարքեցի:

Ասում ա էդ բողեմ, պոյեզդի վախտ ա, պասաջիր կգա: Այ՛շի, գալում ա՛ գա: Նոմեր չի՞ ուզածը: Կտանեմ: Մենք մեր գործը գիտում ենք: Սա չոկ, նա չոկ: Ամա դու չես իմանում. նրա միտքը ուրիշ ա: Ուզում ա նվաճողական գործ բռնի: Կապիտալիստական աշխարհը խորհրդային իշխանության վրա յա: Էդպես ա անում, որ բանվորագյուղացիական ֆրոնտը բուլացնի:

Ու անելի բաշը բափ է տալիս.

— Ամա աշխարհը հանելու եմ: Կբողամ որ բանդիտիզմ անի՞: Էնդո՞ւր համար եմ ակոփների մեջ ֆաղաֆացիական պատերազմ տվել, որ սա էսպես սաբոտաժ բաներ սարքի՞: Դուրս եմ գցել տալու էդ ռեծիմին:

Իսկապես «խաբա»:

Բանակումը է գնում, պրոֆմիություն, դասախոսություն, կինոյից է խոսում, բուրժուաներից, բանվորներից:

Անցյալ-օրն էլ բատրոն էր գնացել:

Դային բերանը ծովում է.

— Մին հարցնող ըլի, սրա հի՞նչ պենն ա թեատրը, յա կինո... Այ՛շի, դու մելիփ-կնյազի բո՞նն ես, նամեսնի՞կ ես, հի՞նչ ես: Զուլի արջ, բաց բողենս՝ գնա սարիցը ֆար բոլ անի:

— Սոկրատ, ուրիշ ի՞նչ կա, ի՞նչ չկա:

— Իսկի: Լիկվիդացիա եմ անում: Էն ա բոլոր գրեթե գիտեմ, մնացել է մի երկու հատ:

Որտեղի՞ց էր սովորել: Ինչֆա՞ն ժամանակ, բայց շուտով արդեն գիշերները ժամի 11-ին, 12-ին, սանդուղիից բարձրանալիս լսում էի Սոկրատի ձայնը.

— Ասանգլի... ակաան պառլամենտում... օօօդային մինիստր Սամվել Հոնը...

— Սողոմոն իմաստունից անցկացար,— մրթմրթում էր Դային,— կազեթ կարթացողիս մտիկ, պրիփիստ է դառել գլխիս: Կա՛ց դու...

Բայց Սոկրատի պետք է չի: Աշխարհի դրսեկու հետ է: Դուռն էլ որ դուրս է գալիս՝ վայ թե պահակ զնացող մի նորավարժ կարմիրբանակային տեսնի.

— Ի՞նչ ես փոստփոսացնում, լա՛վ ոտն արա, մե՛կ, երկո՛ւ... Համարլուի ֆրոնտում պիտի ըլեիր, որ փոստփոսոր ցույց տայի քեզ...

Նորավարժը ժպտում է ու անցնում:

Ու «խաթան» շվշվացնելով ներս է մտնում: Դային առաջն է ելնում.

+ Հը՞, ամանները սրբեցի՞ր:

+ Սրբած ա... — ու շվացնում է:

+ Դե հիմի վերևի պոլերն ավլի:

+ Ավլած ա... — ու շվացնում է, գնալով իր բանին:

— Լիրբ,— մրթմրթում է Դային նրա հետևից ու ձեռքերը փամակին «տեռողորմյան» ֆաշելով գնում դուրս՝ սիրտը թեթևացնելու:

Բայց «խաթան» հանգիստ չէ: Մի շաբաթ է, ինչ որ կոացել է մի թղթի վրա: Ճկոում է, տնփում: Բան է գրում կարծես:

— Սոկրատ, ի՞նչ բանի ես:

— Զեկուցում ա: Պրոֆմիությանն եմ տալու, որ մեր հյուրանոցի աշխատավորության շահերը պաշտպանի:

Մի շաբաթ է, որ Դային էլ չի խոսում, դեղնել է, շրթունքները դողում են: Նկատողություն է ստացել «վերևից», թե «Մարտիրոսին չի կարելի մասնավոր գործով շուկա ուղարկել և ուր ժամից ավելի աշխատեցնել»:

— Նստի, Դայի: Հը, ի՞նչ կա:

Դային հառաչում է ու նստում: Տեռողորմյա է ֆաշում և աշխերը բախժալի երազանքներով հառում պատուհանից դուրս:

— Զորացած տառեխի չէ նման:

— Մ-ծ... է... Աշխարհի է... (աշխերը պսպղացնում է)... Այլի, հիմի կարծես, թե սրանք բան են հասկանո՞ւմ...

— Ովքե՞ր «տրանք», Դայի,— դիմամբ խոսում եմ բարձր:

— Էս կոմունիստները, այշի..

— Դայի, էդպես մի խոսի, ֆեզ կրոնեն:

Կարծես մեկը գլխին բամփեց: Դային սմում է, տաքուրեաթ մոտեցնում կոնսպիրատիվ ձայնով.

— Հայ, ես էլ եմ ասում:— Ու շուր կողմ է մտիկ տալիս:

— Այշի սրանց ի՞նչ պենն ա գաստինիցա պահելը:

Մխում է, դառն կուլ տալիս ծուխն ու ձեռքը ցայելով հառաչում.

— Պա, մենք էլ խագեինք ենք եղել, հո՞ւնց ենք արել: Հա՛յ, հա՛յ... Ինչ գաստինիցա եմ ունեցել: Պետերպուկի դվարեց... Մին երևելի ստալովոյ ունի, որ գուրերեատորը ներս մտնելիս մաթ էր մնում: Էն հիանալի կարգ ու կանոնը, էն կոխտա կերակուրները, էն կանֆետի պես աղջկերք, Սերափիոն Կասպարիշի տղերք, Սափարոզլու տղերք, Միշեն, Կոլյան, ի՞նչ ֆեփ անող, ուտող խմող տղերք էին... Դիփ վիզով, կնյազի պես տղերք, մսխող... փայտոնները դարավուլի պես պաղեզգում կանգնած, սաղ գշերք ֆեֆ, մարաֆա, չախկարա, տանցեայթ...

Մխում է ու կարտալից աչքերը գցում պատուհանից դուրս:

— Հը... Նոֆա՛ր... Նոֆարը կարա՞ր հակառակ խոսք ասի: Ա՛յ, քսենց բռանս միջին էր: Աչքերս որ վրան մի հլորեի՝ էն ա, կշորանաւ տեղն ու տեղը: Հա՛յ գիդի Աբասքուման...

Իհարկե, չեմ հարցնում, թե ի՞նչ բան է այդ անհասկանալի Աբասքումանը:

— Հիմի ի՞նչ: Նոֆարը նոֆար չի, խագեինը՝ խագեին: Բանի ոլորքը իսկի իմանում ը՞ն: Մինը նալին ա խփում, մինը՝ մեխին: Քի՞մ-ֆիմա:

Յվ իբրե վերջին արգումենտ.

— Այշի, մեկի անունը որ Սոկրատ ըլի, ի՞նչ կլինի:

Ճրրալով վեր է կենում, մի երկու տրորվում է ոտի վրա և.

— Ի՞ի՞ի... «գեթտի բյուլբյուլ, գեթտի գյուլ», «խտաւ աղլա, իստաւ գյուլ»:

Դուրք բաց արի ու ճամփու դրի ողբերգական Դայուն:

Կեսգիշեր էր: Հյուրանոցը ֆեռած: Դուրս եկա կորիդորը: Ներքինից պարզ լսվում էր Սոկրատի ճեգելով ընթերցումը. «Խը Սը Հը Մը— յապոնական համաձայնագրի շուրջը»...

— Այ զահրամա՛ր ֆեզ, ֆաւ ու ֆացախ,— մրբմրբաց Դային:— Տես քո՞ղ ա անում ֆի նոմերի մարդը ֆեի՞...

Կայարանի Էկզպր

Դեռ գնացին մի կտոր ժամանակ կա: Լուռ է երկաթուղու կայարանը: Հանգիստ բնած է ուղտի ականջում:

Բայց Ակորն արդեն պոստի վրա է: Երկաթուղու պահակային զորամասից եկել հսկում է պլատֆորմին:

Ակորը... Ուրիշ տղա է: Ղարաշուխալու՝ նոր մկրատի՝ վերջին կադապարի:

Առո՞ղջ՝ ինչպես կարմիր բողկ: Կայծեր կհանի: Կազմվածքն այնպես է հիմնավոր ու պլանը պինդ գցած, որ երկու հարյուր տարի կդիմանա:

Եվ ահա կանաչեզր գինվորական զոհար ծուռ դրած, հրացանն ուսին կախ, շավարի տոտերը անհնարին ուժերով պրկած երկաթավիզ կոշիկներին մեջ— Բո՛ր, Բո՛ր,— ֆայլում է ետ ու առաջ: «Սապուկ»—ներ չեն, այլ գրահապատ գնացներ, դրետնոտներ: Կրակի պես սրբող «չիստիներ» անասոված պլայացրել է...

Հոնոոցը ողջ գավառում լսվում է:

Ահա հսկում է, ետ ու առաջ մտիկ տալիս, սրա նրա ձեռքին նայում:

Գոլուրթյուն, «սեմուշկա» չրթե՞լ, պապիրոս, ձվի կենդ նետե՞լ... Լուցկի որ բնկնի վար՝ ձեռաց կիմանա, պրոֆեսիոնալ ականջը... Խեթ-խեթ մտիկ է տալիս գցողի կողմն ու.

— Բնկե՛ր, չի կարելի:

Արդեն բնագոյրեն գիտե, թե այս բուպեիս ինչ է կատարվում պլատֆորմի վրա, ներսը՝ կայաբանում, բուֆետում... գավառում: Գիտե, թեև իր գործը չէ գիտենալը, թե ուր են գնում այս-ինչ ուրբանոցի աշակերտները, ո՞ր է Բակուրսիան կհասնի այսօր:

Առավոտը ձեզր ձեզեց թե չէ՝ Ակորից իմացի, թե ֆաղափի որ նաշաբանում ի՛նչ ֆեֆ է եղել և ո՞ւմ Բիքն են չարդել: Արդեն լուսարացից առաջ լնել է «կողմերին»: Ինչից է թե ինչպես՝ թեև հետները գործ չունի, բայց ֆաղափից ամեն մարդ, որ դիպչում է կայաբան, սլիտի տեսնի Ակորին և մի բան պատմի:

— Ակոր, իրիզվա պոյեզողով դայթաղչեցի Սերոբը շանցա՞վ:

— Չէ, առավոտս սլիտի գա, Բրոցով հավկիթները չարդել է:

— Մո, դրո՞ւստ, վա՞յ իմանարգ: Է, ձեննոն ֆաղա՞հն է:

— Նախնորվան գնաց: Գալ շաբթու գտաւ:

— Քաղա՛ք ինչ կա:

Հետո մտիկ է տալիս Ակոբին ոտից գլուխ:

— Է, խո լա՛վ լավ էս:

— Զանադուրեմ, փափախիս տակը ման գտաւմ:

Հարցնողին արդեն այդքանը բավական է: Ակոբաշափով կարելի է լավ իմանալ, թե ինչ կա գավառում: Եվ երբ Ակոբը ասավ, թե ամեն բան լավ է, ասել է աշխարհին իր տեղն է:

Այն էլ ճիշտ է, որ Ակոբը ծառայության կանչվելով՝ պաշտոնապես կտրված է ֆաղափի կյանքին մասնակցելուց:

Գնացքի ժամանակը մոտենում է:

Ակոբը աչքը շորս է անում, որ մի անկարգություն չստա: Բայց անկարգությունը գնդակով չես կարող վայր գցել: Չկա:

Մի էշելոն է եկել Երևանից և կանգ առել կայարանից հեռու: Կարմիր-բանակայինները ցատկում-թռչում են վագոնները, իրար բոթում, ծիծաղում:

Մի շոգեկառ գոմեշի պես տրլընգալով ետ ու առաջ է շարժվում ու փնչացնում: Մի փիչ հեռու շխշխկում է դեպոն: Կուպրի ճավթի հոտը սրվում, լողում է օդի մեջ: Կայարանից լսվում է հեռախոսի ճնկճնկոցը: Անա և ֆաղափից կառքեր են սլանում լեղապատառ՝ ճանապետական փողիների հանդիսավոր շֆախումբը հետևները գցած:

Եվ օրը պլպլում է, ծիծաղում. ինչպես կարմիր գաթա:

Կառքերը խցկվում են կայարանի հետևում, վեր են գալիս պատկումներ, ապլաներ, կաշվեմարդիկ— խորհրդային ծառայողներ, ամերիկյան որբանոցների սանունիներ՝ ճերմակ բրդե գուլպաներով և բնդարձակ շուտեռով:

Պլատֆորմը կենդանացավ: Հետգնետե բազմությունը լցվեց, ժրեց ու մոլտոցը գցեց: Կայարանի ներսը մի դժվժոց է, որ կարծես կանանց բնդանուր բաղնիս է, կամ հրեաների սինագոգ:

Անա մի խումբ տարբեր հասակի ապլաներ եկան ու սերվիդի պես շարվեցին գծի հենց եզրին:

Երևում է, որ բնակչության այն խավերից էին, որ երեք տարին մի անգամ հագիվ են գալիս կայարան: Դսնավուր շորերով էին:

Պառավներից միեր նայեց Ակոբին ու բոթեց մյուսին.

— Զանբ, աս մեր Ակոբը չէ՞:

— Ակոբն է,— հաստատեցին մյուս կանայք ու հետաքրքիր մտիկ տվին Ակոբին, որ կանգնած էր ինչպես ինքն Աֆիլլես և հանդիսավոր հսկում էր:

Պառավներն սկսեցին դես-դեն մտիկ տալ: Ինչ-որ արտակարգ հուզման էին ենթարկվել, ընկնելով մի աղմկալի կենտրոն իրենց այն թաղից, որի

անդորրությունը խանգարողը լինում էր շատ-շատ հարևան քաղից գաստրոլի եկած մի ամլորի մենամարտ՝ ամլորական շուկայի ազդեցության գոտու համար կամ շների մի համառոտ զգվառում և կամ տղամարդկանց երեկոյան զրույցը դայֆախանայի ցերեկվա զրույցի մաշին և այն մասին՝ թե «կոռպերատուրը» չիթը ֆանիսի է բաց քողնում:

Հիմի ընկենելով այդ կայարանը, մի ավելի որոշ՝ ֆան անորոշ երկյուղով կանայք մտիկ էին տալիս կայարանի իրարանցման: Արդեն մարդիկ այնպես էին վազվզում. կարծես բոլորը ֆաղափից փախչում են: Կայարանի դուրը բացվելիս ներսից պոռթկում է տոմսակ առնողների խուճապ զցող մոլտոցը: Իսկ հեռուն էշելոնն է կանգնած՝ նա էլ է գնում...

Ձանգը տվին (գնացքը դուրս է եկել վերջին կայարանից): Պատֆուրմը չդայնացավ:

— Ակոր Դա՛ն, աս գորբը կերթա՛, ինչի՞ կերթա,— անհանգստացավ պառավներին միներ:

— Բան չկա, մերս, մի՛ վախենա,— «հասկանում է» Ակորը,— լազո կերթա:

— Հա՛, օտացդ մեռնիմ... Թե չէ...— Հանգստանում է պառավը:

— Ինչի կանհանգստանաս, մե՛րս, աշխարհի խո իրար չանցա՛վ:

— Քա եսի՛մ, տենե դուրս եմ էկե՛ դարիպի պես եմ: Ղարիպն ու բոռ մեկ է:

Ու հանգստանում է: Որովհետև երբ որ Ակորը ասավ՝ էլ բավական է. ասել է աշխարհի հանգիստ է:

Ակորը ամեն բան գիտե:

Պառավները մտիկ են տալիս Ակորին, որ պինդ կանգնած է ինչպես հեղինակություն, սրա ծանր հրացանին, հաստ կոշիկներին ու լցվում գորովանով:

Նրևանի զնացքն եկավ. դորդաց ու կանգնեց: Ապա սույեց: Մարդիկ հարալ տալով, բեռները առջևից-հետևից կախ՝ խոյացան առաջ: Բեռները առաջ լողացին սառույց կոտորոց նավերի պես: Հայհոյանք, հրմշտում, հիմ-նավոր հարվածներ ու բոքոցներ:

Պառավները շփոթվեցին և խուճապի մատնվեցին:

Բազմության միջից մի հասակավոր կին համարյա լացով որոնում էր պառավներին, որոնց գտավ վերջապես և ասյա վազեց դեպի վազոնները:

Ակորը զնաց նրա վրա.

— Ո՛ր կերթաս, մերս,— դիմեց տոպրակավոր կնոջը:

— Նրևան կերթամ, տղես կարմիր բանակ է:

— Կեցի՛,— ու Ակորը երկաթի պես բռնեց նրան,— Նրևանու պոյեզդը աս չէ: Նո ֆաշվի, իմաց կուտամ:

— Հա՛, օտացող մեռնիմ:

Հանգստացան, տեղանո՞ւմ նայեցին Ակորին ու հառաչեցին:

— Ինձի շե՛ս նանչե:

— Ինչի՛ շեմ նանչե. Սեթոյի մերը շե՛ս: Խե՛շ կենե Սեթոն, լա՛վ է:

— Խե՛շ գիտեմ, նամակ էր էկե, հիվանդ է: Պիտի էրթամ տեսնեմ ի՞նչ է էղեր:

— Խե՛շ պիտի էղնի: Հիվանդ է՝ կլավանա,— որոշում է Ակորը:

Կարմիրբանակայինի մայրը հարցական նայեց Ակորին.

— Հը՛, Ակոր յա՛ն, հրեմփ պիտի լավնա՝ խեղճ անասունս,— լացա-
կումած հարցրեց մյուս պառավը, ըստ երևույթին կարմիրբանակայինի տատը:

— Կլավնա, մերիկ յան, կլավնա՛, հե՛շ դարդ մի էնե:

— Մեռնիմ իրեն, սուրբ Աստվածածնա խոստրցեք եմ. Սեթոս օր լավ-
նա՝ զանո՞ւ պիտի մատղեմ: Երբ օր կըսես կրլավնա, ըսել է՝ կրլավնա:

Ակորը ավելի լրջացավ.

— Ջանքմ ինչի՛ պիտի չրլավնա: Սավետսկի իշխանություն է, հե՛շ կրաս-
նարմե՛յց կրթողեն որ հիվընդնա, յա բան պատահի: Հե՛շ, սրտեղ հանգիստ
պահեմ. հիմի բալշևիկի պողպիլները ուրիշ տեսակ են:

Պառավը ձեռքը բարձրացրեց աղոթքի:

— Հառավոտ, իրիզուն սուրբ Տիրամոր կխնդրեմ՝ ինքը բարեխոս ըլի,
օր բալշևիկին սապոկը դայիմ կպած մնա մեր ճողին վրա:

— Քա հրլսր՝ օր, բալշևիկին պահողը աստված է,— ձայն պահեց կար-
միրբանակայինի մայրը:

— Լուս իչնի կենիին գերեզմրնին, սրբոց դասը դասվի՛,— շարունակեց
առաջինը,— էնիկ շե՛ր, օր ֆաղաքը պրծուց: էլ էլ էլ— սաղ աշխարհքը հաց
լցուց, լիացուց:

Մի խումբ երիտասարդներ եկան պլատֆորմի մյուս ծայրից քեկրն
իրար ուսով գցած: Երեկ կամ նամփու դնողներ էին կամ պարապորդներ: Մո-
տենալիս լսելով պառավների և Ակորի կրոնական գրույցը՝ նրանցից մինը
մի ասել էր քոլեց.

— Հը՛, Ակո՛ր, բանդ Աստվածածնա է ընկե, կրոնական հարեցողու-
թյուն կենես:

— Կրոնական հարեցողություն էնողը միշտ պապի՛դ տեսնիր,—
խեթեց Ակորը,— դու շե՛ր, օր զագս ու ժամ իրար խառնեցիր:

— Մո, վո՛վ:

— Վով ըսողը:

— Էրեսդ խա՛շ հանե: Ես ժա՛մ եմ գնացե, քե՛զ զագս:

— Ջա՛գս... ճծե կոներկիս: Գիտեմ ինչ զագս էր տերտերը զլխուղ վրա:

— Մո, այ օղու, տերտերը զոֆանչս բերե՛ց, քե՛ ես: Բարեկամ էր՝ կան-
չել էին տուն ֆեֆի, ինձի ի՞նչ:

— Հա՛, տերտերը բարեկամս էր, տիրացուն ֆեոուս տղեն,— էս մեկը ճապաստակի չուրն էր, էն ճապաստակի չրի չուրը: «Կրոնական հարբեցողութիւն»... ֆեֆդ ֆյո՛ֆ պանն, մենք էլ ենք շուն կուլ տվե, էլ էդ տեսակ բաներ չենք մարսն:

— Ապա ինչո՞ւ մարսեցիր: Պառավները կոմունիզմդ ժամ տարան բերին:

— Իմ կոմունիզմս ժամ չտարան: Կրասնարմեյցի մեր է, լեզուն էդպես կղաղնա: Մի՛ վախենա, «սրբոց» ըսելով կենիւր սրբոց չեղավ: Խոսելը վնաս չունի—սիրտը մաքուր էղնի: (Կարմիրբանակայինի մօրը) էս կո՛ղմը, կեցի, պոյեզդը կուգա, աակը շընկնիս:

Հանկարծ աչքը կարթեց մի բարձրահասակ երիտասարդի, որ տուն վերադարձած կարմիրբանակայինի շորեր ուներ հագին:

— Ընկե՛ր, պատֆորմի վրա չի կարելի աղտոտել:

— Ես չեմ աղտոտե,— հերքեց երիտասարդը:

— Ատկա՞ց ինչի կենես: Քեզի կրսեմ մի աղտոտե՛ մի՛ աղտոտե:

— Շառ ե՞ս, ծո՛,— բողոքեց երիտասարդը:

Ակոբը հայացքը մեխեց նրա աչքերին.

— Ի՞նչ կրասնարմեյց էղել ե՞ս:

Երիտասարդը չպատասխանեց և իր հերքին աչքերը շոնլով՝ նայեց Ակոբի աչքերին: Հետո ափսոսի պես.

— Ի՞նչ ում կո՛տեցնես:

— Ուտեցնե՛լս որն է: Պառլամեկ նառուշիւ կենես ու հիմի եկել ես աչֆեոուս մե՛ջը կաշես:

Երիտասարդը մի փշ մոմոաց և նայեց ուրիշ կողմ: Հետո զանգատվեց.

— Բերանդ մեզի վրա կբացվի, այ օդո՛ւ: Աչիդ ինձի՞ տեսավ:

— Հա՛, աչխ ֆեզի տեսավ: Սեմուշկա ինչի՞ կշրքես:

— Ե՛ս եմ սեմուշկա շրքե, ըհր՛ սեմիշկա՞ է:

Բաց է անում բուր և ցույց է տալիս լուցկին:

— Պիտեմ սեմուշկա չէ, հրմը ֆա՞նի անգամ ներսը շրքեցիր: Աչխ չի տեսնի՞,— համառեց Ակոբը և հրացանի փոկը ուղղեց ուսի վրա:

Երիտասարդը հեռացավ ու գցեց.

— Կարմի՛ր տաֆղեղ ես:

— Կարմիր տաֆղեղը ես չեմ,— հետեից նետեց Ակոբը,— կարմիր տաֆղեղը պոավիլան է: Ո՛ւմ դուռուքմիշ կենես:

— Հր՞, Ակո՛բ, խաշում ես հա՛,— ծիծաղելով անցավ մի բանվոր:

— Դաղում, եննեներն է հանում,— խոսեց մի ուրիշ ծառայող ու զնաց նրա հետեից:

Ակոբը շուտ եկավ նրանց կողմը.

— Ես ի՞նչ, այ օդուկներ: Սլուծբա է, մարքուրիս տղեն չէ:

Հետո մի հավելված չորս կողմը հավաքվածներին.

— Ղուրումսաղներ, դաժախանա չէ, պլատֆորմ է: Մեծ-մեծ բրդէլն էլ նո՞ր սորվա՛մ: Խոսմ բմ կրսենք բե չի՝ քա՛հարլամիշ կենեմք:

Մի երեսը յատած նէպման՝, որ նայում էր այս տեսարանին՝ մեջ մտավ և նկատեց Ակորին.

— Գիտես, պարոն, ստառի ուծիմի ժամանակ ժանդարմներն ավելի *вежливей* էին: Պետք ա, ну, как там, сквозь пальцы смотреть.— Ու գնաց:

— Խելիդ պուտուկը սիրեմ. կոնտրակտլուցիա, Սոդոմոն իմաստունին քամեցի՞ր...— կպցրեց Ակորը,— Սավետսկի իշխանություն է, ըսավ՝ կտրե՛ց: Մենք մեր բանը լավ գիտենք:

Հետո.

Թեմ կրեկիդ: «Պարոն»։ Պարոնը գնաց Զանգեզուր:

Վերջապես Թիֆլիսի գնացքը եկավ:

Ակորն սպասեց, որ եկողներն իջնեն: Հետո երբ կարգն եկավ նստելու, բոնեց կարմիրբանակայինի մոտ բեկց ու շոգեկառփի պես տարավ դեպի վագոնը.

— Ե՛լ, նստի: Հանգիստ քեզի համար, բու տանդ պես: Ստանցիները չիջնես: Սերոյին շատ բարեւ:

Կիներ բարձրացավ, դուռն մոտ շնորհակալ եղավ ու ներս գնաց:

Աբլաները քիթ ու մոուրները ծամոնցին, աշխները տորեցին ու կարմիրբանակայինի մոտն ու նրա Սերոյին աստծուն հանձնելով, գնացին կանգնեցին վագոնի պատուհանի տակ:

Գյուղացիք դուրս պուրկացին կայարանի դռներից և այնպիսի մի վերջին դատաստանային խոնապով բոքեցին սրան-նրան, կարծես դպ նրանց հատուկ պաշտոնն էր:

— Ո՞ւր, ո՞ւր, ո՞ւր կ'ըջեմ,— արգելեց մի վանառական,— էստեղ սլաց-կարտ է:

— Պլացկարտդ կորեկիս,— ասաց մի գյուղացի և ռահվիրեց դեպի այլ վագոն: Մյուսները խոնապեցին նրա հետեկից:

Գնացքը մեկնեց: Գարձյալ կաթվածն իջավ կայարանի վրա: Համփու դնողներն սկսեցին ֆաշվել:

Ակորը նայեց գնացքի հետացած կողմը, գդակն իջեցրեց աշխերին, հորանջեց: Ու աշխը մեկենաբար դարձեց սրա նրա վրա: Նվ ահա նկատեց մի «խուժան», որ աշխը գետնին՝ պտտվում էր գծի վրա մնացորդ որոնելով:

Ակորը նրան նշան բոնեց ու աշխերը խոժոռեց վրան.

— Մո՛, սալախանա շուն, էլի՞՝ էկար էստեղանները:

Խուժանն աշխի տակով նայեց Ակորին ու շարունակեց որոնելը:

¹ Նէպման — Նէպի շրջանի առևտրական՝ սպեկուլյանտ

— Էլի փախե՞լ ես մանկատնեն:

— Տեղ չկար:

— Տեղ կա, հրմր աշխ գողության է: Սորվել ես խոզի աղտի մեջ պառկելու: Դե, հա՛յդե:— Ուզեց լացի տալ, բայց խուժանը սմբեց ու մնաց:

Ակոբը նաչեց նրան, գլուխն օրորեց ու վնեց.

— Լավ: Էգուց արի Կարոյի դուֆանը, ես քեզի տանեմ դուրգար Պետրոսի
հոլ — դուրգարութեն սորվե:

Տղան քստ երեսույթին համոզվեց:

— Արհեստ սորվի, մուրալով, փախցնելով փո՞ր կկշտանա: Ա՛ն, էսօր
զնա կշտացի, էգուց արի:

Ու ձեռք զրպանք տանելով դուրս բերեց իր անդնդախոր պորտմանեն, կոշտ մատները կոխեց մեջք, հանեց երկու պայտի շափ պղնձե շահանոցներ, երկու խորհրդային կուշտ, առատ շահանոցներ և տվեց տղային.

— Դե, քեյն, վազե, չափո՛ւկ:

Տղան ցեխոտ բաթը պինդ սեղմած, բիրբր խաչտեց ու վազեց:

Ակոբը դես-դեն նաչեց, աշխ ածավ պլատֆորմին, հանեց գլխարկը, մազերը սղալեց ու բոբֆոթացրեց կայարանի հետևը:

Նրա որդին՝ Նիկոլը՝ 1920 թվից դեսը չկար, չէր երևում:

— Կգա, մենակ ճամփաները որ կտրված են, դրա համար լուր չկա:

Ուրիշ ի՞նչ կարելի էր ասել մի խեղճ մոր, որի միակ որդին գնացել է պատերազմ, հինգ տարի է չի երևում:

Մայրը հանգիստ չունի այն օրից, երբ իր Նիկոլին տարան, այդ խեղճ ու կրակ առաղծագործին, որ մինչև վերջին օրը ուրազը ձեռքին, ոտի վրա գործ էր անում՝ կարկատելով պստիկ խանութներ, նեղլիկ դռներ, արոտ, սեղան...

Նրա կերպարանքը դեռ երևակայության մեջ տպված է. նիհար, նրբակազմ մի տղա, բախձալի, մտերիմ ժպիտն աչքերի մեջ: Նվ անխո՛ս: Միայն կծպտար: Բան ասելիս է՛լ մեղմ, անլսելի:

Նրանից ոչ մի գանգատավոր չի եղել քաղաքում: Այդ գավառական քաղաքի չքավոր ծայրամասերը շատ լավ էին ճանաչում քաղի Նիկոլին: Տուն չի

էղել, որին մի բանով օգնած չլինէր. դուռ էր կոտորած լինում, պատուհանի փեղկ, օրորոցի ոտ՝ եթէ չհավոր տեղ էր՝ նիկոլը մի արանք կգտներ, կգար ձրի կշիներ:

— Նիկոլ, արի՛, հացը գցեցի:

Վեր կկենար ու ներսը մօր հետ կնստեր համեստ ընթրիքի:

Մայրը կխոսեր, կպատմեր, կբացատրեր՝ նիկոլն ականջ կդնէր:

Ձեր խոսի: Միայն մեղմ կծպտար:

Ահա այդ նիկոլին էր, որ տարան պատերազմ, ու կորավ:

Մնաց մայրն ու պստիկ տնակը — դատարկ լուցկու մի տուփ՝ մի դուռ, մի սպտուհան, երկաթուղու կայարանի մոտ:

Մայրը չէր իմանում թե ում դիմի, ումից տեղեկություն ստանա իր որդուց: Հարցրել էր ֆահանային, ծանոթ խանութպանների, կայարանում մեքենավարներին, դպրոցի ուսուցչին: Ասել, բացատրել էին անորոշ բաներ — միտքը չի մնացել: Ձի հասկացել: Եվ հիմա ի՞նչ պիտի անի, այդ էլ չգիտէ: Իհարկե ամենհին խոսեցնում է, որ մի նշան, մի հնար երևա:

— Հիմի, տիկին,— ասաց մի գրագիր,— դրա պոռվիլան էս է: Դու պիտի գտնես տղայիդ շաստը, թե որ դիվիզիան, որ պոլկն է եղել: Մի գայավիլենի կտաս վոյենաչալներիին...

Շատ բարդ է...

Եվ մայրը տխուր նայում է գետնին և գլուխը ցնցում:

Մի միլիցիոներ էլ այսպես բացատրեց.

— Էսպես է, մե՛րս: Էդ զորամասը Ղարսից ֆաշվել եկել է Լենինական, ու Էնտեղից կամ Ղարաֆիլիսա է անցել կամ Նրևան: Քո տղեդ էլ հետները եկած կլինի:

— Հա՛, եկա՞ծ կլինի:

Ու մայրը հրահրվում է մի գաղտնի հույսով:

— Հա, թե որ եկած լինի, էղտեղե՛րք եկած կլինի:

Հարևան կանայք էլ վրա են բերում.

— Ուր է, ուր չէ՛ վե՛րջը-վե՛րջը կերևա: Նրե՛ր նամփա չկա:

Ու գաղտնի իրար են նայում աչքի տակով:

Բայց անցնում են օրեր, իրար վրա դարսվում, դառնում ամիսներ, ամիսները դառնում տարի...

Միշտ միեկնույն բանը — ոչինչ չի փոխվում այն բանից, որ նիկոլը չկա:

Ու հարևան կանայք դադարում են նրա մասին խոսելուց:

Նա էլ չի խոսում:

Հասկանալի բանե՛ր կան, որ եթէ խոսվեն, դառնում են անհասկանալի:

Ու տեսնելով խեղճ կնոջ իրարանցումը, կայարան գնալ-գալը, հարց ու փորձը, հարևանուհիներից մինը մի օր նկատեց.

— Մե՛րս, էղպես զնալով զնալով մի բան դուրս կգա՞ որ:

— Հա՛... Համա ո՞վ գիտե...

Յույց է տալիս, որ հույսը կորցրել է, բայց ի՞նչ չի կտրում, ընդհակառակը շոյում, մեծացնում է այդ հույսը:

Ու երբ կայարանից կամ ուրիշ փողոցներից վերադառնում է տուն՝ կրակ է անում, կերակուր դնում վրան, նստում կողին, գուլպա գործում և սպասում նիկոլին:

Այդպես լավ է: Ա՛յ, ամեն ինչ պատրաստ է: Ուրիշ էլ ի՞նչ է մնում, որ ի՞նչ տղան գա տուն:

Իհարկե ոչինչ:

Գնացքները գիշեր-ցերեկ դորդալով գալիս անցնում են փոքրիկ տնակի առջևով: Ամեն ազգի, սեռի ճամփորդներ վժժում են վագոնների պատուհանների մոտ:

Մայրը նստում է դռանը, պաղ ֆարին ու մտիկ է տալիս գնացքներին՝ աչքերը լի մշուշով ու թախիծով:

Վագոններից մամրդիկ են դուրս գալիս:

— Հը՞, էն մեկը, նիկոլը չէ՞...

Սիրտը թրթռում է, գուլպան վայր է դնում ու շտապում կայարան:

Համփորդների աղմկահույզ ամբոխը մի կարճ ժամանակ իրար է անցնում, գոռում, վազվզում ու նորից շոգեմեֆենան սուլում է, նորից կայարանը դատարկվում...

Մայրը հառաչում է, մի փիշ էլ կանգնում, նայում գնացքի հետևից, ապա դառնում տուն: Նա չի հուսահատվում: Համփին ֆաղցրացնում է երևակայությունը — և դա արդեն սովորություն է դառել — երազում է, որ ի՞նչ որդին ֆաղափի ուրիշ ճամփով է եկել տուն:

Հեռվից նայում է՝ արդյո՞ք դռան մոտ մեկը չէ՞ կանգնել՝ իրեն սպասում:

— Ներս մտած լինե՛ր...

Բաց է անում դուռը.

— Նիկո՛լ...

Ոչ ոք: Սենյակը դատարկ է, ինչպես միշտ:

Դե նա գիտե՞ այդ: Բայց այդ ամենը նրա ամենօրյա զբաղմունքն է, գործն է, որով լցնում է նա ի՞նչ գոյությունը:

Մայիսի վերջերին էր: Դաշտերը ժպտում էին իրենց կանաչ աչքերով:

Ինչ-որ ձայներ հեռվից կանչում էին ո՛ւմ-որ, չես իմանում ինչո՞ւ:

Մի կարմիրքանակային էշելոն էր եկել կայարան և հանգստանո՞ւմ, թե՞ հերթի էր սպասում, որ ճամփան շարունակի դեպի լազերը:

Նիկոլի մայրը՝ հնազանդ ի՞նչ սովորության՝ ֆայլերն ուղղեց դեպի կայարան, դեպի անսովոր աղմուկը:

Էշելոնն ի՞նչ ձիերով, խոտերով, երիտասարդ ձայներով կայարանից փիշ

հետո տարածության մեջ ժամանակավոր կյանք էր սկսել: Հարյուրավոր շիկահեր ու սյավ գլուխներ էին վժվժում վագոնների շուրջը: Մատաղահաս կարմիրբանակայինները ծիծաղում, իրար բոթում, իրար գլխի բամփում, հրդեհում էին: Ոմանք գործ էին անում:

Ահա մի սեաշյա կարմիրբանակային ֆրոնեֆը բոխ այտերից կաթեցնելով, դույլը ձեռքին գնում էր չոմուղից շուր տանելու:

Նիկոլի մայրը կանգնեցրեց նրան.

— Տղա՛ չան, կեցի ֆեզի բանըմ հարցնեմ:

Կարմիր զինվորը կանգ առավ, բայց անհամբեր ու շտապով հարցրեց.

— Ի՞նչ կա:

— Օտա՛ցդ մեռնիմ, ախր մեր Նիկոլը... Նիկոլն էստեղ չէ՞:

— Նիկո՛լը, ազգն ի՞նչ է:

Կինը լարվեց.

— Ա՛զգը: Ազգը հաշատուրյանց է:

Կարմիր զինվորը մտածեց մի ֆիչ.

— Խաշատուրյա՞նց: Ո՞ր վաշտն է:

— Չգիտեմ:

— Խաշատուրյա՞նց:

Ու դարձավ դեմից եկող մի ուրիշ կարմիր զինվորի.

— Սեթո՛: Խաշատուրյանց ո՞վ կա զեղում:

Ուրիշները վրա եկան.

— Ո՞ւմ է հարցնում: Խաշատուրյա՞նց: Նիկո՛լ:

Կարմիրբանակայինները եկան շրջապատեցին: Ու մտածում են:

— Ո՞վ պիտի լինի:

Սեթոն հարցրեց.

— Վաշտը չգիտե՞ս:

— Ի՞նչ գիտեամ, ո՛չ նա գիտեմ, ո՛չ նամփա: Անունը Նիկոլ է, Խաշատուրյանց, կոնսիստորի քղթի մեջ Ղարիբյանց — Խաշատուրյանց է:

— Տղե՛րֆ, — դարձավ Սեթոն դեպի վագոնները, — Նիկոլ Խաշատուրյանց ո՞ր վաշտում կլինի:

Մի լուրջ, գունատ դեմք դուրս նայեց վագոնից.

— Խաշատուրյանց ես եմ, ո՞վ է հարցնողը:

Կինն աչքի սևեռեց այն կողմը և վախեցած նայեց.

— Ձե՛, այն չէ, — խոսեց ինքն իրեն կոտրված: Առաջուց գիտեր թեև, բայց էլի հույս ուներ: Ո՞վ գիտե, գուցե...

— Գնդի մեջ ուրիշ Խաշատուրյանց չկա, — ասաց Սեթոն սիրտը կոտրած մարդ: — Էդպես է, չէ՞, տղե՛րֆ:

Կարմիրբանակայինները գլուխները կասկածով թե բացասաբար շարժեցին.

— Չէ՛, չկա:

Ու լռեցին:

Գունատ կարմիրբանակայինը վայր իջավ վագոնից ու մոտեցավ կնոջը.

— Ե՛րբ է ծառայության մտել:

— Հինգ տարի կա:

— Հինգ տարի՛... էդ ասել է՝ հին բանակումն է եղել: Ո՞ւր է գնացել:

— Ղարսա կողմեր:

Կարմիրբանակայինները հագիվ զսպելով իրենց ծիծաղը՝ ժպտացին:

— Է, ի՞նչ էՆեմ, հինգ տարի է կսպասեմ, կսպասեմ թե կերևա հա կերե-
վա, հե՛շ չի երևա:

— Թիֆլիս, Բաֆու, Երևան հարցրե՛լ ես,— ասաց գունատ կարմիր-
բանակայինը:

— Է՛հ:

— Ու հինգ տարի է սպասում ես թե որդիդ գա տո՞ւն...

Մայրը շրթունքները ծոմոնց ու սկսեց հեկեկկալ:

Կարմիրբանակայինները ժպտալով մտիկ տվին և չէին իմանում ի՞նչ
անեն:

Մի ուրիշ կարմիրբանակային մոտեցավ ու կլոր երեսն ընկերների ուսերի
առանձնով կաս-կարմիր գնդի պես ներս խոթելով՝ խզեց լուրջությունը:

— Հա՛, ի՞նչ կա:

Քացատրեցին:

— Իի՛ի... Տղեզ մեռած կրլի, մե՛րս, զուր մի՛ սպասիր: Տղեզ էլ վերջա-
ցավ, էն բանակն էլ, էն հին բանակ էր... Հիմի նոր բանակ է:

— Կարո՞ւ,— աչքով արին մյուսները:

— Զա՛նրմ, բող լա, սիրտը իջնի: Հապա ի՞նչ: Մեռա՛վ՝ մեռավ: Սաղ
ըլիմ ե՛ս:

Սերոն հռնոաց ու բռունցքով խփեց Կարոյի մեջքին.

— Հա՛յ սատկիս դու:

— Խա՛շ: Սաղ ըլինք ես, դու, մե՛նք:

Կարմիրբանակայինները բարձր ծիծաղեցին:

Իսկ կինը լաց էր լինում:

Մի ծանր փառ, որ ահա հինգ տարի է նստած էր նրա սրտի վրա՝ շուտ
եկավ հիմա: Եվ եթե նա բաց արեց իր որդու գերեզմանը, բայց մյուս կող-
մից էլ «նա» ընկավ նրա սրտից, հեռացավ: Աշխարհքը դառավ մի դատարկ
բան, չհացավ ինձն էլ ու թեթևացավ.

— Էլ ի՞նչս մնաց...

— Ի՞նչը, մնաց աշխարհքը:

Կարմիրբանակայինները բարձր ծիծաղեցին:

Գունատ կարմիրբանակայինը, որ կարեկցությամբ նայում էր կնոջը՝ մեղ-

մեց մի փոքր.

— Մի՛ նեղանա, մայրիկ, հաճախ է անում: Քո որդին գնաց, մենք էլ ին որդիքն ենք:

— Էդ էլ դուստ է,— ծիծաղեց Կարոն,— մեկը չլի, հազարը ըլի: Ա՛յ տես,— ու Կարոն գդակը հանելով բամփեց բոլորի գլխին,— սրանց գլուխը քաղեմ, սրանք բոլորն էլ ին որդիքն են:

Կիներ աշխեր սրբեց ու հառաչեց.

— Հըլպը՛ք օր... սաղ ըլիք դուք:

— Հեշ դարդ մի՛ անի, մե՛րս,— կատակեց Կարոն,— մի բան որ պատահի՝ այ էսպես հուպ կտանք:— Եվ հուպ տվեց Սեթոյի վիզը:

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, տո՛, կամա՛ց,— ծվաց Սեթոն ու վիզն ազատելով՝ ընկավ փախչող Կարոյի հետևից:

Կարմիրբանակայիները ծիծաղելով նայեցին նրանց կողմը: Սեթոն հասավ ու բռնեց Կարոյին: Սա շուտ եկավ ու սկսեց պաշտպանվել: Սկսվեց կոխը: Բոլորը շրջապատեցին նրանց և կնոջից հեռացան:

Սա նայեց նրանց և մի անասելի հաճույք զգաց, մոր հաճույքը խայտացող երեխաների առջև: Եվ մի անգամ էլ գորովանալով դիտեց նրանց ու հառաչեց:

Ապա վերադարձավ տուն: Մտածնալով տանը, բաց շաբեց դուռը, ներս չմտավ:

Այնտեղ այլևս ոչ ոք չկար: Նիկոլն այնտեղ չէր այլևս:

Մուրն ընկնում էր: Ձայները լռեցին: Միայն դեռ լսվում էր կարմիրբանակայիների անհոգ, երիտասարդ աղմուկն ու երգը:

Նրբ կենտրոնից առաջին ներկայացուցիչներն եկան գյուղ, այնտեղ սահավաթիվ բուլշեիկների հետ կազմելու գյուղի հեղկոմը՝ նրանց դիմավորող երիտասարդների մեջ՝ ամենից առաջ կանգնած էր նա՝ ծերուկ Մերկեն:

Մերկեն չհավոր, անզավակ գյուղացի էր, ապրում էր իր պառավի հետ: Քիհար, ճի՛ղ մարդ էր, փորը մեջքին կապած, բայց նիզակի պես պինդ, նկուն: Մի բանում միայն աչքի էր ընկնում շատ — արտակարգ ուրախ էր ու ծիռ:

Ինչի՞ գնաց դիմավորելու, արդյոք ի՞նչ էր սպասում նա բուլշեիկներից — ինքն էլ չգիտեր:

եւ մտնուի ել չէր անցնում պատկերացնելու, թե ի՞նչ պիտի լինէր այն նոր կյանքը, որ բերում էին նրան:

Քե՛հ ֆաղափից եկածները և թե՛ դիմավորող գյուղացիները ուշ չդարձրին Մերկեի վրա: Դե, գլուխը խառն ժամանակ՝ ո՛վ պիտի զբաղվեր մի ծերուկով, որին երիտասարդները տարօրինակ մառդ էին համարում, իսկ ծերերն ասում էին.

— Յնգամ ա:

Ու քանի տեղ չդրին նրան, ոչ էլ նրա արքնացած հետաքրքրությամբ, որով նա առաջին օրերը աչիներ լայն բացած գնում էր հեղկոմի շենքի կողմը և կոմիկ ժպիտով դիտում, թե ինչ են անում, կամ երբ գնում նստում էր առաջին ժողովներում ու միախնայում ու ականջները սրած ունկնդրում խոսողներին:

Մերկեն շատ էր գնացել ֆաղափ իր հավերից մի երկուսին ծախելու, բանման առնելու տան կարիքների համար: Հազար անգամ անցել էր ֆաղափ շենքերի մոտով, ակումբի, դպրոցների, ցիւրկի, քատրոնի պատուհանների տակից, տեսել էր բուլվարում լրագիր կարդացողների, նայել էր աֆիշաներին, տեսել հազար ու մի ֆեֆ, զվարնություն, տեսողել էր մագազինների վիտրիններին դրած տարօրինակ իրերը: Բայց այդքան ժամանակ — իր ամբողջ կյանքը — մտնելով ֆաղափ, երբե՛հ, բայց երբե՛հ — մի օր, մի ժամ նրա մտնով չի անցել, թե դրանից մի փոքրիկ մաս, քատրոնի, կինոյի մի տեսարան, լրագրից մի լուր, ակումբից մի որևէ զվարնալի բան և վերջապես դրացից մի տառ, իրեն կարող է հասնել:

Զարմանալի բան: Մի րոպե չի հարցրել, թե ի՞նչ են դրանք, մտնով անգամ չի անցել, որ դրանցից ինքն էլ կարող է բաժին ունենալ:

Կատարյալ անգիտություն:

Ո՛չ իրենց գյուղում դպրոց է եղել, ո՛չ էլ ուսումնական մարդ է նայել այն կողմը: Գյուղ էր իր համար — ոնց որ դրած էր վայրի դաշտում՝ այնպես էլ մնացել վայրի, կորած, իր բախտին: Մարդիկ ծնվում, ապրում, մեռնում — ահա երեք դեպք, որով բազմազանվում էր այդ գյուղի կյանքը:

Մերկեն շատ էր սիրում հեփաթ ասողներին: Օղալի, գոմի շերմեռանդ այցելու՝ սիրում էր լսել օխտը գլխանի դեերի, չոչի պառավների, մութ ու լույս աշխարհների հեփաթները: Բայց և սիրում էր հարցնել գիտակ ծերունիներին, թե ինչ է աշխարհը, լուսինը, աստղերը: Արդյո՞ք կանաչը որ բնուում է՝ երկրի ֆաշը պակասո՞ւմ է, թե՞ ավելանում...

Բայց այդ գոծերից ու օղաներից դուրս՝ ինքն էր ու իր կյանքը՝ մենակ, առնուրախ, մոխրագույն, չփափուր:

Եւ Մերկեն չէր մտածում թե արդյո՞ք կա՞ մի այլ կյանք, կլինի՞ր իր համար նոր կյանք, կտեսնի՞ր որևէ նոր բան, թե այնպես էլ կմեռնի, ինչպես իր պապերը, ապուպապերը, ինչպես իր շրջապատի գյուղացիք:

Անա թե ինչո՞ւ, երբ նա լսեց, որ Բաղափից մարդիկ պիտի գան հեղկում
հազմելու՝ դուրս բռավ տանից դիմավորելու:

Նրան եկողներից ոչ ոք չնկատեց, բայց նա նկատեց բոլորին և սկսեց
անվրեպ հետևել, թե ինչ են անելու նոր մարդիկ:

Նոր մարդիկ չհավոր գյուղացի երիտասարդներին առաջ ֆաշեցին և սկսե-
ցին նոր կյանքի հիմք դնել:

Մերկեն հետևեց, հետևեց և հանկարծ զարթնեց: Քունդ կապով Սովետա-
կան իշխանության: Հասարակական որևէ ժողով չիներ՝ առաջին ժողովականը
նա էր: Ներկայացում դրվե՝ դեռ մի ժամ առաջ Մերկեն կտնկվե՝ օդայի
դռանը: Ընտրական պայքարներին Մերկեն մինչև բուլք խրված՝ լողում էր
միջին:

Եվ ուրախ էր, ծիծաղում էր: ~~Մարդ կմեռներ գյուղում, կպատահեր, որ~~
լուր կբերեին Մերկեին.

— Մերկե, ախր Մոսուլը մեռավ է՝, խեղճը:

— Ի՞նչ անեմ. սաղ բլեմ ես, դու, խախր: Մեռավ՝ կթաղեն:

Բայց ամենից շատ սիրում էր, որ գյուղում մի նոր բան էին սկսում: Ինչ
կուզի՝ լինի. թեկուզ ծառատունկի օր: Կգնար իր բահով պիոներների հետ կփո-
րե՝, անկիները կտնկեր, կերգեր, անեկդոտներ կպատմեր: Պիոներները կծֆ-
ծաղեին: Պատահում էր նրանցից ոմանք էլ ձեռ կառնեին Մերկեին: Ձեր
նեղանա:

— է, ի՞նչ անեմ. շահել են, վնաս չունի: Ի՞նչս պակասեց:

Խրեթ-ընթերցարանի անխուսափելի հաճախորդն էր: Նրբ կարդում էին՝
խորին ուշադրությամբ կապույտ, պստպստան աչքերը կտնկեր ընթերցողի
աչքերին և այնպես կենդանի, գմայլանով կլսեր չինական, ինդոնեզական, ավստ-
րալիական բանվորների գործադուլների, Բաղափացիական կոիվների մասին,
այնպես վառ տպավորությամբ կհամակվեր այդ ամենով՝ կարծես այդ բոլորը
կառարվում էր իրենց գյուղում:

— Ի՞նչ ա ասում... Զան-Ցո-Լինը՝... Վա՛յ, շուն-շա՛ն որդի: Հեռո՞...

Հեռո ուրիշ մի լուր կգար կինոյի արագությամբ բաց կաններ մի ուրիշ
պատկեր. — անգլիական ածխահատների գործադուլը: Միևնույն է, դա էլ հե-
ռաբրի է, կենսալից, զարմանալի: Եվ Մերկեն.

— Կհաղթեն, չէ՞, — հարցնում էր սրտատրոփ խրեթվար Մադոյանին,
որը քարվոք էր համարում հանգստացնել նրան:

— Հա՛, իհարկե:

Մերկեի դրդմամբ շատ բան էր կարդացվում խրեթիւում. նրա պատճառով

¹ Խոսքը վերաբերում է Զան-Ցո-Լինին (1876—1928) — չինական միլիտարիստ, որը
սերտորեն կապված էր ճապոնական իմպերիալիստների հետ. 1904—1905 թթ. ռուս-ճապոնա-
կան պատերազմի ժամանակ գլխավորում էր բանդիտական գործողությունները ռուսների դեմ:

գյուղացիք հաճախ ստիպված էին իրենց գյուղի շարճացանի, տրակտորի և այլ խնդիրներին դուրս գալ ու լսել նաև աշխարհիս երեսին պատահած շատ դեպքերի մասին:

Մերկեն գյուղի անհանգիստ տարրն էր:

Տեսնես ի՞նչ էր երևակայում աշխարհի մասին, ինչպե՞ս էր աշխարհը և հիմա ինչ էր զգում, որ այդքան ազահուրյամբ վրա էր բնկել իմանալու, անվերջ տեսնելու, հասկանալու: Կարծես ուղղակի գանձ էր բացվել նրա առաջ, և նա շլացած, ազան նայում էր ու փանդում, փանդում:

Նա հարց էր տալիս լուսնի խավարման, երկրազնդի շարժումների, գարնան, ձմեռվա, բույսերի, ուրիշ երկրների մարդկանց մասին: Եվ խրհիթվա՛ր Մադոյանն ինքն էլ վարակվեց այդ ծարավի մարդու խուզարկու մտքով, սկսեց հաճույք զգալ բացատրելում, խոսելում:

Գյուղացիք, որ առաջ հորանջում էին, երբեմն էլ տրտնջում՝ հիմա իրենք էլ մի առանձին նաշակ առան գիտելիքներից:

Մի օր էլ լիկկայան գնաց տեսնելու, թե ո՞նց են պարապում:

— Հր՞, Մերկե, կուզե՞ս գրագետ դառնաս, — հարցրեց Մադոյանը կառավար:

— Հե՞շտ ա, կրի՞:

— Դժվար չի: Ուզո՞ւմ ես նստի տե՛ս: — Նստեց, դիտեց՝ ինչպես են հասկանալիորեն գիրկապ անում: Հարցրեց ո՞նց են կարդում, իմացավ, որ բավական շատ տառեր պիտի նանաչի, որ կարդա:

— Լավ, ասաց, — մի էնպես փաստ ձե չկա՞, երկու-երեք տառով կարդանք:

Ձէ, չկար դժբախտաբար «փյտսա» ձեք: Հեռ կացավ մեծ ափսոսանքով: Անձնական կյանք չունե՛ր Մերկեն:

Տունը, իր պառավը, իր արտը, որ կիստարով ցանում էր մի լծկանատերի հետ — նրան չէր գրավում:

Նա դրսի մարդ էր: Գեղամիջի, հասարակության: Այրվում էր ցանկությանը՝ գործ անել, օգնել — բայց ոչ ուսում ունե՛ր, ոչ հասակ... Նա էլ ուժ էր տալիս ուրիշներին խրախուսելու, առաջ մղելու: Դա էր նրա գործը: Եվ քիչ բան չէր: Քանիսներին՝ նա համոզեց բերեց լիկկայան, գրագետ դարձնել տվեց, համոզեց ժողովներին հանախել, լսել, իմանալ, սովորել:

— Թող բան սովորեն, մեզ պես մուք չմնան:

Իսկ երբ մի հրահանգիչ, մի ուսուցիչ, մի կոմերիտ նառ էր ասում, երկար բարակ ունկնդիտներին ման ածում և չէր գտնում բացատրության խոսք, բանաձեք, — տեսե՛ք՝ մի վնասի մասին՝ Մերկեն թրի պես կտրում էր:

— Մինչև սելը չշրջի՝ նամփեն չի դրսավի:

Կամ երբ մեկը զեղծում էր արել և գյուղացիք խոսք էին անում կռուպե՛րաժիվը փակել՝ Մերկեն բռնաձեռնում էր:

— Մի լվի համար կարպետը չեն վառի:

Ժողովը կենդանանում էր, և վճիռը կայացվում:

Երբեմն էլ ձանձրալի էր նա — իր անվերջ հարցասիրությամբ, իր միա-
միտ ցանկությամբ ամեն բան իմանալ: Այնպես որ Մադոյանը շատ անգամ էլ
կարճ էր կապում, անգամ զղայնանում:

Եվ շատ հչերն էին մտնում նրա հոգին — տղետ, դարերով շորացրած
հոգին, որ անապատի պես ծարավի էր մտավոր ցողի: Խավար գրի մեջ փակ-
ված այդ կենդանի միտքն այսօր տեսել էր պատուվածքը մի նոր առավոտի և
մղվում էր դուրս, դուրս, արևերես:

Եվ նրան կոպտաբար երբեմն կշտամբում էին.

— Է՛, դե զահլա՛ տարար:

Լուում էր: Եվ ժպտում: Ոչինչ, կասեն՝ կանցնի:

Մի անգամ նստած էր ֆարին և մտիկ էր տալիս մարգագետնի վրա մար-
զանքներ անող պիոներներին: Մոտ եկան մի ֆանի գյուղացիներ, նստեցին:

Մերկեն թախծալի ձայնով հանկարծ հառաչեց.

— Լա՛վ բաներ կան, է՛, լա՛վ բաներ:

Փյուղացիք նայեցին նրան մի փչ հեզեցությամբ:

— Դու էլ ի՞նչ ես գլուխդ կորցրել, տնաչեն, — հանդիմանեց մի երիտա-
սարդ գյուղացի, — էդ լավ բաները հո նոր չեն: Վարժապետին հարցրու. ասում
ա՛՝ Ամերիկա մի ամսում ֆաղաֆ են շինում, միջին ապրում, հետո ֆանդում
տանում ուրիշ տեղ: էդ լավ բաները վաղուց են եղել:

Մերկեն գլուխը տխուր օրորեց.

— Ի՞նչ ես ասում... էդել են... շատ է՛լ: Բայց պշի՛, մեզնից ո՛վ էր
տեսել խրճիթ, գիր, ուսում, բատրոն, շարֆացան, տրակտոր... էս ռադիոն, էս
հրաշքները: Մեզնից ո՛ւմ են ցույց տվել, ե՛րբ են մարդատեղ դրել:

Ու հառաչում է՝ աչիերը տխուր հեռուն գցելով.

— Գնում ես խալխի մեջ՝ բան են ասում, բան են անում: Աշխարհք չրադ-
զանի պես Վառել են ու է՛է՛, միջին հագար հրաշքներ են շանց տալիս: Էրա-
զում շտեսածեն՝ րս տեսանք:

Մերկեի աչիերը վառվում են երագով լի:

Հետո նորից կրակվելով՝ գլուխը թափ տվեց.

— Է՛է՛, ափսո՛ս... լա՛վ բաներ արին. շա՛տ լավ բաներ արին, մենակ
մի բանում սխալվեցին:

— Սխալվեցի՞ն, — հետաքրքիր մտիկ տվին կոմերիտները...

— Բա՛, մի բանում սխալվեցին, որ ուշ արին:

— Ի՞նչն ա ուշ, ի՞նչ ես ասում:

— Բա ի՛նչ ա ուշ չի...

Ու էլ չի նայում խոսակիցներին, որ տեսնի թե ինչպես են ժպտում իր այդ

խոսքերի վրա: Առարկում են, բայց հուզված է, չի լսում: Այդ միտքը մեխի պես ցցված է գլխի մեջ:

Ու տխուր մահոտ աչքերը հեռուները զցած՝ կրկնեց.

— Շա՛տ ուշացան, շա՛տ ուշացան, շա՛տ, է՛... Շո՛ւտ պտի սկսեմ:

Մի աշնան երեկո Մերկեն մեռավ: Մեռավ ամենահասարակ կերպով: Միայն մի զարմանալի բան պատահեց. նրան բաղելու եկան պիոներներն ու կոմերիտները: Քաղեցին ֆաղաֆացիական կարգով:

Քավական էլ ծիծաղեցին՝ կրկնելով իր խոսքերը.

— Մեռավ՝ մեռավ, ես սաղ ըլեմ, դուք սաղ ըլեմ:

Հետո հիշեցին նրա խոսքը՝ «Ուշացան, շա՛տ ուշացան»: Միծաղեցին բավական:

Այո՛, Մերկեն չէր նկատել, որ աշխարհը լցվում է նոր կյանքերով, որոնց համար իսկի՛ էլ ուշ չէր, ու դեռ շատ ծրվեր կան, որոնց համար դեռ շատ վաղ է...

Ամառը՝ լիախեցուն մի գեթ՝ ստիճեններն ուղքած հոսում է, ծավալվում տիրականորեն: Հողը պտղաբերում է, ու կառաղել է, խանդում է, խելագարվում: Օդի մեջ հասունանում է արևի կենարար հյութը — մի բուրալից չերմուքյուն, որ շնչառության հետ ըմպվում է, երակներն ուղեցնում, տանջում կյանքի ուրախությամբ:

Մանր հևում է բերանաբաց ձորը: Մինչ հեռվում քևատարած արծիվների պես ճախրում են լեռները: Շոգ է: Եվ անտառը աչքը կպցնում է ծուլորեն:

Անտառի կանաչ դռների մոտ մի ճերմակ տուն — բանվորների հանգստի տունը — ինճն իսկ հանգստանում է պարտեզով զրկված:

Խոհանոցից հանգիստ շխնոցներ են գալիս միայն դափնետերևի բուրմունքի և մսի ճենճահոտի հետ: Եվ ուրիշ ոչինչ — ամենքը ֆաշվել են ուր-որ: Տարօրինակ սավերներ են անտառում: Հագեցած մթություններ:

Ահա մի բացառ՝ արևի ոսկի լիճը մեջը: Էուր է այնտեղ ևս: Մեղուններն են միայն — պստիկ աերոպլաններ — որ բզգալով ծառերի արանում՝ օդից հեռախուզում են ծաղիկները:

Այդտեղ, հենց այդ ֆեռույ ծաղիկների ու խոտերի մեջ են հաճախ գալիս

վեր թափվում բանվորները մետաղի թագավորությունից դուրս եկած կոպիտ, ծուռ ու մուռ էակներ և սկսում են ծխել ու ցածր խոսել: Բրոնզի թափվածներին պես հանգիստ ու մոայլ են նրանք: Թողել են աշխատանքի ուղղմանակա-
կառն առ ժամ, եկել կրակի երկրորդ գիծը:

Կհանգստանան ու էլի՝ — հարձակում:

Նրանց հետ Սարգիսն էլ է եկել: Սկիւ է փառաբանից — այսինքն՝ տպարանից, որովհետև նրա փառաբան տպարանն է, այնտեղ է անցել իր ողջ կյանքը: Եվ հիմա եկել է ամառանոց հանգստանալու:

Անտովոր նորություն:

Վարպետ գրաշար է: Լավ է «հշում ծիռն պես»:

Մանր էր շարժվում միայն նրա բնականիքի գործերը:

Հայր, մայր, փուլ, եղբայրներ, սրանց երեխաներից բավականին, — ինքը մեջը 55 տարեկան՝ ամուսին: Գեղեցիկ տղամարդ էր: Հիմի ներկը տված պատկեր է, տեղ-տեղ նախշուն, տեղ-տեղ խունացած: Ասենք գեղեցկության հետ հաշիվը վաղուց է փակել, այսինքն՝ հաշիվ չի ունեցել: Հա սրան պահի, նրան հագցրու, մեկին թաղի, մյուսին պսակի: Նորոգելով հորը, կարկատելով մորը — խաբխո՛ւ շինություններ — մինչև փուլերին ամուսնացրեց, ճամփեց — մտիկ տվեց, որ աշխարհը ուրիշ բան դառավ: Հետո էլ պարտիական կազմակերպությունը, բանտ, բան: Հեղափոխությունն էլ եկավ քեից փառեց գցեց կատաղի շուրջպարի մեջ: Եվ ահա աշխարհացեց որ՝ տարիները չկան: Մերացավ, այնպես, ոտի վրա, ի միջի այլոց:

Հիմի լավ է:

— Հր՛, Սարգիս, «շարում» ե՞ս, — կատակում են երիտասարդ ընկեր-
ները:

— «Փանդում եմ» դեռ, — ասում է Սարգիսն ու աշխով անում, «հին կարգերի» կողմն իբր թե...

Ու այս «շարում ես, փանդում ես»-ը կատակի խոսք էր դառել նաև հանգրստյան տան բանվորների համար:

Հիմի Սարգիսը բնության հյուրն է:

Ահա նստել է անտառի բացատում, մեջքը հաստարմատ ծառին, շուրջն է դիտում: Բնությունն աշխատում է զարմանալի հոգածու հաշվով: Տո՛ւնդ չհանդիմ, ա՛յ քեզ տնտես: Ի՛նչ էլ հարուստ է անխժածը: Բաց է արել պահեստները, լցնում է հազար ու մի բարիքով: Մառանները տնօրն են. երկրամեջի նկուղներում դրած է մետաղեղենը, բիմիական բաղադրությունները, լույսը, նրա մակերևույթի վրա անում է հացը, պտուղը, նյութվում հագուստը...

Իսկ վե՛րը: Ի՛նչ անսպառ լույս ու շերմություն: Ա՛յ լամպ: Սրա նավթը ե՛րբ կհատնի որ...

Սարգիսը նոր է նայում այս ամենին: Տպարանից առաջին անգամ եկել է բնության տունը: Հիմի նայում է հասկանում է, որ սա իր տունն է: Բայց

լավ չի գգում: Ինչ-որ շշմածի պես է: Ինչպես նոր շոր հագած մարդ, որ ինչ-որ անհարմար է նստում — վեր կենում: Մի քիչ խանդավառված է իրեն այս-տեղ ուղարկողների հանդեպ: Հասկանում է, որ լավ բան է «ընկերներ» ասածը: Զհանդա՛մր, քե՛ֆ արա: Ո՞վ է խանգարում հիմա բարիքներ աշխատել, բարիքներ վայելել: Գիտե՞ս, իհարկե: Բայց մի ծանր հոգևորյուն, փարի պես նրսած է նրա ուսերին:

Իր անցյալը... Ո՞ր կփախչես նրանից...

Եվ ի՞նչ էր իսկապես այդ անցյալը:

Քառասուն տարի — առջև տառերի կասսա, կողքին մի պատուհան՝ կեսը գետնի մեջ: Եվ նա շարում էր ու կողմանց նայում պատուհանից դուրս: Ահա այդ պատուհանն է եղել շարունակ իր և կյանքի միջև: Այնտեղ, դրսի աշխարհից — մայքից միայն մարդկանց ոտներ էին երևում: Քայլում էին այդ ոտները, ֆայլում արագ, դանդաղ: Քայլում ամեն տեսակի ոտներ: Երբեմն էլ հրաշալի կոշիկներ նազելի ոտներով: Ի՞նչ կյանքեր կային այդ գեղեցիկ ոտների մեջ: Եվ այդ բոլորը գալիս, անցնում, գնում էին: Ու էլի գալիս, անցնում, գնում:

Ինչպես որ իր ձեռքին էլ տառեր՝ գալիս, շարվում, գնում էին:

Գրեկում կյանք կար, բնություն, ամառանոց, արև: Բայց ի՞նքը միայն շարում էր: Շարում էր տառեր, և մեքենայաբար, առանց ուշ դարձնելու իմաստի վրա:

Ի՞նչ էին ասում այդ տառեր...

Իսկապե՞ս որ... Ի՞նչ էր իմաստն այն ամենի, որ նա շարում էր ֆառասուն տարի: Միտը չի: Ո՞վ է իմանում: Ինչ-որ պատկերներ, վեպեր, ոտանավորներ: Մի՞նր սիրում էր, մյուսը ձանձրանում և որոնում, և երբեք կարոտում էր, չորբոքը երջանիկ էր: Բնություն, գարուն, սեր. սեր, բնություն, գարուն... Ուզե՞ց ի՞նքն էլ սիրել: Միտը չի: Ժամանակ չկար:

Նա շարում էր, շարում, շարում:

Իր կողով էլ, պատուհանի մոտով, անցնում էր աշխարհիք: Անցնում էր գեղեցիկ աշխարհիք: Եվ ի՞նքը նայում էր կողմանց, այնպես, աչքի տակով:

Ու շարում, շարում...

Եվ ահա հիմա, անտառի բացատում, բնկուզենու տակ ինչ-որ հեռավոր բան է հիշում: Հեռվում, շատ հեռվում հիշողության մեջ մի բան է խլրտում: Կամաց-կամաց հիշում է քե ինչ:

Ի՞նքն աշխատում էր: Պատուհանի մոտ կանգնեց աղջիկների մի խումբ, և որպեսզի լավ տեսնեն ներսը, հետ-հետ գնացին դեպի փողոց: Բոլորն էլ հասարակ՝ ինչպես ծաղիկներ: Զփավոր քաղերից էին: Տպարանում ոչ ոք չկար այդ պահին: Աղջիկները շարաննի հետաքրքրությամբ ներս նայեցին: Սարգիսը կողմանց մտիկ տվեց նրանց: Մեքենական հայացք: Աշխատանքի կլանել էր նրան: Պետք է «մեքենայի տակ գցեիր»: Բոլորն էլ ծամանակ չկար:

Մոմում էր, բարձրածայն հեգում ու շարում էր: Բայց աղչիկները կանգնած էին դեռ: Միծաղում էին:

— Վա՛յ, գիրք են տպում:

Սարգիսը նայեց նրանց և մի վայրկյան աչքը կանգ առավ նրանցից մեկի աչքերին: Սևուրակ, շեղ աչքեր էին, պարսկական նկարների մեջ պատահող, այծյամի աչքեր:

Աղչիկները նայում էին տպարանի առարկաներին ու կատակում:

— Ի՞նչ գեղեցիկ մեքենա է:

— Ինճն է՛լ:

Մինչ Սարգիսը կնայեր՝ աղչիկները ռիչացին ու հեռացան շարանների առուների պես: Միայն «այծեմնիկը» մի անգամ էլ հետ դառավ, առամներով ծիծաղեց ու «ծիկ» անելով փախավ:

Ի՞նչ եղավ այդ աղչիկը: Միտը չի: Ժամանակ չեղավ այդ մասին մտածելու, սկսելու սիրել՝ մի բիշ. իր շարած տառերի տակին կյանք կար — գլխի շրնկավ: Քառասուն տարի այդ կյանքը ներս էր նայում պատուհանից — այն աղչիկ պես: Բայց ինճը կողմանց նայեց ու կորցրեց:

Քոս՝վ կյանքը ծախ պես...

Եվ հիմա աչքերը խոտերի մեջ՝ նայում է: Սիրտը լցված է: Անա տարօրինակ միջատներ մազլցում են ցողունների վրա և հասնելով ծայրին՝ հանկարծ բրբռում են ու նետիկների պես սլանում օդի մեջ: Հազար պստիկ մեղուներ ու հսկա բզեզներ ձգում են իրենց չուրակները: Մրջյունները կրում են, հա կրում: Ի՞նչ հապենայ, ի՞նչ շտապանք՝ ապրել, ապրել: Եվ աշխատո՞ւմ են, թե՞ ապրում: — Երկուսն էլ: Արեւը բափում է նրանց վրա իր նարնջագինին, հարբեցնում մինչև գծուրջուն:

Գինով է Սարգիսը... Երազում է:

Ի՞նչ կլինի, ինչ կասես՝ եթե կարելի լիներ հետ կանչել նրան — այն ծիծաղով լի աղչիկան: Եվ ի՞նչպես ուշ չդարձրեց նրան:

Տեսնես որտե՞ղ է հիմա...

Հագի՛ր հիմա երկաթե տրեխներ, ա՛ն ձեռող երկաթե գավազան, գնա բնկի՛ր աշխարհին աշխարհին, փնտրի՛ր որ գտնես նրան: Լո՛ւր ուղարկիր, բող գա: Այսօրվա պես, այն օրն էլ հետք բերի:

Մի՛ վայրկյանում կորցրեց նրան ասեղի պես:

Տառերի պես շարեց ու ֆանդեց կյանքի ուրիշների համար և կյանքից միայն տառերն ընկան ձեռք:

Եվ կոշտեր մատների վրա...

Սարգիսը հառաչեց:

Արդեն ճաշի զանգը տվել էին: Չէր լսել: Նստած էր նա ծառի տակին, հիսունհինգ տարվա կուզը ուսին և աչքերը չոած, կարծես ուզում էր դուրս պրծնել այդ բեռի տակից:

Անցյալի՝ բեռի:

Եվ ի՞նչպես ապրել է ուզում նա իր երիտասարդ ընկերների նման: Հիմա կարող է, հիմա ո՛ւնի իրավունք:

Ո՛ւշ հասավ «Անիրավը»:

— Սարգի՛ս, Սարգի՛ս, — ձայն տվին նրան, — ճա՛շ է, արի՛:

— Հը՞, ի՞նչ կա, — զարթնեց նա:

— Արի է՛, ճաշ է:

Մի ձայն կատակեց հեռվից.

— Հը՞, «չարում ե՛ս»:

— «Փանդում եմ», — մոմոաց նա ու վեր կացավ:

Արդույր Պարսկաստանից եկել մտել էր Երևանի բամբակագործ գործարանը սև-բանվոր:

Հեռք բերել էր մի երիզավոր արախչի, մի կավագույն չվալե վերճապիկ, լայն քողկավոր կաշվե գոտի և իր առողջակազմ հասակը:

Գործը պարզ էր: Բաց անել մամլող մեխենայի կափարիչը, բամբակի հակը հանել մեխենայի միջից: Իր ընկեր Ահմադն ու Գրիգորը կարում են հակը, իսկ Ռիզան մեկ-մեկ տանում է, բարձում վագոնները:

Ուր ծամ էր գործը — որոշ դադարներով հացի ծամանակ: Արտաժամյան առանձին: Դա մեծ տարբերություն էր Պարսկաստանի տաժանակիր աշխատանքների դիմաց: Ի՞նչ ուր ծամ, ի՞նչ տասնհինգ ծամ: Կյանքի կեսը եղել էր դաժան խանի բարեկեցության համար, մյուս կեսն էլ արտաժամյա դաժան՝ որպեսզի փրկի իր դժվարին գոյությունը մահի ճանկերից, այն էլ վերջն էլի խանի բարեկեցության համար:

Այստեղ գործն ուրիշ տեսակ էր: Նախ նա դաժան չէր, այլ աշխատանք: Ապա և այդ գործը նրան բարեկամ էր և ոչ այնպիսի դաժան թշնամի, որ լլկում է, ծեծում, հյուծում, տանում գերեզման:

Արդույր հետևում էր բամբակի կյանքին: Ահա նա չվալներով բերվում, բափվում է գործարանի բակը: Այնտեղից գործարանի մի ծայրում ծոզ մե-

ենան Բաշում է բամբակը դեպի առաջին մեքենաները, որոնք բամբակը գա-
տում են սերմից: Սերմը գնում է ներքե, իսկ բամբակն ուրիշ բաժին, ու մա-
մրվում է, հակ դառնում՝ պատրաստ՝ վազոնները բարձրելու:

Ռիզան ու մի ուրիշ բանվոր բամբակի հակերը կրում են, հա կրում վա-
զոնները, սրանք էլ տանում են լենինական, Մոսկվա:

Գոռում են մեքենաները չիբերի բաժնում, դորդում: Բանվորները մեքե-
նաների շուրջը պտտվում են, գալիս շարունակ մի բան գրստում, ստուգում:
Նրանք միշտ լարված են, մի ֆիշ գրգռված, փոշոտ:

Սկզբում այնպես թվաց Աբդուլին, որ բանվորներն իրար չեն սիրում:
Նրանք վիճում էին, կոպում իրար հետ, խոռվում, Լեքեմն էլ գոռում իրար
վրա, կոպիտ խոսքեր ասում — բայց զգում էր, որ նրանք էլի ինչ-որ հաշտ
են, սիրում են իրար: Գլխավորը՝ հարազատ են իրար: Կան ծուլեր, գործալիք-
ներ, սիմուլյանտներ — սրանցից մեկին հեռացրին գործից: Դրանց չեն սի-
րում, նախատում են, խրատում, ուղղում:

Սկզբում տարօրինակ բաներ շատ կային: Բանվորները՝ տերության գլուխ —
լսել էր Պարսկաստանում, չէր հավատացել, անգամ ծիծաղել էր վրան —
բայց երբ եկավ՝ տեսավ, որ իսկապես այս Երկրի շահր, խաներն ու բեկերը
բնկել, մնացել են մուշաներ: Եվ նոր եկած ժամանակ խորք ու խեթ էր պա-
հում իրեն: Ի՞նչ գործ ունի սրանց հետ. կաշխատի, մի ֆանի քուման ետ
կցցի, կզնա իր համար տուն՝ Պարսկաստան:

Բայց հետո անեկատելի բնաեկացավ — մնաց: Ոչ ոք իրեն խորք չէր նա-
յում, ինքն էլ մոտեցավ:

— Մի՛ վախի, Աբդուլ.— բակեց մի օր նրա ուսը ձեքի բաժնից Բուսպ
հանող Մարգար. ձեքոտ, զվարք կոմերիտը, — էս ամառ համ ոռնիկդ է ավե-
լանալու, հա՛մ էլ զնալու ես մի երկու շաբաթ ման գաս:

Ու ձեքոտ բոռնցքը ֆսեց Աբդուլի այտին: Սա բռնեց նրա քեթ ու մի հաս
կառակով բամփեց գլխին:

Բայց Աբդուլին դուր եկավ այս հոգառար խոսքը: Եվ որտեղի՞ց Աբդուլին
ամենեք գիտեն ու առանց իր պահանջի ո՞նց են հոգում նրա մասին: Ինչպե՞ս
է, որ հետաքրքիր են, գիտեն վաղօրոք, քե ե՞րբ է զնալու հանգստյան:

Ժողովներում նրանցից շատերին տեսնում էր Աբդուլը, մենակ չէր խո-
սել — բայց տես իրեն ուշադրությունից չեն հեռացնում:

Այսպիսի բաներով նրա սիրտը տափանում էր գործարանի վրա:

Ու մնաց: Պարսկաստան դառնալը հետաձգվեց:

Մի ժողովում էլ նախագահը դիմեց Աբդուլին.

— Հր՛, ի՞նչ կասես, բեկե՛ր Աբդուլ, ինչպե՞ս անենք, գործից ուշացող-
ներ կան, արտադրությունը աժուժում է:

Աբդուլը մի ֆիշ շփոթվեց, բայց պատասխանեց.

— Գործից ուղացողը ո՞ւմ ա վնաս բերում — իրա՛ն: Մենք առաջ խանի ու բեկի գործն ենք արել ու չենք ուղացել, բա հիմի ամոք չէ՞, որ մեր գործից ուղանան:

Բանվորները չէին սպասում այս խոսքը: Նրանք, որ ժպտում էին՝ հիմա ազդվեցին, լրջացան:

— 'Իրուստ ա ասում, Աբդուլը... Ամոք, խայտառակություն ա, պետք ա վերջ տրվի ուղանալուն:

Եվ Աբդուլը, որ դեռ առաջներում զարմանում էր արտադրական հանձնաժողովի րեզյալնաժ խորհրդակցություններից, դրած հարցերից՝ կամաց-կամաց սովորեց, որ — էլ ուրիշ ի՞նչ կերպ պիտի լինի, — գործարանը ուրիշ տեղ չունի, տեղերը իրենք են, իրենք էլ պիտի հոգան նրա մասին:

Սովորեց նաև, որ այստեղ ոչ ոք սեփական գործ չունի, որ մենակ հոգա: Այստեղ բոլորը պիտի հոգան: Դա անչափ հեշտ է — ո՛րտեղից որտեղ... Եվ հետո՝ այստեղ ոչ ոք այնպես անտեր չի գործի մեջ, ինչպես Պարսկաստանում, ուր՝ չոֆեցի՛ր գործի մեջ, ընկա՛ր — վերջդ է, մեռի՛ր: Ահա Պարսկաստանը:

Այստեղ ամբողջ գործարանը՝ բամբակի բաժնից մինչև ձեթի, սապոնի բաժինները, գործարանի բակը ուրիշ մասերով՝ մի բնտանիք է: Աբդուլն իրեն զգում է մի մեծ տան գործի մեջ, ինքն էլ այդ տան անդամը, ուր կաշխատիչ-կապրի, կստանա իր բաժին կյանքը: Միայն թե լավ աշխատի: Եվ Աբդուլն աշխատում է: Ինչպե՞ս չաշխատի: Սա էլ հո խանի կալվածքը չէ, այն կալվածքը, որ հղփացնելով խանին՝ սովամահ էր անում մշակներին: Եվ Աբդուլը նոր հասկացավ, որ ինքն այս երկրում ոչ թե օտար չէ, այլև շատ բնիկներից ավելի հարազատ է:

Բայց սրանում նա համոզվում էր այն օրերին, երբ մասնակցում էր մի ֆաղափական ցույցի, բողոքի, տոնակատարության: Այստեղ Աբդուլը նկատում էր շատ ուրիշ բաներ: Որ այս իրար հետ զգույց անող բանվորները շատ են կոռ լիացած, նրանք կանգնած են դրսի թշնամու դեմ՝ իր լսած Անգլիայի, Ֆրանսիայի շահերի, խաների ու հաբուստների դեմ:

Աբդուլը պարզ տեսնում էր, որ այս իր գործարանը կապված է ֆաղափ մյուս գործարանների հետ, ֆաղափներ՝ մյուս ֆաղափների հետ և բոլորի աշխատանքի արդյունքը մանր գետերի պես հոսում, լցվում է մի մեծ արդյունքի՝ ծովի մեջ և այդ ծովը պրոլետարական պետությունն է:

Այդ ցույցերի ժամանակ Աբդուլն զգում է, որ միլիոնավոր ձեռքեր բռնել են իրեն, բարձրացնում: Աբդուլն էլ չի ընկնի, Աբդուլն էլ մենակ չի:

Եվ արդեն անցնում է մի ֆանի տարի — Աբդուլը դեռ չի վերադառնում հայրենիք: Ու միտք էլ չունի կարծես:

Մի գիշեր Աբդուլը զարթնեց անսովոր ձայներից: Գուլյար բարձրացրեց բարձի վրայից, ականջ դրեց: Օղի մեջ, բարձրում անհանգիստ, զանգատավոր ձայներով կոռում էին կոռունկները:

— Կոյ՛ւ, կոյ՛ւ...

Այսինքն՝ զարուն եկավ:

Այնպե՛ս անուշ էր այդ զանգառավոր ուրախությունը Աբղույի համար, որ նա լցվեց ու մոմնշաց:

— Զա՛ն, ջա՛ն...

Եվ իսկույն չինչ պատկերացրեց իր հայրենի գյուղը. ահա՛ կարծես մտավ իրենց փողոցը, ահա՛ բաց է անում տան դուռը:

Սիրտը մղկտաց: Աբղույը շֆնեց այդ գիշեր:

Այնուհետև ֆանի զարունը լցվեց Նրևանի այգիներում, ֆանի փթթեցին ծառերն ու ծաղիկները՝ Աբղույն սկսեց հաճախ հիշել իր հայրենի տունը, գյուղը:

Հիմի այնտեղ ծաղկում են այգիները, երկնակապույտի մեջ կրակների պես պլպլում են ռսկեշող ծիրանները, բավուտներում ծիծաղում աղբյուրները և տերևների ու վարդերի արանքներում սահում նազելի դեմքեր:

Պե՛նա՝ արդյո՞ք այնտեղ: Բայց իրեն ի՞նչ այդ բոլորից: Այն այգիների և ո՛չ մի վարդը, և ո՛չ մի բուռ անկյունը, և ո՛չ մի ժպիտը իրենը չէ:

Իրենն է միայն հողե երկար պարիսպներից շատ դեռ փշե դաշտի մեջ երկու հողաթումբ, որի տակ ֆնած է իր դեռափոփ Ֆաթման, իր տասներկու տարեկան Քյարամի հետ: Երկուսն էլ սովից բարակեցին, մոմի պես հալվեցին, մինչև՛ որ մահը փշեց նրանց վրա և երկու վտիտ լույսերի պես մարեց: Պա այն դաժան տառին էր, երբ մի կողմից խանը ցորենը հավաքում էր ամբարում, մյուս կողմից՝ սովալլուկ ժողովուրդը կոտորվում էր փողոցներում, պատերի տակ, սողալով տներից դուրս, որ ներսը չմեռնի անօգնական: Եվ Աբղույի ո՛չ մի բարեկամը, ո՛չ մի հարազատը չփրկվեց մահից: Նա միայն փրկվեց՝ փախչելով գյուղից, երբ թաղել էր արդեն իր կնոջն ու որդուն:

Ու ֆանի Աբղույը սովորեց, ընտելացավ գործարանի կյանքին, ֆանի թեթևացավ նրա վիճակը, կարծես դուրս եկավ խստադաժան, տատաակոտ անապատից՝ այնքան ավելի խորացավ նրա սրտում այս վերքը — սովամահ կի՛նն ու որդին:

Պաղարի ծամերին, երբ նստում էր հաց ուտելու՝ սկսում էր մտածել, որ այդ հացի մի երկու՝ պատառը կարող էին փրկել նրանց կյանքը: Ահա՛, հենց որ նրանք մեռան սովից — գտնվեց նրանց փրկությունը: Հիմա, հացն էլ կա, մարդկությունն էլ կա: Եվ երբ հացն էլ կա ու մարդկությունն էլ՝ չկա ոչ Ֆաթման, չկա Քյարամը, եղնիկի խոշոր աշեռով թախծալի Քյարամը:

Աբղույի սիրտը ծակում է՝ մի խորին թախիծ, և նա վեր է թռչում:

Արդեն իսկ գործի էլ ծամ է:

Պա՛նգ, դրա՛նգ, դրդում են մեքենաները, փռվելը շաշում, վեր սողում ալացիկ օձերի նման:

Ներսիս՝ շինների շուրջը պտտվում են Աբղույի ընկերները՝ Գրիգորը, Սիսակը, Արտաշը, Հայրեն։ Նրանք աշխատում են։ Աբղույն էլ։

Բայց ավելի վնասկան ուժով, հուժկու և հաղթական աշխատում է մեկնան.

— Դա՛նգ, դա՛նգ...

Աբղույը մտածում է, մտածում և սկսում է երգել։ Երգում է խզխզացող ձայնով։ Նրա երգը նման է վիհավոր կոունկի, որ կոնկնում է գանգատավոր շեշտերով։ Կարծես այդ երգը պոկվելով Աբղույի սրտից՝ կտրատում է իր բույներ և նրանով թաթախված, արյունոտ թռչում օդի մեջ։

Տխուր է այդ երգը հին դարերի նման։ Դա Պարսկաստանն է — կուտակված վիշտ։

Երգում է Աբղույը և ձայնը խառնում մեհենաներին։

Դա՛նգ, դա՛նգ — զլում է, կատաղում մեհենան, խլացնում Աբղույին։ Կարծես չի ուզում լսել նրան։ Կանոնավոր, հաշված, հուժկու դրդողով սաստում է Աբղույին, ստիպում աշխատել, լարվել, պայքարել, երգել ուրիշ երգ — պայքարի ու հաղթության հավերժական երգը։

Եվ Աբղույը տարվելով այդ դրդողին՝ լուում է ու սկսում է նիզ թափել։ Հետո մոռանում է։

Մի օր ինչ-որ բանի համար գնացել էր վարչության գրասենյակը։ Այնտեղ նրան մի տասը բոլակ պահեցին։

Հանկարծ մի հարայ լսվեց գործարանի բակից։ Սուլիշը ոռնաց ժանգոտ ձայնով։ Ջարագուշակ ազդանշան։

Աբղույը դուրս թռավ գրասենյակից և վազեց գործարանի բակը։

Բամբակի մամուլ-բաժինն այրվում էր։ Աբղույը շանթահարվեց — ի՛ր բաժինը։ Էլ բան չհիշեց, թռավ։

Մուխր դուրս էր վազում դռներից ու պատուհաններից՝ սև ու երկար մուրուր դուրս փախելով այնտեղից։ Իսկ ներսից դաժանաժպիտ նայում էր բոցը։ Նրա շեկ քեների մեջ խլրտում էին բանվորների սիրտեաները, որ փակվել էին բամբակի հակերի ու կույտերի հետև։

Վտանգը մեծ էր և սպառնում էր ոչ միայն գործարանին, այլև անմիջապես այն բանվորներին, որ ներսն էին մնացել, փակվել բամբակների կույտերի մեջ։ Հայտնի չէ մնացել էին հանգցնելո՞ւ, թե արգելվել էին այնտեղ։

Բանվորները կատաղի օղակով բռնեցին շենքի մուտքը։ Նրանք շփոթված ու զայրացած՝ բլունգներով, բահերով հարձակվեցին հրդեհի վրա։ Դա մի կատաղի հարձակում էր թշնամու վրա։

— Ո՞վ է ներսը... ո՞վ է ներսը։

— Գրիգորն է, Ռիզան, Անմա՛ղը...

— Դե պրծե՛ք, շո՛ւա, շո՛ւա, — գոռգոռացին նրանք ու վազեցին ներս։

Թալց բոցերը լիզեցին նրանց, և նրանք ընկրկեցին:

Հանկարծ Արդուլը մի չվալով դեմքը վահանած ներս հցեց իրան: Բան-վորները միաբերան գոռացին, բամբակի ծանր ծուխը իսկույն կլանեց նրան, ու բոցերն սկսեցին համբուրել նրա դեմքը: Նա կորավ հակերի հետև: Հան-կարծ ցավից ծղրտաց, չվալը կայցրեց դեմքին ու թռավ բանվորներից մեկի՝ Գրիգորի վրա, որ բամբակի ծխից խեղդված, իրեն կորցրել՝ դեռ-դեռ էր զարկ-վում թոշունի նման: Նա, բստ երևույթին, խեղդվում էր. Արդուլը խլեց նրա բեր և սկսեց գերագույն ճիգով փաշել նրան հակերի արանքից: Նա ոչինչ չէր լսում, չէր մտածում: Միայն մի բնագդական ուժ նրան մղում էր դեպի դուր: Հանկարծ ոտքը դեմ առավ մի հակի, և նա վայր ընկավ: Գրիգորը խելահեղ բոթեց նրան և իրեն զցեց դռան մոտ: Բանվորները դուրս փաշեցին նրան:

— Աբդո՛ւլ, Աբդո՛ւլ...

— Շո՛ւտ, հասե՛՛ք...

Գոռգոռոցը սաստկացավ: Եվ այդ ժամին, երբ բանվորները ներս էին վազում և դուրս բռնում կրկին՝ կոմերիտ Մարգարը կատաղի, վայրենի մի շարժումով, որ նման ժողովուրդին է միայն պատահում՝ բռավ ներս ու հարձակվեց Արդուլի վրա, որ դեմքն աշխատելով թափեց հակերի արանհանում՝ պարզապես կորցրել էր իրեն: Ըստ երևույթին նա փնտրում էր Անմեղին ու Ռիզային: Մարգարը շնչելով բամբակի ծուխը և այրվածքներ ստանալով զգաց, որ նրանք արդեն այրված են: Հարձակվեց Արդուլի վրա, խլեց նրա ճակատը և սաստիկ թափով փախեց դուրս:

— Տղե՛րբ, շլանգները, շո՛ւտ, այրվեցին — գոռում էին բանվորները:

Արդեն հրշեջ հեղուկներն ու շլանգներն սկսեցին հանգցնել հրդեհը: Բանվորները բիշ-բիշ ներս խուժեցին՝ հաղթահարելով հրդեհը: Բայց նրանք ուշացել էին: Անմազն ու Ռիզան այրվեցին: Ու մեծ դժվարությամբ հանգցրած հրդեհը չհանալով՝ բողեց իր ահուկի հետքեր — ծխացող, քեժ առաստաղն ու հատակը, բամբակի սևամոխիր հակերը, որոնց մեջ թաղված մխում էին Անմազի ու Ռիզայի սև դիակները:

Երբ փաթաթում էին Աբգույի այրվածքները՝ նա ավելի ընկերների ցավից էր ծղրտում, քան դեմքի ու ձեռքերի վերից:

Վերավորներին՝ Մարգարին և մի ֆանի բանվորների, բաց թողին ամբու-
լառորիայից՝ պատվիրելով ամեն օր այցելել, իսկ Գրիգորին ու Արդուլին
դրին ճիվանդանոց:

Գրիգորի այրվածքները ծանր էին: Պակաս չէր և Աբղովիներ: Նրանք դեռ երկար պիտի պառկեին:

Աբղույր ապափինման մասին չէր մտածում: Նրան տանջում էր Անմաղի
ու Ռիզայի սևացած դիակների պատկերը: Ու երբ տխուր, պարապ, անկողնում
պռկված նա մտածում էր նրանց մասին, զգում էր, որ հին վիշտը՝ Ֆաթման
ու Քյարամը՝ իրենց մոմեղեն դեմքերով ու եղնիկի թախծոտ աչքերով՝ ըն-

կրդմեց ավելի խոր, նրա վրա, նրա տեղ դրվեց նոր, ուժեղ մի վիշտ՝ Անմահն ու Ռիզան:

Միակ մխիթարությունն իր կողմին պառկած Գրիգորն էր, որը թեև տնօրէն էր, բայց կյանքի էր գալիս: «Էն, կյանք էր, ազատեցի» — մտածում էր Արդուր: Ու մի օր էլ հարց ծագեց իր մեջ, թե ի՞նչ գործ ունեն Գրիգորը մամուլ-բաժնում, երբ նա առաջին մեքենաների վրա էր բանում: Այս միտքը կայծակի նման լուսավորեց Արդուրի աշխում մի ուրիշ բան, որ նա չէր տեսել մինչ այդ:

— Արա՛, դու ի՞նչ բան ունեիր մեր բամբակների մեջ, — հարցրեց Արդուր Գրիգորին:

— Գոռոցներն իմացա՛ թո՛ւ ու...

— Հա՛, է՛դպես... — լեզուն կծեց Արդուր և լռեց:

Ապա հառաչեց հանգիստ ու խաղաղ և խանդաղաժանով մտիկ տվեց Գրիգորին:

Նրա սիրտը թեթևացած էր արդեն:

Սարոն Կոտայքի գյուղերից Նրեան գալով՝ վարձվեց մի սովետական ծառայողի բնտանիքում տան աշխատակից: Զահել աղջիկ էր, մազերը գրգռված, շորերից ծլանգները կախ: Խիստ հայացք ուներ, բայց ներհուստ հանդարտ էր, բարի:

Մոռացողի բնտանիքը բավականին խստապահանջ մարդիկ էին: Բավական էլ շատվոր: Ինքը՝ տեխնիկ Սմբատյանը, կինը՝ «տիկին Աննան», աղջիկները մեծ ու կրտսեր և փոքրիկ Կոլյան:

Հյուրեր շատ էին լինում և հաճախ. այնպես որ՝ Սարոն հենց սկզբից գործից աշխատեց չէր բաց անում: Նրբ դուրսն իր նման բան անող աղջիկները նրան հարցնում էին.

— Գործդ ո՞նց ա, աղջի:

— Շատ ա, — պատասխանում էր Սարոն, և ավելացնում — դե՛, տուն ա, ո՞նց կարա գործը շատ չլինի: Գեղում քի՛չ ա:

Սարոն այդպես էլ նայում էր գործի վրա, որ գործը կա, կա՛ ու կա — գետի պես գալիս է, լցվում, իսկ դու պիտի կանգնես ամբի, անդադար չուրք փաշխ: Գործը վերջ չունի:

Առավոտը վաղ կոշիկներ սրբել, թեյ պատրաստել, գնալ հացի հերթի,

գնալ Գյուղկոռայ պանրի, յաղի, մեղրի, շուկա՝ մթերքի: Ապա սենյակներ մաքրել, ճաշին հսկել, աման լվալ, հետո էլի քեյ, ընթրիք... Հյուրեր եկած ժամանակ էլ մինչև կեսգիշեր սպասել, որ ընթրիքը վերջանա, հյուրերը գնան...

Սա անտանելի էր Սաթոյի համար: Նա, որ սովոր էր գյուղում հավերի հետ հեծել, ափսոսի հետ զարթնել՝ նստում էր խոհանոցում և գլխով «տանձ կշռում»: Քնում էր և իսկույն երազ տեսնում — իրենց գյուղն է, գետափը, ուրիշների սովերներում հավաքված են իր ընկերուհիները: Ինքը նստած է գետափի փարին, շուրջ վշշում է, թշշում: Ընկերուհիներն իրեն շրջապատել՝ ծիծաղում են. «Աղջի Սաթո, շուրջ քաղվեց, իջեցրու, իջեցրու»: Սաթոն ժպտում է միայն. «գետի շուրջ ո՞նց կիջեցնեն»:

— Աղջի, ֆեզ հետ եմ, է՛, քաղվեց, իջեցրու:

Սաթոն աչքերը բաց է անում:

Ոչ գետ, ոչ աղջիկներ: Չարացած տիկին Աննան է, կողքին կերասիներ վրա քաղվող քեյամանը: Կրակը բարձրացել է:

— Քնո՞ւմ ես, ինչպե՞ս կարելի է, աչքդ վրան պահի,— գոռում է տիկինը:

Սաթոն վեր է թռչում, ամոթխած ժպտում և աչքերը տրոհելով իջեցնում կերասիկն: Քեյ է պատրաստում, որ պիտի խմեն ընթրիքի վրա:

Կեսգիշերն անց է, հավերը խոսում են արդեն:

«Տնաշենները ե՛րբ են ֆնում» — մրթմրթում է ֆնաթաթախ Սաթոն և կրոնատակը ֆռում: Իսկ ներսից լսվում է սովետական ծառայող Ժորժի ափսոսալի ձայնը.

— «Ռոռաս-կա-ծիտե վի-յեյ...»:

Սաթոն ձեռք կոնատակին ֆնում է և գլուխը կշռում, վեր թռչում, կրկին ֆնում:

Այսպես ծանր է գիշերը: Իսկ ցերեկները ոչինչ, տանում է: Սիրում է գործ անել: Առողջ է, եռանդուն, բարեխիղճ:

— Քշերից արյուն է կաթում,— ասում է տիկին Աննան՝ կարծես հանդիմանորեն:

Սաթոն առավոտից մինչև գիշեր տանն է, տան գործում. նա ոչ մի տեղ չի գնում:

Դուրսն էլ ո՞վ ունի որ: Իրենց գյուղից մեկը հազիվ պատտանի, որին խեղդի շատ բարե տանել նանիկ:

Մի անգամ, փողոց գնացած ժամանակ, ուշացավ: Տիկին Աննան խիստ հանդիմանեց.

— Փողոցներում ի՞նչ բան ունես: Դործդ տանն է, ե՛կ տուն:

Նվ Սաթոն մնում էր տանը՝ անգամ այն ժամանակ, երբ մի ժամ պարապ էր:

Այն ժամանակ էլ զբաղեցնում էր փոքրիկ Կոլյային, որ նրան ձի տրած, նստում էր վզին, ասիպում իրեն ման ածել պատշգամբում:

Մի ուրիշ անգամ էլ Սաթոն հրաման ուզեց կինո գնալու:

— Ո՞վ է տանում,— անհանգստացավ տիկին Աննան:

— Ես, բիլեր առա:

— Ո՞վ սովորեցրեց տեղը,— գոչեց տիկին Աննան, կարծես հանցանք էր գործված:

— Մանոթ աղջկերբ:

— Մանոթ աղջկերբը բող իրեն գնան: Դու փող ունիս՝ պահի բեզ համար, գյուղ կուղարկես: Հարկավոր չէ, էլ չգնաս:

Սաթոն խոստացավ և գնաց կինո:

Երբ Սմբատյանը եկավ տուն և ուզեց ծխախոտ բերել առաջին, որ Սաթոն կինո է գնացել:

— Աչնհես լո՞ւյս,— մրմրեց Սմբատյանը,— հը՛մ, հը՛մ...

— Մենք հստեմ տանը, բո՛ր գնա կինո,— նկատեց մեծ աղջիկը և բռնաձեռն ավելացրեց:

— Կինոն դեռ ոչինչ, եթե դուրսն իրավունքներ-բաներ չսովորի:

Այնուհետև Սաթոն փողոց գնալ-գալով՝ բերում էր ականջն ընկած ամեն տեսակ խառն-խառն տեղեկություններ, լավ էլ շնասկացած:

— Կին-բաժնի հրահանգչուհի է:

— Ո՞վ է «հրահանգչուհի...» — դեմքը կոկիկ ծամածռում է տիկին Աննան և աշխույժ անում մեծ աղչյակ:

— Ընկեր Ասլանյանը: Երբում է մեր գեղարեսերը կազմակերպելու,— ասում է Սաթոն միամիտ գրույցի ձայնով:

Նրա անսպասելի բառարանը զվարճացնում է տանեցիներին:

Նրանք իրար են նայում կոմիկ լրջությամբ և բռնաձեռն տակին ծիծաղում:

— Ասում ես հրա-հանգ-չուհի է, էլի՛,— անեկատելի հեզոնում է տիկին Աննան,— լավ, ի՞նչ է անում գյուղում:

— Կանանց անգրագիտությունը վերացնում ա,— պատասխանում է Սաթոն կոտորած ժպիտով:

Քույրը ծիծաղում են: Միծաղում է և իհր՝ Սաթոն՝ մասամբ իր անսովորության, մասամբ էլ հենց իր գործածած բառերի վրա, որ իր էլ ծիծաղը բերում են: Խորք է նոր բաների մասին խոսելը:

Մի օր էլ հացի գնալով ուշացավ:

— Ո՞րտեղ էիր,— խեթեց տիկին Աննան:

— Գրոֆիություն էի գնացել: Ասում են՝ պիտի մտնես պրոֆիությունը:

— Ըհը՛— կծեց լեզուն տիկին Աննան և հագլավ լսելի մոմոաց:

— Էդ էր պակաս:

Սաթոն կողմանց մտիկ ավելեց տիկնոջն ու վրա ընկավ իր ամաններին, սկսեց արագ-արագ լվալ:

- է՛, լավ, ինչի՞դ է պետք պրոֆմիությունը,— փորձեց տիկին Աննան:
- Ի՛նչ իմանամ, ասում են՝ հմի ամեն աշխատանք անող պիտի գրվի:
- Սխալ են ասել. կուգես կգրվես, կուգես ոչ:
- Ձեմ իմանում, ընկերուհիներս տարան:

Տիկին Աննան անհանգստացավ: Ճաշին հայտնեց Սմբատյանին: Լուրը մեծ անախորժությամբ ընդունվեց աղջիկների կողմից:

- Հիմի կեստի մեր շլեֆին: Ժամով կաշխատի, հանգստյան օր կուզի, Ժողով, կուեկտիվ, նորմա, լիկվիդացիա: Գտանք գլխացավանք:
- Բա՛ս, մենք կդառնանք բոժ, նա՛ տանտիկին,— ասաց տիկին Աննան:
- Մի ֆանի օր հետո Սաթոն բոլոր ձեականություններով մտավ պրոֆմիություն:

Այդ օրը ճաշը վերջացավ տխուր լուրքով: Սմբատյանը «հը՛մ, հը՛մ» արավ և ծխախոտը վառեց:

— Ի՛նչ կհրամայես անել,— ձեռները շոելով եզրակացրեց նա.— «աշխատանքի կոմիսարիատ», «պրոֆեսիոնալ շահեր», «բանվոր ուժի կազմակերպում»...

— Եվ... գեղացի Սաթո՛,— ծիծաղեց կրտսեր աղջիկը:

— Սո՛ւս,— արեց տիկին Աննան,— «եկավ»:— Ներս մտավ «կազմակերպված» Սաթոն ափսեները տանելու: Բոլորը լուռ նայեցին նրան և նոթերը կիթած ավին իրենց ափսեները:

Գեպէն անախորժ էր: Ձեռաց ամեն ինչ փոխվեց: Սաթոն դադավ գեմֆ, ֆիգուրա, որակ: Կարծես երկաթը փոխվեց պողպատի՝ կորցնելով հին հատկությունը: Սաթոյի դիմագծերն անգամ արտահայտություն ստացան: Կուպիտ հոնֆերի արանում կամֆի մի շեշտ գծագրվեց՝ տանեցիների համար խիստ անդուրեկան: Եվ այդ նախկին բարեխիղճ, աշխատող և աշխարհից անտեղյակ Սաթոն, որ իր առույգ, գյուղական բազուկներով սրբում, լվանում, եփում, խոհանոցից ներս էր բերում ախորժ, հաճույք, հարմարություն, որը շէր հիվանդանում, շէր ժոհում, միշտ պատրաստ էր վազելու բժշկի, դեղի, մթերքի, լուրի, անգփտակ իր արժեքին, իրավունքներին, անա այդ Սաթոն հիմի ֆազաֆացի է, կազմակերպված մարդ...

Բայց վերջիվերջո ճաշովեցին «աղետի» հետ: Նոր հարմար աղջիկ չկար, եղածներն էլ կամ «գող» էին, կամ «ծուլ»:

Սաթոն օրինակելի էր, ժիր, բարի: Եվ, վերջապես, լիկվիդացիանի հարց կար...

Նրան բողին իրենց մոտ և սկսեցին զգույշ լինել: Մանր էր այդ «զգույշ»-ը. բայց էլի լավագույնն այդ էր:

Շուտով դրությունը լրջից փոխվեց նաև կոմիկականի. Սաթոն սկսեց տեղ-միջոցներ անխնա կոտորտոփ:

«Քաղաքի մաշտաբով հաց ա եկել»:

«Կանանց օրն այս տարի նոր տեմպով պտի անեն»: «Հարյուր տոկոսով տառնում եմ, որ ճիշտ ա»:

Միծաղու մեռնում էին...

Երբեմն էլ, թեյին կամ ճաշին, Սաթն մեռնում էր սեղանատանը կանգնած և սկսում պատմել պրոֆմիության գծով տարած աշխատանքների մասին: Լավ չէր մարսել կազմակերպության արտաֆին ձևերը, բայց ներֆին էությունը բնագործ բմբոնել էր:

Խոսում էր այլևս ազատ, խափր չգնելով իր և տանեցիների մեջ: Շուտով սկսեց խառնվել նաև Սմբատյանի և ճյուրերի խոսակցությանը: Ընդհատում էր նրանց և, չնայած որ ճյուրերը նրան չէին հարցնում, սիրում էր իր սեփական բացատրությունները տալ: Բացատրում էր երկար, դժվար էր նրան ընդհատել: Սաթն հարկադրում էր իրեն լսել՝ թեկուզ արտաֆին ֆաղաֆալարությունը:

Մի անգամ էլ կարծիք հայտնեց.

— Ուսումնականների գործն, իհարկե, դժվար ա, ամա բանվորի ու գյուղացու գործին չի հասնի. սրանք որ չլեն՝ աշխարհի չի ապրի:

— Ուրեմն ուսումը ոչի՞նչ, իշի գլխի պե՞ս ապրենք, ուսումնականներին չո՞ւրն անենք,— տաֆացավ Սմբատյանը, ինչ որ ներֆին կուտակված բույներ ժայթքելով:

— Ինչի՞ համար,— խոսեց հանդարտ Սաթն,— ուսումը լավ բան ա: Այ էն էլ ձեռք կբերենք ու ամեն բան կթամամի:

— Ձե՛ռք կբերեք էդպես շուտ, ա՛յ, չե՛մ գիտում:

Սաթն անխոռով ամանները դուրս տարավ: Նա լավ էլ չէր հասկանում տնեցիների շարության պատճառը:

— Այ, էդպես է. գլուխները լցնում են ու բաց բռնում: Ի՞նչ կարող ես խոսել սրա դեմ,— ասաց Սմբատյանը ծխելով:

Մի երեկո Սաթն շատ ուշացավ: Գնացել էր ժողով: Տիկին Աննան պատվիրել էր, որ շուշանա: Բայց ուշացավ և ուշացավ այն ժամանակ, երբ լվացքը կիլաված էր կիսավա, ջրմաղի ջուրը կտրվել, հացի մեծ հերթ կար: Միաժամանակ երեխան էլ նոր էր առողջանում, պետք էր դեղի գնալ:

Սա արդեն հանդգնություն էր: Տիկին Աննայի տան հիմքերը խախտվում էին:

— Քո՞ծ չի, այլ իշխանունի: Քանի գնաց՝ լրբացավ,— գոչեց տիկին Աննան զայրացած,— ես անկարող եմ այսպես ապրել: Թող գա՛ ցույց կտամ ժողովը:

— Մտռոն ծառա չի,— նկատեց մեծ աղջիկը,— ապերախտ խոզ, հին վերաբերու էլ տվի՝ թե խելոքանա:

— Թող գա տուն՝ դուրս կանեմ, կասեմ՝ չհանդամվիր ուր ուզում ես,— վնոնց տիկին Աննան:

— Հը՛մ, հը՛մ,— արեց Սմբատյանը և սկսեց շվացնել:

Երեկոյան թեյն ուշանում էր, հաց չկար, դեղ էր պետք երեխայի համար, վաղցն անախորժ բուրմունքով սպասում էր վաղարար ձեռքի: Հարևաններն էլ չուր չունեին: Սարսափը տիրեց ընտանիքին:

Տիկին Աննայի կրտսեր աղջիկը վերցրեց փոքր վեդրոն և բարձրակրունկ ֆայլերով վեդրոն շրջագցեստից հեռու բռնած՝ գնաց չուր բերելու, բայց իսկույն հետ դարձավ: Չարացած կանայք այնպիսի դժվժռը էին բարձրացրել, որ ֆիզիկական ուժ էր պետք նրանց միջից չուր հանելու համար:

— Հիմի ո՛վ չուր բերի, ո՛վ հաց բերի, ի՛նչ կրակ ու պատիժ էր,— սկսեց կատաղել տիկին Աննան,— մարդ գնա էդ ժողովը, մազերը պոկելով տուն բերի, է՛:

— Հը՛մ, հը՛մ,— արեց Սմբատյանը և ժպտաց դառնագին,— էդ ո՛ւր գնացիր...

Վերչապես Սաթոն եկավ: Նա լուրջ էր, կենտրոնացած: Պատշգամբից բարձրացավ թե չէ՝ տիկին Աննան հարձակվեց վրան.

— Ինչո՞ւ ուշացար:

— Ձեկուցում կար:

— Բա մեր չո՛ւրը, հա՛ցը, վա՛ցքը:

— Ես ի՛նչ անեմ, սպասիր՝ կըլի: Բա ժողով չգնա՛մ:

— Ի՛նչ անեմ ժողովդ՝ ես էտեղ սոված, ծարավ:

— Էդ ա. ուզում ես՝ ուզի, ուզում ես՝ չէ:

— Ձեմ ուզում. էգուց գնա՛ իմ տանից:

— Շա՛տ լավ,— ասաց Սաթոն հանդարտ և սկսեց իր գործը, կարծես բռնի տեղ չդնելով սպանոնալիքը:

Խեց խոշոր վեդրոններ և պատշգամբը դրդոմբացնելով վազեց շրի: Շուտով կարմրած, առույգ, հեալով ետ դառավ, չուրը կաթկթացնելով: Ապա վազեց հացի և մի ռասք բոպեից բերեց լավ թխած անուշաճուտ հացի բոփոնը: Մեռած տուներ լցվեց ախորժ աշխուժով, դադարած կյանքը եկավ լցվեց տուներ: Մի փոքր անց՝ երեկոն արդեն ֆաղցր սկսում էր հալվել դուրսը, բակում, սենյակում:

Ամեն ինչ խաղաղեց: Էլեկտրական լույսը ոսկեգոծեց թեյասեղանն ու չուրը շարված Սմբատյանի ընտանիքը: Թեյի բարձ բուրմունքը մլլում էր օդի մեջ՝ հացի հոտի հետ: Տրամադրությունները բացվեց: Մոռացան Սաթոյի տրամունքը, և առելույթյան փուլը կոտորվեց միաժամ:

— Հը՛, հիմի դո՛ւրս ես անում,— հարցրեց Սմբատյանը կենչը՝ ետ նըստելով աթոռին:

— Ախր, ո՛նց եմ դուրս անում,— գանգալովի սկսեց տիկինը,— ո՛նց գտնեմ նորը, ո՛նց չոկեմ: Մենք սրա ձեռքին գերի ենք:

— Հը՛մ, բա ո՛նց գիտեիր... ի՛նչ ենք մենք...

Սմբատյանը վեր կացավ, մոտեցավ նարդուն և փոքր աղջկա հետ սկսեց խաղալ: Մեծը նստեց դաշնամուրի մոտ և մատները սահեցնելով ծայր տվեց Շոպենի սոնատին: Տիկին Աննան գնաց խոհանոց:

Հենց ներս մտավ՝ լվացքի բանձը գոլորշին անախորժ համբուրեց նրա այտերը:

Սաթոն լվացք էր անում: Բարկացած էր, բայց զուսպ: Միայն ջլապինդ մատները խլելով սպիտակեղենը ուժով խեղդում էին տաշտի մեջ:

Քաղֆենի «տիկինը» կանգնեց, մտիկ տվեց «երեկվա» գյուղացի աղջկան, որ գյուղից եկավ, անեց, բարձրացավ և այսօր սկսել է հույս տալ իրեն:

Ատելությամբ դիտեց նրան և լոռեց: Սաթոն առողջ էր ինչպես կյանքը և իր աշխատանքով կյանքից բաժին էր շնորհում ֆաղֆենի տիկնոջ:

Սա ճշդվեց, վախեցավ ծալտուն հանել, զգաց իր անպետքությունը և զգույշ, գոգ կատվի պես դուրս եկավ խոհանոցից:

Երկինքն այնպես է լուսավոր ու բարձր, որ կարծես բարձրացել ես աշխարհի կտուրը և այնտեղից ես մտիկ տալիս նրա անհունությանը: Արարառյալն դաշտի շուրջը լեռները արծվենի թևերը լայն բացած՝ շուրջպար են ճախրում եթերում: Մինչ դիմացը երկու Մասիսները արծաթե սաղավարտները գլխներին կանգնել Արևելքի դարպասի առաջ՝ անփոքր մտիկ են տալիս հեռավոր աշխարհների կողմը:

Հուլիսը կրակում է:

Նստած է Սյոման — սահմանապահ զորամասի հրամկազմից մի շուտ երիտասարդ — իր հոգե տնակի դռան, մեջքը տվել պատին, պղտոր աչքերով մտիկ է տալիս դիմացը: Այնտեղ փլվված ափերի հոնքերի տակից պսպղում են Արաֆսի դիվական աչքերի ներմակուցները:

Իրենից փչ հեռու երկար հոգե պարիսպներ են, որոնց մեջ լռում են ցից-տնակներ, այգեպանների գիշերային ապաստանները: Գյուղի բնակիչները

ցրված են այդ այգիների ու բոստանների անկյունները, և մեջտեղ մառդ չի երևում: Սյոման անծանոթ է նրանց լեզվին, նիստ ու կացին: Դրանք աղբրե-
ջանցիներ են և հայեր, որ միայն մի որևէ ֆաղափական տոնախմբության
ժամանակ երևում են գյուղի փոքրիկ հրապարակում: Այնտեղ է հավաքվում
նաև սահմանապահ զորամասը, օդը լցվում է անհասկանալի բարբառների
աղմուկով, որ իր իմաստով հասկանալի է ռուս, աղբրեջանցի և հայ բազմու-
թյան համար: Սյոման խանդավառ նառ է ասում, որի լեզուն շատ էլ չեն հաս-
կանում, բայց բոլորը ծափահարում են, հավանության ուտաներով բեղաջ-
նում օդը, այնուհետև զորամասը հավաքվում է ակումբում, ուր Մաֆսիմը,
Սյոման և սրանց երեւոդ ընկերներ՝ Միտյան խոսում են կարմիրբանակայիներե-
րի հետ:

Ապա օրն անցնում է և գալիս է լի օրը իր գործնական, բազմազբաղ հար-
ցերով: Զորամասը, վերևից եկած թղթերը, մաֆսանենզները, ակումբային գոր-
ծերը, կուսակցական ժողովները, բշիշը, կոլեկտիվը — սրանք լցնում են Սյո-
մայի կյանքը: Բայց հենց մի բոլակ դադար է առնում այս ամենը և նա նըս-
տում է արաֆսամենձ անապատի շամբերում, իր տնակի առջև ձանձուրոյթը
մոտենում է և կատվի պես ֆսվում նրան:

Սյուս կողմից էլ շոգը հարվածում է, հաղթում է ամեն աշխատանք,
լռում է ակումբը, զորամասը, գյուղը: Եվ օրերն սկսում են ծանրանալ: Արևը
լուցկու պես սլաքում է արևելքում, հրդեհում օդը, օդը բոցավառվում է դաշտի
լայն հնդցում, քփերն ու փշերը այրվում, խարկվում են, ապա հրդեհի կղզիա-
նալով արևմուտքում նվազում, դառնում է մի վերջին կայծ և մահում է սպառ-
ված մոմի նման:

Այնուհետև ավելի է լռում անապատը՝ հոթերը կիտած ականջ դնում
միայն իրեն լսելի ինչ-որ ձայների:

Իր ծառայության գործերից ազատ ժամանակը Սյոման գնում է Մաֆսիմի
մոտ: Սու նրա հին ընկերն է, ֆաղափացիական կոլովների ընկերը, ամուսնա-
ցած է: Մարուսյան, մի շատ գեղեցիկ արարած, մտերիմ է Սյոմայի հետ, սի-
րով ընդունում է նրան, և նրանք երեքով շատ անգամ նստում են մինչև կես-
գիշեր, ասում-խոսում:

Մաֆսիմը Սյոմայից մի տարի առաջ էր եկել Արաֆսի ավիր ծառայության:
Երբ Սյոման եկավ՝ Մաֆսիմը, որ նրա հետ հին ընկեր էր եղել, ավելի մտե-
րմաքավ նրա հետ: Մարուսյան իսկույն համակրեց նրան, և ամուսինները նրան
դարձրին իրենց տան մառդը:

Առավոտ, երեկո, ուշ գիշեր — Սյոման կմտներ նրանց մոտ թեյի, նաչի
թե գրույցի, և միևնույն է՝ Մաֆսիմը տանն է, քե ոչ:

Մարուսյայի և Մաֆսիմի ընկերությունը մի փոքր մեղմացնող ժպիտ է
Սյոմայի համար՝ սահմանապահ կյանքի չոր ու ցամաք անապատում:

— Բարի երեկո՛, Մարուսյա:

Եվ Սյուման կանգնեց Մարուսյայենց տան պատուհանի առջև:

— Բարի՛ երեկո, համեցե՛՛ք ներս,— գրեզաց Մարուսյայի ձայնը նեղ ու մութ պատուհանից:

— Մաքսիմը տա՞նն է:

— Ո՛չ, դեռ չի եկել:

— Ինչպե՞ս, գնացի՞րդ պիտի գար:

— Ո՛չ, ավտոմոբիլով կգա: Արի ներս:

Սյուման մտավ աննուռնի սենյակը, որի հատակը հող էր և առաստաղի անտախտակ գերանների եղեգներից հաճախ կարիճներ են կաթում և օձեր կախվում:

Անկյունում մոռյվում էր մի հնադարյան մահճակալ, որի վրա հանգրստանում էր ամուսինների անկողինը: Սրե՛ք տաքուրեւ ձագերի նման կպել էին իրենց մութը՝ սեղանին:

— Ինչպե՞ս ես, Մարուսյա:

— Շոգ է:

— Ընը՛:

— Ի՞նչ ես անում:

— Չանձրանում եմ:

— Գիտես ի՞նչ նորություն,— չարաննի ծոր տվեց Մարուսյան մանրիկ ժպտալով:

— Ի՞նչ,— լարվեց Սյուման:

Մարուսյան տարտամորեն զգաց այդ լարումը, բայց իրեն հաշիվ չտվեց: Ինչպե՛ս և Սյուման: Բայց բնագոյորեն դժկամակեց:

— Մորափույրս ինձ ձմեռս հրավիրում է Մոսկվա: Լավ չէ՞:

Ու աչքի տակով նայեց Սյումային:

— Լավ է, ինչո՞ւ չէ,— ասաց Սյուման ներքին դժկամությունը խտացնելով:

— Չէ՞, լավ կլինի մի անցնեմ Մոսկվա: Այս անապատի լռությունից հեռու...

— Այո՛, գուցե:

— Ախր, մի տես ի՞նչ լռություն է: Կարծես գերեզմանի մեջ ես:

Մարուսյան մանրաժպիտ մտիկ տվեց Սյումային և չարաննի ժպտաց:

— Իսկ դու չե՞ս ուզում Մոսկվա:

— Ոչ, ինչո՞ւ:

— Չե՞ս ձանձրանում:

— Է, ի՞նչ կտա ինձ Մոսկվան՝ եթե ձանձրանում էլ:

Մարուսյան վառեց պրիմուսը և թեյամանը դրեց վրան:

— Սյոմա՛, լսի՛ր,— ասաց Մարուսյան,— դու ինչ—որ ֆլեգմայի մեջ ես վերջերս, ի՞նչն է պատճառը:

— Մի՛թե ֆլեգմայի մեջ եմ,— հարցրեց Սյոման ցրիվ արտահայտությամբ:

— Այո՛, դու ինչ—որ ժանգոտված ես քվում:

— Կարելի է:

Նրանց գրույցը չէր կաշում, բայց իրենց համար անսխորժ չէր: Դա նրանց սովորական ձևն էր: Այս կցկտուր հարց ու պատասխանները՝ նետած ֆարերի բնդհատ աղմուկների պես վրդովում էին սենյակի և դաշտի լուրթյունը: Ու նենց մեկն ու մեկը դադարում էր խոսելուց կամ երկուսով մի բոպե լռում էին՝ անապատի լուրթյունը լափում էր նրանց՝ ճնշելով երևակայությունը:

Մարուսյան բաժակներն էր սրբում:

— Լսի՛ր, Մարուսյա,— հանկարծ դարձավ Սյոման նրան առանց մտածելու, թե ի՞նչու,— դու Մաֆսիմին սիրո՞ւմ ես:

— Այո՛, սիրում եմ, հետո՞ ինչ:

— Շա՛տ ես սիրում, սրտի՞ սիրով, թե հենց այնպես, սովորական:

— Չգիտեմ, չեմ մտածել: Ես Մաֆսիմին... Բայց ինչո՞ւ ես հարցնում:

— Չգիտեմ, հենց այնպես:

— Այո՛, ողորմած տե՛ր,— կատակով ծոր տվեց Մարուսյան,— «խոնարհաբար» սիրում եմ իմ ամուսնուն, «հնազանդ եմ նրան» և այլն:

— Ինչպե՞ս եղավ, որ ամուսնացա՛մ:

— Մեր ամուսնությունը մենք էլ չիմացանք: Մաֆսիմը լավ տղա է, այն—
ֆան լավ, որ իսկի էլ չիմացանք թե ինչպես սկսեցինք իրար հետ ապրել: Մենք հետո տեսանք, որ ամուսիններ եմ: Չագս գնացինք հայտնի ձևականությունների համար, որ մի տեսակ պարսադրում է Մաֆսիմի ծառայությունը, կուսակցությունը...

Սյոման անգամ իրեն համար աննկատելի ինչ—որ բավականություն էր գգում Մարուսյայի այս բացատրություններից: Նրան զբաղեցնում էր ուրիշի կյանքի ուրախ, ջերմ անկյունները դիտելու այս փորձերը: Նա միայն շատ ուրախ էր, որ իր մտերմությունը Մարուսյայի և Մաֆսիմի հետ բույլ էր տալիս մտնել սրանց ներքին աշխարհը և դիտել. զվարճանալ ուրիշի բախտով: Եվ այս հեռավոր անապատի կարիներների և օձերի հաբակության մեջ. ուր խանձված տարածությունը տխուր նայում է վրադ օրնիրուն, ուր ամեն ինչ դաժան ու չոր հալացք ունի՝ այս բոլորի մեջ այս սենյակը, այս կնոջ ներկայությունը մի մեղմացնող ժպիտի է նման: Կյանքի ժպիտը:

— Էյ, դո՛ւմ, այս ի՞նչ սիրո բացատրությունների մեջ եմ,— լսվեց պատահանից մի մեղմ ձայն:

Եվ իսկույն ուրախ:

— Մարո՛ւսյա:

— Օհո՛, Մաֆսի՛մը, արդե՛ն:

Եվ Մարուսյան վեր բռավ, վազեց դուռ:

Մաֆսիմը ներս մտավ և աշխարհ գցելով պրիմուսին՝ ծիծաղեց:

— Հիմարուհի՛, չուրք եռում է, քափվում, իսկ սա ժամանակ է գտել սիրային հեֆաթներ պատմելու իր հերոսին:

— Ո՛յ օ՛յ, օ՛յ,— արեց Մարուսյան և վազեց դեպի պրիմուսը:

Մաֆսիմը բեռնավորված էր զանազան ուտելիքներով և մի ահագին սեխով:

— 'Խու ո՛ւր ես կուրել, չես երևում,— դիմեց Սյոմային Մաֆսիմը՝ ձեռի կապոցները դնելով սեղանին:

— Տանն էի:

— Ինչո՞ւ երեկ չեկար ճաշի: Սպասեցի՞նք:

— Ո՞վ խոստացավ գալու:

— Բայց չոգ եմ ասո՛ւմ, հա՛, ուղղակի լափում է մարդու:

— Ի՛նչ կա ֆաղափում,— հարցրեց Սյոման անտարբեր:

— Հա՛,— բռավ տեղից Մաֆսիմը,— դու կարող ես ինձ շնորհավորել: Հասանի քաֆցած կոնտրաբանդը գտնվել է ֆաղափում: Ախր սատանա՛ն տանի, ես միշտ ասում էի, որ նա իր հետ միայն ածելիներ չի բերել:

Սյոման հրմ արեց ու լռեց:

— Իսկ դու ինչո՞ւ ես թրվել,— կողմանց նայեց Մաֆսիմը Սյոմային,— էհե՛, արդեն ճկում ես ծառայության տակին: Մի տարի էլ չկա:

— Հիմարություննե՛ր:

— Իհարկե: Լսի՛ր, Մարուսյան ձմեռս Մոսկվա է ուզում գնալ:

— Հա, ասաց:

— Ասում եմ, չթողնեմ:

Մարուսյան ծիծաղեց միայն:

— Մի օր չենք դիմանալ այս ֆանդլաժում, այնպես չէ՞, Սյոմա: Ո՞վ կտա մեզ րեյ, ճաշ, նվազ... Եվ հետո տխուր կլինի, սատանան տանի...

«Այո՛, տխուր կլինի»,— համաձայնեց մտնում Սյոման:

— Եվ տխուր է այստեղ, Սյոմա, նկատո՞ւմ ես,— կրկնեց Մաֆսիմը:— Աշխարհ գցում ես այս անապատին՝ սիրտդ չարանում է: Մեկ-մեկ որ դրսից տուն ես գալիս՝ սիրտդ կարծես ծալկում է:

Սյոման դարձյալ հրմ արեց միայն:

— Ո՛րք է, գործք շատ է, ժամանակ չունես տխրելու, բայց հանգստի ժամերին սիրտդ ճախում է:

Մաֆսիմն սկսեց խոսել մաֆսանեզների մասին, այնտեղից անցավ գին-վորական վարչության նորություններին, ֆաղափի անց ու դարձին:

— 'Կիտե՛ս ինչ հաշտեցրի ֆաղափում — կլինո՛ մեր ակումբի համար. այս կիրակի բերում են,— ասաց Մաֆսիմն ու նայեց Սյոմային:

Սյոման նորից հրմ արեց:

Արդեն թեյը պատրաստ էր: Մարուսյան բարձր թեյը ածեց պլպլան բաժակների մեջ և առաջ բերեց:

Սենյակում բուրեց թեյի ախորժելի բուրմունքը:

Մաքսիմը՝ ձեռները շփեց.

— Մարո՛ւսյա, գիտե՞ս ի՞նչ թխվածքներ եմ բերել:

Մարուսյան դատարկեց տոպրակները և սկսեց ծիծաղելով լնճադատել ամուսնու նաշակը:

Սենյակը լցվեց նրա ծիծաղով: Տրամադրություններն աշխուժացան:

Մարուսյան նստեց Մաքսիմի կողքին և ծաղրադեմ կողմաց մտիկ տվեց նրան.

— Իսկ թաշկինակներ առա՞ր, թե փողը միկիտանում թողիր:

— Փա՛ռք ասածու, դեռ ի՞նձ ձեռների վրա տուն չեն բերել,— ա՛յ թաշկինակներդ:

Եվ գրպանից հանեց բարակ թղթի փաթեթը:

— Հա՛, ապրի՛ իմ «մարդը»,— գոչեց Մարուսյան, վրա սյրժավ թաշկինակներին, բաց արեց և բռնեց օդի մեջ:— Ի՛նչ հրաշալի բաներ են: Դրա փոխարեն կարելի է լեզ մինչև անգամ սիրել:

— Տե՛ս, գուցե իսկապես մի օր էլ սիրահարվես վրաս,— ժպտաց Մաքսիմը:

«Իբր թե չեմ սիրում իրար»,— ասաց մտնում Սյոման՝ միաժամանակ բարձրիտ և խանդով:

Մուրճն ընկել էր արդեն: Բայց նրանք թեյը ձգելով և սկսելով ընթրիք, ասում կատակում էին, առանց ուշ դարձնելու պատի ավերակ ժամացույցի անշնորհ շխշխկոցին, որ ամեն բոպե ձանձրալի կրկնում էր, թե կյանքն անցնում է:

Սյոման բիշ-բիշ տափացավ, սրտի անհասկանալի փշերը հալվեցին, նա դարձավ բարի մարդ և սկսեց անգամ երգել: Էլ չէր զգում, թե ի՞նքն մի փուշ է երկու վարդենու մեջ կամ մի վարդենի երկու կրակի մեջ:

Դուր եկավ նրան այն զգացումը, որ ի՞նքն չի նախանձում նրանց, չի խանգարում, որ ի՞նքն էլ միանում է ամուսինների ուրախությանը: Կարծես մի ուրախություն երեք սրտի մեջ:

Մարուսյան նվազող էր: Վերցրեց կիթառը և սկսեց տնկտնկացնել: Ակորդները թախծով դողանջեցին: Ապա այդ թախծի միջից դուրս բռավ Մարուսյայի երգը, ինչպես զեզուն ճիշով թռչունը՝ վարդի թփերի սոսափից:

Եվ հեռավոր Արաֆսի եղեգնուտների մեջ, գիշերային լուռության ծոցում Մարուսյայի երգը Սյոմային ու Մաքսիմին հիշեցրին ռուսական դաշտի կանչող հեռաստանները:

Մաքսիմը ոտը զարկեց գետնին.

— Սառանա՛ն տանի, հիշո՞ւմ ես, Սյո՛մա, այն գիշերը, որ ես ու դու

գերի ընկան և սպիտակների ձեռքը: Հիշում ես՝ վիճում էինք թե՛ ֆանի ժամ կապրենք. ես ասում էի յոթը, դու թե՛ երեք: Ինչպե՞ս փախանք, ինչպե՞ս պրծանք: Նվ ահա ֆանի՞ տարի է ապրում եմ: Բայց ժամանակներ էին, հա՛...

— Հա՛, ժամանակներ էին, — բացվեց Սյոման, — ժամանակներ էին: Կրա՛կ: Գինու պես խմեցինք ու հարբեցինք:

— Դառն ու դաժան էր, բայց լա՛վ էր հեղափոխությունը: Ձէ՛:

— Ըհր՛:

Ու լցնում էին կոնյակը:

— Սյո՛մա, — գոչեց Մաֆսիմը տափաջած:

— Ասա՛:

— Սյո՛մա, մեկ ուզում եմ Մարուսյային ուրախագնեմ, ուղարկեմ Մոսկվա, մեկ էլ շեմ ուզում: Սատանա՛ն տանի, տխուր կլինի, ի՞նչ խորհուրդ ես տալիս:

Մարուսյան խորամանկ ծպտում էր:

— Խո՛ղ, հիմար մի՛ լինի, թող գնա ուրախանա՛: Հը՞, Մարուսկա, — վեր բռավ դեպի նա Սյոման, — գնա՛ Մոսկվա, սրան մի՛ յսիր: Լավ չեմ ասո՞ւմ:

— Շա՛տ լավ ես ասում, — պատասխանեց Մարուսյան նվազը չկտրելով, — դրա համար էլ սիրում եմ եեզ:

Հետո բռավ տեղից, խլեց կոնյակի բաժակը և անսովոր շարժումով վեր բարձրացնելով՝ ասաց.

— Քո կենա՛ցը, Սյոմա:

— Նո՛ւ, սատանա՛ն տանի եեզ, Սյո՛մա, — գոչեց Մաֆսիմը, — դու իմ կնոջ սիրտը գողացար: Կենա՛ցը:

Հետո դարձավ Մարուսյային և թե՛ր փաթաթելով նրա վզին՝ ասաց ոգեվառված.

— Խողնո՛ւմ եմ, Մարուսյա՛, գնա՛:

— Բրա՛վո, բրա՛վո, իմ Մաֆսի՛մո, — ասաց Մարուսյան կատակով, — դրա համար կարելի է եեզ համբուրել:

Ու շրթունքները մոտեցնելով թեթևակի փչեց Մաֆսիմի երեսին:

Մարուսյան կրկին վերցրեց կիթառը և նոր տարափով բափ տվեց նրա լարերի հնչյունները: Դա գոպակ էր: Մաֆսիմը բռավ ու սկսեց հոդի հատակին դոփել ոտներով:

— Ա՛յ սատկես դու, այդպե՛ս, — որոտաց Սյոման ու ինքն էլ բռավ: Երկու ընկերների աչքերը պսպղացին դիվական ցոլերով, նրանց մազերի խոպոպները ցնցահարվեցին, ու երկու հեծզնդի զինվորականները կարծես բռան իրենց ձիերի վրա ու սլացան:

Մրցման կերպարանք առավ պարը, երբ նրանք զեմքերը վճռական, աչքերը պոկված ածելիների պես սկսեցին իրար վրա սպառնալից պսպղացնել ու մրրկել, կարկտահարել գետիներ:

Վայրի բնագոր, ինչ-որ վերհիշումներ կոիվների, հարձակման, իրար բըգ կրտելու կրակը բոցկտաց նրանց դեմքին, և երկու երիտասարդները, որոնց մկտնները պիրկ օծերի նման փաթաթվել էին նրանց ոսկորներին՝ կարծես պատրաստ էին զարկվելու և մի վայրկյանում ոչնչացնելու իրար:

Ոյուրվեցին, փոփուացին, ինչպես երկու հնոցներ օղի մեջ ու հանկարծ կիթառի տառափը մի ուժգին հարվածով մտրակեց նրանց, տեղնուտեղը՝ հանգեցրեց, ու ինքն էլ դադարեց:

Կանգ առան սաստված, ֆրտնաթոր, և հեկհե նստեցին սեղանի շուրջը:

Մախսիմը լցրեց կոնյակը:

— Մարո՛ւսկա, կենա՛ցդ:

— Կենա՛ցդ, Մարուսկա՛, — գոչեց Սյոման, և խմիչքը ըմպակներից արագ եռավեց կոկորդներից ներս:

Արդեն կեսգիշեր էր:

Մարուսյան սկսեց երազել Մոսկվան: Սկսեց բարձր մտածել, հետն էլ մատներով արթնացնել կիթառի օրէկ ֆեկոտ ակորդը:

Նրանց գրույցը թևերը կախեց: Հոգնություն եկավ վրաները: Քաղցը հոգ-նություն:

Սյոման սկսեց դիտել Մարուսյային: Նա աճում էր իր գեղեցկության մեջ այդ գաղջ գիշերի, փշատիների գաղտագողի արբեցման, կոնյակի հոտի և ծղրիղների խանդավառ նովողյունի մեջ:

Սյոման անկիրֆ էր ճայում Մարուսյային, ինչպես մարդ կնայի իսկական գեղեցկությամբ: Պարո՛ տղամարդու հպարտ խոյանքը, ասպետության գեղեցիկ զգացումը թույլ չէր տալիս Սյոմային ուրիշ կերպ նայելու այդ գեղեցիկ կնոջը: Նվ այդպես նայելը դուր էր գալիս նրան այդ բույներին: Այո՛, Մախսիմը իր արյան ընկերն է. միասին են կովել հեղափոխության համար, վիճել մահի հետ, միասին ազատվել մահից և ահա միասին են աշխատում սոցիալիզմի կառուցման մեջ:

Մարուսյան հաճախում էր: Մեղմ ու պարզ էր եղանակը: Նա ոտքը ոտքին, լիքը կուրծքը կիթառի վրա կախած՝ պոկում էր հնչյունները: Նրա երկար ճկուն հասակը, բարձր սրունքները, խուզած կարն մազերի խոպույները և խաղաղ մատները, որ հպում էին լարերին՝ իսկապես հիացնում էին Սյոմային: Բարց երգը, պարը, նվագը նրա սիրտը լցրել էին բարձր զգացմունքներով:

— «Շա՛տ է գեղեցիկ Մարուսյան, բայց և Մախսի՛մը լավ տղա է», — սկսեց մտածել Սյոման՝ առանց հաշիվ տալու, թե ինչո՞ւ է համեմատում: Սակայն զգաց, որ այդ համեմատումը իրեն մի հանգիստ մտքով է տոգորում, ներդաշնակում իր զգացումները:

Ուրախացավ, որ այդպես է:

Նա աշխով մի անգամ էլ գրկեց Մարուսյայի բարձր, կառուցիկ հասակը,

որ ուռնեոս պես ճկվել էր կիթաոի վրա, և ճկասեց նրա կաթնագույն մորթին, որ ցայտել էր նրա ուսագլխին: Սյոման աշները փախցրեց դրանից, հետո նայեց Մարուսյայի վայելուչ ուռներին, գողտրիկ տուֆլիների մեջ:

Ու հանկարծ վեր բռավ:

Մարուսյան զգաց նրա աշների պղտորությունը և բնազդով հասկացավ, որ իր ուռներից էր: Բայց հեռու չգնաց, շմտածեց ավելի, բան կմտածի մի գեղեցիկ կին, որ սովոր է ամենքի հայացքին՝ իր մարմնի վրա, որ և ամեն անգամ էլ «որե՛է բան չի նշանակում»:

«Սյոման դիտում է իմ գեղեցկությունը»,— անցավ նրա մտքով: Սովորական հիա՛ցք...

Մարուսյան վեր բռավ, կիթաոն նետեց անկողնու վրա և սկսեց ֆայել սենյակում: Նրա սլացիկ երկար հասակը, շնորհալի բարակ ուռները բեկբեկվում էին հպարտ շարժումներով: Նա գնաց դեպի բաց դուռը և հենվելով նրան՝ սկսեց դիտել դուռը: Դուռը մուրն էր: Երկինքը իր կրակի բռնակի կայլակները ճակատին ծպտում էր անհասկանալի հավերժության ծպտումով: Ու Մարուսյայի խոպույկները ու կիսադեմը թաղվելով նրա մուգ կապույտ ֆունի մեջ՝ նկատվում էր իրեն պատկեր նրա վրա գծագրված: Ֆունի մի կողմում ուրվակաճի պես մուայվում էր Մասիսի սիլուետը:

Գիշերը խորանում էր:

Մարուսյան ճթի տակ մի երգ մոմոալով եկավ նստեց իր տեղը:

— Նո՛ւ, բարի գիշեր, ես գնացի,— ասաց Սյոման և խլելով իր պստիկ գդակը՝ ծուռ կայրեց ծոճրակին և զանգուրները թափեց հանդուգն ճակատին:

— Ինչո՞ւ ես փախչում, դեռ կա՛ց,— վեր բռավ Մարուսյան:

— Ո՛չ, վաղը օրապահ եմ:

— Դատարկ բան է, ֆի՛շ ֆնիր,— պնդեց Մարուսյան,— նստի՛ր:

Ու ֆաշեց քեից նստեցրեց:

— Ձե՛, Մարո՛սյա, պիտի գնամ:

— Ինչ անհամն ես: Նստի՛ր էլի,— ասաց Մասիսը և կռնակը լցրեց:

— Վերցրո՛ւ,— գոչեց նա՝ վերցնելով իր բմապակը:

Նրանք չէին խոսում, այլ արմնկելով սեղանին ափանջ էին դնում Մարուսյայի ճվագին: Երկար կշարունակվե՛ր այս, եթե վերջապես Սյոման տեղից չշարժվե՛ր:

— Էհ, շնորհակալ եմ, լավ երեկո անցկացրինք: Բարի գիշեր:

— Բարի գիշե՛ր,— հնչեց Մարուսյայի հստակ, ուրախ ձայնը:

— Է՛հ, անհա՛մն ես, բարի գիշե՛ր,— մոմոաց Մասիսն ու վեր կացավ ճամփու դեմքու Սյոմային:

Սյոման դուրս եկավ Մասիսին հետևելու և մտնելով խոտերի ու մթության մեջ՝ մեհենայուրեն շոշափեց ատրճանակը:

Անապատը խոժոռեց դեմքը նրա վրա և այրված քփերն ու ազագուն փշերը

նոքեր կիտեցին՝ մքնաքաթախ գլուխները ցցելով այստեղից, այնտեղից:

Քայլում էր Սյոման և նրա կոշիկները ուրիշ փսփսում էր գետինը:

«Հավն է Մաքսիմը, Մարուսյան էլ լավն է», — կրկնեց Սյոման մտնում և տխրեց, որ գիշերվա տարածույր բաժանեց իրեն այդ զույգից, որոնցից նա մի ջերմություն էր ստանում այդ անապատի մեջ:

Սյոման մտածում էր Մարուսյայի մասին: Բայց իսկույն Մաքսիմի պատկերը գալիս կցվում էր նրա պատկերին:

Մի անբացատրելի բարություն էր զգում Սյոման Մաքսիմի մեջ: Բարություն ընկերի, մարդու: Զգաց, որ ինքի սիրում է նրան և ուրախացավ դրա համար: Կարծես այդ սերը նրան պետք էր մի ուրիշ խոռով խաղաղացնելու իր մեջ, ուրիշ խոռով, որի պատճառը, ոչ էլ էությունը, լավ չէր զգում:

«Հիմի նրանք մենակ են և Մաքսիմը նրան կգրկի, կհամբուրի», — մտածեց Սյոման խուսափելով այդ մտքից:

«Արժե Մաքսիմը դրան, նա լավ կովող տղա էր: Մարուսյան էլ արժե նրան», — ավելացրեց Սյոման, հեռացնելով առաջին մտածածուկները:

Եվ սրա նման մտքեր սկսեցին պտտվել նրա ուղեղում, նախել, հեռանալ, մոտենալ:

Սյոման սկսեց մտքերն ուղղել իր վաղվա անելիքների կողմը: Թղթեր կան վարչությունից, որոնց պետք է պատասխանել: Սկսեց կազմել այդ թղթերի բովանդակությունը:

«Այո՛, Մարուսյան գեղեցիկ է», — մտածեց նա հանկարծ, ակամա: Նրանք հիմի գրկախառնվում են, և ինքը չի կարող այնտեղ լինել:

«Նո՛ւ, սատանան տանի», — փսփսաց նա անախորժությամբ և ձայնը բարձրացրեց:

«Ապա ի՞նչ պիտի անեն, հիմա՛ր»...

Եվ ծխախոտ վառելով ֆայլերն արագացրեց:

«Մարուսյան լավն է և բարի. նրա մասին ոչինչ վատ չպիտի լինի մրտաբույ: Վերջապես ի՞նչ գործ ունես ուրիշի բախտավորության մեջ: Տղամա՛րդ եղիր»:

Եվ զգաց, որ մի զգացում բարձրացնում է իրեն: Տղամարդու զգացումը հանդեպ իր ընկերոջ: Այնտեղ իր ընկերը սիրում է մի կնոջ, ինքը նրանց բարեկամն է ու ընկերը: Նրանք մինչև գիշերվա կեսի վերջին ջերմ խոսք, երգն ու հյուրասիրությունը բաժանեցին իր հետ: Ավելին ի՞նչ կարող էին անել: Եվ ինչ բաժին, որ ինքն ունի Մարուսյայի հարցում — բայց ի՞նչ բաժին... — Նա այդ բաժինը գիշեց ընկերոջը, չնչեց այն անախորժ թախիծը, որ սողոսկել էր իր սիրտը՝ առանց որի նա հաշիվ տար իրեն:

Առավոտյան, երբ Սյոման զարթնեց՝ առաջի վայրկյանի զգացումն այն էր, որ իրեն ինչ-որ անախորժ բան էր պատահել և երկրորդ վայրկյանին՝ հասկացավ: Մարուսյա՛ն... Եվ ահա նորություն զգաց, տհաճություն խաղաղ տղա-

մարդու, որի կյանքը խոռվում է մի նորություն: Ուզեց վեր կենալ՝ գործի ժամանակ էր, բայց միայն բեռեր հանեց դուռն և ծխախոտը վառելով՝ սկսեց մտածել:

Մեղկություն էր գալիս վրան, չէր ուզում վեր կենալ: Եվ ծխելու դուրեկանության պես փաշում էր նրան երեկվա անցուդարձի հուշը: Նա երկար կմնար անկողնում՝ եթե ժամանակը չխաբաներ նրան: Վեր բռավ անկողնուց և սկսեց արագ հագնվել: Լվացվելու սառը ջուրը գրգռեց նրա շարժվելու տրամադրությունը: Եվ նա առանց մի բան ուտելու գնաց պարետային վարչություն:

Ամբողջ կեսօր նա գլուխը մխրճել էր քղթերի ու գործերի մեջ: Դա նրան զբաղեցրեց և ուրախացրեց:

«Վերջապես ի՞նչ եմ ուզում... Մարուսյայի՞ն: Ոչ, իհարկե: Ի՞նչ հիմա-րություն է այդպես մտածելն անգամ»...

Եվ նա ձեռք բափ տալով անցնում էր ուրիշ քղթերի:

Գործերի, զբաղմունքի եռուզեռի մեջ նա նկատեց, որ Մարուսյան իր հրապույրով այնքան էլ խոցելի չէ նրա համար, և որ գիշերս նա ուրիշ բան էր: Դրա պատճառը անշուշտ գիշերային ժամն էր, կոնյակը, երգը, պարը:

«Եվ վերջապես մի՞թե ես կին եմ ուզում»:

Գործի տեմպը, կարմիրքանակայինները իրենց բողկի պես առողջ դեմքերով, պաշտոնի հոգսերը մի շնչով փչեցին նրա գրգռված երևակայության վրա: Նա սթափվեց և ինքն իրեն խոստովանեց, որ ինքը անձնատուր է եղել ինչ որ տարտամ, մեղկ զգացումների, որոնք հոգնած ու պարապ ժամերի այցելուներ են:

Թեթևացավ: Սկսեց սուլել: Պահակները բերին մի մախանենգի, որին բռնել էին Արաֆի շամբուտում: Պահակը պատմեց, թե ինչպես բռնեցին: Նա ամբողջ գիշերը հսկելիս էր եղել: Նրա շոգից լղարած գեմֆի և խոր ընկած կապույտ աչքերի մեջ մի պողպատե խստություն կար, որ վճռականորեն վաճում էր ամեն օրինազանցություն: Սյոման ախորժանքով մտիկ տվեց նրա կենտրոնացած դեմքին և հանությանը ընկավ իր պարտականության վրա: Կյանքի ընդհանուր հոսանքը, նրա ոչ-անձնական հոգսը, ուժեղ հորձանքը ազդու բալասան էին Սյոմայի մեղկացող տրամադրությունների համար:

Բայց դա կարճ տևեց: Սյոման գործը վերջացրեց, նաշեց և դարձավ տուն: Ընկնելով մանակայի վրա՝ նա կարծես ընկավ իր մեղկության և միայնության օրորոցը, որ հանելի և վառնգավոր օրորով նրան փաշում էր գեպի մի բունավոր անբաժան:

Մարուսյայի կարապալին իրանը, հպարտ շարժումը լողաց պատի, լուսամուտի և այլ առարկաների արանքից և թափանցիկ մի Մարուսյա եկավ կանգնեց նրա դիմաց:

«Կինը պե՛տք է, կյանքի մի պե՛տք», — ասաց մտքում Սյոման: — Հենց

Նրա համար է պետք, որ Նրա մասին չմտածես, ինչպես օդի մասին: Սեր է, սովորություն է, քե ինչ՝ կինը պետք է: Եվ վերջապես չի կարելի այսօր գրադվել մի կնոջով: Ա՛յ, եթե ինքն էլ Մաքսիմի պես մի կին ունենար այստեղ, — մտնում ոչ մի կին չէր լինի:

Նրան հանգստացրեց իր գործնական դատողությունը: Նա հանգստացավ, որ գտավ իր «տրամադրությունները» բուն պատճառը: Բայց մի՞թե իսկապես ինքը տրամադրություններ ունի: Այո՛, ունի, անհանգիստ է: Նա մտածում է Մարուսյայի մասին: Այո՛, ճիշտ է:

Բայց մի՞թե նա իրավ Մարուսյայի մասին է մտածում: Իհարկե, ոչ: Լինել մի ուրիշ կին Մարուսյայի նման, Նրա կողմին, իր միտքը կզնար Նրա կողմը: Կսիրեր Նրան կամ հենց այնպես, ժամանակ կանցկացներ հետը, և հարցը կլուծվեր:

Եվ վերջապես ամոք է իր պես տղամարդուն, հեղափոխականին, որ կնոջ չջրագցեստի համար այդքան միտք է մաշում:

Նա լենց, և ֆանի որ գիշերը ֆիշ էր լենել՝ ընկավ խոր և կազդուրիչ լենի գիրկը:

Սյոման լենած էր բավական: Բաց դռնից Ներս մտավ մի սահմանապահ՝ հրամկազմից, սուր հայացքով նայեց բախտի վրա մեկնված Սյոմային և մնաց կանգնած:

«Վաղը՛ց է լենել սա», — ասաց նա կիսաձայն և մոտենալով Սյոմային՝ սկսեց Նրան թոքվել:

Սյոման վեր թռավ, բայց և իսկույն հորանչեց.

— Միտյա՛, ո՞ր սատանան ֆեզ բերեց:

Ու ձեռքը տարավ ծխախոտի տուփին:

— Իսկ դո՞ւ որ չհանդամներես ես կորել: Ինչո՞ւ չեկար բջիթի ժողովին:

— Ճիշտ է, հիմար բան եմ արել, մոռացել եմ: Նո՛րք էր:

— Հիմարն այդ հարցն է: Օրը հայտնի է: Հը՛, ախպե՛ր չան, դու այդտեղեք ինչ-որ գործեր ես բաց արել: Հիվա՞նդ էիր:

— Ո՛չ:

— Ապա ինչո՞ւ չեկար ժողովին:

— Ոչ մի արդարացուցիչ պատճառ: Սխալվել եմ, մտից գցել եմ: Էլ չի լինի:

— Այդ գիտե՛նք: Բայց ինչո՞վ ես զբաղված, որ վերջերս պարտականություններդ թուլացրել ես:

— Ոչնչով: Ասում եմ էլի՛, էլ չի լինի:

— Դրանով չես պրծնի: Վաղը կգաս բջիթ և բացատրություն կտաս: Կինոյի հարցն ի՞նչ եղավ, գրե՞լ ես Քաղբածին:

— Ո՛չ:

— Նո՛ւ, տեսնո՞ւմ ես: Այդպես չի կարելի: Բանակայինները վայրենի

կյանք չեն կարող վառել այստեղ: Ռադիոն լավ չի գործում, կինո չկա: Շոգ է: «Անկյունը» դատարկ է, պատի բերքը զառանցում է: Կոլտնտեսությունների մասին զեկուցումը պատրաստ է:

— Ո՛չ, բայց կպատրաստեմ շուտով:

— Ախր գիտեմ, որ քեզ մի բան պատահել է:

Սյոման վեր բռավ տեղից:

— Միտյա՛, դու ինձ մի բան ասա,— վրա բեկավ նա,— դու եկել ես այսօր ինձ կուսակցություն՝ սովորեցնելու:

— Ի՛նչ,— խեթեց Միտյան փշի պես,— կուսակցություն սովորեցնելու՞,— ապա ի՛նչ ես կարծում: Այնպիսի կուսակցության վարպետներին, ինչպես որ դու ես՝ Հարելի է երբեմն սովորեցնել: Ի՛նչ ես քեզանով ներկայացնում, որ շտվորեցնեմ: Եվ այդ ո՞ր օրվանից՝ ես ու դու այլևս կարիք չունենեմ, որ մեզ սովորեցնեն: Դու, ախպե՛ր չան, այդպիսի խոսքերով ինձ չես վախեցնի: Սանձրդ թուլացրել ես՝ պրծավ գնա՛ց:

— Թուլացրել եմ՝ քաշիր:

— Նո՛ւ և քաշում եմ: Ասենք բջիջը կֆաշի, ես՝ ի՛նչ: Կուսակցություն է:

Սյոման տափացավ.

— Լավ է, գնա կա՛ր կեր և գլխիս ավետարան մի՛ կարդա:

— Կկարդամ և լավ կկարդամ — ձայնը բարձրացրեց Միտյան:— Ինչո՞վ ես պարծենում — անցյալով: Ո՞վ չունի անցյալ, սատանան տանի: Ամեն մեկը, եթե քեզ պես անցյալը շիրմա անի ու հետևի քեզ՝ ո՞ր կգնա:

— Դու հիմարություններ ես ասում — մեղմեց Սյոման — ի՛նչ անցյալ, ի՛նչ ապագա: Քեզ ասում եմ, միտս չէր. կարճ ու պարզ:

— Դատարկ խոսք է,— համառեց Միտյան,— բջիջում կասեմ:

— Հա, այդպես:

— Հա՛ այդպես: Հիմի ձայնդ կտրի:

Միտյան լռեց և հանելով ծխախոտը՝ նայեց շուրջը:

— Լուցկի՛ տուր:

Սյոման վառեց լուցկին: Միտյան սկսեց ծխել:

— Շոգ է, սատանա՛ն տանի,— խոսեց նա մեղմ ձայնով,— չորս նորակոչներ էլի դողացրին: Եմիլյանին ասացի կոնյակ բերի քաղափից:

— Ասել է՝ ձանձրանո՞ւմ ես,— ժպտաց Սյոման:

— Ինչի՞ պիտի ձանձրանամ,— նորից կծեց իր սուր հայացքով Միտյան,— կնիկմա՛րդ եմ, ի՛նչ եմ: Ի՛նչ, դու ձանձրանո՞ւմ ես:

Սյոման չէր սպասում, որ հարցը կվերադառնա իրեն:

— Ե՛ս, չեմ ձանձրանում,— ասաց նա տարտամ եղանակով,— բայց կին չկա, ա՛յ բանն ինչու՞մ է:

— Կի՛ն,— ծոր տվեց Միտյան,— տես ի՛նչ ուզեց սիրտը: Ասավա՞՞ծ եմք, ի՛նչ եմք, օրտեղի՞ց ստեղծենք:

— Զգիտեմ, բայց կնիկմարդը պետք է,— ասաց Սյաման, և զգաց, որ այն չի ասում, ինչ որ զգում է։ Եվ նստեց տախտի վրա։

— Ի՛նչ,— արեց նա,— հազար կին էլ լինի այստեղ՝ կարծում ես մարդու սիրտը հեշտ կկաշի՞ր դրանց... Կարծում ես մարդ կին է ուզում հենց այնպե՛ս։

— Հապա ա՛նց։

— Կի՛նը, կինը պիտի ուրիշ տեսակ լինի։

— Կնոջ ոչ մի տեսակը չկա, ինչպես և տղամարդու։ Մեկը որ պատահեց՝ մյուսներն էլ արդեն գիտես ինչ են,— կտրեց նրան Միտյան։

— Փիլիսոփա մի դառնա գլխիս։

Ու վեր թռչելով՝ պատուհանից խնց շախմատը.

— Դե նստի՛, նստի՛, ֆանի զլուխս հիմար դրություն է՝ մի մատ անեմ ֆեզ։

Սկսեցին շախմատ խաղալ։

— Թախծալի է այս այրված անապատը, այս շոգը, մոծակը, այս շոր հողն ու շեռացած փառերը,— խոսեց Սյաման՝ աչքը շախմատի փառերին հառած։

— Թախծալի՛... է՛ն, ստեպ շես տեսե՛լ։ Քաղաքացիական կովի ժամանակ հիշո՛ւմ ես Աստրախանի ստեպները։

— Այնտեղ զբաղմունք կար, կոիվը։ Նա չէր թողնում, որ անթծյալ թախծը թափանցի հոգիդ։

— Իսկ այստեղ կոիվը չկա՞։ Հիմա՛ր, սա պակա՛ս կոիվ է — իմպերիալիզմի դեմ այս խաղաղ խրամատային կոիվը։ Խրամատի մեջ ես, սա գիտե՛ս։ Չե՛ս տեսնում ինչպես է ալիքը բարձրանում։ Ի՞նչ ասել է անապատ։ Արաֆսի ափը — սա Սովետական Միության ափն է։

Նա վեր թռավ, թողնելով շախմատը։

— Ես ֆեզ հառ եմ ասում։ Դու գիտես, որ դա ճշմարիտ է, իսկ միեկնայն ժամանակ թրվում ես ֆո հոգու մի անկյունում։ Թափ տուր ֆեզ. ե՛կ բլիշ, գո՛րծ արա։ Կոմունիստը—թախի՞ծ, հիմար հո շե՛ս։ Միեկնայն չի՞, սատանան տանի, Մոսկվա՞, թե Արաֆս։

— Նու, նու, լավ շնորհակալ եմ ֆաղգրագիտության համար,— զվարթացավ Սյաման։ Նա Միտյայի մտքերի կարիքը չուներ, բայց Միտյայի խանդավառ զգացմունքները տափացնում էին նրան։ Նրան հանելի թվաց իր հավատացած գործի մասին լսելը մեկ ուրիշի չեմ խոսեցնով։ Դա սրտապնդիչ էր և կենսաբար։

Ու ֆանի խոսում էր Միտյան՝ այնքան ավելի նրա անկյունման պարզ աչքերը լցվում էին չեմ փայլով։ Նրա դաժան դեմքը մնալով դաժան՝ թվում էր մեղմ։

Բայց Սյաման զգում էր, որ Միտյան ես բավականությամբ էր նկարագրում իրենց դրությունը, որով այս անապատը կապվում էր ընդհանուր հեղափոխական շարժման հետ, շարժման մեջ էր ընկնում և չէր թվում այնքան

մոայլ ու լված մի վայր: Ոչ, Արաֆսի ափն էլ աղմուկի մեջ է: Նրանք այստեղ կատարում են մեծ գործի մի փոքրիկ մասը:

Այս գրույցը, Միտյան՝ իր պողպատե հասակով, կտրուկ, համառ մրտենով, խստակյաց այդ կոմունիստը նրան ուրախացնում, զբաղեցնում էր:

Եվ նա համարյա չէր զգում այն, որ նա անվանում էր «թախիժ»:

Նրանք խաղաղցին և խոսեցին մինչև մութն ընկնելը: Հետո թեյ խմեցին: Նրկար խոսում էին սահմանի անցուղարձից: Ռուսաստանի հացամթերումից, հետո անցան իրենց գործամասի կարիֆներին — մի գրույց, որ Սյոմային բերեց կապեց իր հասարակ ու առողջ առօրյային:

Քայց երբ Միտյան գնաց և մենակ մնացած Սյոման դուրս եկավ դուռը և աչքը զցեց անապատին՝ անախորժ տարտամությունը եկավ պաշարեց նրան: Նա սկսեց անցուղարձ անել սենյակում: Հետո կանգ առավ պատուհանի առաջ և կարծես գլուտ արավ, այնքան հետափրհեց նրան այն միտքը, որ թեև շատ վաղուց պարզ էր, բայց պետք է բոլորովին կենդանի հնչեր՝ որ նա թեթևվանար.

— Զէ, կին է պետք, ուրիշ տեսակ կին:

Մի քանի օր Սյոման զբաղված էր իր պաշտոնի գործերով և ժամանակ չունեւ խորհնալու իր ձանձրույթի մեջ: Օրերը գալիս, օտարի նման մտիկ էին տալիս Սյոմային և անցնում: Նա զգում էր նրանց խորությունը, ինչպես իրեն շրջապատող դաշտի շուրջությունը, որ նրա հոգու վրա թախիժ էր ցանում:

Եվ նա կեսօրի արևից առջորկելով նամիա ընկավ դեպի Մարուսյայեց տուն: Դեռ չհասած հողաշեն, տուփի նման տանը, որ հեռվից դեղնին էր տալիս և բաց դռան սև սավերով շրջապատի մոայլի մեջ մի ժպտացող կետի էր նմանում՝ նրա սիրտն սկսեց բարբախել: Նրբ մոտեցավ տանը, սև սավերի միջից զնգաց Մարուսյայի հնչուն ձայնը.

— Սյոմա՞:

Սյոման ներս մտավ, բարեկեցիկ Մարուսյային:

— Էլի՞ թե ես գալիս ինչ որ տեղեր, ո՞րտեղ ես, մեռա՞ժ,— լսվեց Մաֆիմի ձայնը: Նա գդակը դրել՝ պատրաստվել էր զնալու:

— Ո՞նց ես, ո՞ւր ես,— հարցրեց Մարուսյան ծիծաղկոտ հայացքով զբրկելով նրան:

— Ամբողջ երեկո սպասում էինք քեզ, հիմա՛ր — ճկատեց Մաֆիմը, — Մարուսյան խորոված էր արել: Փա՛նի անգամ ասել եմ՝ այս շոգերին մի՛ թքվիր, ե՛կ մեզ մոտ: Նախամարդու կերպարանք ես ասել: — Նո՛ւ, ես գնացի, դուք գրույց արեք: Կգամ:

Մաֆիմը զնաց: Սյոման նստեց և լուռ նայեց Մարուսյային: Սա նստեց և չարտեննի աչքերը նստանչեց Սյոմայի դեմքին:

— Ինչո՞ւ ես բարկացել:

— Ե՞ս, չեմ բարկացել: Հոգնած եմ:

Իսկապես բարկացած չէր, բայց և հոգնած չէր: Ինչ-որ հոգեկան կարկամություն էր զգում, որ ուրախությունից էր:

Նա թեթևացավ նայելով Մարուսյային: Եվ իսկապես այդ կիներ զարմանալի հեշտ փարատում էր ամեն մոայլ բան կյանքի մեջ: Նրանից բուրում էր մի շեմ մտերմություն, ինչպես զարունից: Սյոման սկսեց գիտակցել, որ Մարուսյայի տունը միակ վայրն է, որ նա կարող է իր թախիծը բուծել:

Նրանք սկսեցին գրուցել: Մեկը այն գրույցներից, որ մտերիմների մեջ է լինում. հանելի մի նյութից մյուսը: Այդ մտերիմ գրույցը Սյոմայի մեջ ծնեցրեց այն միտքը, որ ինչպես իր և Մաֆսիմի մեջ, նույնպես և իր և Մարուսյայի մեջ անջրպետներ չկան, որ իրենք երեք մտերիմներ են:

Մարուսյայի մեջ բնագղն սկսեց իր աշխատանքը: Նա նկատեց, որ Սյոման ինչ որ «տրամադրություն» է սկսել: «Տղամարդը գիտե շուտ տրամադրվել և շուտ էլ մոռանալ»,— մտածեց նա և որոշեց նշանակություն շտալ դրան՝ բնական համարելով այդ ամենը տղամարդու մեջ: Մարուսյան համակրանք էր տաժում դեպի Սյոման: Եվ այնքան այդ մտերմությունը վստահեցնում էր նրան, որ նա չէր վախենում «ոչ մի բանից»:

«Արդյո՞ք կարո՞ղ է Մարուսյան ինձ ևս սիրել... Մաֆսիմի հետ»,— ծագեց մի այսպիսի շարանների միտք Սյոմայի մեջ, բայց նա իսկույն ևեթ մտրակեց իրեն. «Ի՞նչ անհեթեթություն»: Եվ շարունակեց. «Ի՞նչ հիմար բան է այս գույգ ասածը. ինչո՞ւ «գույգ» և ո՞չ «երեխ», «չորս» և այլն:— Դարձյալ հիմար բան ես ասում»,— բեղհատեց իրեն Սյոման և միտքը շրջեց ուրիշ կողմ:

Բայց մտքերը անզգալի կերպով տոգորվում էին այդ տրամադրությամբ: Սյոման չէր մտածում, այլ անորոշ ձևերով զգում էր, որ լողում է այդ մտքերի հոսանքում: Ճիշտը՝ այդ հոսանքը նրան տարտամորեն իշում տանում էր դեպի «գույգը»: Եվ նա Մարուսյայի ոսկեողկույզ գանգուրների, հպարտ գլխի հետևից նշմարում էր Մաֆսիմի դուրս լողացող բարի և ազնիվ նակատը, որ անբաժանելի էության պես նկատվում էր Մարուսյայի հետ:

Դա «գույզն» է, բնական, դարերով հաստատված գույգը: Բայց ինչո՞ւ էր Սյոմային թվում, թե Մարուսյան, որի ամբողջ վերաբերմունքը դեպի իր ամուսինը պիտի լիներ մի «կորեկտ» սեր դեպի իր ամուսինը՝ այդ Մարուսյան նկատվում էր նրա առջև իբրև անվերժանելի հանելուկ: Այդ Մարուսյայից շնչում էր անսպառ չեմություն, որ տարածվում էր իր շուրջը, տափացնում, մեղմացնում ամեն իր մոտ կանգնած էակի: Սյոմայի առջև նա մի անհուն աշխարհ էր մտերմության, կյանքի, ուրախության, որին կարող են դիմել ամենքը: Նա այնպես էր զգում, թե Մարուսյան ինչպես մայր, ինչպես փայր, ինչպես մարդ, մեկից չէ միայն, նա այնքան անհուն է և լի գեղեցկությամբ ու զգացումներով, որ չի ամփոփվի մի հոգու մեջ:

Եվ ինչպե՞ս Մարուսյան հեշտացնում է այսպիսի մտքերը: Ի՞նչ թեթև իրագործելի է թվում ամեն բան, երբ նայում ես Մարուսյայի «երաժշտական»

դիմագծերին, որից ամեն ստոր, նվաստ, մեղավոր միտք վեհանում է: Ամեն ինչ կարելի է Մարուսյայի հետ ու այդ ամեն ինչը գեղեցկանում է Մարուսյայի հետ: Նա հեշտացնում է ամեն երևակայություն:

Ահա թե ինչու Սյոման իրեն չէր համարում խորք ու ավելորդ՝ Մարուսյայի և Մաֆսիմի հետ, այլ ձուլված նրանց հետ:

«Ի՞նչ կլինի, եթե ես Մարուսյային սիրեմ»,— հանկարծ մտածեց Սյոման:— «Մաֆսիմը... բող շիմանա Մաֆսիմը, անգամ Մարուսյան: Ո՞ւմ եմ խանգարելու»:

Սյոման կարմրեց այդ մտքից և լսելի կերպով ճևաց:

Կարծես մութ գրի միջից մի անցք գտավ, որտեղից մի լույս թեթևացնող կերպով ժպտաց նրան: Նա ազան վրա ընկավ այդ մտքի վրա:

Հանկարծ նա նկատեց, որ բավական ժամանակ նրանք լռել են:

Լսվեց Մաֆսիմի ձայնը: Սյոման զգաց իր սրտի տրոփյունը: Եվ երբ Մաֆսիմը շառագունած և ժպտալի մտավ ներս՝ Սյոման նայելով նրա բարձր ժպիտին՝ իսկույն ցրիվ տվեց իր մեղկ մտքերը: Ընկերոջ անգիտակ մտեմուտքյունը, նրա միամտությունը դեպի Սյոմայի երազանքին և լույսի պես վանեց նրան: Նա բափ տվեց իրեն:

Մաֆսիմն սկսեց պատմել իրենց տանից ստացած մի նամակի ծիծաղելի բովանդակությունը, որ լցրեց սենյակը ճոր, աշխույժ տրամադրությամբ: Մարուսյան վեր բռավ և սկսեց անցուդարձ անել սենյակում:

Սյոման սկսեց դիտել նրան: Մարուսյան զարմանալիորեն անում, գեղեցկանում էր նրա առջև: Նա ճոր սկսեց նկատել նրա բարձր հասակը, սլացիկ գեղեցկությունը, որ մարդու սիրտը լցնում է աշխուժով:

Սյոման ուզեց թափ տալ իրեն և ուշը դարձնել ուրիշ կողմ, բայց զգաց, որ այլևս անկարող է չմտածել Մարուսյայի այդ գեղեցկության մասին:

Դարձյալ անախորժ թախիծը եկավ տիրեց նրա հոգուն: Եվ նա պարզեց իր համար մի բան, որ ինքը այլևս անկարող է դիմադրել իր մտքերին, որ ինքը հենվում է հենց այն մտքերի վրա, որոնք իրեն տանելու են անդունդ:

«Ո՛չ, Մարուսյայի մասին կմտածի նա, բայց Մաֆսիմից ծածուկ, Մարուսյայից ծածուկ»:

Քրտինքը տվեց վրա: Նա խլեց գդակը:

— Ո՞ւր,— բռավ նրա առաջ Մարուսյան:

— Գնում եմ, գործ ունեմ:

— Թո՛ղ, ի՞նչ գործ, նաշում եմք:

Սյոման շլսեց, գնաց:

Հասնելով տուն՝ ընկավ թախտի վրա և սկսեց ծխել: Անգամ ֆիզիկապես նա բույլ էր զգում իրեն, այնքան հոգեկան բույներ բույացրել էր նրան:

Հիմա պարզ է. նա հիվանդ է «Մարուսյայի մտքերով»:

Բայց ինչ արագ բացվեց հիվանդությունը: Սա կարող է կեղտոտել ընկե-
րական հարաբերությունը: Մի այնպիսի ընկերի, որի հետ ֆաղաֆացիական
կոիվների կրակների միջից միասին են դուրս եկել, որի հետ հաղթել են և
հիմա միասին կառուցանում են:

— «Ամոք է,— շշնջաց Սյոման,— դու տղամարդ չես, այլ փալասի
կտոր»:

Բայց պարզ տեսնում էր, որ այդ խոսքերը զուր են, որ ինքը կաշկանդ-
ված է, և ինչ—որ մի բան պիտի կատարվի: Եվ այդ բանը, որ նա կարծում էր
թե ուշ պիտի կատարվի, ահա կատարվում է հիմա՝ և արագ: Արագ պարզվեց
իր համար, որ ինքը սիրում է Մարուսյային:

Որոշեց չզնալ Մարուսյայեց: Հետևյալ օրը կրկին մխրճվեց իր պաշտո-
նական գործերի մեջ: Աշխատեց համոզել իրեն, որ այսպիսի «վատ» մտե-
րով չի կարելի մոտենալ Մախսիմին: Որոշեց թեկուզ ամբողջ մի շաբաթ, մի
ամիս չզնալ նրանց կողմը, մինչև որ անցնի «հիմարությունը»:

— Սյոմա, դու այն օրը նեղացա՞ր մի բանից, ի՞նչ է պատահել քեզ,—
լսվեց Մարուսյայի ձայնը:

Նա ներս մտավ և կանգնեց Սյոմայի դիմաց:

— Հր՞, ի՞նչ է պատահել: Մախսիմն ասում է հիմարացել ես: Ասա, ի՞նչ
հիմարություն է:

— Նստի՛ր, Մարուսյա:

— Կենտեմ, դու ասա՛, ինչի՞ փախար հանկարծ նեղացած:

— Ես նեղացած չեմ, Մարուսյա:

— Ասյա ի՞նչ է պատահել քեզ:

Սյոման նայեց Մարուսյային, որի աչքերում թեթևակի նկատվում էր
կանացի թափանցումը գաղտնիքների: Մարուսյան ամբողջ էությամբ գրկեց
նրան: Ու այն բոլորին այնքան հեշտ թվաց Սյոմային իր խոռովի պատճառը
նրան հայտնելը, որ հենց այն է պիտի հայտնե, բայց հենց փորձեց այդ, իս-
կույն զգաց, որ դա ամենից դժվար բանն էր աշխարհում:

— Ձանձրալի է այստեղ: Մարուսյա՛,— ասաց նա:

— Ձանձրալի է, գիտեմ: Հենց Մախսիմն էլ այդ է ասում քեզ համար:
Ուրեմն ե՛կ մեզ մոտ, հանախ եկ:

— Չէ՛, Մարուսյա, ես չեմ ուզում իմ ձանձրույթս բերել ձեզ մոտ:

— Գուցե տուն ես ուզում գնալ:

— Տո՛ւն, ի՞նչ կա ինձ համար տանը: Ինձ համար ոչ մի հանգիստ տեղ
չկա:

— Ի՞նչ ես փնտրում, որ չես գտնում այստեղ կամ տանը,— հարցրեց
Մարուսյան լուրջ դեմքով:

— Ոչինչ,— և Սյոման աչքերը գցեց գետին:

Մարուսյան վեր կացավ:

— Չեմ պնդում, գուցե քեզ համար մեզ մոտ ես ձանձրալի է: Այդ կարող է պատահել: Բայց ես ու Մախիմը միշտ էլ սպասում ենք քեզ— այդ իմացի՛ր: Մեզ համար էլ պետք է ընկերությունը: Վերջապես քո՞ղ հիմարությունները, այսօր թեյին եկ մեզ մոտ, կուպսենք:

Եվ ուզում էր հեռանալ, բայց Սյոման ձեռով արեց.

— Լսի՛ր, Մարուսյա: Ճիշտն ուզո՞ւմ ես: Ես միշտ զգում եմ, որ կարող եմ խանգարել ձեզ... ամուսիններիդ:

— Մեզ խանգարե՛ս,— զարմացավ Մարուսյան:

— Պարզը խոսենք. դու ամուսիններ ես. կուզենա՞մ ձեզ համար ասել-խոսել ա՛յն, ինչ-որ ձեզ է հանելի: Ի՞նչ գործ ունեմ ես ձեզ մոտ:

Մարուսյան ծիծաղեց:

— Նո՛ւ, գաղտնի խոսակցության համար ժամանակ կգտնվի: Եվ վերջապես ամուսինը չի փախչի:

Սյոմային դուր չեկավ ո՛չ այդ ծիծաղը և ո՛չ էլ այն միտքը, որ գաղտնի խոսակցություններ ունենում են նրանք, կարծես դա նոր բան լինե՞ր նրա համար:

Եվ ինչո՞ւ այդ աշխարհ փաստը, որի մասին գիտե՞ր նա, որը ծիծաղեցնելու չափ հայտնի է և օրինական բան է՝ նրան այդպես ծանր խոցեց, երբ դրա մասին խոսվեց: Կարծես դա իսկապես փաստ դառավ, երբ Մարուսյան ինքն ասեց այդ:

Սյոման սրտնեղեց:

«Կարող էիր այդ բանն իսկի՛ էլ չասել» — ասաց մտքում և նոթերը կիտեց:

— Մարո՛սյա, այնպես ես խոսում, կարծես ամուսին չունենաս և չես սիրում,— ասաց Սյոման և ասաց հանկարծ, որ չմտածի չասել,— մի՞թե դու այդքան էլ պահանջ չունես ամուսնուդ հետ երկար մենակ մնալու:

— Ինչո՞ւ չէ, ես սիրում եմ Մախիմին: Բայց հո չեմ կարող ամբողջ օրը ֆիք ֆիք հետը նստել: Ուրիշ մարդիկ էլ են հետաճրճի:

Այս խոսքերն հանգստացրին Սյոմային:

— Մարո՛սյա, կարո՞ղ էիր ուրիշին սիրել,— հանկարծ հարցրեց Սյոման և զգաց, որ ինքը ընկած է մի զառիվայր մակարդակի վրա և զլորվում է ակամա և արագ:

— Ի՞նչ հարց է դա,— զարմացավ Մարուսյան:

— Ոչինչ: Տեսական հարց: Կարո՞ղ է մի կին, որ սիրում է իր ամուսնուն՝ այդ բոլորից զգալ, որ հնարավոր է և մի ուրիշին սիրել:

— Հնարավո՞ր. ինչո՞ւ չէ: Ընդհանրապես կարող է: Սերը վառվում է, սերը հանգչում է: Ամեն բան կարող է պատահել:

— Կարո՞ղ էիր դու երևակայել, որ դու մի օր չես սիրի Մաֆսիմին, այլ մի ուրիշին:

Մարուսյան մտածեց.

— Մաֆսիմի՞ն... ոչ. ես ճշման չեմ կարող շտապել:

— Ամենևին՞:

— Ամենևին էլ չէ: Ձեմ մտածել այդ մասին:

— Ապա մտածի՛ր:

Մարուսյան սկսեց մտածել.

— Ո՞վ է իմանում, ինչե՞ր չեն պատահում կյանքում: Կարող է, իհարկե: Բայց ես հիմա զգում եմ, որ սիրում եմ Մաֆսիմին:

— Իսկ Մաֆսի՞մը:

— Մաֆսի՞մը, օ՛հ, նա ինձ շատ է սիրում:

Նրանք լռեցին:

— Այո՛,— շարունակեց Մարուսյան,— դա ինձ համար մեծ ուրախություն է այս անապատում: Առանց Մաֆսիմի, ի՞նչ մեղքս ծածկեմ, ես այստեղ չլի կարողանա գործ կատարել:

«Մարուսյան շատ է գեղեցիկ,— մտածեց Սյոման,— և ի՞նչ պիտի անեմ ես...»

Նվ նա մտիկ տվեց նրա ձյունեղեն ուսերին, Շեղ իրանին, որ ուտեճու պես նոնվում էր ման գալու ժամանակ և բարակ, երկար ոտներին, որ երաժշտության պես հայլում էին սենյակի երկարությամբ:

«Մարուսյան աղետավա՛ր կերպով գեղեցիկ է»,— կրկնեց մտքում Սյոման և նեշվեց այդ զգացման ծանրության տակ:

Մարուսյան նայեց Սյոմային և մի անախորժ բան զգաց: Որ արդեն կոտրվել է այն սահմանափակ, մինչև ուր մի տղամարդ կարող էր մոտենալ իրեն: Նվ իրեն փորձված բժիշկ, որ դնում է ճիշտ դիագնոզը և գիտե որ տվյալ հիվանդությունը թեև թեթև նշաններ ունի, բայց անցնելուց առաջ դեռ մի ծանր շրջան ունի անցնելու և պատրաստվում է երկար խնամքի՝ այնպես Մարուսյան որոշեց «հիվանդությունը» և լրջորեն իրեն հետ բաշեց:

«Պատմություն է սկսում»,— մտածեց Մարուսյան և մոտենալով պատուհանին՝ ձեռները ծալեց կրծքին: Նա դուրս էր նայում, իսկ Սյոման ճրճված դիտում էր Մարուսյայի կանգնվածքը, որի մեջ մի հատուկ բան կար, որ նվաճում էր մարդու՝ բարձր հասակի հրամայող, սաստող շեշտը, տիրական գեղեցկությունը, հաղթող հպարտանքը:

«Սա ինձ ամեն բան պիտի անել տա»,— կայծկլտեց Սյոմայի գլխում:

Անդիմադրելի, բնագոյան մի ուժ, հրաբխային հարվածի պես նրա հոգու խորքերի տակից՝ խռովեց Սյոմային: Նվ առաջին անգամ նա տեսավ, որ անց է կացել սահմանը: Նա միայն մի բան որոշեց: Որ նա չի կարող դա-

վանանել իր ընկերոջը և չի կարող մեղցնել աղետալի զգացմունքը դեպի Մարուսյան: Ուստի և դա կմնա ծածուկ երկուսից էլ: Քող տեի տարիներ թեկուզ: Միակ ելքը սա է, ֆանի որ նա անդարձ «հիմարացել» է արդեն: Եվ ահա այս ելքը, այս բույլտվությունը, որ դավանան զգացմունքը գա և ծածուկ բնակվի նրա հոգու մեջ — հանգստացրեց Սյոմային:

Մարուսյան հրաժեշտ տվեց նրան տուն գնալու համար, բայց Սյոման ընկերացավ նրան մինչև նրանց բնակարանը:

Սյոման մի նոր կենդանություն նկատեց իր մեջ: Կենդանություն, որ զգում է մարդ՝ խոհերից վեճիների և գործողությունների անցնելիս: Նա նկատեց նաև, որ իր մեջ մեկ ուրիշը իրենից անկախ գործում է, կարգադրում, հրամայում և հիմի հայտնվել է արդեն: Եվ թելադրում է:

Եվ արդեն պարզ է: Սյոման սիրում է Մարուսյային: Ճիշտ է՝ ծածուկ, իր մեջ, բայց դրա մեջ հույս կա, որ ընկերական պարտականությունը հարվածող այս հիվանդագին զգացմունքը մի ելք գտնելով դուրս կգա իր հոգուց և կանհետանա:

Մի ֆանի օր Սյոման ապրեց այդ հոգեկան վիճակով: Սակայն այդ մի ֆանի օրը ոչ թե հանգստյան օրեր եղան, այլ ավելի շուտ պարզեցին նրա խաբուսիկ վիճակը, որին ասպվիներ էր նա: Նա իրեն զգաց մի հորձանքի մեջ, որն այլևս տանում էր իրեն, և ինքը դիմադրել չէր կարող:

Նա սկսեց կռվել իր հետ: Արդյո՞ք չէ՞ր կարելի հեռանալ այս պատմությունից: Չէ՞ր կարելի երազել մի ուրիշի մասին: Գտնել Մարուսյայի նմանին: Ավելի գեղեցիկը: Նա սկսեց պատկերացնել ուրիշին, նրա նմանին, նրա ֆրոյը: Բայց նրան զարմացրեց սիրո այդ անհիմաստ կամ իմաստուն հիպնոզը, որ կաշկանդում, կապում է մարդու սիրտը միա՛յն մի էակի, միա՛յն մի հոգու հետ: Բայց եթե այդ էակի արտաքին նմանությունն անգամ չէր կարող գոհացնել մարդկային հոգու ֆանտազիաներին՝ ուրեմն, ի՞նչն է այն հատուկ էությունը, որ մի արարածի դարձնում է միակը, միա՛կ այդպիսին: Իսկ եթե Սյոման այնպես սիրի Մարուսյային, որ բնդմիշտ կապվի նրա հետ, անկարող նրան թողնելու... Իսկ եթե Մախսիմը այնպես է սիրում իր կնոջը, որ նույնպես անկարող է թողնել և զիջել Սյոմային... Իսկ եթե Մարուսյան, որ անշունչ առարկա չէ, որ անխոս գնա նրան, ով իրեն տանում է...

Մարուսյան մենակ էր: Նա արդուկում էր երեսուրբիչները: Նրան տեսնելով Սյոման ուշքի եկավ: Զգաց, որ ճամփին ավելի հեշտ էր մտածել իր անելիքի մասին, ֆան թե անել: Բայց ի՞նչ է ուզում անել:

Մարուսյայի լուրջ դեմքը և բացակա Մախսիմի ներկա պատկերը խաչքեցին նրան:

— Նո՛ւ պատմի՛ր, ի՞նչ կա, — սկսեց հասարակ ձևով Մարուսյան, երբ Սյոման նստեց:

— Ոչինչ: Եթե ինձ ուղարկեին մի ուրիշ վայր, շատ լավ կլինե՞ր,— ասաց հանկարծ Սյուման, չուպասելով թե այդ պիտի ասի:

— Օճո՛, դու ուզում ես հեռանա՞լ այստեղից,— ժպտաց Մարուսյան:

— Եթե հնար լինի՛...

— Ռուսաստան ես ուզում:

— Միևնույն է, թե ուր:

Նրանք լռեցին:

— Մեզ համար տխուր կլինի,— խոսեց Մարուսյան կարծես ինքն իրեն:

— Ինչո՞ւ պիտի տխուր լինի,— հարցրեց Սյուման և զգաց, որ սիրուն ուժգին զարկեց:

— Դե՛, սովորել ենք իրար:

— Ուրիշ բնկերներ չառ կան:

— Շատ կան, և ճրանց հետ էլ լինում ենք, բայց...

— Բայց...

— Մահսիմը շատ լավ է զգում իրեն բեզ հետ: Ընկերություն է՝ ինչհան չլինի:

— Իսկ դա՞ն ինչպես...

— Ե՛ս,— և Մարուսյան այնպես ճնշեց արդուկը, որ մերկ ներմակ ուսը ուռչելով դուրս լողաց զգեստի տակից:

Սյուման նկատեց այդ և շփուրվեց:

— Այո՛, դու,— ասաց Սյուման և զգաց, որ ձայնը իրենք չէր, այլ մի ուրիշ մարդու, որին լնճք լսում է: Ի՞նչ հազաց հուզմունքից խեղդված:

Այդ նկատեց Մարուսյան և բնագդաբար լռեց:

— Մարո՛ւսյա, գիտե՛ս ինչ,— ասաց Սյուման դարձյալ իր համար օտա-
րոտի ձայնով,— ես սիրում եմ բեզ:

Այս ասելով իսկույն մտածեց. «Ի՞նչ շուտ եղավ այս ամենը»:

Ի՞նչ սակայն անասելի հանույժ զգաց, ինչպես պատերազմի ժամանակ վազուց սպասված մարտը սկսելիս: Այսինքն «վերջապես, ինչ կլինի՛ կլինի»:

Լռություն տիրեց: Սյուման սպասում էր անսպասելի մի բանի: Ահա փա-
թորիկը կսկսվի:

— Ես զգում էի այդ,— պատասխանեց Մարուսյան խուլ և հանգիստ:

Ի՞նչ գլուխը կախ շարունակեց արդուկելը: Լռեցին, բավական երկար:

— Ի՞նչ հեռո՞ւ,— դադարվել հարցրեց Սյուման և աչքերը մթնած ճայեց Մա-
րուսյային:

— Հետո՞... հետո ոչինչ: Դու կմնաս մեզ բարեկամ և... կմոռանաս:
Կպատահի: Հասկանում եմ:

Բոլորովին չէր սպասում Սյուման այսպիսի վախճանի: Նա ինչ որ հիմար
նամփի վրա էր, որից հետո գալ չէր կարող, ինչպես և կանգնել— պետք էր

առաջ գնալ: Ու վեր բռնելով մոտեցավ Մարուսյային: Սա ոչ մի շարժում չարավ:

— Մարո՛ւսյա:

Պատասխան չեղավ:

— Մարո՛ւսյա, — և բեր տարավ Մարուսյայի ուսին, — բո՛ւյլ տուր, Մարո՛ւսյա:

Մարուսյան հանդարտ շարժումով ուսն ազատեց և շարունակեց արգուկելը:

Ապա հանգիստ ասավ.

— Նստի՛ր տեղդ:

— Մարո՛ւսյա, — շշջաց Սյոման, — ես ոչինչ չեմ կարող ասել քեզ բացի այն, որ հիմա լսեցիր: Գուցե նեղացա՛ր: Լսի՛ր, բան եմ ասում: Չե՛ս լսում: Նո՛ւ, մնա՛ս բարո՛ւ:

Սյոման դուրս բռավ դռնից:

— Ուղասի՛ր, — հրամայեց հետևից Մարուսյան:

— Ի՞նչ է, — խիստ ձայնով հարցրեց Սյոման, կանգնեց և աշխեր խոժոռած նայեց գետնին:

— Գնա՛ տուն, բոլոր հիմարություններդ բո՛ղ այնտեղ և էլի ե՛կ: Ամոք է քեզ պես սղամարդին, որ այգպես փալաս ես դառնում: Վերջապես դու Մաֆսիմի ընկերն ես:

Սյոման սպասեց, որ Մարուսյան շարունակի. դա դուր եկավ նրան: Նա էլի կանգնեց, որ Մարուսյան շարունակի իր խայրոցը, բայց Մարուսյան արդուկում էր և չէր նայում նրա կողմը:

Սյոման պոկվեց տեղից և արագ ֆայլերով գնաց տուն:

Ամոքը, խղճի խայրը, իր նվաստացումը և Մարուսյայի բարեկամությունը այնպես խանգարելու զգացումը նրան խառանց շիկացած երկաթի պես: Նա բաց արեց կոնյակի շիշը և բռնեց բերանին:

Մինչև ուշ գիշեր բերնֆսիվայր ընկած էր տախտին, բայց բուրբ չէր տանում:

Այնուհետև մի ֆանի օր կամ պաշտոնատեղին էր, կամ տանը: Ձեր վրձնում գնալ «նրանց կողմը»:

Միայն մի շաբաթ հետո եկավ Մաֆսիմը և սկսեց միամիտ պատմել ընկերներից մեկի քյուրիմացությունները՝ մաֆսային վարչության հետ:

— Գնանք մեզ մոտ նաշի, — հանկարծ ասաց Մաֆսիմը:

Սյոման չհամարձակվեց խոսել:

— Այո՛, այո՛, վե՛ր կաց: Մարուսյան սպասում է քեզ:

«Սպասո՛ւմ»... Սյոման և՛ զարմացավ, և՛ թեքություն զգաց: Ուրեմն Մարուսյան ներել է և մոռանում է: Ինքը և՛ս թեթև ու մոռանալի համարեց իր արածը:

Ի՞նչպես Մարության փառատուն է և հեշտացնում ամեն դժվար բան:

Գնացին: Ներս մտնելիս Սյոման աշխի տակով փնտրեց Մարությանին: Բայց նա տանք չէր:

— Ո՞րտեղ է Մարության:

— Գնացել է գյուղ: Կարծեմ ընկերները ներկայացում են կազմակերպում երկաթուղու կայարանի բանվորների և սահմանապահների համար: Մարության չի սիրում խաղալ, բայց պարտականություն է հանձն առել: Շուտով մեզ գյուղում բնակարան կտան, էլ կարի՛ չի լինի այդպիսի բաների համար: Ծանոթ եմ ասում: Մարության սիրում է ժխտ: Հիմար Նզոհովն ինձ ասում է մի՛ քողնի Մարությանին սղերանց մեջ՝ կխլեն:

— Դո՞ւ ինչ ես ասում:

— Հիմարություն, ի՞նչ պիտի ասեմ. ա՛՛վ կարող է խլել Մարությանին: Մարության ի՞նչ է, ի՞նչ է: Եվ վերջապես ամեն բանից վախենալով ո՞ր կգնաս: Լա՛՛վ սոցիալիզմ կշինենք, երբ կնիկներս դնենք վանդակ:

— Չե՞ս խանդում:

— Իսկի՛:

Մարության եկավ: Նա հասարակ և ընդհանուր ձևով ասաց.

— Բարի օ՛ր:

— Բարի օ՛ր,— շնորհաց Սյոման և նայեց Մարությանին:

Սա դարձյալ ընդհանուր ձևով ասաց.

— Մեր կոլեկտիվում գեկուցում կա այս երեկո փոխօգկումների մասին:

Մարությանի ամբողջ էությունից շնչում էր մի հանելուկ: Վերջապես ի՞նչ է նա. մտերիմ հոգի՞, զավաղի՞ր, թե կոկետ: Նրանից բուրում էր մի չեմ հարազատություն, որ ուղղակի գրկում էր մարդու: Զարմանալի հեշտ է թվում ամեն բան հրա հետ— և՛ կյանք, և՛ մահը, և՛ վերածնությունը:

Մարությանի բարձրուղեղ հասակը և հպարտ գծերը դարձյալ ննշեցին Սյոմային: Նրա կարճ շրջագցեստը և թևերի, ուսերի բացվածքները շնորհալի ընկվածքով վիժում էին ցած, մինչ ինքի Մարության սլանում էր դեպի վեր՝ գլխի, ուսերի ու վզի վճռական բռնվածքով: Նա նհար էր թվում, բայց հասուն մկանները մատնում էին մի գիրգ ու պիտի մարմին:

Սյոման գգում էր, որ վերջնականապես սեղի է տվել և ընկնվել: Որ այդ գեղեցկության դիմադրել չի կարող: Որ նա մի բան կանի:

Հաշը պատրաստ էր: Նստեցին սեղանի շուրջը: Մարության բացեց կոնյակի շիշը:

— Քո կենացը: Սյո՛մա,— ասաց Մարության,— շատ մի՛ տխրի, քեզ կլծենք աշխատանքի:

Խմեցին առաջին ըմպակները: Խմեց նաև Մարության:

Սյոման բիշ-բիշ բացվեց: Կարկամությունը, որի պատճառը այն դեպքն էր, կորցրեց իր սրությունը: Ուրեմն Մարուսյան կամ ներել է իրեն և նշարանկություն չի տալիս, կամ կարող է պատահել չի իմանում ինչով ծածկի անցյալի մերկ մարմինը, որ աշխի չեւեւ:

Մարուսյան վերցրեց կիթառը և սկսեց հանգիստ ու լուրջ նվագել: Մահսիմը կրկին ոգևորվեց:

Դուրսը նամփի ծայրին մի ձիավոր երևաց, որ երգում էր՝ սանձով քաշ տալով մի ուրիշ ձի: Նա վեր ու վար էր նետվում ձիու վրա՝ գալով դեպի այս կողմը և փոշին փռասմրակ սլալթում էր ձիերի սմբակների տակից:

Մոտեցավ. սահմանապան կարմիրբանակային էր:

Մահսիմը դուրս եկավ:

— Ի՞նչ կա, Եմելյան:

— Շտապ գրություն,— ասաց կարմիրբանակայինը և պայուսակից հանեց մի ծրար:

Մահսիմն առավ ծրարը, ստորագրեց գրությունը: Կարդաց:

— Նո՛ւ, լավ,— մոմոաց Մահսիմն ու ծոծրակը փռեց:

— Ի՞նչ կա,— հարցրեց Մարուսյան:

— Իսկույն գնում եմ պարետային վարչություն:

— Ի՞րը կգաս:

— Չգիտեմ: Դուրս վերջացրեմ ձեր ճաշը:

Գործը սովորական էր, և Սյոման շհարցրեց նրա մասին:

Մահսիմը նստեց ձին և առաջ ընկավ: Կարմիրբանակայինը խթեց իր ձիուն և մոտենալով նրան՝ գնաց պահելով մի պասաշան հեռավորություն:

Մահսիմի գնալուց հետո Սյոման կարծես ընկավ քակարդը: Կարծես մի աներևույթ ձեռք նրա համար դավ նյութեց, որից ազատվել չէր կարողանալու: Կոնյակից և երաժշտությունից տաճառած արյունը փունջերի մոտ զարկեց նրան յսելի ուժով, և նա աչքերի տակով նայեց Մարուսյային, որը անհոգ երևույթով կենդանացնում էր կիթառը և զարթեցնում անկապ ակորդներ իր երկարուկ, զոդտրիկ մատներով:

Լուռ էին: Սյոման չէր լսում նվագը, և զոն էր, որ դա ծածկում էր անհարմար լուծությունը: Նա դուրս էր նայում:

Հանկարծ նրանց հայացքներն իրար հանդիպեցին:

Մարուսյան կատակ-լուրջ դեմք չիենց և սուր նայելով Սյոմային՝ շրթունքները ուռեցրեց.

— Հո՛ւ, Երեխա՛...

Ու շարունակեց նվագը: Սյոման չպատասխանեց: Մարուսյան ներողամիտ ու կիսաժպիտ նայեց նրան: Անսահման կանացի մեղմություն կար նրա այդ հայացքի մեջ, շոյող, գուրգուրիչ մի ցոլ: Նվ ի՛նչպես Մարուսյայի այդ

մեղմ, խաղաղ զարմանք, հանգիստ խոսքերը անբացատրելի ուժով մեղմացնում, հեշտ էր դարձնում ամեն ծանր, մեղսալից միտք, փոխելով անմեղձ հասարակ խաղի ամեն վարմունք, որ կարող էր թույլ տալ Սյոմայի բորբոքված երևակայությունը, կարծես պատրաստ զիջելու ամեն ինչ, որ բեկադրում է մարդու փմահան սիրտը: Եվ դա Մարուսյայի գեղեցկությունն էր. որ իր ներդաշնակ գծերով ուղղակի երգում, նկարվում էր նրա սլացիկ մարմնի ձևերում, թե՛ նրա մեղմ, բողբոջան, գրեթե մայրական խոսքերի, գուրգուրիչ ժպտի հմայքը, բայց դա այդպես էր: Եվ դա ավելի էր բորբոքում, գրավում Սյոմային: Մարուսյայի այդ գեղեցկությունն ու խոսքերը գրկում էին Սյոմային, նա ընկղմվում էր այդ անդունդը՝ զգալով մի փաղցր գլխապտույտ և մեղկանում էր պարզապես: Սյոման սկսեց մտածել, որ այդ շոյիչ, գուրգուրիչ կնոջ մեջ ավելի կա սեր ու զգվանք, քան թե պետք է միայն մի էակի: Սերը — մի՞թե մեկինն է միայն: Սերը — մի՞թե սեփականություն է դա: Մեկի՞ սեփականությունը: Օղբ, արևը, ջուրը, կրակը — մի՞թե մեկինն է միայն: Ինչո՞ւ է սերը տարբեր օդից, արևից, ջրից, կրակից: Ո՛չ, սերը մութ բան է: Ինչպես և բնությունը: Օղբ, արևը, ջուրը, կրակը: Սերը չգիտե, թե ում է գնում: Նա տունկի պես է: Պոկի՛ր տունկը իր հողից. — կարծես նա բողբոքում է իր արմատի կտրտված թելիկներով: Բայց տնկում ես նրան ուրիշ հողում՝ այնպե՛ս է անում ծաղկում, կարծես այստեղ էր բուսել: Հիմարություն — սերը սեփականություն չէ:

Մարուսյայի ամեն բան թույլատրող, այնքան մտերիմ թվացող գեղեցկությունը Սյոմային հեշտացնում էր այս մտքերն անելիս: Եվ Սյոման առաջին անգամ պարզ տեսավ, որ ինքի ուր որ գնում է հիմա, մղվում մի բանի, որ այլ ժամանակ կսաստվեր անգամ մտածելուց: Եվ նա վնդեց, որ դա նույնքան հեշտ ու ախորժ կլինի, որքան և Մարուսյան գեղեցիկ ու մտերիմ է իրեն:

Մարուսյան դադարեց նվազելը և դարձյալ նույն կատակ-լուրջ ձևով ասաց.

— Զես ամաշո՞ւմ... «սիրահարվե՛լ է».— Ասացե՛ք խնդրեմ: Ի՛նչ ումանտիկա: Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, կմոռանա՛ս:

Ապա ընդոստ շարժումով վեր բռնելով՝ մոտեցավ Սյոմային և ձեռքը նրա ուսին հպած՝ կռացավ նայեց նրա աչքերի մեջ.

— Երեխա՛...

Սյոման ձեռքը տարավ Մարուսյայի իրանը գրկելու:

Մարուսյան թեթևակի հետ պահեց իրեն ու գնաց դեպի կիթառը: Սկսեց մեղմ երգել կիթառի նվագակցությամբ:

Հետո աչքերը խոժոռեց Սյոմայի վրա ու մեղմ ձայնով սաստեց.

— Նո՛ւ, Սյոմա, բավական է: Թո՛ղ հիմարությունները: Ես ֆեզ ասացի, որ բողբոքեմ: Իսկ դու...

Սյոմայի աշխերին կարծես մի փառ եկավ: Մարուսյան թվաց ինչ-որ մշուշի մեջ, շա՛տ հեռու: Նրա սիրտն ուժգին զարկեց, և նա ծանր հեալով վեր կացավ, մոտեցավ Մարուսյային: Սա շարունակեց նվագելը: Բայց այլևս լուրջ էր:

— Հետո՞,— ասաց լուրջ, և կողմանց նայելով շարունակեց նանկոտել կիթառը:

Սյոման, անվճռական, հարբածի պես կանգնել էր նրա մոտ:

— Հետո՞,— կրկնեց Մարուսյան բարձր և նվազը կտրեց:

Սյոման լուռ էր:

— Սյո՛մա, դու հիմար չե՛ս,— ասաց Մարուսյան մտերմական շեշտով.— ես ուրիշի կիներ եմ, հասկացի՛ր:

Սյոման դարձյալ լուռ մնաց:

— Գնա տե՛ղդ,— ասաց խիստ տոնով Մարուսյան:

Սյոման պղտոր աշխերով նայեց Մարուսյային:

— Սյոմա՞, դո՛ւ գովե՛լ ես,— սկսեց Մարուսյան, բայց երբ հանկարծ վեր նայեց Սյոմային, նկատեց մի այնպիսի դեմք և աշխեր, որ իրեն հիշեցրեց իր բեռուն, որին սպիտակները մորթեցին նրա աչքի առջև, և նա տեսավ դաշույնը նրա կոկորդին ֆսելիս:

Ձե՛ր սպասում, բայց հիմա ուշ էր այլևս: Սյոման կարծես նրա հայացքին էր սպասում. հանկարծ բռնեց նրա ուսերից և փաշ տվեց դեպի մահճակալը:

— Սյո՛մա,— սաստեց նրան Մարուսյան ցած ձայնով և հետ մղեց նրան:

Սյոման խռպոտ մի բան ասաց, որ կոկորդում խեղդվեց, և կրկին կպավ Մարուսյայի ուսերին: Մի տեսակ հեշտ ու փաղցր էր թվում նրան այս փայլը. որ նա անում էր: Բռնաբարության մասին չէր մտածում, այլ իր արածը համարում էր մի վարմունք, որ Մարուսյան բույլ պիտի տար նրան անշուշտ: Նրան թվում էր, որ ինչ էլ անելու լինե՛ր, Մարուսյան վերջ ի վերջո կներե՛ր նրան որպես ընկեր, որպես մտերիմ, որպես գեղեցիկ և բարի կին: Հետո զգաց մի այնպիսի մղումն, որին դիմադրելու ոչ թե ուժ, այլև ցանկությունը կու՛րավ: Մնաց տառերային խելագար մոլեգնությունը: Նրան այնպես էր թվում, թե ինճը չէ այդ անողը, այլ մի էակ, որ կոխկրտելով թե իր և թե Մարուսյայի բոլոր հասկացողությունները՝ գալիս էր անցնելու նրանց վրայով:

Մարուսյան թեթևակի դիմադրեց նրան՝ կարիճ շտեմելով լուրջ, մարմնական ուժի՝ հույս ունենալով այլ կերպ արգելելու: Բայց Սյոման սկսում էր իրեն մոռանալ: Նա մինչև անգամ դժգոհությամբ ծամածոց դեմք, որ այդ կիներ դիմադրում է, չի զգում այն անհուն փաղցրությունը, որ կա իր վարմունքի մեջ:

— Սյոմա՛, բռղ,— ճշաց մեզմ Մարուսյան և կատվի պես դուրս ուլու-վեց նրա գրկից:

— Թո՛ղ ինձ, ասում եմ, դո՛ւրս գնա,— գոչեց Մարուսյան՝ չանալով դուրս վազել: Սյոման հարձակվեց նրա վրա և կրկին գրկելով նրան՝ սեղմեց բևեռը: Ապա համբուրեց: Մարուսյան փախցրեց դեմքը: Շատ սառն, անախճժ և հասարակ թվաց Սյոմային այդ համբուլը: Կարծես այն վսեմ էակը փախավ Մարուսյայի մարմնից և տեղը թողեց դեմքի անկյան մոտքին: Նա չհամբուրեց «Մարուսյայի՛ն»:

Եվ ինքը բաց թողեց Մարուսյային:

— Բանդի՛տ,— ճշաց Մարուսյան ղողաճառ բարկությամբ և դուրս վազեց սենյակից՝ մազերը խոփվ:

Մի կարմիրբանակային էր անցնում հարևան տան մոտով: Նա նկատեց Մարուսյայի հուզումը, և կանգ առավ մի պահ: Մարուսյան ներս փախավ և մազերը մատներով սանրելով հրամայեց.

— Գնա՛ իսկույն այստեղից:

Սյոման խլեց գդակն ու դուրս գալով՝ արագ ֆայլեց դեպի տուն:

«Մի՛թե նա այդպես հասարակ է նրան հպելիս»,— մտածեց նա և զայրացավ իր արածի վրա:

Ամբողջ գիշեր նա խմում էր ու թախտի վրա ծխում: Բայց չէր կարողանում հարբել: Եվ դուռը նայելով սպասում էր Մաֆսիմին: Նա մի տեսակ անտարբերություն էր զգում դեպի Մարուսյան: Շատ կոպիտ դիպավ իր սրտին նրա հանդիմանությունը, անսպասելի, ծանր փառի պես: Իր վարմունքի վրա նա չէր անդրադառնում:

Ամբողջ երկու օր նա շփոթ ու անձուկ տրամադրությամբ անցկացրեց՝ գնալով պարետային վարչություն: Իրեն թվում էր. թե իր բոլոր զգացումները միանգամից փշրվեցին, և նա ոչնչով կապված չէ Մարուսյայի հետ: Եվ ուրախացավ:

Բայց սպասում էր Մաֆսիմին: Ինչո՛ւ,— ինքն էլ չգիտեր:

Նա Մաֆսիմին սպասում էր տանը, բայց պատահեց ճամփին, եղեգնուտի մոտ:

Մաֆսիմն ուզում էր կողմից անցնել արագ, բայց երբ հավասարվեցին՝ ակամա կանգ առավ և դեմքը շրջեց դեպի Սյոման:

Կանգ առավ և Սյոման: Մաֆսիմի դեմքը ծովեց: Երկուսն էլ բնագդաբար ձեռքերը տարան աուրճանակներին, բայց և ըստ սովորության իսկույն թողին:

— Նո՛ւ,— արեց Սյոման:

— Նո՛ւ...— կրկնեց Մաֆսիմը և ծանր շունչ փառելով, նայեց Սյոմային,

լոեց մի փոքր և ապա իրեն տիրելով՝ ասաց,— ես քեզ շահ սատակ կաննի այս բոլորիս, եթե շիներ կուսակցական դիսցիպլինան:

— Ես է՛լ նույնը,— կարճ կտրեց Սյոման ցած ձայնով:

— Կգաս կուսակցական դատի, կտեսնվենք,— սպառնաց Մաֆսիմը:

— Գիտեմ,— պատասխանեց Սյոման մոռյալ:

Մաֆսիմը կրկին նայեց Սյոմային, ուզում էր մի բան ասել ավելի ծանր, ավելի լազու, բայց միայն ասաց.

— Լի՛րբ և հանդուգն մարդ, ա՛յ թե ինչ...

Սյոման շուտ եկավ գնալու:

— Բանդի՛տ,— բռնեցին սպառնաց Մաֆսիմը և կարճ կապեց պատմությունը, որովհետև անկյունից գյուղացիներ երևացին:

Ու արագ հեռանալով գնաց պարետային վարչություն:

Սյոման գնաց իր նամիան: Բայց կարծես նրա մեջքը մեկը դադեց կրակե մտրակով: Այդպես զգաց նա մինչև Մաֆսիմի անհետանալը: Հետ նայեց: Նա անցել էր անկյունը:

Ուրեմն սրա՛ համար էր սպասում Մաֆսիմին: Սպասում էր, որ Մաֆսիմը ևս որակի իր արածը: «Բանդի՛տ...»: Սա էլ է ասում այդ խոսքը: Եվ Սյոման հիմա՛ էր պարզ պատկերացնում, որ իր արածը, որ առաջ այնպես թեթև, քաղցր, երազային էր թվում, հիմա մի կոպիտ, իրական բան է այլևս:

Երեկոյան նրա մոտ եկավ Միտյան:

— Կուսակցական դատը տեղի կունենա երեք օրից հետո,— սկսեց նա առանց նախաբանի և կանգնեց սենյակի մեջտեղ:

Սյոման բութ հայացքով նայեց նրան և երեսը շրջեց գեպի պատուհանից դուրս:

— Հը՛մ,— շարունակեց Միտյան,— գո՛րծ բացվեց: Կարող է դատը շատ լուրջ վերջանալ,— ավելացրեց նա՝ տեսնելով որ Սյոման չի խոսում,— և քեզ կարող են... այո՛...

— Այդ մեկը ներողություն կանես,— սառը կտրեց Սյոման:

— Ո՛նց թե: Գիտե՛ս ինչ ես արել,— փնտռեց աչքերով նայեց նրան Միտյան:

— Գիտեմ...— պատասխանեց Սյոման ցած ձայնով, լոեց և ապա հանգիստ հարցրեց,— ի՞նչն է զանգառովել Մաֆսիմին, թե Մաֆսիմն է հարցրել...

— Դա կարևոր չէ: Մաֆսիմն է զանգառովել բլիթին:

— Ավելի լավ. ով տուժել է՝ թող նա էլ բավարարվի:

— Ի՞նչպես թե ով տուժել է. կարծում ես միայն Մաֆսիմն է տուժել կամ Մարո՛սյան,— և Միտյան մոտեցավ Սյոմային ու բռնեցին հպեց նրա բրնձին,— այստեղ տուժել է կուսակցական լքիկան: Հասկանո՞ւմ ես: Դու գիտե՛ս թե ինչ ես արել: Բռնաբարձման փորձ: Խելիք կորցրել ես:

Սյուման լոեց:

«Ուրեմն իմ արածը նկատվում է իբրև բռնաբարման փորձ,— մտածեց նա խայթվելով այդ բառից: Ի՞նչ ուրիշ ոչի՞նչ— միայն բռնաբարություն»: Նրան շատ անախորժ թվաց այդ պաղ, դատարանական բառը: Ինչպես տա՛մարմենի սառ երկաթը: Շատ էր կոպիտ, անխնա և անվերապահ— «բռնաբարություն»:

Բշիշը բնությունն նշանակեց: Ձևականությունները փչ էին, բայց ձևականությունների մեջ շատ բաներ կային, որ մեքենական էին, կարծես իրեն՝ Սյումային չվերաբերող: Օտար, կոշտ առարկայի պես ընկնում էր շարունակ նրա զգացումների թելերի մեջ և կտրտում, ցավեցնում— «բռնաբարություն»:

Նախագահում էր Միտյան: Ժիշտ է՝ նրա արճիճե կերպարանքը չէր սարսափեցնում Սյումային, բայց նրան հիշեցնում էր ֆաղաֆացիական կոիվների Միտյային, որն իր ձեռնով երկու ռոպեում զնդականաբեց իր ընկերոջը մի հանցանքի համար: Միտյայի ձեռքը չէր դողա և Սյումայի առջև, բայց անցել են այդ օրերը և գործը ուրիշ էր հիմա:

Սյումա ընկերները մոայլ նայում էին հատակին և լռում: Այնտեղ էին Մաֆսիմն ու Մարուսյան: Սա ավելի հանգիստ էր երևում, քան պետք էր մի նման դատի ժամանակ:

— Ի՞նչպես ե՛ք ներկայացնում դեպքը, պատմեցե՛ք,— դիմեց Միտյան Մարուսյային:

Մարուսյան սկսեց պատմել:

— Ես չգանգատվեցի Մաֆսիմին: Ես մի օր թափեցի դեպքը, հիշտն ասած փորձելու համար, թե արդյոք կարելի՞ է մոռանալ... Բայց վերջը վրձնեցի հայտնել Մաֆսիմին, և դա ոչ նրա համար, որ Մաֆսիմը կարող էր հարցնել ինձ, թե ինչո՞ւ Սյուման, ընկեր Միրոնովը, չի գալիս մեզ մոտ, ո՛չ նրա համար, որ իմ թափեցելը այդ դեպքում կարող էր ավելորդ կասկածների և տանջանքների տեղիք տալ, այլ պարզապես նրա համար, որ իմ և Մաֆսիմի, և եթե ուզում ե՛ք, նաև ընկեր Միրոնովի ինքնասիրությունից ցած բան կլինե՛ր այդպիսի անարժան գաղտնիքներ պահելը: Ես կարծում եմ, ընկեր Սյուման ևս համաձայն կլինի ինձ հետ, որ ես պարտավոր էի հայտնել այդ դեպքը Մաֆսիմին: Ես հայտնեցի և խոսք առա Մաֆսիմից, որ նա իրեն կուսակցականին վայել կերպով կպահի: Նա կատարեց իր խոստումը: Ես ուրախ եմ: Բայց նա որ հայտնեց բշիշին— դա իր գործն է... Քերես ես...

Սյուման սաստիկ ցանկացավ լսել վերջին խոսքերի շարունակությունը, բայց Մարուսյան չվերջացրեց:

— Շատ լա՛վ, պատմեցե՛ք ինչպես եղավ:

Մաֆսիմը մոայլվեց և դաժան կերպաբանա՛ն առավ: Մարուսյան ծամծմեց շրթունքները:

— Ես կպատմեմ,— միջամտեց Սյոման:

— Ընկե՛ր, մի՛ խանգարեմ,— ընդհատեց նախագահը:

Մարուսյան պատմեց դեպքը հասարակ ձևով, առանց ընդգծելու, առանց ծանրացնելու:

Մի ֆանի հարց ուղղելով Մաֆսիմին և Մարուսյային՝ նախագահը դիմեց Սյոմային.

— Ընդունո՞ւմ եմ ձեր հանցանքը, ընկե՛ր:

— Այսինքն ինչպե՞ս,— հարցրեց Սյոման,— դուք հարցնում եմ ձեռնա՛ն կոդմից... քե՛...

— Ընդունո՞ւմ եմ բոլորը ձեռնա՛նի և բովանդակության կոդմից... որ դուք ցանկացել եմ բռնաբարություն գործ դնել,— չկարողացավ ավելի մեղմ և հավաք խոսքով արտահայտվել նախագահը:

— Դուք տեղիները չոկելո՞ւմ եմ խոսում, քե՞ կարիք կա ձեզ...— գայրացավ Սյոման:

— Խնդրեմ առանց հուզվելու և վիրավորվելու,— կտրական խոսեց նախագահը,— պարզ՝ ընդունո՞ւմ եմ ձեր հանցանքը:

— Ես ասում եմ՝ դուք տեղիներին մասին հասկացողություն ունե՞ք, քե՛ երեխայի պես եմ գործածում բռնե՛ր...

— Դուք վիրավորում եմ, ընկե՛ր,— ձայն տվին բջիջից լուռ ընկերները:

— Եթե դուք կարծում եմ, քե՛ ես եմ ձեզ վիրավորում և ոչ քե՛ դուք ինձ, այն ժամանակ ես հրաժարվում եմ բացատրություն տալուց:

Եվ Սյոման վեր կացավ:

— Այն ժամանակ գործը կհանձնվի ուղղակի ԿՎՀ պարտիական կուլեգիային:

— Ինչպես կուզե՛ք:

— Դա անհերքելի վերաբերմունք է, ընկե՛ր,— ձայնը բարձրացրեց բջիջի անդամներից մեկը,— դա կոմունիստին վայել չէ: Փոխանակ անկեղծ խոստովանելու հանցանքը, դուք բռնում եմ ինչ-որ մեշշանական փիված դիրք և ուզում եմ գործը ձգձգելով փնացնել: Դա հեղափոխականի վարմունք չէ:

Սյոման կողմանց խեթ մտիկ տվեց նրան:

— Դուք երեխա եմ,— ասաց նրան Սյոման,— և լավ կլինի այդ ձեռք չխոսեմ:

— Խե՛ղ ձեռքով է խոսում սա,— գռչեցին բջիջի մյուս անդամները,— Ի՛նչ է երևակայում իրեն,— հանձնեցե՛ք գործը կուլեգիային, պրծավ գնաց:

— Ուրեմն առաջարկ կա գործը հանձնել կուսկույեզիային: Համաձայն եմ:

— Այո՛, այո՛, համաձայն եմ: Թե չէ, ի՞նչ է սա իսկապես...

Բոլորը վեր թռան և սկսեցին մի անգամից խոսել, բողոքել: Իսկ Միտյան ծխախոտը վառելով հեռացավ սեղանից: Սյոման արագ դուրս գնաց:

Նրա հետևից պայթեց մի տափ վիճաբանություն:

— Նա խենթացել է, հանդուգն է դարձել:

— Վերջապես ի՞նչ է ուզում: Ընդհատակյա աշխատա՞նք է ասում, քաղաքացիական կոի՞վ,— գիտե՞նք, յոթը կաշի մաշել եմ դրանց մեջ, ի՞նչ է ուզում ասել դրանով: Գլխներին խա՞ն է ուզում դառնալ:

— Նո՛ւ, բնկե՛ր, այլևս ավելորդ է մեր խոսելը: Նա պիտի ենթարկվի բջիջի պահանջին: Համե՛նայն դեպս մենք մեր դատավճիռը կարձակենք: Վե՛րջ տվե՛ք:

— Ի՞նչ է,— շարունակեց բողոքողը,— որ հեղափոխական է, կուսակցական, պետք է աչ ու ձախ բռնաբարի՞ և բացատրություն էլ չտա՞: Ո՞վ է նա...

— Լա՛վ, լա՛վ, մի՛ տաճանա,— ասաց Միտյան մեղմակի և մոայլ դուրս գնաց:

Սյոման դուրս գալով բաց դաշտը՝ դանդաղ գնում էր: Նա չէր կարողանում հաշիվ տալ կատարվածի մասին՝ այնքան հախտուն և անսպասելի կոպիտ էր թվում նրան այդ բոլորը:

— Միևնույն է բջիջը իր դատավճիռը կկայացնի և կհանձնի կուսկույեզիային, չես փախչի, արկա՛նք չան,— լսվեց Սյոմայի հետևից Միտյայի ձայնը:

Սյոման կանգնեց և դեմքը շուտ տալով Միտյայի կողմը՝ ասաց թքու ձայնով.

— Դե՛ս ի՛նչ ես ձեռ առնում մարդու:

Միտյան դեմքը մոտեցրեց նրա դեմքին՝ սուր հայացքը խրեց նրա աչքերի մեջ.

— Է՛յ, ցատանի լակոտ. դու կարող ես կուսակցությունից դուրս թռչել, իմացի՛ր այս:

— Թո՛ղ այդ ձեք,— խոսեց խուլ ձայնով Սյոման և վերևից ներքև մտիկ տվեց Միտյային:

— Իսկի է՛լ չեմ բողոքի այս ձեք,— սեղմեց Միտյան,— քեզ ասում եմ դուրս կվճռեն քեզ կուսակցությունից, հասկանում ես, շա՛ն որդի, խելո՞ղ զո՛ւլսդ հավափի:

Սյոման համառ, կողքանց մտիկ տվեց Միտյային և արհամարհանա՛նքով լռեց:

Առաջ շարժվեցին:

— Լսի՛ր,— ասաց Միտյան,— դու ինձ մի բա՛ն ասա կարճ ու պարզ, դու ուզե՞լ ես նրան բռնաբարել:

Սյոման նայեց Միտյայի խայթիչ աչքերին և տեղի տվեց.

— Այո՛:

Միտյան անսպասելի իր համար զարմացավ.

— Զո՛րոտ վազմի,— ապա ինչո՞ւ բռնիչում չասիր, որ դու ուզում էիր նրան բռնաբարել:

— Ես չէի կարող նրան վիրավորել:

— Ո՞ւմ:

— Մարուսյային: Նա կվիրավորվեր այդ կոպիտ, անասնական բառից:

— Ուրեմն դու ուզո՞ւմ էիր բռնաբարել,— նո՛ւ, այդպես կարճ կապի:

— Այո՛, միակ կարճ, մեշտանական խոսք, ճիշտ է: Որպեսզի ձեզ ճշգրտություն չպատճառի մտնելու ավելի խորերը: Դա ճեշտ է ձեզ համար...

— Նո՛ւ, նո՛ւ, նո՛ւ, սկսե՛ց լեզու ածելը: Դու, ախպեր ջան, պա՛րզն ասա՝ խրվել եմ կեղտոտ պատմության մեջ, ուզում եմ մաքուր դուրս պրծնել:

Սյոման լուռ մնաց: Նա աչքերը վայրահակ՝ լսելի շնչում էր և ավելի մտածում բռնիչում անցուդարձի մասին, քան թե լսում:

— Մեշտանական խո՛սք,— հեզեց Միտյան և շրթունքը ծամածոց,— ամեն ծծկեր հիմա գործ է ածում այդ բառը: Ինչ որ ատամիդ տակ չի ընկնում, դժվարդ գալիս է, մեղքդ նկոտում է տակին և ուզում ես խուսափել կեղտոտ դեզերտիրի պես,— մեշտանական խո՛սք է, ասա՛ ու պրծի՛ր... Արդեն աշխարհքը բամբասում է մեզ, որ համայնացրել ենք նաև կինը, որ մենք քանդում ենք մարդկային գոյության բոլոր հիմքերը... Կոպիտ բռնաբարություն, խառնակեցություն արա և երբ կուսակցական ընկերներդ քեզ պատին են սեղմում,— անվանի՛ր մեշտանականություն: Անա սա՛ է մեշտանականությունը: Դա ճեշտ է քե՛զ համար ասելը:

— Դու իմանո՞ւմ ես, թե ինչեր ես խոսում,— հանկարծ հարձակվեց Սյոման Միտյայի վրա:

— Այո՛, այո՛,— փակեց նրա ձայնը Միտյան,— իմանում եմ: Դու միայն մի վախեցնի ինձ և լսի՛ր: Կգաս բռնիչ և ամեն ինչ կխոստովանես, որ ուզել ես բռնաբարել, բռնիչը որոշում կտա, կուղարկենք կուսկուլեզիային: Երկարացնելու միտքը բո՛ղ, չես պրծնի: Սա կուսակցություն է, հորս տղան չէ:

— Դու չե՛ս սովորեցնելու ինձ այդ բանը:

— Նո՛ւ, ավելի լավ: Վաղը կրկին կհավաքվենք. կգաս բռնիչ և կխոստովանես: Իմացա՛ր:

— Առանց իմ խոստովանության պարզ է ամեն բան: Ես զարմանում եմ, թե ինչպես դու չես հասկանում: Մաքսիմը հայտնել է, Մարուսյան ասաց բոլորը: Ուրեմն էլ ի՞նչ փաստեր են պետք: Գործը պարզ է առանց իմ խոս-

տովանոյթյան: Այո՛, բռնաբարման փորձ: Գիտեմ, գործը կհասնի կուսկոյնեզիա և նա վնիոր կհանի, կուսակցությունից դուրս կանեն թերևս ժամանակով, թերևս և ով գիտե... բնդմիշտ:

— Եվ դա ինչ համար ոչի՞նչ բան է: Հա՛:

Սյոման համառ նայեց նրան և շարունակեց.

— Հիմաություններ մի՛ ասի: Լսի՛ր: Ես նրան ուզեցի բռնաբարել,— եթե այդպես ես ուզում, և ինձ ազա՛տ թող: Ցտեսություն:

Եվ Սյոման արագ-արագ հեռացավ:

Սյոման չգնաց բշիշ, ուր նշանակված էր երկրորդ նիստ նրա գործը բռնելու համար: Բշիշը որոշում հանեց — վտարել Սյոմային կուսակցությունից և իր որոշումն ուղարկեց ԿԺԼ կուսկոյնեզիա:

Սյոման հարցի բնությունն ժամանակ երևան է բերել կոմունիստին ոչ վայել վերաբերմունք. փոխանակ անկեղծորեն խոստովանելու իր ոչ կոմունիստական արարքը՝ նա վիրավորում է բշիշի անդամներին, անվանելով երեխա և այլն և հրաժարվում է բացատրություն տալուց:

Կուսկոյնեզիան արձանագրելով, որ այդ հանցանքի համար Սյոման արժանի էր կուսակցության շարքերից վտարվելու, սակայն նկատի ունենալով նրա կողմնակի կերպով իր հանցանքը խոստովանելը, երիտասարդ հասակը, կատարած բնդհատակյա աշխատանքը, հեղափոխությանը մատուցած ծառայությունները և որ նա առաջին անգամ է նման հանցանք կատարում, նաև նկատի առնելով սահմանապահ՝ զորամասի հատուկ պայմանները՝ Սյոմային հայտնել ամենախիստ նկատողություն՝ վերջին նախազգուշացումով:

Կուսկոյնեզիայի որոշումը հայտնվեց բշիշում, գրվեց լրագրում և դարձավ սահմանափակ շրջանի խոսակցության առարկա:

Սյոման մի ֆանի օր խմում էր և անբնդհատ ծխում: Ամեն բան, ամեն առարկա, ամեն մարդ մերկացավ կարծես, սկսեց երևալ բոլորովին պարզ, հասարակ գույնով:

Իրականության գույնով...

Հախոտներ, շամբեր, աղուտներ և այլված քփեր...

Սեպտեմբերի արևը փռել էր իր ոսկեթել սավանը անապատի վրա, ուր Սյոման և Միտյան ձիավորված գնում էին սահմանափակ նամփով:

— Հիմաություններ ես ասում՝ Մարուսյան ինձ չհասկացավ,— ասում էր Միտյան՝ համառ ինչպես միշտ,— Մարուսյան չի կարող ամեն իր դեմը վազողի գիրկն բնկնել: Նա ուրիշի կին է, հասկացի՛ր:

— Սեփականությունը ասա:

— Սեփականությունը: Այսինքն թեկուզ սեփականությունն այնքան ժա-

մանակ, այն շափով, որ ինքը կամովին գնում է մեկին և մեկը՝ նրան: Նո՛ւ, հեգ չի գալիս, չի սիրում, վախում է ամուսնուց, հասարակությունից, սիրում է ամուսնուն, վերջապես խորը չի մտածում այդ մասին: Կա՛մք չունի՝ բի՞շ քան կարող է պատահել: Ազատ չէ՛:

— Ազատ է:

Եվ Սյուման հառաչեց.

— Ազա՛տ է, ազա՛տ, ճիշտ է,— բորբոքվեց հանկարծ Սյուման և գոչեց:— Բայց լսի՛ր, Մի՛տյա... Ափսո՛ս չէ՛ր հեղափոխությունը... Ափսոս չէ՛ր հեղափոխությունը, որ և ո՛չ ոքին չէ՛ր, ամենինն է՛ր և ամենս էլ ազատ էինք նրան սիրելու: Եվ այնտեղ տղամարդություն կա՛ր, կրակվե՛լ կա՛ր, քրոչե՛լ, ընկնե՛լ կրակի ու փոթորկի բերանը: Այնտեղ ամենքս մի բան գիտեինք, որ մեզնից ով ավելի մեծ սիրով կսլանա նրա գիւղի և կվերցնի ավելին՝ կա՛րո՞ղ է, իրավունք ունի: Սիրո՞ւմ ես, տղամա՞րդ ես— բո՛ր, գնա՛, վերցրո՛ւ: Անձնավորության, սիրո, փառության տեղ է՛ր: Իսկ ի՞նչ է սա, այս կինը... Ինչ՝ ֆան շատ ես սիրում, այնքան ձատ ֆեգ համար:

— Նո՛ւ, տեսնո՞ւմ ես:

Սյումային դուր չեկավ Միտյայի համաձայնելը իրեն: Կարծես միայն ինքն ուներ իրավունք այդպես մտածելու, ինչպես ինքնասպանության դիմողը, որ այդ գործը համարում է միայն ի՛ր կամին ենթակա բան և համաձայն չէ, որ դա կատարվի ուրիշի ձեռքով: Եվ սկսեց տրտնջալ.

— «Ուրիշի սեփականություն»... Սուտ է. սերը սեփականություն չէ. սերը ամենինն է և ամենից շատ նրանք, ով շատ է սիրում:

— Մաքսիմն ավելի շատ է սիրում,— սկսեց գրգռել Միտյան:

— Մարուսյան չգիտե, որ ինքը ոչ ի՛ր ամուսնունն է, ոչ իմը և ոչ էլ ինքն իրենը.— համառում էր Սյուման տանջվելով, որ չի կարողանում իրեն տանջող մտքերին ձև տալ և արտահայտել.— այո՛, հոգին չես շափի, նրա հատակին չես ճասնի: Մարուսյան «ուրիշի սեփականություն չէ»: Նրա հոգու դռներ փական է զրված—մեշչանականության փակուհի: Դա նրան բոլոր չի տալիս՝ հոգին բանալու և դուրս նայելու ա՛յ այս բարձր, անհուն երբեք, որտեղից արևի հետ մեզ է գալիս բնական սերը:

Միտյան ուզեց հասկանալ նրան.

— Սպասի՛ր,— և ձիու սանձը փաշեց, կանգ առավ. Սյուման հետևեց նրան,— սպասի՛ր: Դու ուզում ես խառնակեցություն ամեն բանի: Պա՛րզ առա, առանց գեղեցիկ խոսքերի:

— Բնությունը կհավասարակշռի,— պատասխանեց Սյուման հասկանալով նրան, ավելի ֆան նա ասաց.— ոչի՛նչ չի փայլավի: Ավելի բնական գույգեր կկազմվեն:

— Կինը տվյալ մոմենտին նրա՛նն է. ով ամենից շատ է սիրում նրան, այսպես շասացի՛ր:

— Այո՛:

— Նո՛ւ, ուրեմն Մամսիմն ավելի շատ է սիրում Մարուսյային, — դարձյալ գրգռեց Միտյան: — Եվ կիներ նրանն է ում ամենից շատ սիրում է կի՛նը ինե՛ր — պրծավ գնաց: Ի՛նչ էս խելի՛իդ գոռ տալիս:

— Նրա՛ն է սիրում կիներն ամենից շատ, ով ամենից շատ սիրում է իրեն՝ կնոջը, — համառեց Սյոման գրգռված:

— Սոփեստոթյո՛ւն, հիմարությո՛ւն, շարժե մի գրոշ, — ու Միտյան ձին ֆչեց, — դու խենթացել ես:

Սյոմայի ձին ին՛ր գնաց հետևից և հավասարվեց: Նրանք երկար ժամանակ լուռ կարկտում էին նամփան՝ դիպչելով նրան ու վեր-վեր թռչելով: Ձախ կողմին լուռ էր շամբուտը: Դաշտը ժպտում էր դեղին երանգներով, իսկ օդի մեջ մղդղում էր հեռվից հասնող դողանքը ուղտերի, որ շփն երևում: Արևը ուրախության պես լցվում էր հոգու մեջ:

Սյոման մտածում էր Մարուսյայի մասին: Հանկարծ պարզ պատկերացրեց նրան: Ահա նա՝ ուռնու նկուն հասակով, խնկազույն մագերի գանգուրներն ինչպես ողկույզներ գլխին դրած, աչներն առավոտյան լնակների պես չինջ և հասակի այն հպարտ, հրամայական սլացքի, որ խենթացնում էր իրեն...

Ու հանկարծ մի խայթոց զգաց: Մանր, ծանոթ խայթոց, որ նրան պատահում էր միայն մի վայրկյան, երբ նրա երևակայության առջև կանգնած մշուշը — զգայությունը բթացնող մշուշը — մի վայրկյան նեղվում էր և միջից լույսի պես ցայտում էր սիրած կիներ կենդանի, իրական, իրեն մի սևեռյալ հիվանդագին պատկեր:

Աղետալի՛ Մարուսյան:

Սյոման վայրենացավ, աչները կրակեցին: Եվ նա դեմքը ցնցեց, որ քա՛փ տա իր աչներից այդ պատկերը:

Մի խորին զգացում՝ նշմարիտ, ինչպես կյանքի անբացատրելի՝ ինչպես կյանքի՝ զնգում էր խորունկից նրա հոգու մեջ: Նա զգում էր, որ ին՛ր նըշմարիտ է:

— Լսի՛ր, Միտյա, հո գիտես, ին՛ն համար ավելի բարձր և տանջալի բան չէ եղել և չկա, քան հեղափոխությունը: Բայց նրա շափ հշմարիտ է, որ էս սիրում եմ այդ կնոջը: Բայց լսի՛ր...

— Նո՛ւ, — պողպատի պես զարկեց նրան Միտյան:

— Իս գիտեմ, ամեն մի անկարգ լայլ, ամեն մի սխալ հարվածում է մեր վերելիքն, հեղափոխությանը, սոցիալիզմին: Իս սիրում եմ հեղափոխությունը, նրա դաժան դիսցիպլինան: Իս լիովին կհնազանդվեմ նրա բոլոր հրամաններին: Բայց աստված է վկա, նո՛ւ, սատանան տանի, այդ աստծուն, հեղափոխությունը վկա — դու հո գիտես, որ նրանից բարձր բան չկա — այդ կիներ ի՛մն է և ո՛չ ոքիներ...

Միտյան չպատասխանեց, այլ հշեց իր ձին: Սյունան զնաց կողմից: Դար-
ձյալ շամբուտը լուռ էր, հեռվում պսպղում էր Արաքսի կոտորված դաշույ-
նը, իսկ ավելի հեռուն, ուղղակի երկնքի մեջ հետևի ոտների վրա պսակված և
առաջինների վրա հենված անբթիք նայում էր Մասիսը իրեն մի հսկայական
սփինես:

Մարտիկ

Տոնական մթնոլորտում պատահեց այդ:

Դա մի թոիշ էր երագում, գարնանային քրթիւ:

Մայիսի երկուսին, շենքի հանձնելու երրորդ օրը, Ռուբենն իր բրիգադի
հետ զնաց Բաղամանք՝ այգիներից մեկը Ռեֆ անելու: Մահադ յոթերորդ
շենքն էր, որ հանձնում էր նրա բրիգադը: Ռուբենը գերազանց վարպետ որմ-
նադիր էր և օրինակելի բրիգադ էր պահում:

Քարմուրջուն է բուրում այդ բլրի գագաթից: Ռուբեն էլ բանիմաց, ուրախ
տղերէ, սերտ կապված իրար հետ:

Ռուբենը բարձրահասակ, չլուր երիտասարդ էր, մարտական ղեմնով: Ու-
կեզույն բեկեր ուներ, պինդ սեղմած շուրթերի վրա, և հոխորտ սրում էր
այդ բեղերը: Շատ համեստ էր և լուրջ, կարգադրում էր հանգիստ բառ ձայ-
նով, խրատում էր ավելի, քան կշտամբում և քանի բարկանում էր, այնքան
ավելի էր ցածրացնում ձայնը և ղեմք մոտեցնում խոսակցին: Ընդհանրա-
պես համառ էր առաջ տանում իր միտքը: Նա հեղինակություն էր:

Նրան հարգում էին:

Ահա, այսպես, տոնական օր էր, որ նրան պատահեց այդ ղեպքը: Բայց
պատահեց մի տեսակ զարանակալ անսպասելիությամբ: Ռուբենն ու իր բն-
կերները շրջում էին այգում ծառեծառ, կանաչների վրա նստոտում, կատա-
կում: Հետո քմրշամարտ եկավ: Բրիգադից երկու հոգի, որ ծանր ատլետիկա-
յի հերոսներ էին՝ սուտ քմրշամարտեցին:

Այդ ժամանակ էր, որ Ռուբենը նկատեց այգու տնակի առաջ մի աղջկա,
որ խոր նայում էր իրեն: Հպարտ գլուխ ուներ նա, խոստ կապույտ աչքեր:
Նա հրամայող գեղեցիկ էր, բարձրահասակ:

Ռուբենը նայում էր «քմրիշներին», ժպտում գուսպ, ինքնիրեն: Հետո

կրկին աչքը գցեց տնակի կողմը: Աղջկը ներքին հայացքով իրեն էր նայում ճաշի ժամանակ, երբ բրիգադի հետ հավաքվեց հաւ ալգետիւրո՞ ընտանիք, որ միշտ չես իմանում ովքեր են և ինչպես հայտնվեցին՝ հպարտադեմ աղջիկն անաղմուկ սողոսկեց այնտեղ:

Շատ մտերմական ընթացավ նաչը և ռուսի, գարնանային թեթևությամբ: Ոչ մի ազդեցություն: Երգեցին, հետո պարեցին:

Աստղիկը, հպարտադեմ աղջկը, որ ըստ երևույթին այնքա չէր հետաքրքրվում Ռուբենով և հիմա էլ ուրիշներին էր նայում՝ մի անգամ միայն ներհուն հայացքն ընկղմեց Ռուբենի հայացքի մեջ և մնաց երկար: Ռուբենն զգաց, որ այդ աղջիկը մտավ իր հոգու մեջ, տիրեց իրեն: Նա այլալվեց:

Հետո գինին էր, ծաղիկներ՝ թե՛ ընկերները — Ռուբենը հանկարծ միտք դրեց միանալ այդ աղջկա հետ: Ընկերներն էլ զգացին, որ մի բան կատարվեց Ռուբենի մեջ: Կենացների վրա ակնաւորներ արին, կատակեցին՝ հակացնելու շփ: Բոլորը ժպտացին կես ուրախ, կես լուրջ: Աստղիկը լուրջ ընդունեց այդ ամենը, համարձակ, հանգիստ հայեց Ռուբենին, նայեց հպարտ ու հաղթական...

Ռուբենը կորցրեց իրեն:

Մի փաղցր սարսուռ անցավ նրա մեջով: Նա շնչատեց, կուրծքը ուտեց, և մնացածը շարունակվեց ինչպես երազում:

Ուշացած գառուն էր, ապրիլի փշել էր և նրա շնչից փթթել էին ծառերը: Դեղձենին մի տեսակ վարդագույն լույսով պարուրված՝ գրկում էր սալորենու կաթնագույն լույսը, հետո այդ ծառերի սաղարթից թափվում էին լույսերը կանաչ արոտի վրա: Մոթերի պատերի սակից ու դաշտից արեւոցն ու բուսականությունը սողում էր օդի մեջ ու մարդուն փաշում դեպի դաշտերի վայրենությունը:

Ռուբենն այնպես զգաց, որ ընկերների երգեր, կատակներ, ճառեր, հարվածայինների հաղթական հայացքները խառնվեցին ինչ-որ մտերմական ընտանեկան մի այլ հույզի հետ՝ սիրո հետ: Ուղղակի սիրո: Ռուբենը նոր զգաց, որ ինքը լցված էր սիրով, որ բուռն սիրում էր մեկին, թե ում՝ չգիտեր, բայց հիմա այդ մեկը եկել է կանգնել իր դիմաց և հրամայական մտերիմ պահանջում է իր տենչերի պատասխանը:

Ճիշտ է՝ գինով էին ամենքիս, բայց միայն գինին չէր, որ հարբեցրել էր Ռուբենին: Նա զգաց, որ իր աշխատավորական կյանքի մեջ հաղթական բրիգադի հետ միասին իրեն պակասում էր նաև կին-ընկերը: Զգաց և մի այլ բան, կարծես ամենքի՝ բնությունը, իր ընկերները, իր հասարակական գործը և այս կինը միախառնվեցին, դարձան գորավիզ իր կյանքի, մի աշխույժ քոիչ, ներդաշնակ երգ:

«Մի կին է պե՞տք՝ և ամեն ինչ լրացավ», — մտածեց Ռուբենը: Եվ մեկն

այնպես թվաց, որ այդ լուռ ու հպարտ էակը վաղածանոթ է ու մտերիմ: Սուր սիրով լցվեց դեպի նա, գրկեց ողջ էությամբ նրա նազելի հասակը:

Եվ երբ սուփաբան հաղեցին ու խումբ-խումբ գրոսնել սկսեցին այգում՝ մութենն առանց մտածելու՝ ինչպես ընկներ գեղեցիկ ու ահավոր մի անդունդ՝ հանկարծ մի շատ հանելի գլխապտույտ զգաց և առանց այլևայլի՝ առաջարկեց Աստղիկին իր կիներ դառնալ:

Աստղիկը համաձայնեց:

Դա արդեն բոլորովին դուրեց մութենին: Կյանքը սլացավ արագ, արագ, նրա սիրտը կրկին ուռեց, լցվեց՝ շնչարգելի շափ և նա սիրեց Աստղիկին այնքան բուռն, որ ուզում էր դուրս փախչել այգուց:

Քե հետո ինչպես թելի նստեցին, ինչպես զնացին տուն— այդ ամենը կատարվեց անգիտակ վիճակի մեջ: Քոան հավիտենական վայրկյաններ, մութենն այնպես իմացավ, թե ինքի երեսուն և երկու տարի սիրում էր ու միայն նոր հասկացավ և հասկացավ անսպասելի գյուտի պես, հանկարծ, ինչպես նոր ծնված իններ:

Մեղրամիսն անցավ փոթորկալի, աղմկահույզ: Մութենն հարբածի պես էր աշխատում նորակառույց պատերի վրա: Նոանդն հորդում էր զարնան գետի պես՝ պղտոր, վայրի, բայց բարձր, կենսալի: Գործը բացնում էր նրան: Փայլուն ցուցանիշներ էր տալիս նրա բրիզադը: Մութենը կայտառացել էր, սկսել էր կատակել, երգել:

Աշխատանքի եռուն ժամանակը, երբ իր կնոջ սլացիկ դեմքն օդի մեջ երեւալով գալիս արձանանում էր իր դիմաց՝ խանդաղատանքից մարում էր մութենի սիրտը: Եվ նա պղտոր ժպտով հառաչում էր: Նա իր բուռն սիրո բացերի մեջ չէր տեսնում, չէր զգում ոչինչ ուրիշ բան: Իր բրիզադով խոսք էր տվել տալ կվարտալում ամենարարժեք ցուցանիշները: Այն ամեն չորս կողմից, կարգադրեց իր բրիզադի անդամներին ազնվուրեն կատարել խորհրդակցություններից ծամանակ ընդունած վնիդը և սրբառաջ ֆաբրեն սկսեց զարդարանքի պես շարել նորակառույցի հպարտ պատին՝ երբեմն մուրեր վերցնելով և առաջած ֆաբեն ավելի գեղեցկացնելով գոգտրիկ ու մանրիկ հարվածներով:

Մութենը սիրում էր նայել իր շենքին, թե ինչպես էր սա հասակ հաշում գեղեցիկ արձանի պես: Լաստակների քեների մեջ գրկված՝ շենքը հպարտ ծառանում էր վեր: Վարդագույն տուֆն արշալույսի պես ներկում էր նրա նակատը և հակադրվում հետևի բյուրեղների, ժայռերի գորշությամբ: Հեռու, ֆաղափ վերևի մասերից ձեռնով էին անում իր բրիզադի բարձրացրած շենքերը: Մութենը ֆաղափ էր կառուցում բոլոր կառուցողների հետ— դրանով էլ հպարտ էր նա և վարպետ օրմնադիրի պատվի զգացումը բարձրացնում էր նրան

մինչև ասպետականություն: Նրա բրիգադը մի տեսակ «օրդեն» է— օրդենը քննարկի ասպետների, որոնք իրենց անձը դրել են բարձր նպատակի վրա: Ռուրենի «օրդենին» հետևում են մյուսները, և փաղափում հայտնի է, թե ո՞ր շենքերն են բարձրացել այս օրդենի ձեռքով: Սա պատվի խնդիր է:

Քայց տարօրինակ էր. Ռուրենը մի տեսակ կապ էր տեսնում իր հպարտ շենքերի և իր կնոջ մեջ: Հետո այդ կապը գնում էր ավելի հեռուն— իր բնկերները: Այդ ամենը կապված էին մի բնօրհանուր կյանքով, որ ներդաշնակ մի երգի պես երգվում էր կառուցող երիտասարդի հոգում:

Աստղիկը ծաղկում էր ու չառնում ավելի տենչալի: Հետո ժամանակ եկավ՝ նրա աչքերը լցվեցին երազով. դեմքը դառավ խնկազույն, պտուղի պես լցվեց և նա սկսեց արբած ու հոգնած ժպտալ Ռուրենին:

Եվ պտուղի պես էլ կաթեցրեց մի գեղեցիկ աղչենկ:

Նկան Ռուրենի ընկերները և սանձակոծ արին իրենց առանց այն էլ լրջված ուրախությունը, երգեցին, պարեցին, լցրին Ռուրենի տունը այն թափ ուրախությամբ, որ հասուկ է ընկերական շրջանին:

Միայն Աստղիկը ներվային էր այդ օրը: Քայց նրան նայող չկար: Նրեխան անեց ու կարմրեց խնձորի պես իր գեղեցիկ մոր և ասպետադեմ հոր գրկերում: Ռուրենի կյանքը հոսել սկսեց լեռնային առվակի պես զվարթ ու խաղացկուն:

Մի բան միայն, մի սովեր սողոսկում էր աննկատ և նստում Ռուրենի տան անկյունում: Աստղիկը կուպիտ էր վարվում նրա հետ: Բնավորությունն էր այդ, թե անցողիկ ներվայնություն, դեռ հայտնի չէր: Ռուրենը նկատում էր այդ, բայց սիրո բուռն հոսանքում բարեխառնվում էր այդ: Սերը չէր ուզում նկատել իր շուրջը հավաքվող այդ սովերները: Սակայն, երբ կոպտության վարազույթի հետևից նայում էին Աստղիկի աչքերը՝ սառն, օտար և ասպակի՝ դա մնում էր Ռուրենի հոգում: Եվ նա գործի ժամանակ հիշելով այդ, մի մի ռոպե կանգ էր առնում ու աչքերը պաղած մտածում:

Եվ այդքան միայն: Ռուրենը հետզհետե նկատեց իր և Աստղիկի մեջ մի աննկատառ նեղություն, որ շարունակ լսելիքի մեջ խանգարում էր նրա բնական երջանիկ երգի եղանակին: Աստղիկն ինչ—որ կղզիանում, մեկուսանում էր ինքն իր մեջ: Դժգոհ էր ինչ—որ: Իր վիճակի՞ց, Ռուրենի՞ց, հոր միջավայրի՞ց— չէր հասկացվում: Ռուրենը ջանում էր նրան խառնել իր բնկերության մեջ՝ բնագոյրեն զգուշանալով նրա մեկուսացումից: Հեշտ էր կարծում այդ, և սկզբում չէր էլ նկատում, որ դա շատ դժվար բան է:

Աստղիկն, այգեպան—առևտրական բնտանիքի աղջիկ՝ բնագոյրաբար զգալով իր աշխարհի չափումը նոր աշխարհի մեջ՝ գալով Ռուրենի բնտանիք՝ հույսեր ուներ թե իր համար կբացվեն նոր ուղիներ: Նա հաճախ երազում էր այդ ուղիների մասին: Պարզ չէր թե ինչ կյանք էր պատկերացնում այդ

ուղիների մեջ և ինչ էր իսկապես այդ ուղիների կանկրետ կողմը: Բայց նա կենդանական բնագոյով զգում էր, որ պետք է կառչել նոր մարդկանց, գնալ նրանց հետ մի փոքր առաջ՝ հետո տեսնելու համար, թե որտեղ կղաղաւթի այդ երթը, և ինչ կլինի այդ երթի վախճանը: Եվ նա այդ անորոշ երազներով ու խաբխափումներով էլ եկավ Ռուրենի մոտ: Եկավ հեշտաւթյամբ, նրա մի կանչով: Եվ երբ եկավ նրա մոտ՝ նոր զարթնեցին իր մտերբը, ավելի նիշտը, նոր ուշքի եկավ, որ իր մեջ խոսում էր իր րնտանիքի, այգեպան-առետրական հոր ու շրջապատողների հաշիվը— կառչել նոր մարդկանց և նրանց միջոցով լողալ գնալ նոր կյանքի ծովով՝ մնալով հինը: Աստղիկին շատ էլ հաճելի չէր Ռուրենի արհեստը: Նա երազում էր Ռուրենին ինչ-որ իր երևակայած մի տնտեսական հիմնարկում, դրամների ծովում և ավտոների ու գնացքների եռուղեով մեջ: Երբ րնկերացավ Ռուրենի հետ, նախ՝ գգաց իր մի սխալը— այգում Ռուրենը բողբ էր շատ ինտելիգենտ տպավորություն, ինտելիգենտ մի հիմնարկի ղեկավարի շափ— իսկ այժմ Աստղիկը տեսնում էր, որ այդ արտաճուստ գեղեցիկ ու կոկ երիտասարդը հասարակ բանվոր էր, թեև բանիմաց և առաջավոր: Եվ նա հիասթափվեց: Բայց սկսեց նիգ գործ դնել Ռուրենին հանելու որմնաղբի վիճակից և տանելու տնտեսական առետրական գծով: Ռուրենն, իհարկե, ծիծաղում էր այդ երազների վրա:

— Միևնույնն է, չանիկս, ես իմ տեղումն եմ ու լավ եմ:

— Ով է ասում,— կոկետ ու քթու ժպտով պատասխանում էր Աստղիկը,— տես ինչպե՞ս է ապրում մեր հարևանը:

Ակնարկում էր մի ուտող-խմող ծառայողի: Ռուրենը Աստղիկին ավելի սերտ մոտեցրեց իր բանվորական շրջանի րնտանիքներին, Աստղիկը կովեց նրանց հետ և հարաբերությունը կտրեց: Նա չէր սիրում բանվորներին: Եվ ահա եկավ կատարյալ հիասթափումը— Ռուրենը այն նոր լոկոմոտիվը չէր, որ Աստղիկի հին գնացքը տաներ նոր կյանքի ուելսերով:

Մի անգամ, Բաղսովետի րնտրության ժամանակ, երբ բանվորների ահագին բազմության մեջ դրվում էր Ռուրենի թեկնածությունը՝ Աստղիկը, որ ներկա էր իրեն հանդիսատես՝ սկսեց հակառակել և շրջապատողներին լսելի ձայնով Ռուրենից պահանջել, որ հրաժարվի րնտրվելուց:

Ռուրենը ձեռքը դրեց նրա ծնկան և շոշափելով հասկացրեց, որ իրեն պահի:

Աստղիկը գայրացավ:

— Դու ժամանակ չունես, դու երեխաներ ունես, էդ էլ Բեգ հերիք է:

— Դա Բո բանը չէ,— սաստեց Ռուրենը:

Աստղիկը գայրացավ:

— Ձէ, իմ բանն է: Ես չեմ կարող Բո երեխաներին պահել, որ դու գնաս գիշերներ լուսացնես Բո Բաղսովետում:

— Հիմարություններ մի դուրս տա:

Եվ Ռուբենը համբերությունից դուրս եկած՝ զոդաց ու պապիրոսը վառեց:

— Հիմարություններ դո՛ւ մի դուրս տա.— դիմադարձ կանգնեց Աստղիկը,— նրան հենց հիմարի են ման գալիս, որ հազար մի գործեր վրան գցեն ու իրեն հանգիստ ման գան:

Ռուբենը շրջապատողների հայացքից այրվեց ու բարձր համարեց լռել: Նրան ընտրեցին ֆազուվետի անդամ: Եվ ծափահարությամբ: Ընկերները, իր բրիգադի անդամները, մեծ խանդավառության մեջ էին: Միայն Ռուբենն էր, որ չէր կարողանում ուրախանալ: Նրան քիկունքից դանակ էին զարկել: Այն ոսկի քել կապր, որ չեմոռեն անցնում էր նրա հոգուց դեպի իր ընկերները, հասարակական գործը և այնտեղից էլ իր կինը, ընտանիք՝ կտրվեց: Աշխատե՛ր, այն ծաղկափոր այգին, ուր նա գտավ իր ընկերների մեջ հոգու մի այլ ընկեր՝ կինը, բաժանեց նրան իր հոգու մյուս կենսայից վայրից, իր շենքերից, ընկերներից, ընդհանուրի գործից, որի մեջ նա զգում էր, որ բարձրանում է:

Աստղիկը չէր սիրում այդ գործը: Նրա համար ատելի էր այդ գործը, որի համար Ռուբենը երբեմն երեկոներն ուշանում էր, որի համար երբեմն ուտելիքն էր պակասում, շֆեդ հագուստ չէր լինում: Գործ, որի շուրջը հազարավոր մարդիկ ցնծում, ծափահարում, երջանկանում են, բայց որ անշուք է, ինչպես ակումբի գրասենյակ... Աստղիկին այժմ պարզապես փաշում էր ֆադաֆի հին ընտանիքների կյանքը՝ լուռն, բղթախաղը, նաշկերույթները:

Եվ Ռուբենի մեջ չգտնելով իր ձգտումների իրականացումը, նա կամաց-կամաց թողեց նրան և սկսեց որոնել... Ի՞նչ.— հազիվ թե լրիվ գիտեր, ինչպես և չգիտեր, թե ո՞րտեղ պետք է այն գտներ: Նման այն որոնողներին, որ սկսում են որոնել, մինչև պարզվի թե ինչ են ուզում գտնել՝ Աստղիկն սկսեց դուրս նայել իր ընտանիքից:

Գեղեցիկ, երիտասարդ կինը ընազողով գնում էր դեպի մի կողմ: Այնտեղից մի շնչառություն շոշափում էր նրա կույր տենչանքներ և փաշում դեպի իրեն: Եվ այդ երկու էությունները մթան մեջ իրար էին գալիս՝ ինչպես ծղրիղներ...

Անցավ ժամանակ և ծնվեց մի տղա: Նա բերեց նոր հոգս և կարծես նաև նոր մտերմություն: Ռուբենն ուրախ էր այդ հոգսի համար. դա վանում էր այն վատ ստվերները, որ սաճում էին Ռուբենի սիրո վրայով:

Մի առավոտ միայն, երբ նա թեյն արագ խմելով ու հետն էլ բլուզի կոճակները գցելով խոսում էր Աստղիկի հետ՝ Ռուբենն ինչ-որ հապնեպ նկատեց նրա շարժումների մեջ: Աստղիկը կարծես շտապեցնում էր նրան, որ սա գնա գործի, բայց դա անում էր ոչ խոստով: Դա չէր երևում նրա թեյ ծածելու մեջ, հայացքի մեջ: Այնտեղ նկատելի էր մի տագնապալի շտապ,

որ անհանգիստ նայում էր Ռուբենի կողմը: Այդ հայացքը բելադրում էր Ռուբենին շուտ վերջացնել:

Ռուբենը դրան առանձին նշանակություն չտվեց, բայց դա մնաց նրա հիշողության մեջ: Ու երբ տանից դուրս էր ելնում՝ բակից անցնելիս նայեց պատուհանից ներս՝ տեսավ որ Աստղիկը արագ մոտեցավ հայելուն և սկսեց երեսը պուղոբի ֆել:

«Շուկա է շտապում»,— մտածեց Ռուբենը և միամիտ դուրս եկավ բակից: Երբ հասավ շենքի վայրը՝ տան մտերև ու Աստղիկը ցնդեցին ծխի նման: Առողջ ու կենդանի աշխատանքը գրկեց նրան ու տարավ հզոր բազուկներով:

Երեկոյան վերադարձին Ռուբենը Աստղիկի շարժումներից նկատեց մի տարօրինակ բան: Կարծես սա իրեն չէր տեսնում: Գնում էր գալիս սենյակից սենյակ, վերցնում, վայր դնում աննպատակ մի առարկա: Պարզ էր՝ Աստղիկի միտքը զբաղված էր մի բանով, որ կապ չուներ այդ բնականի՜ն հետ:

— Ի՞նչ կա, Աստղիկ,— հարցրեց Ռուբենը:

— Ոչինչ,— շեշտ պատասխանեց Աստղիկը, ապա սառը նայեց նրան և հարցրեց,— Ի՞նչ ես կպել ինձանից:

— Ով է կպել բեզանից...

Աստղիկը լռեց:

Ռուբենն սպասեց, որ Աստղիկը խոսի, բայց նկատելով, որ Աստղիկը շարունակեց իր մտքի հետև ընկնելը՝ զարմանում նայեց նրան և լռեց: Հոգնած էր:

Հևազհետև Ռուբենը նկատում էր մի բան, որ Աստղիկն անտեղի կոպիտ պատասխաններ էր տալիս իր անմեկ հարցերին: Նկատեց, որ Աստղիկը տան գործերն էլ երեսի վրա էր բողնում, կոժում էր երեսանների հետ: Սկսեց նաև ձեռքերը նրանց:

Դա առիթ տվեց, որ Ռուբենը միջամտի: Դա արդեն վեր էր Ռուբենի ուժերից— նա սաստիկ սիրում էր իր երեխաներին: Շուտով երեխաների լացը, Ռուբենի հանդիմանությունները և Աստղիկի նիշը դարձան միակ ձայները, որ լսվում էին այդ բնականիմ: Այդ ձայներից գատ՝ մնացածը լռությունն էր, որ տիրում էր նրանց տանը:

Սակայն՝ մի հանգամանք: Նվ դա սկսեց աչքի ընկնել: Չնայած ներվային խոսակցություններին, վեներին՝ Աստղիկը առանձին ջանասիրությամբ զարդարվում էր ամեն օր, և դա առավոտից սկսած: Ի՞նչ գործ ուներ այդպես վաղ... Ռուբենին զարմացնում էր այդ, բայց նա զլխի չէր ընկնում: Մի անգամ միայն ինքնիրեն հարցրեց. «Երեկո չէ, թատրոն չի գնում, կինո չի գնում, ինչի՞ է զարդարվում...»:

Այդ զարդարանքները բոլորովին չէին բռնում Աստղիկի կովարար վար-

մունքներին և մոռալ, ներվային դեմքին, որով նա անհամբեր շրջում էր սենյակում և ներս ու դուրս անում:

Մի ինչ-որ լարված, խուլ պատմություն էր սկսվում նրանց ընտանեկան կյանքի մեջ, որ խոսում էր անձայն բառերով: Նրանք դեռ ականջ էին դնում:

Մի անգամ Ռուբենը շենքի գործերով ֆալաֆ էր գալիս տրամվայով: Հանկարծ փողոցի մայրին նրա աշխույժ ընկալ Աստղիկը մի երիտասարդի հետ քանցուկ արած: Երիտասարդի ախտավոր դեմքը կոծկվում էր մի լկտի ժպիտով: Նա շատ ազատ էր կալել Աստղիկի քեփին: Ռուբենին խոցեցին Աստղիկի ցուլուն, վառվող աչքերը: Նրա հարբած դեմքի վրա խաղում էր անսովոր ուրախություն, հրեմանք: Անգամ Ռուբենին քվաց, քե Աստղիկը իրեն նկատեց, բայց էլի շարունակեց մոտեմոտ գնալ, հպվել երիտասարդին: Ռուբենը գլուխը քաֆցրեց ուղևորների մեջ: Նա զգաց խանդի թույնի առաջին հանույժը, որ հետո է դառնալով: Նա ամաչեց և վախեցավ հայտնվել: Վախեցավ իրենից: Բայց դա մի բան էր: Հանկարծ նա վեր բռավ, առաջ մղվեց, որ իջնի վագոնից, բայց ճանապարհ չէին տալիս: Ու մինչ նա կթոշեր վայր՝ Աստղիկն ու երիտասարդը անհետացել էին բազմության մեջ: Արդյո՞ք մտան մոտակա խանութներից մեկը, քե ինչ, բայց հետքերը կորան: Ռուբենին խիստ մտահոգեց այդ անհետացումը: Դրա մեջ ինչ-որ զավաղրական շար բան կար:

Խանդն ու գայրույթը խեղդեցին Ռուբենին: Նա հապնեալ նայեց խանութները, խաչածեղ փողոցը, բայց զուր— Աստղիկն ու երիտասարդը ցրնդել էին:

Ռուբենի երեակայությունն սկսեց նկարել թունավոր պատկերներ, որ ինչքան գաղտնի են ու խուսափուկ, այնքան վառ են խանդող սրտի համար: Նա մղվում էր ամեն կողմ, դեպի բոլոր տները, բռնելու, հետ ֆաշելու Աստղիկին այդ մոռալ, շարորակ գողությունից: Բայց նրան կաշկանդել էր իր դրության անգործությունը: Ո՞վ գիտե ուր մտան, հեռո՞ւն, քե մոտ,— ահա այս տա՛նը...

Ռուբենը ալեկոծ վիճակի մեջ վերադարձավ, նստեց տրամվայ, անցավ արեստի վարչությունը: Քե ինչ խոսեց գործի մասին՝ չիմացավ: Այդ ամենը կատարվեց ինչ-որ հարբած վիճակում: Նա խոսում էր, և նրան քվում էր, քե դա իր ձայնը չէր, որով խոսում էր: Նա արագ վերադարձավ շենք: Այնպես էր շտապում, այնպես հապնեալ էր պատը շարում, կարծես քե ամեն բան կախված էր պատի կառուցման վախճանից: Շենքի պատերը, որ առաջ շարժուն էին, կանգ առան, ֆառերը չէին ֆառճացնում շենքը: Գործը մեռավ: Հարվածը տաֆ էր, Ռուբենը չէր մտածում այլևս: Նա գերի դառավ իր մեջ ինչ-որ ֆնած բնագոյներին:

Օրվա կեսը դառավ անսպառ ժամանակ, արևը կանգ էր առել: Նրան քվում էր, քե դեպքը պատահել է մի ամիս առաջ, այնքան խորացել էր, այն-

ֆան երկար էր տևում ժամանակը: Օրը քվում էր դեպքերով լիք, շաբաթուշակ էր փառոցը, մայթը, մարդիկ, վերջապես Աստղիկը այն լկտի երիտասարդի հետ:

Ահա նա հասնում էր տուն: Ահա մի ֆանի ֆայլ և կսկսի տենչալի բացատրությունը:

Երբ Ռուբենը մտավ սենյակ՝ Աստղիկը չկար: Այս չէր մտածել: Դատարկ սենյակը թշնամական լուրսամբ նայեց նրան: Երեխաներն եկան հարևանենց տանից:

— Ո՞ւր է մաման...

— Մաման չի եկել:

— Չե՞մ նաշել:

— Ճաշել ենք, մեզ համար առավոտը կերակուր չիկնեց ու գնաց,— բացատրեց մեծ աղջիկը, որի աչքերում անմեղ մտահոգություն կար:

— Ո՞ւր գնաց:

— Չգիտեմ:

Ռուբենը դուրս նետվեց:

Դարձյալ նույն դարանակալ փողոցներն ու տները, որ կույ են տալիս ամեն գաղտնիք: Անցորդները ամենքն անտարբեր գնում էին իրենց բանին: Վերադարձավ: Սպասել սկսեց: Ոչինչ չի փոխվում: Երեխաները տարակուսած ու ննջված իրեն են նայում: Նրանք էլ բնագղաբար մի բան հասկանում են:

Ռուբենը ծխում էր և հուզմունքից հեռում: Օրը մթնել էր: Լամպը վառեցին:

— Պապա, բա թեյ չե՞մք խմելու,— լացակումած հարցրեց երեխան, որ ավելի ննջված էր հոր գայրալի դեմքից, ֆան թեյի ցանկություն ուներ:

Ռուբենը թեյամանը դրեց մեհենային:

Բակում շրջագզեստի ներվային խշրտոմ լսվեց: Մեկն արագ մոտեցավ դռան շեմքին: Աստղիկն էր: Ներս մտավ, աչքի տակով նայեց Ռուբենին, հետո լուռ մոտեցավ երեխաներին, կոացավ նայեց, հետո Ռուբենին դարձավ:

— Թեյամանը վաղո՞ւց ես դրել:

— Վաղուց,— պատասխանեց Ռուբենը կտրուկ և անշեշտ:

Աստղիկը գլխարկը վայր բերեց, սկսեց հանվել: Երեխաները զգալով ինչ-որ անսխառություն՝ շխոսեցին: Ռուբենը լարված ծխում էր և նայում հատակին: Վերջապես ոչ իր ձայնով՝ հարցրեց:

— Ո՞րտեղ էիր:

— Մորաֆրոջս մոտ:

— Ամբո՞ղջ օրը...

— Ամբողջ օրը:

Աստղիկը բանձր ներկել էր շրթունքները, ներկը տարածվել էր նրա այ-

տերին, կգակին: Դեմք դիմակ էր դառել պուդրուց, իսկ վրայից բուրում էր ինչ-որ օծանելիքի անառակ հոտը: Նրա աչքերը մարել էին զաղտնի կրֆային փոքորկից հետո, և նրանց տակին եզերվել էին կապույտ գծեր. Աստղիկն ապրել էր...

— Իսկ էն երիտասարդն ով էր,— հանկարծ խայթեց Ռուբենը:

— Ի՞նչ երիտասարդ,— ցածրաձայն ու բռնի հանդարտությամբ հարցրեց Աստղիկը: Եվ նայեց պատուհանից դուրս:

— Տրամվայից որ տեսա...

Աստղիկը աչքի տակով արագ նայեց Ռուբենին: Չպատասխանեց իսկույն: Հոսեց ծանր լուրջություն:

— Էն երիտասարդը ընկերուհուս եղբայրն էր:

— Ո՞ր ընկերուհու:

— Քիֆիսում մի ընկերուհի ունեմ՝ նրա:

— Իսկ տուն, երեխա... ամուսին ունե՞ս:

Խեթ նայեց Ռուբենը և ձեռք տարավ դեպի Աստղիկի կոկորդը, որ բրդնի, բայց ձեռքը թափ տվեց, հետ դարձավ դեպի պատուհանի զոզը, նստեց և սկսեց կծել պապիրոսը:

Աստղիկը լուռ էր, և այդ լուրջությունը կատաղեցնում էր Ռուբենին:

— Լավ, վերջը՝:

— Վերջն էն, որ ես գլուխ չունեմ էդ տեսակ հարց ու փորձերի: Ես ազատ եմ:

— Ազա՞տ ես: Փողոցի կի՞ն ես դառնում:

Հետո ցույց տվեց երեխաներին:

— Մրանց նայիր:

— Երեխաներս տեղն են: Երեխաների պատճառով չեմ կարող փտել ին տանը: Ես կյանք եմ ուզում:

Ռուբենն արագ դուրս գնաց տանից ու ընկավ փողոցները:

Շարժումը, հոգնությունը թվում էր, թե կրթացնե՞ր նրա հուզումնալի սրտի կսկիծը: Շրջել սկսեց մինչև կեսգիշեր:

Այդ գիշեր բազմաթիվ փողոցներ դատարկվեցին իր համար: Դատարկվեց և կյանքը: Նա կորցրել էր իր առաջին սիրո կինը:

Աստղիկն ստեղծեց իր համար դրսի առանձին կյանք: Նա իր շուրջը բազմացրեց կասկածելի ծանոթներ, որոնց հետ շրջում էր կինոները, ճաշահաններն ու այգիները: Ռուբենը հպարտությունից իր մեջ գցեց այդ զաղտնիքը: Ինչ-որ ատելախառն սիրով այդ կնոջ հետ կապված՝ ելլ չէր կարողանում գտնել: Մյուս կողմից մեղսեղ էին ընկած երեխաները, որոնց

խնամել էր պետք: Նա հույս ուներ, սիրող մարդու հույս, որ Աստղիկը կուղղորդվի: Աշխատանքի տղամարդ և բրիգադիր, պատվին չէր ուտեցնում դուրս տալ գաղտնիք: Կամենում էր մի կերպ լուծել խնդիրն իր տանը. Աստղիկի հետ մենակ:

Սակայն արտափն աշխարհը շուշացրեց իր մասնակցությունը: Շուտով շշուկներով լցվեց տան բակը, հարևաններն սկսեցին խորիմաստ նայել Ռուբենին:

Ընկերները դադարեցին այցելել Ռուբենին: Գործի ժամանակ նրա ներկայությամբ չէին խոսում Աստղիկի մասին: Պարզ էր — դատապարտում էին նրան. ովքեր տարիներ առաջ, այգում ուրախ շուրջապարով շրջապատել էին Ռուբենի առաջին սիրո քրքիռներին: Ընկերների և ծանոթների լռությունն ավելի էր ճնշում Ռուբենին: Գոնե խոսեին, գոնե պահանջ ներկայացնեին: Նա ևս իրեն մեղավոր էր զգում. բայց ինչո՞ւմ. չէր կարողանում հաշիվ տալ իրեն:

Մի անգամ փորձեց գինու տալ իրեն: Զգվեց, չէր էլ կարողանում հարբել: Հսնդիմանեց իրեն այդ փոքրոգության համար և դադարեց շուտով:

Փորձեց տարվել գործով: Վաղ գնում էր գործի և սկսում ներվային եռանդով աշխատել: Աշխատում էր հարբելու չափ. հարբածի պես: Սկսեց խստապահանջ դառնալ դեպի իր բրիգադր. անգամ բծախնդիր:

Ընկերները լուռ տանում էին, իբրև հիվանդ մարդու արարձներ, բայց և շփոթում էին: Դժգոհում էին և սպասում մի բանի — ինքր ևս սպասում էր այդ բանին — և դա իրենից էր կախված: Նա պետք է որևէ վճիռ կայացներ: Պետք է վերջ տար այդ կացությանը:

Նա տեսնում էր, որ այդ վերջն էր իր փրկությունը: Եվ նա վճռում էր: Բայց միայն աշխատանքի ժամանակ, երբ իր կնոջ մասին մտածում էր նրա վարքի մտահոգություններով: Սակայն, երբ գալիս էր տուն և աշխատելուց հետո, երբ իր կնոջ դեղձան մազերին, խոփառ հասակին և բունավոր գեղեցկությանը, խանդը բռնկվում էր սիրուց ավելի: Նա թուլանում էր այդ թույնից և ճրճվում, կծկվում:

Պատահում էին նաև բացատրության երեկոներ: Ռուբենը խոսում էր երկար, համոզում Աստղիկին, սա ենթարկվում էր կարծես, զղջում: Հետևում էին համբույրի կարճ վայրկյաններ: Ռուբենը դրամ էր տալիս երեխաներին, որ կոնֆետ առնեն: Աստղիկը նոր զգեստ էր կառում:

Բայց այդ վաղանցուկ հաշտությունները չէին հանգստացնում Ռուբենին: Ավելին՝ երկարացնում էին հիվանդությունը: Աստղիկը չէր փոխվում, շարունակում էր ավելի ախտավոր դառնալ: Հետևյալ օրերը դարձյալ սկսվում էր կասկածելի ուշացումները: Տուն էր դառնում այտերի ու վզի կարմրած շերտերով, կրկին սև եզրերը աչքերի տակին...

Մի անգամ Ռուբենը ճաշարան մտնելիս տեսավ Աստղիկին մութ անկյու-
նում մի հարթած երիտասարդի հետ: Նրանք իրար մոտ նստած խմում էին:
Ռուբենը հանդարտ, բայց լարված մոտեցավ և կանգնեց ուղիղ նրանց առջև:
Հարթած երիտասարդն անտարբեր ու արբշիռ նայեց նրան և գինու բաժակը
բարձրացրած սպասեց: Աստղիկը վեր կացավ: Հարթածը բռնեց նրա թևը
և ուժով նստեցրեց.

— Նստի՛ր:

Ռուբենը սուր նայեց Աստղիկին, նայեց աչքերի մեջ՝ երկաթի պաղ հա-
յացքով՝ և ցածրածայն հրամայեց.

— Վե՛ր կաց:

Աստղիկը նորից վեր կացավ ու շարժվեց դեպի դուռը: Հարթածը ընկավ
նրա հետևից:

— Թո՛ղ,— ճշաց Աստղիկը նրան ու վազեց դուրս:

Հարթածը հետևեց նրան, բայց ճաշարանից մարդիկ դուրս եկան և նրան
բռնեցին:

Ամուսիններն շտապ տուն հասան: Աստղիկն սպասում էր մեծ դեպքի:
Բայց Ռուբենը ոչինչ չարեց: Երկար լռություն տիրեց, որից հետո Աստղիկը
մոայլ հարցրեց.

— Հետո՞:

— Հետո՞,— կրկնեց Ռուբենը և մնաց պահ մի:— Հետո, էս բապետիս
կզնաս կամ հորանցդ, կամ ում մոտ կուզես: Վերջ:

Երեխաներն սկսեցին լաց լինել:

Աստղիկը մնաց այդ գիշեր՝ վերջին գիշերը և հետևյալ առավոտը կապե-
լով իրեն պատկանած իրերը՝ մշակ կանչեց և երեխաներին անասնական ան-
տարբերությամբ լվելով՝ զնաց:

Ռուբենը շհարցրեց թե ուր:

Երեխաների լացը չդիպավ Ռուբենի զգացումներին: Այնքան փառացել ու
խստացել էր նա, այնքան կարոտ էր մի վնասկան ֆայլով դուրս գալու իր
հոգեկան անձուկ վիճակից: Այդ ֆայլը կատարվեց, և նա ուրախ էր: Ծաղկա-
նության ուրախությունը նրան այնքան էր հաղթահարել, որ չէր ուզում նկա-
տել երեխաների վիճակն անգամ:

Հարևան մի կնիկ, առանց խոսքի, եկավ երեխաների մոտ՝ հանգստաց-
րեց, դպրոց ուղարկեց մեծին, փոքրիկներին իր մոտ տարավ: Նա ևս
ուրախ էր:

Բախում ձայներ լսվեցին. թեթևացած մարդկանց զրույց՝ կատարվածի
մասին: Ամենքը ճշգրտված էին Ռուբենի ընտանիքի տարիներ տեղդ զուսպ մղդ-
ծավանչից, որ հիմա վերջացավ:

Երբ Ռուբենը գնաց շենքի վայրը՝ կարծես հիվանդությունից դուրս եկած լինեք: Իրեն զգաց ամուրի, նախկին երիտասարդը, որ պատ էր շարում և սպասում էր ֆաղցր կյանքի: Դիմացի կանաչ բլուրը, այգիների ծաղկած սալորենիները, նրանց տակին կանաչած գետիներ կրկին խոսել սկսեցին և խոստանալ ինչ-որ ուրիշ խնդություններ: Ռուբենը ֆաղցր շունչ ֆաշեց և սկսեց աշխատել: Հետո մտքերն սկսեցին պրպտել, խուզարկել այն արահետը, որով հեռացավ Աստղիկը: Հետո նրա երևակայության մեջ նկատվեց նախընթաց գիշերվա դեպքը: Նոր զգաց, որ դա իրեն խոր ազդել էր: Վերքը ցավել սկսեց — նա չէր զգացվում՝ ֆանի դեռ տաֆ էր: Հանկարծ նրան շանթեց այն միտքը, որ Աստղիկը կարող էր գնալ հենց այն հարթածի մոտ: Օձը զարթոնեց մեջը: Տխրեց, — ուրեմն խանդը չի անցնում՝ սիրո անցնելուց հետո:

Բայց երբ նույն անցավ, նա զգաց որ ինքն ազատ է: Ճիգ արեց փառելու այդ նոր զգացմունքին:

Մի ֆանի օր անցավ հոգեկան տարուբերումների մեջ:

Նոր կյանքը՝ սկզբում դրամատիկ և հանդիսավոր՝ հետագայում սկսեց բերել իր առօրյան — հոգալից ու սրտամաշ: Երեխաները: Լուսիկը՝ մեծ աղջիկը ուր տարեկան, չէր կարողանում պահել իրենից փոքր Պետիկին ու ավելի փոքր Մուշիկին: Նա դպրոց էր գնում: Հարևան կնիկն էլ գնում էր իր բանին: Պետիկ էր տնօրինել երեխաների կյանքը: Աստղիկը գնաց այնպես, կարծես երեխաները իրենք չէին:

Հարևանները ձայները բարձրացրին — սկսեցին պարզ խոսել Աստղիկի սանձարձակ վարքի մասին՝ նաշարաններում ու մասնավոր տներում: Դա և խոցում էր Ռուբենին, և ուրախացնում: Ուրեմն վերադարձ չկա: Աստղիկը կորած է ընդմիշտ:

Ռուբենը հույս ուներ, որ իր վերին այսպիսով էլ կամաց-կամաց կբուժվի: Հիմա արդեն երեխաների վիճակն էր սրվում, դա էր խոռվում նրան: Ցերեկները թողնում էր պատշգամբում, բակում, պատվիրում էր որ սպասեն իրեն և երբ հոգնած գալիս էր տուն՝ տեսնում էր պատուհանի տակ փոքրիկները բնած, իսկ Լուսիկը խեղճ-խեղճ մոտները նստած՝ սիրտը մղկտում էր:

Մի օր էլ փոքրիկը լաց էր լինում: Լուսիկը բացատրեց, — մամային է ուզում, չի իմանում որ էլ մաման չի գալու:

Սա խորը վիրավորեց Ռուբենին: Ներս մտավ հարևան կնիկը և սկսեց խոսել Ռուբենի հետ նրա երեխաների մասին:

— Էսպես չի լինի, այ որդի: Երեխաներդ ափսոս են: Դեն զցած կառվածագների պես մնացին խեղճ:

— Լավ, ի՞նչ անեմ, մե՛րս:

— Մի ռուս կնիկ կա հարևան տան բակում: Բեր պահի, նա էլ երեխանց կնայի:

— Ո՞վ է, ի՞նչ կնիկ է:

— Լավ կնիկ է: Մենակ ոտները ցավում են:

Ռուբենը շմտածեց երկար: Եվ հուսահատորեն կարճ կտրեց.

— Կանչիր զա:

— Մեզ համար մամա էն բերում,— ուրախ-ուրախ խոսեց միջնակ երեխան՝ Պետիկը: Իսկ Մուշիկն արցունքոտ աչքերով նայեց հորը.

— Լավ մամա բեր, որ չգնա:

Ռուբենը դառնորեն ծխել սկսեց: Հարեան կնիկը գնաց:

Նոր «մաման» երկու ոտով կաղ լեզվեցալով բակից ներս մտավ: Բաղի էր նման: Նա ուսին սպիտակ փուշի էր գցել, որ իջնում ծածկում էր ուռած փորն ու հաստ կոճերը:

Նա լղար էր սակայն:

Նրան ուղեկցում էր հարեան կնիկը: Պառավն առաջ ընկավ, առանց դուռը ձեծելու ներս մտավ Ռուբենի սենյակը և ձեռով արեց կաղ կնոջը:

— Կարելի՞ է,— հարցրեց սա հեշտն ու սրտաբաց ձայնով:

— Համեցեմ,— ասաց Ռուբենը և վեր կացավ տեղից:

Ռուս կինը ներս մտավ և առանց շուրջը նայելու նստեց տաբուրետի վրա: Նա և Ռուբենը իրար նայեցին: Հարեան կնիկը մոտեցավ Լուսիկին և բռնելով նրա ձեռք՝ նստեց: Փոփրիկը՝ Մուշիկը լնամ էր: Միայն Պետիկը թրմում ու հոգնած աչքերով նայեց նորեկին.

— Սա՛ է նոր մաման:

Բոլորը ժպտացին:

Ռուբենը կրկին նայեց կնոջը և չկարողացավ սկսել: Մանր, դժվար, անհասկանալի էր իր անելիքը: Իսկապես «Վ» էր, ի՞նչ կին էր դիմացիներ:

— Դու՛մ երեխաների համար աանտիրուհի՞ եմ որոնում,— հարցր պարզ դրեց կիներ:

— Այո՛,— պարզ պատասխանեց Ռուբենը թեթևացած: Ռուբենն զգաց մի ինչ-որ թափում հոսանքի իր սենյակների ծանր մթնոլորտում:

— Նու, էթե ուզում եմ՝ փորձեցեմ: Ես կպահեմ երեխաներին. կնայեմ տանը: Համար եղա՞ կմնամ, էթե ոչ՝ դու՛մ ազատ եմ, ինչպես և ես:

Ռուբենը մի տեսակ ամաչեց, զգալով, որ ինքն այդ բոլորին ամենից շատ մտահոգված էր հենց այդ վախճանի հոգսով: Նա համաձայնեց, որ կինը մյուս օրը զա իր մոտ: Հարեան կնիկը, նշաններով հասկացրեց ռուս կնոջը, որ իրերը բերի:

Ռուս կինը վեր կացավ: Նա կանգնած իսկ՝ օրորվեց իր ոտների վրա: Սաստիկ կաղ էր: Հետո թեթև ցտեսություն ասաց և մեղմաժպիտ նայեց երեխաներին:

Դա նուրբ, խոր ժպիտ էր մի մարդու, որի պրոֆեսիան կարծես ինչ-որ

չեմ, ներքին բան է, որ մենակ բարի մարդն է ունենում իբրև տաղանդ՝ մարդկային սերը:

Նոր նա շրջեց, այսինքն պտավեց իր մի ումի առանցքի շուրջը, և դուրս ֆայեց օտորվելով՝ Ռուրենը նկատեց նրա սարսավելի խելանդամ կոնֆերը, ծուռ ոտները: Այն չեմությունն ու խանդաղատանքը, որ մի փոքր առաջ զգացել էր նա, սուզվեց ուրիշ մի հորձանքի մեջ: Ինչ-որ մի դառնություն զգաց Ռուրենը՝ արդյո՞ք դեպի այդ կաղ կինը, թե՞ դեպի իր վիճակը: Մի հուսահատ, ատելախառն դառնություն: Նվ ձեռքը գայրալի թափ տվեց:

— Թո՛ղ, մեջն անիծեմ էսպես կյանքի... միևնույն է...

Ռուրենը թափ տվեց ձեռն իր սեփական կյանքի վրա, արհամարհանով անձնագոհ եղավ, մտավ մի ինքնամոռաց վիճակ: Դա ծխի պես դառն էր, այրող, բայց դուր էր գալիս նրան: Կարծես վրեժ էր լուծում իրենից: Նաև կնոջից: Նվ ամենից: Կարծես արդարություն էր վերականգնում՝ ինչ-որ մեծ արդարություն:

Նոսովեց իր կյանքի ուրախությունից և իրեն տվեց հանրային ուրախությանն ու երջանկությանը: Սկսեց թաղվել գործի մեջ. նեղել իրեն, շարշարել: Դա ևս ոգիից խմիչի պես այրող էր ու րեղարմացնող: Դաժանությունը դառավ նրա մտերիմ զգացումը: Ոչ ոքի չէր պատմում իր կյանքի մասին: Արտամոռուտ չէր ուզում կասկածել տալ, որ իր մեջ հուզվում է մի գաղտնի վեպ:

Սոֆյա Պետրովնան՝ կաղ կինը, եկավ մտավ Ռուրենի բնտանիքն ու եկավ շատ ծանրակշիռ և լուրջ:

Ռուրենը չէր ապրում հետը: Սա պարզ էր: Նա իր գործին էր ամբողջ օրը: Կինը խնամում էր երեխաներին և Ռուրենին: Սոֆյա Պետրովնան շատ կարևոր ու հիմնավոր դրեց իր գործը: Նվ շատ խորից: Մերեց, պլալացրեց տունը, դուռը, երեխաներին նախշեց խնձորների պես, միջնակին՝ համբերատու շանադությամբ՝ կաղալով տառավ տվեց մանկապարտեզ և կարգեց խիստ կանոններ կենցաղի: Իրեն հասկանալի և իր մեջ արդարացրած ինչ-որ ճշգրիտ ու խիստ բարոյախոսություն ուներ, որով վարվում էր: Նթե մի բան պետք է՝ պետք է ուրեմն՝ վերջացավ: Ուրեմն երեխաները ուղիղ ժամը ուրին էնում էն, վեր են կենում ուրին: Սա օրենք էր: Լաց լինել չէր կարելի: Կարելի էր ամեն բան խնդրել և նայած թե խնդրածն ինչ էր՝ ստանալ: Բայց այնքան չափավոր, որ չնիվանդանար: Ժպտո, ազան չէր, բայց խնայող էր: Նոր տունը լավ կարգի բեկավ՝ սկսեց երեխաներին գրադեցնել: Սկսեց հեփաբներ պատմել: Հետո սկսեց նաև երգել: Երգում էր շատ մեղմ ու համավոր: Այսպես՝ աղվեսն ասաց գայլին. ու երգում էր թե ինչ ասաց գայլին աղվեսը: Թուխ

հանած հավի պես էր՝ նտերը շոռս բոլորը: Միշտ զգուշացնում էր, ամեն բո-
պե կանչում, ուղղում:

Լավ եղանակներին երեխաներին մաքուր հագցրած տանում էր գրոս-
նելու երբեմն ղեպի բլրի խնուպին, մաքուր օդ շնչելու, տեսարաններ դի-
տելու: Երբեմն էլ տանում էր շուկա:

— Թող կյանքն էլ տեսնեն,— բացատրում էր Ռուբենին Սոֆյա Պետ-
րովնան:

Ռուբենին մի փոքր զարմացնում էր՝ թե ինչու էր այդ ցավազար կալը
վնոում կատարել իր ֆիզիկականից վեր գործեր. մանավանդ որ ոչ ոք չէր
պահանջում: Դա Սոֆյա Պետրովնայի կենցաղի խստականոն, յուրահատուկ
հասկացողությունն էր: Կարծես այդ ամենն իր համար էր, ո՛չ երեխաների:
Նա էլ իր ներքին ինչ-որ աշխարհն ունեւ, որտեղից այդպիսի տարօրինակ
բաներ էին դուրսուրվում:

Ռուբենն անտարբեր ու համաձայն լսում էր Սոֆյա Պետրովնայի բա-
ցատրությունները և ոչինչ չէր ասում: Նրա համար դա ուրիշի գործ էր: Քայց
վերջերս նա կտրվեց իր բնկերական շրջանից: Կտրվեց այն մտնով, որ զրադ-
վում էր միայն բրիգադի գործով աշխատանքի ժամերին: Դրանից դուրս կապ
չէր պահպանում բնկերների հետ: Նրանք իրենց կենսուրախ կենցաղով նրե-
շում էին իրեն, ինքն էլ չէր ուզում թունավորել նրանց իր դժբախտությամբ:
Գործը վերջանալուն պես գալիս էր տուն և նստում ժամերով: Մխում էր
մտազբաղ: Սոֆյա Պետրովնան նկատել էր, որ նա չի սիրում խոսել, ինքն էլ՝
չէր խոսում: Դրա փոխարեն երեխաներն էին իրենց կապ «մոր» հետ խոսում,
աղվկում: Դա սկսեց հանգստացնել Ռուբենին: Վերջերս ինքն էլ սկսեց մաս-
նակցել նրանց զրոսանքներին՝ Սոֆյա Պետրովնային օգնելու համար: Շատ
էր նեղվում սա երեխն զրոսանքի տանելիս:

Մի օր էլ հանապառն բնկան ղեպի փողոցն ի վեր՝ բլուրը: Մայրի վրա-
յով մի տեսակ ձգվեց այդ բնտանիքի շարանը, տեսարանի պես: Առջևում իր
փոքրիկին գրկած գնում էր Ռուբենը՝ մտախոհ ու յուռ, նրանից մի փոքր
հետո՝ ֆայում էր Լուսիկը՝ աշխարհաճութան վիտրիններին: Ամենից վերջը՝
Պետիկի ձեռքից բռնած, լնզվեցում էր բաղի պես Սոֆյա Պետրովնան՝ շատ
լուրջ և կարևոր ղեմնով, իր գործի մեծ գիտակցությամբ:

Գնում է Ռուբենը՝ իրեն զտոն հանդիմանություն, իրեն համակերպված,
անձնուրաց մի մարդ, որին անխաղվել են, լվել, և որը հպարտորեն կրում է
իր լուծը: Նա միայն մի տենչ ունեւ՝ չպատահել ծանոթների, բնկերների,
ցույց չտալ իր գեղեցիկ վիշտը և տղեղ բնտանիք: Երբեմն առազ ֆայելուց
չատ առաջ բնկած՝ կանգնում էր, որ Սոֆյա Պետրովնան նասնի: Եվ սրտ-
նեղում էր.

— Հը՞, գալի՞ս ես:

— Գալիս եմ,— հանդարտ ու բարի աչքերով նայում էր Ռուբենին կաղ կիներ և հետում:

Գալիս էր, բայց որքան դանդաղ, ինչպե՞ս հանգիստ:

Ռուբենը մտնում նեղանում էր նրա այդ հանգստությունից և կաղությունից: Նա հասկանում էր մասամբ նաև ինչու համար Սոֆյա Պետրովնան շատ էր գոհ իր կյանքից: Գոհ էր, որովհետև իր վրա դրած պարտականությունը կատարում էր սրբությամբ: Ռուբենի երեխաներին խնամում, կրթում էր անձնվիրաբար, ոչ ոք չէր կարող կշտամբել նրան որևէ բերության համար: Բայց Ռուբենն զգում էր այդ կաղ կնոջ հանգստության նաև ներքին աղբյուր: Սոֆյա Պետրովնան միանգամայն բավարարված էր իր կյանքի այս ելևով: Նա ապահով էր: Եվ իրոք՝ Սոֆյա Պետրովնան շատ դժբախտ էր ապրել: Կաղությունը նրան քնդվիշտ զրկել էր ավելի բարձր երջանկությունից՝ սիրուց և փայփայանքից: Ավելին: Կաղությունը նրան դուրս էր գցել նաև իր հարազատ հաղթենիական ընտանիքից: Մնուկները մեռել էին վաղուց, եղբայրները չէին օգնում, և ինքը Ռոստոմի կիսակիրք կնիկ՝ ընկել էր կյանքի երախր, սեփական ուժերով պայքարելու ստիպումով: Դա մի տարած-տորած էակ էր, որ կյանքի ալիքների մեջ տարուրերվում էր դյուրաբեկ խոտի նման: Վերջերս էլ ընկնելով Երևան՝ ծառայել էր մի երկու տեղ, բայց ֆիզիկապես ուժեղների մրցմանը չդիմանալով՝ անգործ, սաստիկ կարիքի մեջ էր, երբ Ռուբենի դժբախտությունը վրա հասավ նրան փրկելու: Արդ, փրկված էր նա և խելզվելուց նոր ազատվածի մոլեգնությամբ ամուսն բռնել էր ափի խոտերն ու ֆաբեր: Նա հիմա շատ ու շատ քանկ էր զնահատում իր այս վիճակը և ճիգ էր անում պահել ձեռքում այս առիթը, վերջապես ապրելու... Եվ ահա ապրում էր այնպիսի ուժով, ծառավով... Միաժամանակ գիտակցում էր իր դերի նշանակությունը— նա պետք է մարդկանց, նա գրավում է մի այնպիսի պոստ, որ ուրիշը չի կարող, չի կամենում: Վերջապես ինքը խաղաղացրել է մի մարդու ընտանիքի փոքրիկը: Սոֆյա Պետրովնան զգում էր, որ ինքն է գերիշխում այդ ընտանիքում: Ահա թե ինչու նա այդպես հանգիստ ու անվերջով հայտնում էր Ռուբենի հետևից: Նա հույսում էր... և երջանիկ: Կաղ կնոջ խաղաղ երջանկությունը, որին մասնակցում էին նաև երեխաները, եկել կարծես թե քառել էր Ռուբենի դժբախտության վրա: Բավական էր, որ դժբախտ երիտասարդը քափահաբեր ինքն իրեն՝ այդ երջանկությունը կրափվեր գարնան կեռասենու հասած ծաղիկների պես: Պե՛տք է անել այդ:

Ռուբենը կրկին հետ նայեց և սպասեց, որ կապը հառնի: Ուզեց հանդիմանել նրան, բայց կնոջ հեկր տեսնելով զսպեց իրեն: Ցավագարն շտապում էր որքան կարող էր, դանդաղում էր, որովհետև անկարող էր ավելին: Նրա աղջկային, քառմ ախտեր շառագունել էին հայելուց և հասնելու նիգից: Ի՞նչ կարելի էր ասել: Հանդիմանեց Ռուբենն ինքն իրեն, արդարացրեց ցավագար կնոջը և շարունակեց նամփան:

Բայց այնուամենայնիվ մի բան մնում էր անողոք նշմարիտ: Որ Ռուբենը դժբախտ էր: Որ այդպես ճեղքվում, շտապում էր նրա սիրտը, խոլ հետևից հաշ էր գալիս իր հոգսը, լիամ բնտանիքի և իր նախատագիւր՝ կալ կիներ: Ակսեց իղնալ իրեն, մոռնում հանդիմանել այդ նախատագիւրն ուղարկողին: Թերևս ուրիշ կերպ կարող էր տնօրինել իր բախտը: Թերևս սխալվել էր այդ կալ կնոջն իր տուն բերելով... Կարող էր չէ՞ մի այլ էակ, գեղեցիկ ու բարձուն այժմ քանցողի արած հայելի իր կողքով: Պատկերացրեց այդ աննյութ էակին, զգաց նրա զիրգ քեռիի հպումը իր երկարամկան քեռիին: Սակայն, երբ նայեց իր գրկում ննջած երեխային և հիշեց հետևից հաշ էկալ մյուսներին՝ ցնորքի քառվ նառագայրի քեռնությունը: Ո՛վ, ս՛ր կիներ կրերի իր գեղեցկությունը մաշելու երեխ երեխայի խնամքի, հոգսի մեջ... ոչ, գուր են երագները:

Եվ ահա երևակայության արբեցման մեջ, մշուշոտ աշխարհի դիմաց սկսեց գծագրվել ու երերալով գնալ իրենից նեղացած էակի կերպարանք: Այնպես, ինչպես սիրել էր նրան այն ուրախ զարնան ծաղկած այգում, երբ շուր նախաշում նրան, բայց սիրեց բուռն կերպով:

Նրա հետևից հնչեց իր աղբկո և միջնակի զանգակի ծիծաղը: Նրանք ինչուր բան ցույց տվին «մտամային», սա՛ չայո՛, այո՛» ստաց: Բայց Ռուբենը իր երագի հետ էր, անզամ հետ չհայեց: Աշխարհ կխախտվի, մշուշոտ՝ նա հառաչեց ու հայացքը զցեց հետու հորիզոնները:

Ո՛չ, այս բնտանիքի, այս կիներ իր նախատագիւրն էր, պետք է տաներ, տանջվեր և այդպես էլ չորանար, վերջանար:

Դառն ծխի պես ներս հաշեց այս միտքի իր մեջ, դա արդեն վրեժի ցասման հայցը դառնությունն էր, որ նրան պետք էր գիճու, ծխախոտի պես:

Մի հանգիստ օր, երբ Սոֆյա Պետրովնան երեխաներին տարել էր զրուսնելու և Ռուբենը պառկել քախտի վրա նիրհում էր՝ ներս մտան նրա բնկերները:

— Բարի օր, հյուր կրնգունես,— կես հեզնական ասաց վարպետ Սերոբը:

Դա հիսունի մոտ մի կոնդ էր, ուրիշ բրիգադի բրիգադի: Նա կոշտ բեղերը սրեց և հիմնավոր նստեց տարուրեւտին: Մյուսները լուռ տեղավորվեցին:

— Հր՞,— արեց վարպետ Սերոբը և կծու նայեց Ռուբենին,— բավական չի՞:

— Ինչ եմ անում,— անշեշտ հարցրեց Ռուբենը:

— Բռնած ծրագիրդ ծրագիր չէ:

Ռուբենը վեր նայեց և բուր հայացքը զցեց վարպետի աշխարհ: Վարպետը սակայն անասան էր:

— Ես իմ գործն ուրիշին չեմ անել տալիս, պլանները կառարում եմ, ոչ ոքի էլ չեմ խանգարում աշխատելու:

— Հարգածայնությունն էլ չի.— կտրեց մյուսներից մեկը. որ մինչ այդ լուռ էր.— հարգածայնությունն էլ որ լինե՛ր՝ մեկնեան ամենից լավ հարգածայինն է: Մամբրե՛ կզնա: Հարգածայի՞ն ես՝ հարգածային կաց:

— Կնիկ ունեիր՝ բացրի՛ր, կպատանի:

Խուլ ձայնով խոսեց մի ուրիշը:

— Թի՛ր պնա,— ձայն տվին մյուսները:

Վարպետ Սերոբը սկսեց վարժապետական տոնով.

— Կնիկը գնա՞ց: Ուրիշին բերի՛ր՝ բնտանիկ ապահովեցիր: Բանը հո մեռակ կնիկը չի: Աշխարհին մոտիկ տուր, տես ուր է գնում: Արի աշխատանք արա, ափսոս չի՝ աշխատանք: Ամենակյանքի բանը հենց աշխատանքն է: Գե վե՛ր, պե վե՛ր:

— Ո՛ւր,— վախեցած հարցրեց մուրները:

— Ավիացի օր է, զնանք.— ուրախ ձայն տվեց ամենից կարճահասակ մի բանվոր, որ շէր հասկանում ոչ մուրների վիշտը, ոչ էլ այդքան երկար խրատելու կարիք: Նա սեռաօր աշխեր պսպպացրեց ու դուրս եկավ բաղի պես օրորվելով: Ու կանգնելով պատշգամբում, թևի մկաններն ուռեցրեց ու բմբիշի պես հարձակվեց իր նման մյուսի վրա.

— Հը՛մ, կնկա հե՛րն եմ անիծել:

Խսկ ներսում մուրները համառում էր: Նրա թևերից հաշեցին, դուրս բերին:

Մուրներն ականա գուռը կողպեց, բանալին դրեց նշանացի տեղն ու զնաց:

— Ախր ո՛ւր եմ տանում, է՛:

— Զխկում մեզ, զնա— բոթեցին կոպիտ բոռնցմներով ու հոհոռյով դուրս եկան բակից:

— Հիմի բանը երեխե՛նք են,— շարունակեց վարպետ Սերոբը.— դու պիտի աշխատես լավ երեխե՛ք տաս պետությունը: Երեխե՛քանց գործն էլ դրստել ես, էլ ի՞նչ ես ուզում, տնայն: Թի՛ր, զնա...

Սակայն տանը ծավկում էր խաղաղ ուրախությունը, չէր նայում ոչ մուրեհի վիճակին, ոչ նրա դառնությանը:

Սոֆյա Պետրովնան հիմնարկի պես սարհել էր տունը և նրա կենցաղը: Երեխաներն այնպես էին կապվել նրա հետ, որ չէին ուզում հիշել իրենց մոռոր, բացի Լուսիկից, որ թեև չէր խոսում, բայց սրտում կրում էր այդ վիշտը: Սոֆյա Պետրովնան Լուսիկի հետ միասին տան գործերը վերջացնելով՝ երեխաների հետ դուրս էր գալիս տան բակը և նստելով պատշգամբի սանդու-

դին՝ ասեղնագործում էր և հետևել մասնակցում երեխաների խաղերին: Խաղերն ստեղծում էր ինքը: Քակի առուն կապել էր տալիս երեխաներին և հիդրոկայան էր խաղացնում: Կանչում էր բակի մյուս երեխաներին: Սրանք էլ էին մասնակցում «Երկրի շինարարության», — ինչպես կոչում էր խաղը Սոֆյա Պետրովնան: Երեխաներն արդեն իրենք շարունակում էին ստեղծագործել: Երբեմն կովում էին, երբեմն երգում, առն կատարում: Հանդիսավոր երբն ազմկում էր բակում: Տանեցիկները դուրս էին գալիս պատշգամբ՝ դիտելու «բանվարներ» տոնակատարումը:

«Հիդրոկայանին» հետևում էր որևէ «գործարանի» կառուցում: Սոֆյա Պետրովնան տալիս էր պլանը՝ երեխաները կառուցում էին: Հետո նա պարզևատրում էր երեխաներին՝ տալով ամենիին կես-կես կոնֆետ:

Բանն այն էր, որ ինքը ևս շատ սիրում էր այդ խաղերը, դրանց մեջ իրականանում էր նաև իր երազը՝ ապրել կենդանի կյանքով, մասնակցել շինարարության, իբր թե ինքն էլ ամենի պես «նորմալ» մարդ է, պիտանի է և գոյություն ունի:

Նրա կյանքը թունավորվում էր մի բանով միայն: Լուրեր էին բերում, որ Աստղիկը լսելով նրա մուտքը «իրենց» տուն՝ սրվել է իր դեմ և պիտի գա պատիժ տալու անկող հյուրին: Սոֆյա Պետրովնան սաստիկ վախենում էր նրանից: Նրա վախը հիմք ունեցավ: Աստղիկը կատարեց այդ հարձակումը: Դա պատահեց այն ժամանակ, երբ Սոֆյա Պետրովնան խաղում էր երեխաների հետ: Աստղիկը բակից ներս ընկավ ու զագեց դեպի նա: Սոֆյա Պետրովնան փոքրիկին գրկած մի կերպ իրեն զցեց հարևան կնկա սենյակը: Երեխաները ճչացին, բայց կույ՜ ևկան մոր առաջ: Աստղիկը գրկեց Պետիկին և սկսեց վայրենի համբույրներով սեղմել նրան իր կրծքին՝ հետևել էլ հեծն հարցնել.

— Մոռացե՛լ ես մամայիդ, հա՛, մոռացե՛լ ես...

Երեխան լաց լինելով կապվել նրա կրծքին, իսկ Լուսիկը մռայլ ու լացալուսմած հենվեց սյուսին:

Աստղիկը սկսեց բարձրաձայն հայհոյել Սոֆյա Պետրովնային, որը դուրս էր վախից: Հարևան կնիկը դուրս կողպելով դուրս էկավ նրա առաջ:

— Խե՛ղ ես ուզում խեղճ կնկանից...

— Թող դուրս գա, հոգին հանեմ, — ճչաց կատաղած մայրն ու հարձակվեց կողպած դռան վրա, սկսեց բախել:

Երեխաները վայնասուն զցեցին.

— Մամային սպանում են, մամային...

Սա ափելի կատաղեցրեց վիրավորված մորը: Նա սպառնաց, որ պետք է սպանի «կաղին», ներս նայեց պատուհանից, բռնեցով սպառնաց և հետո գնաց:

Դուռը բացվեց և Սոֆյա Պետրովնան դուրս եկավ:

Իրեխաներն ուրախ-ուրախ վազեցին կայան նրա փնջերին:

Ռուրենը իմացավ ղեպեր, բայց ձայն չհանեց:

Մի անգամ Ռուրենը փողոցով գնում էր: Հանկարծ անցորդների մեջ նկատեց Լուսիկին, որ իր առջևից գնում էր դպրոց: Նա իր բարակ մատներով խնամավոր բռնել էր բանաժամանը և նիհար դուբեր ծռել, որով երևում էր այն նիզը, որ նա գործում էր զգույշ ֆայլելու: Աղջիկը կոկիկ հագնված էր և ձախ քեֆի տակ գիւրք սեղմած՝ նա ամբողջովին դառել էր ուշադրություն, խնամք և ուրախություն, որ դպրոց է գնում: Մահուր էին նրա մազերը, զգեստը, կոշիկները, հայացքը:

Ռուրենն ուրախացավ և մոտենալով աղջկան՝ ձեռքը դրեց նրա ուսին.

— Դպրո՞ց ես գնում:

— Հա, պապա, — փաղափշական ձայնով պատասխանեց Լուսիկը:

Աղջկա աչքերում երջանիկ մի շող էր խաղում:

— Գնա, բայիկ ջան, — գուրգուրեց Ռուրենը և ճանապարհը ծռելուց առաջ ինչ-որ հակառակ պահանջի զրդմամբ հանկարծ հարցրեց աղջկան.

— Մամայիդ հիշո՞ւմ ես:

Աղջիկը ծաղկի պես գլուխը կախեց: Ռուրենը բռնեց նրա գլուխը, բարձրացրեց վեր: Աղջկա աչքերում արցունք կար:

— Լավ, լաց մի լինի, գնա, բայիկ ջան, — շշնջաց Ռուրենն ու ձեռքը բաց քողեց:

Մի փոքր առնվեց աղջկա այդ բաժնին վշտից, բայց կարծրացած սիրտը չէր բողբոլում ավելի խորը բափանցել փոքրիկի հոգեկան աշխարհը: Ձեռքը քափ տվեց ու գնաց իր գործին:

Իրեկոյան տուն վերադարձավ սրտենդ տրամադրությամբ: Փողոցի ուրախ ձայները նրան հանգստացնում էին: Միծաղը մտրակում էր նրա հոգին, ուստի փախչում էր փողոցներից, որ շլսի:

Մտնելով բակը՝ նկատեց, որ իրենց սենյակում ինչ-որ շարժում կա: Իրեխաները կշկշում էին: Խնշ կարույ էր լինել այնտեղ: Մտնեցավ պատուհանին, նայեց ներս: Հարևան երեք երեխա մեջքով դեպի պատուհանը կանգնել՝ տարված դիտում էին ինչ-որ տեսարան: Պատուհանի եզրից Ռուրենը տեսավ Սոֆյա Պետրովնային, որը պարում էր, հետո էլ հեկոկոկո՝ համեստորեն երգում: Նա աշխատում էր պարել ավելի իրանով՝ քիչ գործադրել իր կաղ ոտները, որոնք ամեն մի շարժման արգելք կարույ էին լինել: Դա մի տեսակ կազապար էր, ափիկ-ափիկ, կողք-կողքի: Նա երգում էր մեղմ, աղջկային ձայնով, բախժալի, ուրախ շեշտով և տարված էր: Ինչո՞ւ էր վճռել պարել, ի՞նչն էր պատճառը այդքան բարձր տրամադրության: Ուշի ուշով նայույր կրստանալ այն տպավորությունը, որ նա երևիա է, մի ջահել աղջիկ: Եվ իրոք՝

շնայած նրա քսան և ութ տարուն, նրա մէջ դեռ չապրած երեխայություններ կային, որ դուրս էին գալիս, Լեր գտնվել էր հարմար միջավայր: Չունենալով ռուսախ մանկություն, խաղրնկերներ, չապրելով վաղահաս տարիների ուրախությունը՝ նա մի տեսակ խաղրնկեր էր դառնել այդ երեխաների մէջ: Ուրախությունն այնքան էր գրկել նրան, որ նա տարված շնկատեց Ռուրենի ներկայությունը: Սա ներս մտավ մոռյլ ստվերի պէս և հանգցրեց ուրախությունը: Կաղր կանգնեց, սառեց, Երեխաները դուրս գնացին:

— Ուրիշ բան չգիտեի՞ր, — նկատեց Ռուրենը կոշտ ու սառը:

Կաղր զարմացավ:

— Ի՞նչ եմ անում որ...

— Դա ի՞նչ պար է:

— Երեխաների համար պարեցի, ի՞նչ եղավ, ուրախացան:

Ռուրենը սրտնեղեց:

— Լավ, լավ, սեղանը զգիր:

Կաղր վիրավորված նայեց նրան:

— Սեղանը կգցեմ, բայց դու ինչո՞ւ չես թողնում երեխաներին զրադեցնեմ:

— Լավ, ասացի՜նք, բավական է, — գոռաց Ռուրենը, — պարելուց առաջ կաղ ոտներդ նայիր:

Կաղը շանքահար նայեց Ռուրենին և նրա մանկական պարզ աչքերի մէջ ցայտեցին արցունքները: Նա լնզլնգալով գնաց մյուս սենյակը և ընկնելով անկողնի բարձերին՝ գլուխը թաղեց մէջը:

Երեխաները վախեցած նայեցին հորն ու փախան կնոջ մոտ, ծվարեցին վախեցած ձագերի պէս: Բնագղարար բռնեցին նրա փեշից՝ կարծես երկյուղ կրելով, որ նա կարող է հեռանալ իրենց տանից:

Ռուրենը նստեց մի սլան, ծխեց և հետո մտնելով մյուս սենյակը՝ կանգնեց մէջտեղը:

— Հետո՞, շա՞տ պիտի սպասեմ:

Կիներ ձայն չհանեց:

— Ի՞նչ, — արեց Ռուրենը և շարժում գործեց դուրս գնալու տանից:

Հանկարծ հետ դարձավ:

— Ի՞նչ է, կարծում ես նորություն ասացի, ինչի՞ ես վիրավորվում:

Կիներ ձայն չհանեց: Երեխաներն էլ նրան հետևելով լռեցին ու սկսեցին հանդիմանական հալացում նայել կոսիտ հորը:

Ռուրենը դուրս գնաց: Կիներ վեր նայեց: Երեխաները պինդ կպան Սոֆյա Պետրովնային և սարսափած նայեցին նրան՝ պատրաստ նշալու: Կիներ հասկացավ նրանց, և այն շարժումը, որ պատրաստվել էր անել՝ սառեց նրա մէջ: Նա հանդարտ վեր կացավ, երեխաներին կանչեց սեղանի մոտ, թէ

տվեց և հրամայեց շուտ խմել և լվացվել: Երեխաները սրբությամբ կատարեցին հրամանը: Կիրն դառել էր նրանց ամենաթանկ բանը, որ սարսափում էին կարցնելուց:

Կես ժամ անց նրանք պառկած էին անկողիններում: Լուսիկը չէր բնած, հսկում էր, իսկ Պետիկը սկսեց թնկրնկալ:

— Դու ի՞նչ ես անում,— հարցրեց Սոֆյա Պետրովնան:

Երեխան հեկեկաց: Լուսիկը վեր կացավ և մոտենալով նրա անկողինը՝ կամաց փսփսաց.

— Մի լար, թե չէ՝ մաման կգնա:— Երեխան զսպեց իրեն և սկսեց ճիգ գործել, որ զսպի իրեն, բայց չէր կարողանում: Գլուխը բաճրեց անկողնի տակ և սկսեց դառնագին ու անծայն հեկեկալ:

Լուսիկը երկար չէր բնում ու թափուն հսկում էր: Սոֆյա Պետրովնան նկատեց այդ և սառը կարգադրեց.

— Քնի՛ր:

Վախեցած աղջիկը բարակ վիզը երկարացրեց դեպի նա և վախով ու պաղատանով հարցրեց.

— Մամա, չե՞մ գնա:

— Ոչ,— եղավ պատասխանը: Ձայնը հնչեց Սոֆյա Պետրովնայի հրամայական և հեղինակավոր շեշտով: Լուսիկն հասկացավ ու հանգստացավ: Երեխաները ֆնեցին:

Դեպքը պատահեց հետևյալ օրն իսկ:

Ռուբենը գործի էր գնացել: Սովորական մոայլ տրամադրությամբ շահում էր պատը՝ կիսաձայն կարգադրելով օգնականներին, որ ֆար ու շաղախ տան: Հիշեց նախընթաց երեկոյի դեպքը և բարկացավ Սոֆյա Պետրովնայի վրա, որ չի հասկանում իրեն: Ձէ՛ որ նա դժբախտ է, զոհ է մի դուրս ընկած կնոջ, որը երեք երեխայի հոգսը գցելով իր շլիներ՝ լ՛իքլ գնացել է: Վերջապես մի՞թե իր հոգսը հերիք չէ, որ ավելին ևս ղևում են վրան: Կշտամբեց մտնում,, կիրն հաշվի չի առնում այդ բանը:

— Էհ,— շշեցաց բարձր ու ֆարը սեղմեց պատի շաղախի վրա, սեղմեց դառնորեն, ինչպես իր տաժանեղի ճակատագրի վրա կսեղմեր տանջված ձեռքերով:

— Վարպետ, լսո՛ւմ ես, ֆեզ են կանչում,— արթնացրեց նրան աշակերտը:

— Ո՛վ, ի՞նչ է,— վրա ընկավ Ռուբենը:

— Ներհեկց են կանչում, ա՛յ, էն պառավը:

Ռուբենը ցած նայեց: Հարեան կինն էր: Նրա դեմքը ժպտուն թվաց: Ռուբենը վար իշավ: Երբ մոտեցավ կնոջը, սա խնամով գլխի շալը ուղղեց և մոտ գալով արագ՝ փսփսաց.

— Գնանք տուն, Սոֆին խեղդվել է...

Կարծես վաղուց էին ասել իրեն այդ բանը, այնքան խորը խոցեց նրան այդ լուրը:

Մինչ բանվորները կիսմրվեին, հարցուփորձ կանեին՝ Ռուբենը վազեց տուն:

Բակի կենդանիները խորը նայեցին նրան և ճանապարհ տվին, որ ներս մտնի: Սենյակում երեխաները լաց էին լինում բարձրաձայն.

— Ո՛ր է ի՞նչ է,— վրա ընկավ Ռուբենը:

— Հիվանդանոց են տարել... Ձորումն է պատահել,— ասաց հարևան կնիկը, որը մինչև այդ չէր խոսել:

Ռուբենը վազեց հիվանդանոց՝ երեխաների նիշն ականջների մեջ:

Երբ մտավ դիարանը՝ սեղանի վրա հանդիսավոր պառկած էր ցավազար կինը: Նա չէր փոխվել, մի փոքր միայն լցվել էր. շուտ էին հանել ջրից: Վեհորեն հանգիստ էր նա և դեմքին մի բնույշ կուսական ժպիտ ուներ, մանկական այն թաքմությամբ, որ միշտ բնորոշ էր այդ բարի հանելուկային էակին: Դա այն կոտրած ժպիտն էր, որով վերջին անգամ երեխաների շրջանում պարեց: Որսած թռչունի պաղած աչքերը կիսափակ նայում էին ոչ ոքի և նայում անկշտամբ՝ ինչպես ռո նայել գիտեր նա:

Խեղդվածին թաղեցին պարզ և լարված լուրջամբ: Դազադի հետևից գնում էին Ռուբենը, հարևան կնիկը և Լուսիկը: Հետևից շարժվում էին Ռուբենի ընկերները և խաղաղ հայացքներով պատահական մարդիկ, որոնք ինչ-որ անհասկանալի համակրանք են տաժում դեպի մեռնողները:

Անավոր երեկո եղավ այդ օրը:

Փոքրիկը չէր ուզում պառկել ղեկու: Պահանջում էր «մորը»: Նրան բռնի հանվեցրին և դրին անկողին, բայց նա վեր էր թռչում տեղից և գոռում էր.

— Մաման գա, մաման գա...

Հարևան կնիկը, որ եկել էր օգնելու Ռուբենին՝ գուրգուրում էր և Լուսիկի օգնությամբ համոզում էր փոքրիկին ղեկ.

— Քնի, բալա չան, կգա:

Բայց փոքրիկը վախեցած և բնազդով ինչ-որ մի չար բան զգալով՝ դողահար ու բարձր ճչում էր.

— Մաման գա, մաման գա...

Ռուբենը դուրս փախավ փողոց: Քաղաքի աղմուկը սակայն չէր կարողանում խլացնել նրա հոգու մեջ սարսափելի երեխայի կշտամբող ձայնը. «մաման գա»:

Հարցաֆննությամբ ժամանակ Ռուբենն առաջին անգամ կյանքում զգաց մարդկային հայացքի ծանրությունը: Հասարակական հարցաֆննողի, որը

Ռուբենից խստորեն պահանջում էր դժբախտ կնոջ արդարությունը: Ռուբենը խոստովանեց լիովին, որ ինքն էր դժբախտության պատճառը: Մանր խոսքեր ասաց իր հասցեին: Պատմեց ամբողջ դժբախտ դեպքը: Մեղքը դնելը կորցնում՝ շոշափում էր իր դժբախտ սիրո պատմությունը...

Հայացքը, հարցաֆննդի խորաքափանց, կշտամբող հայացքը նայում էր նրա հոգու խորքը:

Ինչ ուժեղ էր եղել կաղ կինն այս հարցաֆննդի հայացքում: Ռուբենը ֆանի գնում՝ իր առջև տեսնում էր մի ահավոր անդունդ, որ առաջ կարծել էր մի հասարակ փոս:

— Ոչ, ընկեր, դուք այնքան եք տարվել ձեր անձնական սիրո խնդրով, որ չեք նկատել... Ձեզ եմ հարցնում, ֆի՞շ էր ձեզ համար այն կնոջ գործը, որ հասարակության համար պիտանի մարդիկ էր կրթում... Դուք հարվածային եք, պետք է հասկանայիք այս...

Երբ Ռուբենը վերադարձավ ստուն՝ երեխաները լուռ նստած սպասում էին դատարկված սենյակում: Անխոս ինքը ևս նստեց: Եվ ըստ սովորության սկսեց սպասել: Ո՞ւմ... Նա չէր գալու այլևս: Երբեք: Միայն սենյակում դեռ մնացել էր նրա խնամուտ ձեռների դրոշմը: Դեռ անկյուններում իրեր կային, որ չէին աղարտել իրենց դիրքը: Միայն դրանց մեջ էր մնացել նա: Ռուբենը նայեց շուրջը, նայեց բոլոր առարկաներին և նոր տեսավ, թե նրանք ինչ մանրակրկիտ ձևով էին դարսվել իրենց տեղերում: Նոր սկսեց տեսնել այդ պատահական, իսկապես անծանոթ էակին և նոր սիրեց նրան: Եվ սիրահարի խանդաղատանքով նա բաց արեց պահարանը, սկսեց խառնել ցավագարի դարսած սպիտակեղենը: Ահա լուսիկի շապիկը, ամենամանր տեղերն անգամ շանադիր կարկատած: Ահա Պետիկի թաշկինակը անկյունածալած, հատուկ ձևով արդուկած:

Անսահման սեր կար այդ ամենի մեջ: Ահա և նրա անձնական արկղիկը: Մի ֆանի իրեր հասարակ, պարզ, աղֆատիկ, բայց հիմա նվիրական: Ռուբենի մոլոր մատների մեջ շրջանակվեց մի համեստ լուսանկար: Դա նա ինքն էր՝ մի փոքր ավելի վաղ հանված: Այստեղ նա իսկական աղջիկ էր՝ մանկադեմ՝ պայծառ ծալիտով: Մի փոքրիկ չորացած ծաղիկ սպիտակ թելով կապվել, փարվել էր այդ լուսանկարին: Խնչ նշան էր այդ և ի՞նչ ծաղիկ: Անկարելի էր այդ գուշակել, այնքան հասարակ էր նա և անգույն:

Ռուբենը դողողոջուն շուրթերը հպեց լուսանկարին ու ծաղկին: Լաց եղավ: Հետո խորտակված վար իջեցրեց ձեռքը՝ մատներում լուսանկարը սեղմած:

Մեծ գիշերը հոսել սկսեց:

Երեխաները բնած էին չորերով, բաց: Ռուբենը մտածել սկսեց: Նրա հոգու առջևով եկան անցան վարպետ Սերոբը, իր հարվածային ընկերները,

հենիշը, հարևան կնիկը, իր երեխաները, հանգուցյալը, միլիոնավոր մարդիկ:

Մի գորեղ սեր, գորեղ ավելի քան ամեն ինչ աշխարհիս երեսին՝ կանչում էր նրան դեպի նոր կյանք:

Գնալ, աշխատել նրանց երջանկության համար:

Շագեկառք կոկորդիլոսի պես ոտներն արագ ծուռ ու բաց անելով վազում, քաշ էր տալիս իր մարմինն ու պոչը: Վագոնները դորդում էին և Շի-րակի քամին փոփոագնում էր պատումահանների վարագույրները: Եվ դաշտերը ետ հոսելով՝ հեռվում պտույտ գալով, լեռներն առաջ վազելով ստեղծել էին մի հսկայական պար, որի տակտով հեռագրասյուների ցուցամատերը մեկ-մեկու հետևից խրվում էին վագոնների աշխարհ:

Այնպես ուրախ, գարնանային առավոտ էր, որ երգն աննկատելի դուրս էր բոլում մարդու բերանից:

Բայց վագոնների մեջ մի փոքր այդպես չէր: Գնացքը լենինականից նոր էր հեռացել և այդ վիճակում նրան մեկնող ուղևորները դեռ վիճում էին տեղերի գրավման համար: Մի լենինականցի կնիկ ահագին բողջան դրել նրատարանի վրա՝ չէր ուզում տեղ զիջել նախկին ուղևորին, որ մի բուրբուլ գնացել էր բուֆետը, և ոչ էլ բացատրում էր, թե ի՞նչ իրավունքով էր գրավում ամբողջ նստարանը: Դիմացի նստարանին էլ մի գյուղացի մեկնվել էր՝ չէր ուզում ոտները քաշել տեղ տալու մի ուրիշ գյուղացու, որն իր տուրքակալապահով բոթում էր նրա ոտներին:

Այս վեճը խլանում էր մյուս կուպեներում տիրող աղմուկից: Այնտեղ էլ ուրիշ մարդիկ էին վիճում տեղերի կամ այլ անհարմարության համար:

Վագոնը դեռ հանգիստ չէր:

Ներս մտավ վագոնի հաղթանդամ կոնդուկտորը՝ շեկ բուրունն թավ բեզեր շրթունքների վրա կախ:

— Ընկերներ, տոմսներդ, բիլետներ... — առաջ նա փափուկ, բարի տե՛նճում:

Ուղևորները միանամուտ ռոնցոլով ընկան նրա վրա:

— Սա՞ ինչ կարգ է, ինչո՞ւ ե՞ն մեր տեղերը բռնում, տե՛ղ տվե՛ք... Ինչո՞ւ չե՛ք հոգում...

Կոնդուկտորը ձեռքը հեղինակավոր ծանրությամբ բարձրացրեց բոլորի բաց բերանների դեմ և շատ հանդիսավոր ընդհատեց.

— Հըլը յավա՛շ, կեցե՛ք, մե՛կ-մե՛կ, բան հասկանանք: Տեսնենք ինչ է եղև:

Անհնականցի կնկան.

— Քո՛ւս, ի՞նչ գուգես, վեշչերդ դիր վերի պոկեն, էստեղ պալակաթ չի եղնի:

Հետո գյուղացուն դառնալով.

— Ընկե՛ր չան, օրը նաշ էղավ. պոպիլա չէ օր ոտներդ էրկնցնես պոլ-կի վրա. ե՛լ, ե՛լ պասաճիրին տե՛ղ տու:

Գյուղացին կիսափուն նմկոտաց.

— Օ՞օֆ, հեշ գիշերս չեմ քնե, բանե խապա՞ր եք:

Առաջ գնաց դեպի մյուս կուպեններ, ուր աղմուկը սաստկանում էր:

— Հա՞, ի՞նչ է, ի՞նչ դալապալըդ է:

Մի գյուղացի կնիկ, չէր իմացվում ի՞նքն էր առաջ տեղը բռնել, թե մյուսները եկել խցկվել էին այդ կուպեում, աղմկում էր: Տեղը նեղ էր, և ոչ ոք չէր ուզում անցնել մյուս կուպեն: Գոռգոռում էին իրար վրա:

Կոնդուկտորն սկսեց կարգ հաստատել:

— Գնացե՛ք մեկել կուպեն, տեղ կա:

Ձե՛ին գնում:

— Դո՛ւ գնա, — դարձավ գյուղացի կնկան:

— Ցաա՛, բնչի՞ ընձեն էտե գան՝ տե՛ղ զավթեն:

Սկսեցին դովալ: Կոնդուկտորը սրտնեղեց.

— Լա՛վ, լա՛վ, չաղչի հեփաթը մի՛ շինեք: Փոխե՛ք տեղերդ:

Եվ գյուղացի կնկան, որ ամենից բարձր էր նդավում.

— Տը սո՛ւս, լա՛վ, էլ էրկան ալելույա պետք չէ:

Հետո ձանձրացավ.

— Դո՛ւք գիտե՛ք. գուգե՛ք գնացե՛ք, գուգե՛ք սխմվե՛ք: Հըմը կոխվ մի՛ էնեք, կոխվ չի եղնի:

Վերջն էլ.

— Ատա՛ամ (մա՛րդ), հոգի հանեցիք: Գոխս դինգ էղավ:

Ու հեռացավ իր կուպեն:

— Այ օղուկե՛ր, լե՛ն աշխարհի մեջ ի՞նչ նեղ կապրիք:

Նստեց: Չնայած այդ վեճին՝ չէր կարողանում լավ նեղանալ, անախորժել:

— Է՛, — մտածեց նա՝ դառնալով իր տրամադրությանը և ախորժանով

մտիկ տալով թեյամանին, որի եռ ջուրը նոր էր վերցրել կայարանից: Գույներ տվել էր: Գոհաժպիտ աշխերով շոյեց իր պղտոր բաժակը. թեյ ածեց ափսեւն— ամեն գործողություն զատ—զատ ապրելով իբրեւ կյանքի մեծ փաղցրություն— հետո շաֆարի պստիկ բեկորը կենսահատիկի պես նետելով բերանը՝ բեղերի փունջը թրջեց ափսեի թեյի մեջ և փոշտոցով ներս փաշեց անձկալի հեղուկը:

Անբացատրելի հոգեբանություն:

Ապա գրպանից հանեց պատկառելի ծալովի դանակը, բացեց, կոշտ ձեռքը մեկնեց կարմիր բոֆոնին ու դարձյալ զգալով ամեն գործողություն և դրանց մեջ մեծ փաղցրություն՝ սիրով մի նեղ կտրեց բոֆոնից և չոր եզրը թրջելով թեյի մեջ, տարավ բերանը, կերավ, թեյն էլ վրան խմեց ու հառաչեց:

— Օխա՛յ, բաղնիք արժե՛ր:

Քեյը վերջացրեց և ուզեց մի ռոպե նստած մնալ, բայց նրան խթեց անհանգիստ մի բան՝ առողջությունը, որ եռում էր մեջը. գինու պես և տրամադրությունը թրթռացնում:

Ու ինչպես ամեն առողջ մարդու, այնպես էլ նրա մեջ ամեն բան շնչին գործողություն, մի անցք, առարկա, թեթև շարժում՝ հանույժ էր ինքնին: Նվ նկատելի:

Արդեն սոսկ ապրե՛լը նրա համար ախորժանք էր: Արյունը առողջության հետ հոսեցնում էր նրա երակներում այդ զգացումը:

Գործերն էլ լավ էին երևի: Բայց ի՞նչ կարող էին լինել մի կոնգուկտորի գործերը... Քիֆիխից՝ Զուլֆա, Զուլֆայից՝ Քիֆիս: Բայց նրա մեջ այնքան անսպառ էր կյանքի ախորժակը, գործ անելու հանույժը, որ վագոնին հսկելը, տոմսերին նայելը, կայարաններում իջնելը, վագոնում մոմեր վառելը, այս ամենի մեջ մեծ խորհուրդներ կային նրա համար:

Նա գյուղացի էր: Նրբ աղֆատ, հողագուրկ դառավ՝ հողը վոնդեց նրան: Ընկավ երկաթուղին, և անա ֆան տարի էր կոնգուկտորի պաշտոն կատարելով՝ սկսել էր արհամարհել հողը, սիրել երկաթը: Նա իր սերը տվեց երկաթուղային գործին՝ զնացփին, կայարաններին, դեպոյի բանվորներին, ծառայողներին: Ու մինչ գյուղում, հողի վրա մենակ էր, զուրկ, այստեղ երկաթի վրա ապանով էր՝ զգալով իրեն մի մեծ ընտանիքի անդամ, ամբողջ միության երկաթուղում և հետո, ինչպես լսում էր ժողովներում՝ գործարաններն ու ձեռնարկները, բոլորն իր ընտանիքին էր: Դա նրան ուժ էր ներշնչում: Դա իր տունն է, իր տնեցիք: Առաջվա մի հատիկ չուրի տեղ հիմա բանում է մի հսկայական գործիք՝ զնացքը, միշտ սարփին, կարգին, հարյուր հազարավոր ընկերների օգնությամբ, որ այդ մեծ գործիքների վրա աշխատում են, պայֆարում, իրար պահում, և ամենքն ապրում են:

Սովորաբար վագոնում նստում են մշտանոց, տխուր, քնները կախ ուղեվորներ, հաճախ նրանց մեջ ճեպմաններ, որ ողջ ճամփին միայն մտածում

են, թե ինչպես մի մեծ գումար չանքեն յայսինչ ձեռնարկությունից կամ մի մազձոտ ծառայող, անտարբեր տեխնիկ. մի պեսիմիստ ինժեներ, թերևս հոգնած, ուղղակի կյանքից դժգոհ մարդիկ սրտենդում են հերկար նամփից: Եվ բոլոր այդ մարդիկ ախորժակները կորցրած, ծխում են. ծխում, շտապելով տեղ հասնել, սարհել մի դժվարին կոմբինացիա ավելի շանելու համար. մի կերպ դուրս պրծնել անփույր գործի, վնասաբարության համար իրենց հետապնդող պատասխանատվությունից: Մինչ այդ մարդիկ, որոնք չեն ուրախանում, ձգտելով մի կերպ հշել կյանքի մնացորդը դեպի ոչնչություն ու ներվոտ, մաղձոտ նայում են ժամացույցին և հորանջում: Կոնդուկտորը չգիտե, թե ուր պարփակի իր ֆառասուն ռուբլիանոց կյանքի ուրախությունը:

Գնացիր կանգնեց հետևյալ կայարանում, կոնդուկտորը շտապեց իջնել վագոնից: Կայարանը դուրս էր ֆաշում: Բայց վագոնի դռանը կանգնելու պարտականությունը մեխեց նրան տեղում: Նա ժպտաց՝ նայելով փնչացող մի շոգեմեհենայի կողմը: Այնտեղ մի շշակ էր գոռոռում: Նա ֆրոնամիսել էր:

— Մեխակ,— ձայն տվեց նրան կոնդուկտորը ուրախ ձայնով: Մեհենավարի օգնականը վեր նայեց ու բարկացած շարտեց.

— Հը, ի՞նչ կա:

— Ի՞նչ ես կրակ կտրե, էտ ո՞ւր, իմանա՞ր՝:

— Թիֆլիս,— պատասխանեց Մեխակն այնքան ցած, որ չէր լսվում, բայց կոնդուկտորը հասկացավ:

— Գնա՛, գնա՛, Սերոբը Սանահին ֆեզի կսպասե:

Կայարանի հերթապահը, որ գնացին հանդիպելիս հագվել կոնակները կոնկել և շտապ դուրս էր թռել՝ ֆնատ նայում էր գնացքին:

— Հը՞, Բարսեղ,— մոտեցավ նրան կոնդուկտորը,— ի՞նչ ես սմհե, դոչդ դուրս ֆցե, ա՛յ օղուլ:

Հերթապահը ֆնատ-ֆնատ նայեց նրան և հորանջեց:

Կոնդուկտորի հետևից մեկը կոպիտ բզեց:

— Դո՛ւ ինչ էիր առավոտ կանուխ ձենդ ցկե, օրբըլադ՞:

Կոնդուկտորը արագ ետ նայեց:

Սլաֆավարն էր:

— Գլուխդ բաղեմ, Մուգո՛ւլ, գլուխդ, գիշերս մրսե՛լ ես: Արի, արի, չայմ խմցենմ՝ ոսկոռներդ բացվին:

— Չայը բարկ եմ էրե, արագ կիմեմ:

— Շատ լավ կենես: Տես, Սերոբի օյիներ չխաղաս:

— Ի՞նչ է էրե:

¹ իմանալ (թրթ.) — անհավատ

² օրբըլադ (թրթ.) — դատարկապարտ, պորտաբույժ

Սարեբը գանգատ էր տվել շրջործկում, որ իրեն հեռացրել են:

Խնդիրը պարզ էր:

Սեթոն ու Մարոֆեն էին, որ կրկին ու կրկին լրացումներով, նորանոր պատճառաբանություններով ծանցացնում էին գործը:

Հայկն սպասում էր Մարոֆեի բացատրությունների վախճանին: Նա մի քիչ մտորում տրամադրության մեջ էր: Այնպես որ՝ բեկ նա երկար ու մտախոհ նայում էր Սարեթին, նրա ծծկեր երեխային ու խոշորաչվի տղաներին, բայց նրա հայացքի մեջ ուրիշ մտքեր էին մշուշվում, որովհետև նա մեջ ընդ մեջ նայում էր պատուհանից դուրս: Մի բլուր, մի կորամեջ բլուր, հասարակ, ինչպես բազմաթիվ նման բլուրներ՝ գրավել էր նրա ուշադրությունը:

Պա էր հուզում նրան: Այո՛, հուզում: Պա այն բլուրն էր, որի վրա նրա գործամասը կռվի բռնվելով դաշնակցական խմբի հետ՝ փախուստի մատնվեց մի բուխ, ցուրտ և լարված գիշեր: Այս գյուղը իր մի բուռ խեղճ ու կրակ բնակիչներով կծկվել էր ձյան մեջ, տխուր, ամայի լճափին: Կոմունարները ձյան մեջ թաղվելով ու դուրս պրծնելով՝ այս բլուրի վրա հարձակվելով, հենց այստեղ վճռեցին կռվի բախտը: Գյուղացիները դուրս եկան գետնափոր խորհիբներից, կարծես գետնի տակից, հանդիպեցին իրենց գյուղից փախստական դառած կոմունարների, գյուղը կյանք առավ, բլուրն հավաքվեցին հաղթական կոմունարների շուրջը:

Հայկի մտքերը բռան առաջ: Կռկռված և տարիներ: Ներ ինքն նույնպիսի մի ձմռան օր մտնում էր այս գյուղը: Հենց այս շենքի դռանը նրա առջև դուրս եկան երեսներ ծածկած կանայք և չքույրն, որ նա մտնի շենքը, արգելելով որ խոսի: Նրանք «դեմ» էին կոլտնտեսության: Պարզ էր, կուլակներն էին լարել կանանց և առաջ գցել՝ նրանց հետևում պահելով տղամարդկանց: «Հաղթել» էին կուլակները:

Իճարկե, ժողովր կայացավ, և կոլտնտեսությունը հիմնվեց:

Գյուղում կային կոմունիստներ, որոնք ղեկավարում էին կոլտնտեսության աշխատանքները: Այն ժամանակ կուլակները հարվածեցին ուրիշ կուլակից: Սկսվեց անասունների կոտորածը: Գյուղը կոտորում էր իր տնտեսությունը, ինքն իրեն: Կույր օգիստությունը և աչքը բաց պրովկացիան համաճարակի պես հնձում էր գյուղում անասուններին:

Հայկը հիշում էր իր այցերը այս գյուղին: Ամեն անգամ մի բան խանգարում էր կոլտնտեսությանը:

Գծվար էր սկզբում: Գյուղացին դիմադրում էր, դիմադրում էր ինքն իրեն, իր մեջ զարթնած նոր ցանկություններին՝ լավ ապրելու...

Հիշում է Հայկը իր գրույցները գյուղացիների հետ, որոնք նորա էին Մեյիֆ-Բարխուդարի ձեռին: Մեյիֆ-Բարխուդարը՝ այդ ֆեոդալը, որն իր այգին տնկել էր մի բուխ այգեպանի ձեռով և երբ այգին կանաչել, բարձրացել

էր, սպանել էր տվել այգեպանին, որ սա ուրիշ տեղ այդպիսի այգի չգցի, այն ֆեռդալը, որ գյուղացիներին, իր նորտերին միայն ծեծում էր, միայն կեղեքում, միայն սպանում:

— Ա՛յ տղա— ասելիս էր լինում նրանց Հայկը, այս բոլորը դառնությամբ հիշելով,— ա՛յ տղա, շատ էլ նորտ ես եղել, շատ էլ հարուստները լավ են ապրել, բա հիմի դու չե՞ս ուզում յուզ ու մեղր ուտես,— ա՛յ սրիկա, բա դու մարդ չե՞ս:

— Ճիշտ ես ասում, ընկեր Հայկ, ճիշտ, ամա՛...

— Ի՞նչ ամա,— դադավում էր Հայկը,— սրիկա՛,— ասում էր նա փափաղաբշակա՜ն տոնով,— բա դու չե՞ս ուզում տրակտոր, կոմբայն բանեցնես, լուսավոր տուն, տեղ, մաքուր շուր, բատրոն, կի՛նո...

— Ի՛ի՛, ընկեր Հայկ, բան չունե՞ս: Մեր պապերը տեսե՛լ են, որ ես տեսնեմ:

Ապա Հայկը մտածեց, որ հիմա, այդ գյուղացիները դաշնամուր են պահանջում, Մոսկվայից մահճակալ են բերել տալիս, կոլտնտեսականն իր կնոջը փափուկ վագոնով Մոսկվա է տանում:

Սարեքը այս գյուղից է: Նախկին նորտուհի, հիմա ազատ կոլտնտեսուհի, որին ահա դուրս են արել կոլտնտեսությունից:

— Հիմա դու ի՞նչ ես ասում,— դիմեց նրան Հայկը,— ա՛յ, ընկեր Մարտին ասում է, որ մարդդ յուրացրել է, կոլտնտեսության նախագահը հաստատ ասում է, հազար վկաներ կան...

Սարեքը վեր կացավ, բարձրահասակ, վայրի, կոպիտ գեղեցկությամբ հպարտ նայեց իր շուրքը և արձանացավ:

— Ի՞նչ պիտի ասեմ,— խոսեց նա պղնձի ձայնով,— էստեղ ամենե՛ղ էլ վկա եմ, որ անարդար գատ եմ կտրում...

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր...

— Ի՞նչ պիտի սպասեմ: Բա էսպես դատաստան կլի՞:

— Սպասի՛, ասում եմ բեզ:

Ու Հայկը մտախտով տկտկացրեց սեղանին:

— Կարգով խոսե՛մ, կարգով վերջացնե՛մ:

— Ես էլ հենց կարգով եմ խոսում: Ի՛նչի՛: Իմ դատը որ պաշտպանում եմ՝ էդ ի՛նչի՞ համար կարգին չէ, բա սրահն որ (ցույց է տալիս Սեբոյին ու Մարտինին) իմ տունը բանդում են՝ կարգի՞ն ա: Բա ես...

— Ընկերուհի, ընկերուհի... մի վրա տա, չեղավ,— ընդհատեց Հայկը և ասաց մեղմ հանդիմանությամբ,— ախր մի բիշ մտածի: Մենք էստեղ դատ ենք անում: Մարդը բանտարկված է... Մեռն ի՞նչ կասես:

Սեբոն մեջ ընկավ:

— Առաջ սրա մարդն ուզում էր ուրանա: Ասում էր. «բուրդը իմը չի,

աներս ա բերել դրել իմ տունը: Հարցրի՝ ի՞նչքան ժամանակ, ասում է՝ մի ամիս:

Սաբեթը սփրթնեց:

— Սուտ ա, ո՞նց կրեւեր մի ամիս բուրդը կղներ տանս:

— Ո՞նց քե ոնց,— մեջ ընկավ Մարուհեն և նրան ձայնակցեց ճողրածնի վարիչը,— ինչի՞ չէր կարող:

— Բա ե՞ս որտեղ էի,— սաստեց Սաբեթը շանթահարող հայացքով:

— Դա փա՛ստ է,— ծիծաղեց Սեթոն:

— Սպասեցե՛ք, ընկերներ, մի ընդհատեմ,— խիստ ձայնով ասաց Հայկը և հետափրկված նայեց Սաբեթին,— բո՛ղ փաղափաղի Սաբեթն ի՞ր խոսքն ասի:

Սաբեթը, երեսան զրկին, գլուխը բարձր բռնած, հոնքերը հպարտ իրար բերելով՝ հարցրեց Հայկին.

— Ի՞նչ եմ ուզում ինձանից:

Հայկն ակամա պաշտպանողական դիրք բռնեց.

— Ի՞նչ եմ ուզում... Դու հասկանո՞ւմ ես, որ սա դատարան է: Քանի՞ անգամ պետք է կրկնեն, որ ամուսինդ յուրացում է կատարել: Բա էս փաստը քեզ համար նշանակություն չունի՞:

— Ես ինչ անեմ, որ ունի: Իմ մարդը գողություն ա արել՝ զրա պատասխանը ե՞ս պիտի տամ յա իմ երեխե՛ք: Նա ո՞վ, ես ո՞վ:

— Բա մարդդ...

— Նա ի՞նչ իմ մարդն ա, որ գողություն ա անում: Մրանց հերք գողություն անի՝ սրա՞նց ինչ (ցույց է տալիս երեխաներին): Բա սրանք մեծանան կոլխոզ, բանակ չպիտի՞ մտնեն, երկիր չպիտի՞ պաշտպանեն: Բա սրանք մեծանան՝ ձեզանից դատաստան կուզեն. ի՞նչ պատասխան պիտի տամ, որ էսպես կորցնում եմ: Էդպես բան չկա, իմ դիմումը լավ ֆենեմ, սրտով դատաստան կտրեմ ու իմ ստախանովի անուն, իմ ճժեր գողի հետ մի խառնեմ: Սա ո՞ր աշխարհն ա, է՞ն որ պարում էինք... է՛ն գնաց, է՛ն չկա: Մարդս էլ կրողնեմ, հերս էլ, մերս էլ, կառնիմ իմ ճժեր կերթամ Հրեան, Մոսկով, դիմում կտամ: Ես էս սե գետնի տակից եմ դուս եկել, սե աշխարհից, էս լավ խմացեմ:

Սաբեթը նստեց ու ստինքը պոկեց արդեն բնած երեխայի կոշտ շրթունքներից: Երկու տղաները իրենց սեաշլորի խոշոր աչքերով հանգիստ նայեցին Հայկին:

Ապագա կարմիրբանակայիններ...

Հայկը հուզված էր... ու երբ փորձեց խոսել՝ զարմացավ— կոկորդը սեղմվում էր... Ավելի անտանելին այն էր, որ աչքերը լցվում էին: Ամաշեց ինքն իրենից: Հին գինվոր, գերմանական, տանկական, փաղափաղական կոիվների բոլոր ֆրոնտներից անցած կոմունիստը՝ ճանկարծ...

— Ընկեր Սարեթ... դու ոչ մի տեղ էլ չես դիմի... մենք խորհրդային իշխանություն ենք... դու մեզ վրա էդպես մի՛ մտիկ տա... Քո մարդու հանցանքի համար հեղ չենք պատժի... Ես կարծում եմ կոլտնտեսության նախագահը հեղ ե՛տ կընդունի: Գնա կոլտնտեսությունը և շարունակիր գործը...

Ու ազատ շունչ փաշեց:

Մինչ սրանք խոսում էին՝ սենյակը լցվել էին կոլտնտեսականները, որոնք հետևում էին այս դատին: Հայկի վնասական խոսքը հանդիպեց բուռն ծափահարությունների: Միծաղը հեշեց մոռյալ սենյակում:

Սարեթը գլուխ տվեց և հպարտ դուրս եկավ երեսաններից մեկի ձեռքից բռնած:

Ինչպե՞ս էր Սարեթը մտել կոլտնտեսություն՝ Հայկը չգիտեր: Ո՛րտեղից եկավ այդ կիներ: Ո՛րտեղ էր գաղթին, սովի օրերին: Ո՛վ էր վերջապես: Լեռնային չհավոր ու խավար գյուղի մեջ ո՞վ կնկատեր Սարեթին: Այստեղ բոլոր կանայք ծածկված էին գնում հարևանների տուն:

— Այ տղա, սա էն գյուղը չէ՞, որ սովի ճանկերում գալարվում էր: Սրանք էն ճորտերը չե՞ն, որոնց չորացնում էր Մելիք-Քարխուդարի մտրակը: Այն ի՞նչ պատահեց, ե՛րբ անեց: Հրաշխ է...

Նայեց Հայկը կրկին այն բլրին և հիշեց բոլոր ու սառնամանիկ գիշերը կոմունարների հետ...

Արթուր Կոչարյան, Երվանդ Լույս

Դա իմպերիալիստական պատերազմի տարիներին էր...

Ինչպես փոփոխվեցին երբեմն կարողանում են հանկարծ... բայց բողբոսեմ այս... Ինչպես ասացի՝ շարադետ տարիներին էր այդ: Երեկոյան ուշ տանից դուրս եկա, ես՝ տասներկու տարեկան աշակերտ՝ Բաբուսի ծովափը: Մոզր հեռում էր ափին, Բաբուսի էր, ցուրտ: Զրոսները միտք չունեին: Որոշեցի մի փոփոխ էլ անցնել ծովափի փողոցով և վերադառնալ տուն: Դրսից ցուրտն ու Բաբուսն, երբ մոտին էլ վրա է հասնում՝ առանձնապես կարոտում ես տաք սենյակին, ամփոփ անկյունին: Առնել մի գիրք, նստել ուրախ ու հանգիստ մի անկյուն և կարդալ:

Հանկարծ ուշադրությունս գրավեց մի տեսարան: Փողոցով անցնում էին

երկու երեխա, մի սղա և մի աղբիկ: Ինը և յոթը տարեկան կլինեին: Աղբիկը լաց էր լինում, իսկ տղան համոզում էր, հանգստացնում: Ես չէի հասկանում նրանց լեզուն: Հասկացա, որ հայեր էին և փախստականներ: Ես հետևեցի նրանց: Աղբիկը դողում էր և շարունակում լացը՝ կծելով ձեռքը, որ երևի շատ էր մրսեցրել: Տղան, որ նույնպես դողում էր՝ կանգ էր առնում դռների առջև, և բռնելով աղջկա ձեռքը՝ փաշտում էր ավելի հեռու: Ես հասկացա, թե բանն ինչումն էր: Աղբիկը չէր դիմանում ցրտին, տղան ուզում էր մի տեղ գտնել, տափացնել նրան: Հասկացա և չգիտեմ ինչու չէի կարողանում հեռանալ, զնալ տուն: Ինձ պաշարեց այն միտքը, թե ի՞նչ պիտի անի տղան, ի՞նչպես պիտի փրկի աղջկան սառչելուց, երբ ինքն էլ նույն վիճակի մեջ էր: Մութը վրա հասավ, անձրևն սկսեց ձաղկել մայրերն ու պատեր: Ես քրքրվում էի: Գնամ տո՛ւն... բայց մի բան բռնեց ինձ — ինչպե՞ս գնամ, երբ... Այս մտքերի մեջ էի, երբ աղբիկը բարձրաձայն սկսեց լաց լինել: Տղան կանգնեցրեց նրան մի ծառի տակ և նրա թևը ցնցելով սաստեց, որ ձայնը կրտրի: Հետո բարկացավ, գոռաց աղջկա վրա ու սկսեց ինքն էլ լաց լինել բարկությունից:

Ես մոտեցա և վրացերեն (ես վրացի եմ) հարցրի, ո՞վ եմ, ի՞նչ բան անեմ այստեղ: Ով պետք է լինեին, հասկանալի էր... Ես տղային հասկացրի, որ չգոռա այդպես աղջկա վրա: Նա լուռ ու խեթ նայեց վրաս: Ես սկսեցի համոզել: Նա ոչինչ չէր հասկանում:

— Տուր սրան, կտանեմ մեր տուն, — ասացի տղային և բռնելով աղջկա ձեռքը ֆաշեցի մեր տան կողմը:

Տղան հասկացավ և ինքն էլ ֆաշեց աղջկան: Սա կամաց հեկեկալով եկավ: Հասանք մեր տուն: Տղան կանգ առավ: Ես աղջկան տարա ներս: Ինչո՞ւ այդպես արի, ի՞նչ էր իմ իսկական մտադրությունը՝ ես ինձ հաշիվ չէի տալիս: Ես միայն մի բան գիտեի, որ նրանցից հեռանալ չէի կարող, չէի կարող թողնել փողոցում: Ես աղջկան տարա ներս: Մտանք միջանցք: Բայց ինչո՞ւ տղային էլ չտարա: Մի պահ ես չէի իմանում, թե ի՞նչ եմ անում: Աղջկան ներս տանեմ, թե ետ դառնամ տղային էլ կանչեմ ներս: Կարծում էի, թե տղային հետո կհամոզեմ ներս գալ: Ուստի և առաջին վայրկյանին հոգացի միայն աղջկա մասին: Օ՛, երբեք ձեռք կյանքում չանեմ նախատգրական սխալներ, սիրելի ընկերներ, չանեմ, շատ թանկ կնստի ձեզ վրա այդ... բայց դա հետո, հետո. ես աղջկա ձեռքից բռնած տարա մինչև հորս սենյակի դուռը, բաց արի և նրան տարա ներս: Նոր զգացի, որ ես մի ֆայլ եմ արել, որ դեռ պետք է հանդիպի մերոնց, մեր ընտանիքի գիմադրությանը: Նրանք կարող էին դուրս անել աղջկան իսկույն և եթ: Երբ մտանք ներս, հայրս լրագիր էր կարդում և նրա ալեհեր զլուխը թաղված էր լրագրի էջի հետև: Նա ուշադրություն չդարձրեց մեզ վրա: Բայց մեր լուրջությունը և

անշարժ վիճակը հանկարծ արժնացրեց հորս: Նա գլուխը դուրս բերեց լրագրի տակից, ակնոցները հանեց և նայեց մեզ:

— Հա, ի՞նչ կա, ո՞վ է դա...

— Փողոցից եմ բերել, մրսում է...

Հայրս նայեց աղջկան և հոնճերը կիտեց:

— Փախստական է, պապա, հայ է,— ասացի ես,— մրսում է, տուն չունի:

Հայրս լուռ նայում էր աղջկան: Հետո մոռյլ նայեց ինձ: Նայեց աչքերիս մեջ, այո՛, այո՛, ուղիղ աչքերիս մեջ: Առաջին անգամ հայրս այդպես նայեց ինձ ճնշող, խորը, զարթնած մտքերով: Ի՞նչ պիտի ասի տեսնես:

— Ինչո՞ւ ես բերել դրան,— հարցրեց ուսուցչի ձայնով, որ դաս է հարցնում իր սիրած աշակերտին:

— Քույր արա սրան, պապա, մեղք է, բող սա լինի իմ փուլը, ես չեմ մեա այս տանը, եթե...

Հայրս նայեց ինձ, նայեց աղջկան և հանգիստ ձայնով ասաց.

— Լավ, բող մեա մեզ մոտ, դառնա քո փուլը:

Իմ վեր կացավ, մոտեցավ աղջկան, բռնեց ուսը, զգվանճով նայեց և ասաց.

— Սիրուն էլ աղջիկ է, խելոք աչքեր ունի, լավ աղջիկ կդառնա:

Ո, բանկագին, բանկագին պապա, ի՛նչ ուրախություն տվիր ինձ: Այնպես հուզված էի, որ չնկատեցի մեր տանեցիներին, որ ներս էին եկել և դիտում էին տեսարանը: Իմ երկու եղբայրս և մի փուլս ավելի շուտ զվարճացան այս տեսարանով, քան զարմացան: Մայրս միայն կիսաձայն հարցրեց հորս.

— Կարո՞ղ եմք... ապրուստը դժվարանում է ու...

— Մամա, խնդրում եմ... ես չեմ ուտի, չեմ հագնի, միայն...

— Լավ, լավ, դու էլ հորդ կտորն ես: Թող մեա,— ծիծաղեց մայրս և աղջկան տարավ խոհանոց ու հորափուլս հետ հանեց նրա ցնցոտիները, չուր դրին տափաքնելու և...

— Պա՛հ, տղան մեաց, տղան սպասում է,— հանկարծ կայծակի պես չոզաց իմ մտքում և հիմա էլ եմ հիշում՝ հետք մի չար կասկած, թե չլինի՞...

Վազեցի դուրս, որ կանչեմ նրան: Հասա փողոցը՝ նա չկար:

Չկար... արդյո՞ք կամեցել էր աղջկանից ազատվել և ուրախացավ, որ մի կերպ տեղավորեց, թե՛ շատ սպասելուց հուսահատվեց, որ իրեն ներս կառնեն, թե՛ վիրավորվեց, վշտացավ... Չկար, ինչպես հե՛տիաթի մեջ: Բայց աղջկան փրկելու ուրախությունը տաք էր իմ տղայական սրտում, դեռ լավ չէի զգում, թե ի՛նչ խղճի խայթեր պիտի կրեի հետագայում իմ խոշոր սխալի համար: Ետ դարձա տուն՝ մի փոքր ուրախությունս մթազնած և անհամ-

բեր սպասում էի, որ աղջկան լողացնեն և բերեն ներս: Նա էլ լաց չի լինի, նա կտաճանա, կկշտանա, նա հիմա պաշտպաններ ունի՝ հայրս, մայրս, ես, եղբայրներս, փոքրերս:

Հորս սենյակում սպասում էինք նրան... Եվ անհա մայրս ձեռքից բռնած ներս բերեց նրան՝ մաքուր, գեղեցիկ, բայց տխուր... Մենք շրջապատեցինք նրան, սկսեցինք խոսել, բայց նա լաց եղավ:

— Հանգիստ թողեք նրան այսօր, — ասաց մայրս, և դարձավ ֆրոյս, — տար սրան սեյքանատուն, ուտեցրու և միայն դու ու Քամարան խոսեցեք հետք:

Այդպես էլ արին: Աղջկան տարան սեղանատուն, մենք մնացինք հորս սենյակում: Հայրս գլուխը ծանր օրոքեց և շշեցաց. «Անիծվի՛ պատերազմը... տեսնես ի՞նչ տանից է, ո՞վ է... ինչպե՞ս է ընկել Քաթուհի»...

Որոշվեց այսպես: Աղջիկը կդառնա մեր տան անդամ, հավասար անդամ, ինչպես բոլոր երեխաները: «Դա Սանդրոյի (իմ) բերածն է, նրա բարությունն է, բող այդպես էլ լինի՝ հավասար», — ասաց հայրս ու խրատեց սիրելի աղջկան և խնամել:

Աղջիկը մնաց մեր տանը, սովորեց վրացերեն, ընտելացավ մեզ, բոլորս նրան սիրում էինք ավելի, քան իրարու: Դուրս եկավ, որ նրա անունը Մարո է, և այն տղան իր եղբայրն էր եղել: Մարոն մեծացավ, նրան տվինք դպրոց: Հայրս այնքան էր սիրում նրան, որ մինչև նա դպրոցից աուն չգար՝ սեղան չէր թույլ տա գցել: Մարոն լավ ձեռագործ գիտեր, հիշում էր, քե ինչպես գործում էր իր հայրենի տանը տեսած բաները: Մենք չուտով մոռացանք նրա ծագումը, նա դառավ մեր տան սիրելի և հարազատ անդամը:

Բայց մի գաղտնի վիշտ նրան կրծում էր: Դա զգացվում էր: Երբ հարցնում էինք՝ ասում էր չեմ տխրում: Բայց մենք գիտեինք և մինչև հիմա էլ գիտենք — դա նրա եղբոր վիշտն է: Մենք սկսեցինք որոնել նրա եղբորը: Մի անգամ լսեցինք, որ Բաֆվումն է: Գնացի Բաֆու, ոչինչ դուրս չեկավ: Ցավն այն է, որ Մարոն միայն իր և իր եղբոր անունները գիտե, ազգանունն անհայտ է նրան...

— Տարօրինակ պատմություն է, — ասաց ինձն իրեն ժպտալով երիտասարդ ուղեորը՝ նույնպես երիտասարդ պատմողին, — այսինքն ոչ քե պատմությունն է տարօրինակ, այլ...

— Իմ սենտիմենտալիզմը...

— Ինչպե՞ս ասեմ. շատ խորը հետք է թողել ձեր հոգում այդ պատմությունը:

— Այո՛, այդ պատմությունը դառավ իմ կյանքի պատմությունը: Այդ տղայի ուրվականը միշտ իմ աչքի առջև է: Նա մնաց դռներ: Հետո ի՞նչ եղավ — հետաքրքրում է ինձ անչափ: Մեռա՞ծ է նա, ապրո՞ւմ է, արդյոք

զո՞ւր եմ մտածում նրա մասին, կփրկեի նրան էլ, եթե ներս տանեի... Սա իմ հիվանդոտ միտքն է, որ հետապնդում է ինձ: Կոչեցե՛ք ինձ սենտիմենտալ — ոչինչ:

Վազոնը սառում էր, օրոհում էր մտերը երկու ուղեւորների, որոնք համափա էին բնկել Քրիլիսիից դեպի Հայաստան և մտել լուռ ու վիթխարի ձորը:

— Այո՛, այդ պատմությունը դարձավ իմ կյանքի, մեր ընտանիքի կյանքի պատմությունը: Մի ծիծաղե՛ք, Մարոն ոչ միայն դարձավ մեր ընտանիքի սիրելին, այլև հեղինակությունը մեր երեխաների, իմ: Մարոյին փրկելը ուրախություն բերեց մեզ: Ամենամեծ ուրախությունը՝ մարդկայնությունը: Մարոն դարձավ մեր ընտանիքի՝ կասե՛մ՝ խիղճը: Նա մահազործեց մեզ: Իհարկե այդտեղ կա և մեր տարօրինակ ընտանիքի հանգամանքը: Մեր ընտանիքի տրադիցիան... Հայրս հեղափոխական ուսուցիչ էր Գուրիայում, էնտուզիաստ էր, իսկ պապս մի ժողովրդասեր դատավոր էր: Երբ մեռավ, նրա վրա ողբալու եկավ իր խմբով սարերում ապաստանած ասպետ ավագակ Գոբեշիան: Վտանգվելով, ֆաղափում, օրը ցերեկով... Այսպիսի անսարա՛ն...

Լեոնիձեն ծիծաղեց:

— Ես շատ եմ երազել ուրախացնել Մարոյին՝ գտնելով նրա եղբորը: Նա ինձ ոչինչ չի ասում, բայց ես զգում եմ, նա տանջվում է: Գիտե՛ք, լինում են շատ խորը նատուրալներ, այնքան խորը, որ չեն կարողանում խոսել: Բայց խոստովանանք լինի՝ նրանից շատ ես եմ տանջվել: Խի՛ղճս: Որ այդ անապաստան տղային լքեցի դռանը, և նա գնաց երևի ինձնից վրավոր: Ասում եմ, մարդ երբեմն կատարում է ճակատագրական սխալներ:

Գնացք բանը բափով բարձրանում էր ձորնիվեր:

Լեոնիձեն դուրս նայեց պատուհանից:

— Չեմ կարողանում պատկերացնել, համենայն դեպս, թե ինչ երկիր եմ գնում: Չնայեցի ֆառետեղին:

— Պատկերացրե՛ք մի փոքրիկ ձկնիկ՝ աղչկա գլխով, — դա Հայաստանի ֆառետեղն է:

— Օհո՛, այդպես պատկերավո՞ր, — ծիծաղեց Լեոնիձեն:

— Այդ աղչկա կրծքի մեջ էլ կապույտ փրտ՝ Սևանի լիճը:

— Հետո՞, հետո՞:

— Ականջին մի մեծ խոպույ՝ Արագած լեռը: Եվ այլև...

— Դուք բանաստեղծ չե՞ք պատահաբար:

— Ո՛չ, — ժպտաց Վազգենը մեղմորեն, — ես ֆիմիկոս եմ:

Նրանք լռեցին մի պահ: Լեոնիձեն դուրս նայեց մուր պատուհանից: Խավարի միջից վերևից ներքև էին նայում ամենի ֆառափները՝ հոնքերը

վրա տված: Խոսակիցը՝ Վազգենը պատմեց այդ ձորի և բնդհանրապես Հայաստանի մասին: Բայց հանկարծ մի տեղ բնդհատեց.

— Ձեզ չի՞ ձանձրացնում այս խոսակցությունը:

— Ընդհակառակը: Ես այս բոլորը պիտի պատմեմ Մարոյին:

— Այսպես ուրեմն: Հայաստանը մեզ կյանք է տալիս սովետական իշխանության շնորհիվ: Այլապես նա մահվան երկիր է: Մեր ժողովուրդը ո՛չ ազատվել է իրեն շնջողներից, ո՛չ էլ ոչնչացել: Տանջվել է և դիմացել: Եվ այդ դիմանալու մեջ կա մի գաղափար: Դա այդ ժողովրդի շինարարական հանճարն է: Այդ հանճարով նա դարեր կպած է եղել ի՛ր հողին, ի՛ր կառուցողական հուշարձաններին, ի՛ր գրեթե և երկիրը շենացնելու անզուսպ ծառավին: Նրան շատ են փանդել և հասցրել հուսահատության դուռը, բայց նա պահել է վառ մի հույս, որ մի օր կազատվի, որ կգա շինարարության դարը: Նա բնագոյով զնացել է դեպի այնպիսի մի իրավակարգ, ուր աշխատանքը լինի երկրի ամենաբարձր օրենքը: Ո՛րքան հարմար են եղել նրա որոնումներն ու տենչերը մեր էպոսայում: Աշխատանքը մեր ժողովրդի դարավոր կիրքն է եղել:

Վազոն մտան մի խումբ երիտասարդ մասնագետներ: Միծաղով ու կատակներով նրանք տեղավորվեցին կուպեներում:

— Ոհո՛, Վազգեն,— գոչեցին երիտասարդները խոժելով նրա կուպեն:

Վազգենը ծանոթացրեց նրանց Լեոնիձեի հետ: Շուտով սարկվեց նախանշի սեղան և երիտասարդները բոլորվեցին: Նրանք էլեկտրափնձեներն էին, ֆիմիկոսներ, գյուղատնտեսներ: Գնում էին էֆկուրսիա՝ Նրևան—Քանաֆեո—Սևան:

Լեոնիձեին դուր եկավ մի ծիծաղադեմ չարանճի երիտասարդ, որ շարունակ զննում էր նրան իր ածուխի աշխերով: Նրանք մտեմացան շատ շուտ, և երիտասարդը հարցրեց Լեոնիձեին, թե ո՛ր է զնում:

Լեոնիձեն հայտնեց, որ գործով զնում է Նրևան, իրենց հիմնարկի ներկայացուցչի մոտ:

— Գիտե՛մ ինչ,— ասաց Վազգենը,— եկեմ մի լավ ծանոթացեմ մեր ընկերների հետ: Սա նախ և առաջ: Հետո՝ պատմեցեմ ձեր երկրից, մեր երկրից, ձեր պատմությունը, մեր պատմությունը, և կարգին, ինչպես պետք է զնանք Նրևան: Սրանք բոլորը էֆկուրսիայով զնում են այնտեղ:

Եվ Վազգենը մեկ-մեկ ներկայացրեց.

— Ահա այս չարանճին՝ Սուրենը հիդրավիկ ինժեներ է: Սրան 15 քվին կազակները ոռոտ-տանկական ֆրոնտից բերել են՝ հանելով գետից, ուր սրան նետել էր նրա հոգնած փախստական մայրը: Ինչպես տեսնում եմ՝ իմունիտետ ունի չրից և հաղթում է չրին: Սա Տիգրանն է՝ նույնպես նախկին որդ: Սա եկել է եզան մեջքին նստած. նրան հանել են Լեոնիձեականի երկ-

բաշարժի ժամանակ մի տան փլվածքի տակից, դրա համար էլ գեռլոգիա է ուսումնասիրում: Մյուս ընկերները բոլորն էլ մասնակիցներ են գյուղատրն-տեսության զանազան նյութերում: Ահա սա էլ վիճակագիր է, ընկեր Լեո-նիձե...

Եվ Վազգենը երիտասարդներին պատմեց Լեոնիձեի պատմությունը:

— Դատարկ բան է,— ասաց Սուրենը,— մենք կգտնենք «նրան»:

— Անհույս բան,— ծիծաղեց Լեոնիձեն:

— Ի՞նչ է անուն ազգանունը,— ասաց Տիգրանը:

— Ի՞նչ, ասում եմ կրկին զբաղվեմ այդ հին ու տխուր պատմու-թյա՛մը,— ասաց Լեոնիձեն,— Լեոն է անունը, բայց ազգանունը չգիտե ան-գամ նրա փայրը:

— Կգտնենք,— պնդեց Սուրենը:— Ես որքերի գործերին հմուտ եմ: Այո՛, այո՛, կգտնենք: Բայց մենք ձեզ «պատանդ» կպահենք Հայաստանում, բաց չենք թողնի, մինչև մեր «գերին» չտաք մեզ:

Զույցն աշխուժացավ: Իսկ Լեոնիձեն խորասուզվեց մտքերի մեջ: Նրան ժպտալ սկսեց այդ շարանների միտքը: Հանկարծ... Ի՞նչ ուրախ և հետաքրքիր սյուրպրիզ: Բայց մի՞թե կրկին հեփաթ, կրկին անակնկալ պատմություն:

Եվ Լեոնիձեի հետ պատանեց այն, ինչ պատահում է մարդկանց մեծա-մասնության հետ՝ չի հավատում, բայց երազում է: Նրան զվարճացնել սկսեց այդ երազը— տեսնել Լեոնին, հայտնել նրան, որ...

Լեոնիձեն տխուր ժպտաց.

— Զուր հույսեր են, շատ ենք որոնել և հիմա հավատացած ենք, որ նա գոյություն չունի:

— Բայց ձեր «փայրը» դեռ հույս ունի՞:

— Ո՛չ, նա հույսը կորցրել է բոլորովին: Եվ հետո՝ չարժե նորոգել նրա վիշտը՝ կրկին որոնելով անհայտ կորածին:

Խոսակցությունները լռեցին: Ճիշտ էր ասում Լեոնիձեն:

Այդ լուռության մեջ ես ամեն մեկը դարձյալ երազում էր: Հանկարծ զրտ-նըվեռ... Ի՞նչ ուրախություն կլինեք, թեկուզ և իրենց համար, որ չեն տեսել ո՛չ ֆռոշը, ո՛չ եղբորը: Բայց Լեոնիձեի տխուր վեհոք, թե կորածը մեռած է՝ հանգցրեց այդ հույսը:

Այդ մտքերով էլ հասան Նեևան:

Վազգենն ու մյուս երիտասարդ մասնագետները խոստացան Լեոնիձեին այցելել: Լեոնիձեն հյուրանոցում սպասում էր իրենց հիմնարկի ներկա-յացուցչին, որը փաղափում չէր: Նա համարյա պարապ էր:

Մի առավոտ, երբ նա նստած էր հյուրանոցի համարում և մի գիրք էր քերթում, հանկարծ դուռն մոտ շտապ ոտնաձայների լսեց.

— Սա՛նդրո, Սա՛նդրո, «նա» գտնված է...

Եվ Սանդրոյի բնկերները ներս թափվեցին նրա համարը:

— Ինչպե՞ս... — վեր թռավ Սանդրոն մեծ հուզմունքով:

Նրանց հետ եկած երիտասարդ ուսուցիչը պատմեց իր գիտեցած մի երիտասարդ ինժեների մասին, որն աշխատում է էլեկտրակայանի կառուցումներում:

Մի ֆանի ռուպե անց ավտոն թռավ: Ամբողջ այդ վազի բնթացում Լեոնիձեն դառել էր լարված ներվերի մի կծիկ: Նրա աչին պատկերացավ կրկին այն անձրևային օրը Բաթումում, այն թրջված խեղճ տղան, որ լացող ֆոշ ձեռքից բռնած ֆայլում էր փողոցներում: Նա այնքան էր տենչում հիմա տեսնել կորած տղային, որ եթե հանկարծ սխալ դուրս գար այդ ամենը՝ նա նրա կհուսահատվեր ամեն բանից: Միաժամանակ էլ բուռն հետաքրքրությունը...

Ավտոն կանգ առավ էլեկտրակայանի շինմասում: Լեոնիձեն հուզմունքի մեջ՝ չգիտեր կառուցումների՝ մեջ է, թե ինչ—որ մի հեռավոր աշխարհում, աֆրիկյան անտառում, ուր որոնում է մի շատ կարևոր մարդու:

Ախր, մի ֆանի ռուպե հետո նա պիտի հանգիպեր այն էակին, որ այնքան տանջել է թե՛ իր «ֆոշը» և թե՛ իրեն:

— Ահա այնտեղ է մենակ «նա».— երիտասարդները ներս մտան էլեկտրակայանի շենքի տուրքիներին բաժինը: Կիսամութի մեջ տուրքիների կուռ խողովակներին կոացած դիտում էր մի սև, նիհար երիտասարդ: Նա լուրջ էր և կարծես բարկացած: Փոշոտ ու մրոտ զգեստներն ու ձեռքերը ցույց էին տալիս, որ նա անձամբ է ստուգում մեքենաների մասերը: Նա սաստիկ խորասուզված էր իր աշխատանքի մեջ:

— Ընկեր Լեոն, ձեզ եմ ուզում,— ասաց առաջնորդող բանվորը:

Երիտասարդը ծանր վեր ճայեց և մարմնով դարձավ դեպի եկվորները: Վազեցնեն առաջ եկավ:

— Ընկեր Լեոն, ծանոթացե՛ք մեր հյուրի հետ— Վրաստանից:

Լեոնը թախծալի ժպիտով ցույց տվեց իր մրտ ձեռքերը: Ծանոթացան, և Լեոնը շարունակեց ճայել իր մեքենաներին:

— Ընկերը եկել է ծանոթանալու Հայաստանի շինարարության հետ և...

Լեոնը բացատրում էր: Նա խոսում էր հանդարտ, պարզ և համեստ, մաքուր ռուսերենով: Որտե՞ղ էր սովորել: Սուրենն ուզում էր մատնել «զաղտնիք», բայց տղաները արգելեցին: Սանդրոն դիտում էր Լեոնին և միաժամանակ լսում նրան:

— Վալը դեռ վիբրացիա է տալիս,— ասաց Լեոնը,— ուղղում ենք: Պետք է մաքրմանիկ նշտություն: Մոսկվայից կգա բնորոնող հանձնաժողով:

վր և... մենք պիտի փնտրենք բոլորն էլ նրա առջև: Ծիծաղեց, նայեց Լեոնի-
ձեին, որ խորհրդածելով նայում էր իրեն և չէր կասկածում, որ պատահա-
կաբար հայտնելու մի այնպիսի գաղտնիք...

Լեոնը տարվել էր իր նյութով (Լեոնիձեն արդեն նկատել էր, որ իրեն
չբացաբարող երիտասարդները տարվում են առհասարակ) և Լեոնիձենին գրա-
վեց իր էնտուզիազմով, մտքերով: Սա մի՞թե այն խեղճ տղան է, որ... Լեո-
նիձեն վնդեց համբերել դեռ...

— Ո՛չ, մեր երկիրն այլևս այն խեղճ ու կրակ երկիրը չէ, որտեղից
փախչում էին բնիկները...— ասաց Լեոնը:— Նա անճանաչելի է...

— Ինչպես դու, — դուրս բռավ ակամա Վազգենի բերանից:

— Ինչպե՞ս, — չհասկացավ Լեոնը և ժպտաց:

Լեոնն իր մտքերի շերմության մեջ էր դեռ...

Սուրիկն ու Վազգենն իրար նայեցին.

— Հայտնե՞նք...

— Ոչ, սպասիր, — փսփսաց Վազգենը:

Երիտասարդները որոշեցին վերադառնալ բանավան-ձորի գլուխը: Լեոնը
հայտնեց, որ իր հերթը վերջացավ, ինքն էլ է գալիս:

— Մենք ուզում ենք ձեզ մոտ հյուր լինել այսօր, — ասաց Վազգենը:

Լեոնը մեղմ ժպտաց, — համեցեք, շատ ուրախ եմ:

Լեոնի սենյակը մի տախտակե համեստ խուց էր: Նստեցին: Եվ լռեցին:
Նայեցին իրար: Հետո՝ Վազգենը հարցրեց Լեոնին նրա հին հայրենիքի մա-
սին: Լեոնը պատմեց ինչքան որ հիշում էր: Պատմեց Մարտի մասին:

— Բայց մի՞թե նրան երբեք չորոնեցիք:

— Որոնեցի, բայց զուր անցան փորձերս: Նա կորած է, — ասաց Լեոնը
հանգիստ տխրությամբ, — տունը մոռացել էի...

Դարձյալ լռություն: Հետո հանկարծ Սուրենը.

— Ոչինչ, մի մտածեք, բնկեր Լեոն, մեր հյուրը ձեզ իր ֆրոյը կուղարկի
ձերի փոխարեն:

Լեոնը տխուր ժպտաց և նայեց Լեոնիձեին: Սա լուրջ ասաց.

— Այո, կուղարկեմ իմ ֆրոյը և նա ձեզ միանգամայն կհատուցի կո-
րածի փոխարեն:

— Մինչև անգամ հենի կմոռանա, — ասաց ֆիմիկոսը:

Լեոնը կատակի մեջ ինչ-որ բան զգաց:

— Դուք լո՞ւրջ եք ասում... — նայեց Լեոնիձենին: Սա հուզված լրջությամբ
նայեց Լեոնին: Լեոնը գունատված վեր բռավ և մոտեցավ Լեոնիձեին:

— Այո՛... նա հիմա իմ ֆուրն է, — ասաց Լեոնիձեն, վեր կացավ և
բռնեց Լեոնի ձեռքը, որ սա մեկնել էր դեպի նա:

— Ուրեմն... ուրեմն դուք նա՞ եք, որ...

— Այո՛, այո՛, այո՛,— գոչեցին երիտասարդները աշխույժ և հուզված ու վեր կացան, շրջապատեցին երկու անծանոթ հարազատներին:

Լևոնն ու Լեոնիձեն համբուրվեցին... Նորից լուրջում, որի մեջ հատառ լսվեց Վազգենի խորը ձայնը.

— Այո՛... ուրեմն դուրս է գալիս *երկու եղբայր, երկու քույր*:

— Լինելով երեք հոգի,— վրա բերեց Սուրենը,— աշխարհը այդպիսի հաճելիւկներ էլ ունի...

Լևոնը շշմած էր, զարմացած, ուրախացած, բայց և չէր կարողանում տանել այդքան զգացումների բեռը: Նա հուզված նստում էր, վեր կենում, անցուդարձում:

— Նա՛, Մարոն... Մարոն,— խոսում էր նա ինքն իրեն և նայում Լեոնիձեին երազանքով ու երախտագիտությամբ:

Ընկերները լուռ նայում էին սրանց և իրենք էլ երազում:

— Է՛, ինչ կա,— վեր կացավ Սուրենը,— հեռագրենք Մարոյին, բող գա:

— Այո՛, այո՛, բող գա,— պնդեցին երիտասարդները:

Լեոնիձեն ասաց.— ոչ, ավելի լավ է գրեմ, համոզեմ, որ գա, եթե ոչ՝ հեռագրով...

«Սիրելի Մարո: Ես երկար մնացի: Մնացի մի երկրում, որտեղից դուրս շարունակ փախել են բնիկները, փախել օտար բռնակալներից, սեփական կեղեքիչներից, սովից, երկրաշարժից, կոտորածից, և որտեղ հիմա այդ ժողովրդի համար այնքան է ապահով, հարուստ և ուրախ, որ դեռ ամեն կողմերից հավաքվում են աշխատավոր ներգաղթողներ... Դրանք ապրում են իրենց ավաններում՝ նոր Արաբկիր, նոր Սեբաստիա, նոր Բուքարեստ և այլն: Ունեն ընդհանուր արհեստանոցներ, կիսագործարաններ, դպրոցներ, ամեն բան: Ավաններում լսվում է ֆրանսերեն, հունարեն, անգլիերեն... Որքան շատ բան կա այս մի փոքրիկ խորհրդային երկրում... Տեսնելով այս միայն՝ կարելի է գաղափար կազմել, թե որքան մեծ բովանդակություն ունի Խորհրդային Միությունը՝ եթե նրա այս փոքրիկ մասը այսքան... Բայց մի՛թե, սիրելի Մարո, չէիր ցանկանա ինքդ գալ Հայաստան և անձամբ տեսնել: Լուրջ առաջարկում եմ քեզ Նինայի հետ իսկույն ճանապարհ ընկիր Սեբաստիա 20-ին, մենք մի ահագին խմբով ձեզ կդիմավորենք: Սպասում եմ, անպատճառ եկ: Ե՛կ և հետո... Ես քեզ մի բան կասեմ»:

Երբ Մարոն և Նինան վերցրին իրենց փոքրիկ պայուսակները, որ իշենեն վագոնից՝ Սանդրոն ու Լևոնը ներս ընկան, նրանց հետևից Վազգենը, Սուրիկը, գեղուգը և մյուսները: Սրանք եկել էին հանդիպման վայրկյանը դիտելու: Սանդրոն առաջ վազեց, բռնեց Մարոյի իրանից և ներկայացրեց Լեոնին: Մարոն ցնցվեց, ընկավ նրա ուսին և հեկեկաց: Ապա, երբ հուզ-

մունքի առաջին պոռթկումը մառեց՝ Մարոն վեր հայեց Լեոնին, որ տեսնի նրան: Սա նա է, նա, այն խեղճ ու կրակ երեխան, որ մնաց դռների մոտ և անճեռ կորավ...

Մի հինգ ռոպեից հետո Նինան և Մարոն շրջապատված երիտասարդներով սլանում էին Երևանի փողոցներով դեպի հյուրանոց՝ Սանդրոյի համարը:

Երեկո էր: Սանդրոյի համարում ոչ ոք չկար, բացի Լեոնից ու Մարոյից: Նինան Սանդրոյի, Վազգենի և մյուսների հետ զնացել էր զբոսնելու:

Եղբայր ու քույր մնացել էին մենակ, դեմուդեմ: Կարծես նոր միայն պիտի տեսնվեին իրար հետ և իսկապես որ նոր պիտի խոսեին սրտանց, իմանալին իրենց անցյալի այն մասը, որ մթույթամբ էր պատած:

Նրանք խոսում էն և իրար դիտում: Այդ քույր ու եղբայրը նայում էին իրար և այն վայրկենին, երբ զգում էին հարազատ՝ հետո էլ զգում էին ինչ-որ օտար մի բան, բայց հենց որ մտածում էին այդ օտարության մասին՝ մի հարազատ բան կրկին շեմմացնում էր նրանց:

— Հետո՞, պատմիր ուրիշ էլ ինչ որ գիտես,— ասաց Լեոնը և մեղմով ծեծեց ֆռչ ձեռքը:

— Շատ բան կա պատմելու,— պատասխանեց Մարոն,— բայց ինչքան էլ որ պատմեմ, չեմ կարող վերջացնել: Շատ բան տեսա, շատ բան ապրեցի: Միայն այդ բոլորի մեջ Սանդրոն ու իր ընտանիքը ամենաբազմաթիվ են եղել իմ կյանքում:

Լեոնը հանկարծ վեր կացավ տեղից:

— Լսիր, Մարո, մի՞թե դու չես գա Երևան...

Նրանք վեր կացան երկուսով և սկսեցին անցուղարձել:

Մարոն շնչոտ նայեց Լեոնի աչքերի մեջ, գրկեց Լեոնի մեջքը և նրան առաջ տարավ անխոս. Լեոնն սպասեց, որ նա խոսի: Բայց Մարոն աչքերը հատակին հառած լսում էր:

— Հը, Մարո, եկ Երևան, միասին կապրենք, տեսնում ես ինչ է դառել երկիրը:

— Տեսնում եմ, շատ ուրախ եմ:

— Չե՞ս գա...

— Ո՛չ...— ասաց Մարոն դեմ առնելով և զնաց ընկաղմանեց բազմաթիվ: Նրանք լոցին: Լեոնը շարունակեց անցուղարձել:

— Լսիր, դու գուցե... սիրում ես Սանդրոյին և պետք է...

— Ո՛չ, ես սիրում եմ Սանդրոյին և չպետք է... Սանդրոն ունի իր ապագա գույգը: Ես Սանդրոյի քույրն եմ և նա իմ եղբայրն է,— ասաց Մարոն և հանկարծ գրկելով Լեոնին համբուրեց նրան:

Լեոնը հասկացավ.

— Ճշմարիտ է, Մարո: Շատ ճշմարիտ է:

Հետո, երբ բավական լռել էին՝ Լեոնն սկսեց՝ կարծես ինքն իրան.

— Ի՛նչ անակնկալներ ունի կյանքը, ո՛րքան անսպասելի, երբեմն էլ ողբերգական, տարօրինակ, անհարիր, երջանիկ, անսահման սիրով լի—ո՛րտեղից որտեղ...

— Գիտե՞ս ինչ,— ասաց Մարոն,— ինձ քվում է, թե ես զարթնել եմ մի շատ ծանր, մեղցնող ճիգ, և այդ փունը մարդուս նախամարդկային վայրենիքն ընդգնեցնե էն, որով դեռ շարժվում է մարդկության մի մասը: Դա մարդկային խտությունն է մարդու վերաբերմամբ: Դասակարգերը խորթ են իրար— դա հասկանալի է և պետք է: Բայց միևնույն դասակարգի մարդը ուրիշ մարդուց խորքանա... Դու անշուշտ հասկանում ես, թե ինչ եմ ասում: Լեոնը վրա բերեց.

— Իհարկե, Մարո, իհարկե: Մենք զոն դարձանք այդ ազգայնական տառելությանը: Իսկական սովետական մարդը հեռու է այդ տառելությունից, անգամ հասարակ խորթությունից:

Մարոն սկսեց պատմել Սանդրոյին ընտանիքի մասին: Դա բացառիկ, հրաշալի ընտանիք է: Դա մի գոհար է մարդասիրության և ազնվության: Դա այնպիսի մի ընտանիք է, ուր ամեն մարդ իրեն կզգա հարազատ միջավայրում:

— Ափսոս, որ դու կորար:

— Այո՛, ես կորա, լավ կորա, մինչև որ գտնվեցի մեր երկրում:

— Դե հիմա պատմիր, Լեոն:

Լեոնը պատմեց:

Դուրս է գալիս, որ Լեոնը այն ռոպին, երբ բաժանվել էր Մարոյից՝ մի քան էր միայն մտածել: Այն է՝ ազատվել ֆրոյից:

— Այո՛, Մարո ջան, ես այնպես էի հուսահատվել, այնքան էի վախենում, որ դու կմեռնես իմ աչքի առաջ, որ... միայն ուրախ էի, որ ֆեզ տանեն մի տեղ, ինձանից հեռու: Մի խոսքով ես մտածում էի միայն, որ դու ազատվես: Նրե ես գալի ֆեզ հետ՝ կծանրացնեի երկուսիս վիճակը:

Մարոն գլուխը դրեց եղբոր ուսին, և արցունքները հոսեցին նրա թափոն աչքերից:

— Իսկ մենք մտածում էինք, որ դու վիրավորվեցիր շատ սպասելով և հեռացար վշտացած: Բայց չես պատմում, թե հետո ուր հեռացար, ինչպե՞ս ազատվեցիր սովից, նեղություններից:

Լեոնը պատմեց, որ ինքը այնուհետև բաժանվելով գնաց ընկավ տների քակերը, սրճարանների, ճաշարանների դռները, սկսեց կես մուրալով, կես աշխատելով ապրել: Նա եղել էր Թիֆլիսում, Բաքվում, Հյուսիսային Կովկասում:

— Հետո եկա քեզ որոնելու: Բայց ընկա որբանոց, ինձ բերին Հայաստան և բախտը ժպտաց: Այստեղ ինձ ապաստանեցին, դպրոց տվին, համալսարան և անա տեսնում ես, ես այժմ...

— Տեսնում եմ, տեսնում եմ,— ուրախ բացականչեց Մարոն և ձեռքերը կոտրեց:

— Մենք այսպես կանենք,— ասաց Մարոն մի փոքր մտածելուց հետո:— Դու կգաս Բաքու, մեզ մոտ, կտեսնես մերոնց, նրանք էլ քեզ կտեսնեն: Իսկ մյուս ամառ մենք կգանք, երկար կմնանք քեզ մոտ:

— Շատ լավ, շատ լավ, — հանգստացավ կոնը, — ապրիլ այնտեղ, ուր ցանկանում ես, միայն երջանիկ եղիր:

Մարոն շեշտ նայեց եղբոր աչքերին և զննել սկսեց նրա հոգեկան ապրումն այդ բոլորին: Նա զգում էր, որ կոնը սիրում է իրեն և որ նա հեռու լինելով իրենից՝ չի սառել, չի մոռացել իրեն: Բայց Մարոն վեր կացավ և զնաց դեպի պատուհանը: Ապա հենվելով պատուհանի գոգին՝ դարձավ դեպի կոնը:

— Գիտե՞ս ինչ, կոն: Ես քեզ շատ լավ եմ հասկանում: Դու շեշտ կամենում ինձ ստիպել, որ զամ քեզ մոտ: Բայց դու կկամենայիր, որ ինքս իմ կամով գայի: Բայց և այն մտածիր, կոն, որ Սանդրոյենց ընտանիքը կապված է ինձ հետ, որ վերջապես ես շեշտ կարող որևէ կերպ վիրավորել մայրիկին: Նա ինձ խնամել է իր հարազատ զավակներից ավելի: Ես պարտավոր եմ նրա տանը լինել, նրա ծերության օրերում:

— Հասկանում եմ, հասկանում, Մարո,— աշխույժ ու չեղձ բացականչեց կոնը,— մենք զուր ենք երկարացնում: Մարդկայինը ուժեղ է, և այնքան ուժեղ, որ նրա առջև ոչինչ են դառնում հարազատի անցավոր զգացումները:

Ներս մտան Սանդրոն և Նինան: Նրանք հոգեկան էին զրոսանալից, բայց զոհ լին և ուրախ:

*
* * *

Նրեկոն մարում էր Արարատյան դաշտում, Նրեանի վրա իջնում էր խաղաղ գիշերը: Փանաֆեոի խնուղով բարձրանում էին Սանդրոն ու Մարոն— մյուս փուլն ու եղբայրը, որ խորը էին եղել, իսկ հիմա հարազատ էին:

Սանդրոն ուզում էր Մարոյին հարցնել մի բան, բայց ուշացնում էր: Ներհանում ծփում էին հազարավոր լույսերը՝ սովետական կյանքի լույսերը: Մայրաքաղաքը քրքում էր երիտասարդ ու գեղեցիկ կնոջ նման, իր ժպտուն զարդարանքների մեջ: Այդ լույսերը երբեմն խմրված, երբեմն նուր, երբեմն

էլ այնպէս էին հեռանում, մի, կամ զույգ գծերով, որ կարծես աներևոյթ մի ձեռք կրակէ թելեր էր ֆաշում դաշտի միջով:

— Գեղեցիկ է,— ասաց Սանդրոն:

— Գեղեցիկ է,— պատասխանեց Մարոն խորասուզված իր ժտֆերի մեջ: Սանդրոն անցավ բուն նյութին.

— Մարո, դու պիտի մնա՞ս եղբորդ մոտ:

— Ո՛ր եղբորս,— հնչեց մեղմաձայն կատակը Մարոյի ձայնի մեջ: Սանդրոն աշխուժացավ:

— Հարազատ եղբո՛րդ:

— Իմ եղբայրներս հարազատ են,— կրկին կատակեց Մարոն:

Սանդրոն կարծես հանգստացավ:

Բայց էլի սպասում էր ավելի որոշ պատասխանի:

— Սանդրո,— խոսեց մի փոքր հետո Մարոն լռությամբ և վնասկան ձայնով,— դու ավելի լավ գիտես, թե ինչ եմ զգում ես և կամ ինչ կանեմ ես: Ի՞նչ բացատրեմ քեզ, մի՞թե հասկանալի չէ, որ կան բաներ...

— Այո՛, կան բաներ,— ընդհատեց Սանդրոն,— որ ես, դու, լեռներ, նիւնան, վազգներ և ամեննս նոր ենք զգում, նոր ենք հասկանում: Դա եղբայրական զգացումն է, որ տաժում է ազնիվ մարդը մարդուն, որը վեր է ընտանիքից, ցեղից, երկրից, լեզվից, գույնից: Դա ես հիմա եմ հասկանում այնքան պարզ, որ...

— Այո՛, այո՛, այնքան պարզ, որ,— վրա բերեց Մարոն,— ես վերադառնում եմ մայրիկի մոտ:

— Իսկ լեռ՞ներ...

— Լեռներ կգա մեզ մոտ, մենք լեռների մոտ:

Մարոն փաթաթվեց Սանդրոյին և համբուրեց նրան:

Սանդրոն հանգստացավ: Միաժամանակ զարմացավ. թե որքան ուժեղ էր եղել իր մեջ սերը դեպի Մարոն:

— Հազար նախապաշարումներ փշրվեցին այստեղ, Մարո,— ասաց Սանդրոն:

...— Նախապաշարումներ, որով լիին են՝ շատ մարդիկ, թե՛ այնտեղ մեզ մոտ և թե՛ այստեղ, անշուշտ:

Նրանք լոցեցին: Համաձայն էին և ուրախ:

Իսկ ներհեռում երիտասարդ ֆաղաֆը ծաղկում էր լույսերի մեջ:

Երկու ավտո բոշոյ կոկորդիլոսների պես սուրում էին դեպի Սևան, դեպի լեռները: Հետևում Արարատյան դաշտն էր, ձախում՝ Զանգվի անդունդները, որոնք նույնպես սողում էին դեպի լիներ:

Հյուրերը վերադառնում էին տուն: Հրաժեշտը՝ Սևանի կղզում: Աճա մի բլուր ևս ու մոռումեռտալ, դրամատիկ բացվեց Սևանի հայելին, լույսերի անդունդը: Երկնակապույտ էր նա գույնով և հստակ չրով: Ափերի լեռները կորչում էին երկնի և լճի կապույտի մեջ: Նստեցին նորածն բարկասը և մտան կղզին: Հինավուրց վանքերը լճի իրենց պատմության մեջ: Կրկն՝ վանականների լռակյաց ափսոսվայր, զգում էր իր՝ սանատորիայի հանգստացողների ու տուրիստների երգերով, կանչերով: Բարձրացան բլուրը, նստեցին ժայռի ափին, ջրերի վրա...

Ուրախ հյուրասեղանը, սուփրան փռած ծաղիկների վրա, ծաղկել էր նրա շուրջը բոլորված երիտասարդներով: Հայաստանի ոսկե գինին, Սևանի երկնակապույտը, լեռնային քեթև օդը և հրաժեշտի թախծալի բրթիոր խոսեցնում էին, երգել տալիս սեղանակիցներին:

Սանդրոն և Մարոն, ինչպես Նինան և Լևոնը տարբեր ու խոր հուզումների մեջ էին: Լևոնը մնում էր իր նոր հայրենիքում, Մարոն վերադառնում էր իր նոր հայրենիք, Սանդրոն թողնում էր նոր եղբորը, Նինան սիրել սկսեց իր նոր եղբորը...

Վեր կացավ Լևոնը.

— Սիրելի Մարո, սիրելի Բուրս, մենք կորցրինք մեր հին հայրենիք, գտանք նոր հայրենիքներ: Գնում եմ դուր եղբայրական Վրաստան, բայց մենք չենք բաժանվում ո՛չ Բեզինից, ո՛չ Սանդրոյից, ո՛չ Նինայից. ինչպես և մենք բաժան չենք ամբողջ Միության ժողովուրդներից: Հայրենիք մեր մեջն է, Միության ժողովուրդներն մեզ: Սիրենք մեր մեծ հայրենիք՝ Միությունը, սիրենք մեր փոքր հայրենիքներ՝ Հայաստանը, Վրաստանը, սիրենք մեր աշխատանքի և ստեղծագործության վայրերը՝ մեր հայրենիք: Ամենի հայրենիք՝ ամենիս հայրենիքն է: Գնա՛ք բարով, սիրելիք:

Մի տասնհինգ բուրս անց՝ ավտոն դողաց, ցնցվեց և թռավ: Երկու Բուրս, երկու Եղբայր բաժանվեցին՝ շուրթերի վրա պահած չեղած համբույրների փաղ-բուրյան զգացումը:

Ես և բարեկամս խոսում էինք Բ-ի մասին:

— Վերջապես ի՞նչ արեց նա,— հարցրի ես,— թողե՞ց բժշկությունը:

— Թողե՞ց,— մտածելով պատասխանեց բարեկամս և հանկարծ պա-
պիրոսը վառելով՝ կարծես ինքն իրեն խորհրդածեց,— ո՛չ, թողնել չի կարելի
ասել:

— Ես նրա գործը չեմ տեսնում,— ասացի ես,— նրան կարելի է գրո-
նել և՛ գրադարաններում, և՛ կոնցերտներում, և՛ հասարակական հավաքույթ-
ներում, բայց նրան փչեմ տեսել հիվանդանոցներում կամ տներում՝ հի-
վանդաների մոտ:

— Այդ ճիշտ է և սխալ,— խոսեց բարեկամս, կրկին խորհրդածելու տո-
նով՝ կարծես մտնում որոնում էր մի ինչ-որ եզրակացություն բժիշկ Բ-ի
մասին և չէր գտնում:

Նոր տարու գիշերն էր:

Ժամանակը բնակարանի մտածկոտ լոռւթյան մեջ գցում էր իր կյանքի
հաշվիչը: Իսկ պատի վառարանից ոռոմանտիկ ժպիտով նայում էր մարմնող
կրակը:

Բարեկամս վեր կացավ և սկսեց անադմուկ անցուղարձել գորգի ծաղիկ-
ների վրա:

— Այո՛, այդ ճիշտ է և սխալ,— կրկնեց նա իր սլարադոսք:

Ես մտածում էի Բ-ի մասին, որին վաղուց էի նախաշում հեռվից: Ինձ
թվում էր երբեմն, քե նա իր մասնագիտությունն արհամարհում է, դժգոհ
է դրանից, կուզեր ուրիշ գործով զբաղվել:

Ի՞նչ մեկն ծածկեմ՝ ես նրան երբեմն համարել եմ անբարեխիղճ, ան-
տարբեր բժիշկ:

Ներ այս մասին խոսեցի՝ բարեկամս շարունակելով իր անցուղարձը՝
հանկարծ կանգ առավ և պատուհանից նայեց սևագիշեր հորիզոնին, ուր
աստղերը փուրան ընկած ոսկիների պես հալիում էին: Հետո, մտախոհ
ասաց.

— Ո՛չ, բժիշկ Բ-ն անբարեխիղճ չէ և ոչ էլ անտարբեր:

— Ապա ի՞նչն է նրան խանգարում զբաղվել մի մասնագիտությամբ, որ
միաժամանակ պրակտիկա է: Պարտավո՞ր է նա վերջապես բժշկել՝ երբ
բժիշկ է:

Բարեկամս նստեց և այս անգամ խոհեմից արքնացած նայեց աշխերիս.

— Այո՛, պետք է բժշկել՝ երբ մարդ բժիշկ է: Այս մասին ես նրա հետ խոսել եմ շատ վաղուց: Լավ չեմ հիշում, թե ի՛նչով էր բացատրում նա իր բույլ եռանդն այդ գործում, բայց մի անգամ նրան տեսա դեղարանում, ուր շտապեցնում էր, որ շուտ պատրաստեն դեղը, որովհետև ինձն էր ուզում անձամբ տանել հիվանդին:

— Ուրեմն այդքան ուշադիր բժիշկ է:

— Այո՛ իհարկե: Բայց տարօրինակ բաներ էլ ունի: Հիշում եմ փողոցում նրա հետ խոսում էի կանգնած՝ մին էլ մոտեցավ մի երիտասարդ և գանգատվեց, որ սիրտը թրթռում է: Բժիշկը ձեռնով արեց, որ հեռանա և իրեն շխանգարի:

— Տարօրինակ մարդ է:

— Համենայն դեպս՝ ոչ հասարակ: Մի ժամանակ էլ ամեն բան մոռացած՝ գրկեր էր հավաքում: Եվ պիտի ասել, որ հրաշալի գրադարան ունի, հետո էլ մի այլ հրաշալիք:— Կարդացել է և կարդում է բոլորը:

— Թերևս ասեմք ավելի շուտ հարմար էր, որ նա փիլիսոփա, գիտնական լիներ, քան բժիշկ:

— Թերևս... բայց ինչո՞վ պակաս կլինի մի բժիշկ՝ եթե փիլիսոփա և գիտնական լինի:

— Ես այդ չեմ ասում:

Բայց ի՛նչ էր ուզում իսկապես ասել՝ շխտացա այդ հարցում: Ինչ-որ մի միտք դառնում էր զլխիս մեջ, որից ազատվել չէի չանում, բայց և չէի կարողանում պարզել: Բժիշկ Ռ-ն ինձ զբաղեցնել սկսեց: Ես նրան հանդիպել էի շատ անգամ, բայց ոչ իբրև հիվանդ:

— Բժիշկներն ի՛նչ կարծիք ունեն նրա մասին:

— Մեկը նրան «դերվիշ» անվանեց մի անգամ:

— Ի՛նչ է, նրան չե՞ն սիրում:

— Ձեռն հասկանում,— մտածելով ասաց բարեկամս և մի փոքր հետո կարծես իրեն պատասխանեց,— թերևս հասկանում են, բայց... լսիր, գիտե՞ս ինչ, կյանքի պայմանները շատ անգամ անողոք են: Լինել այնպիսի մասնագետ, որից ամենքը գոհ լինեն կամ սիրեն՝ շատ դժվար է: Իհարկե...

Դուրս բախեցին:

Բարեկամս գնաց բաց անելու: Միջանցում նա խոսքի բռնվեց մի այցելուի հետ:

— Այդպես շուտ-շուտ գալիս եմ մեր բակը և ինձ չե՞մ այցելում, բժիշկ,— հարցրեց բարեկամս ներս գալով:— Դե նախ համեցե՛ք ներս, տա՛հացե՛ք:

— Հա՛, շատ եմ մոռել... մի բոլակ վատ չէր լինի... ներեցե՛ք...— դռ-

դալով ու կցկառու խոսեց նրա հետևից այցելուն՝ ինչպես դերասանը իր մուտքի ժամանակ,— բա՛րև ձեզ...

Ես ընդառաջ գնացի և սեղմեցի նրա ձեռքը:

Դա բժիշկ Բ-ն էր:

Նա նստեց վառարանի մոտ և ձեռքերը շփելով նայեց կրակին: Նա ներշնչված դեմք ուներ: Հակառակ սովորության՝ նա մտաբերում էր պահում և հիշեցնում էր Ռաբինդրանաթ Թագորին: Թերևս դա իմ տպավորությունն էր: Նա հոգոց հանեց և ինչ-որ մտմտաց իր մեջ: Ինչ-որ մի հոգս, մի միտք գրադեցնում էր նրան:

— Հանեցե՛ք վերաբերում, բժի՛շկ,— ասաց բարեկամս:

— Ոչ, ես հիմա պիտի գնամ հիվանդիս մոտ, հերթական այցելության:

— Ի՞նչ մարդ է:

— Նրան հիվանդանոցից ուղարկել են տուն... հետագա բուժման...—

Քեթև իրոնիայով խոսեց բժիշկը:

— Հույս կա՞ բուժելու նրան,— հարցրեց բարեկամս:

— Հո՞ւյս... հույսը միշտ գալիս է մեզ հետ մինչև գերեզման և նրանից էլ նետո,— կրկին նայելով խորհեց բժիշկը:

Միախոս հանեց:

— Միայն հո՞ւյս կա շատ անգամ և ուրիշ ոչինչ,— ավելացրեց նա:

— Միայն հույսով ի՞նչ կլինի:

— Եվ դա կյանքն ի՞նքն է... է՛հ, ներեցե՛ք, ես շտապում եմ, ինձ հիվանդն սպասում է,— վեր բռավ նա, պապիրոսը կպցրեց և ցտեսություն ասելով դուրս գնաց սենյակից:

— Ցտեսություն,— ասաց բարեկամս,— հիվանդի մոտից դուրս գալիս՝ անցե՛ք, կխոսենք մի փոքր:

— Հազիվ թե կարողանամ...— խոսեց կտրած ժպիտով բժիշկ Բ-ն և նրա աչքերում ցոլաց մի խորհրդավոր բախիժ:

Բժիշկը գնաց իր հիվանդի մոտ:

— Իմացել էի, որ բժիշկ է գալիս հիվանդի մոտ, բայց չգիտեի թե սա է: Վաղուց է բերել են հիվանդանոցից,— մտածելով շարունակեց նա,— ի՞նչ հիվանդություն պիտի լինի: Եվ էլ ինչո՞ւ են տուն բերել...

— Եվ էլ ինչո՞ւ են բժիշկ հրավիրել...— կցեցի ես:— Երիտասարդ է հիվանդը:

— Ի՞նչ երիտասարդ,— կարծես վրդովվեց բարեկամս,— վաքսուն, վաքսուն հինգ կլինի...

— Ո՞վ է:

— Չեմ նանաչում, նոր է եկել, կարծեմ՝ Մասկվայից: Հյուծված էր դեռ հիվանդանոցից առաջ: Հիմա արդեն...

— Ուրեմն հույս չկա՞ որ ապրի:

— Չեմ հասկանում: Միայն գիտեմ, որ մի երկու բժիշկ եկան ու դա-
դարեցին:

Բարեկամս մի փոքրիկ սեղան սարեց, հանեց կոնյակի շիշը, ուտե-
լեղեն:

— Շուտով կխփի ժամի 12-ը,— ասաց նա,— բժշկին կբարեմաղթենք
բախտավոր Նոր տարի:

Մենք որոշեցինք սպասել բժշկին: Բայց նա ուշացավ: Ենթադրեցինք,
որ նա հիվանդի մոտից գնաց իր տունը: Եվ չգիտեինք սպասել, թե՛ ոչ:

— Ընտանիք ունի, երեխ շտապեց տուն, հասնելու տարեմուտին,— ասաց
բարեկամս:

— Հնարավոր է:

Բարեկամս դուրս գնաց պատշգամբ: Այնտեղ մեկի հետ խոսեց և վե-
րադարձավ սենյակ:

— Հիվանդի մոտ է,— ասաց նա,— ի՞նչ կարող է լինել:

Անցավ ժամի 12-ը: Անցավ ավելի:

— Գնաց տուն, պարզ է,— ասացի ես:

Նախասենյակում ոտնաձայն լսվեց: Գուռը ձեծեցին:

— Մտե՛ք:

Ներս մտավ բժիշկը.

— Ես զգացի, որ բնած չեմ: Ասացի՝ մինչև զնամ տուն, վերադառնամ
հիվանդի մոտ, լավ է այստեղ, ձեզ մոտ մի փոքր...

— Բժի՛շկ չան, խնդրե՛մ, խնդրե՛մ, մենք հենց սպասում էինք ձեզ:

Բժիշկ Բ-ն տարօրինակ, բայց և հանգիստ ժպտում էր: Ի՛նչ էր պատա-
հել հիվանդի մոտ՝ հայտնի չէր:

— Հագիվ Բուր տարավ և բնեց,— ասաց նա բարի խորամանկ ժպիտը
պահելով դեմքին:

— Դուք սպասում էիք նրա բնելո՞ւն,— հարցրեց բարեկամս:

— Մի օրեւէ հանգիստ դրությւոն համեմայն դեպս:

— Եվ այսօրն ժամանակ ի՛նչ էիք անում, ներեցե՞ք որ հարցնում եմ:

— Ոչինչ, խոսում էինք:

— Ուրեմն հիվանդը կառողջանա՞:

— Ո՛չ, նա գիշերս կմեռնի,— ասաց բժիշկը մեղմ, բախժալի ժպիտով:

— Եվ ոչ մի միջոց չկա՞ փրկելու նրա կյանքը:

— Ոչ մի միջոց:

— Ի՛նչ տխուր պարտականություն,— ասաց բարեկամս,— նստել ան-
հույս հիվանդի կողքին և իմանալ, որ պիտի մեռնի, և դու ոչինչ չունես
աճե՛լու:

— Ոչի՞նչ,— բնզոտ շարժումով դարձավ նրան բժիշկը,— ի՞նչպես ոչինչ:

— Դե՛, նա մեռնում է և կմեռնի առանց ձեզ, բժի՛շկ:

Բժիշկն իսկույն չպատասխանեց: Նա հոգոց փաշեց ու վառեց պապիրոսը:

— Գործ կա, և շատ կա և դա անվանել «ոչի՛նչ»...

Եվ հանկարծ վեր բռավ:

— Դուք այդքա՞ն եմ ճանաչում մարդու տրագիկոս... ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ...

— Տրագի՞զմ, ի՞նչ տրագիզմ:

— Ապրելու, կյանքը պահելու, շմեռնելու պայքարը: Կարծում եմ մարդը մինչև անհույս հիվա՞նդն է մարդը շարունակվում է մինչև վերջին շունչը:

— Համեցե՛ք սեղանի մոտ, բժի՛շկ,— հրավիրեց բարեկամս:

Մենք կրկին նստեցինք սեղանի մոտ: Բժիշկը հոգնած դեմք ուներ և կարիք էր զգում բարձրանալու մի փոքր: Խմեց մի ըմպակ կոնյակ և կրկին սկսեց ուժգին ծխել՝ ծխի փուլաների մեջ կորցնելով դեմքը: Հետո դարձավ բարեկամիս:

— Ոչի՞նչ, եթե մի փոքր հետո հիվանդի հարազատներն այստեղ գան ինձ հարցնելու: Թեև ես այստեղ շատ էլ չեմ մնա:

— Ի՞նչ եմ ասում, բժի՛շկ,— չեմ վրա բերեց բարեկամս,— թեկուզ մինչև լույս նստե՛ք այստեղ:

— Դե, դա լավ է,— հանգստացավ բժիշկը,— բեև կարծեմ շուտով կարթնանա, և ես կգնամ մոտը: Դեղ եմ տվել, որ մի փոքր բմբի իր մահից առաջ:

Բարեկամս դուրս գնաց և մի փանի բոպեից վերադարձավ: Նա հանգրստացրեց բժշկին, որ տեսել է հիվանդի հարազատներին և խնդրել է առանց փաշվելու դիմել իր բնակարանը՝ եթե հիվանդը զարթնի:

Բժիշկը շնորհակալ եղավ դրանից և սկսեց ավելի ապահով զգալ իրեն: Ապահով եմ ասում, որովհետև տարօրինակ անհանգստության մեջ էր երեկում:

— Միայն թե երկար չտևի առաջին «ֆնի» և երկրորդ «ֆնի» միջոցը,— խոսեց նա կրկին մի առեղծվածային կիսաժպիտով:

— Ի՞նչ առաջին և երկրորդ «ֆուն»,— հարցրի ես:

— Այսինքն, երբ արթնանա՝ շուտ վերջացնի հաշիվները կյանքի հետ: Ախր նա, իսկապես ասած, հիմա մահվան ցուցակումն է արդեն: Կյանքի հետ փշ կապեր ունի:

Բժիշկն սկսեց պատմել հիվանդի մասին: Որ նա հետաքրքիր գրադարանապետ է: Մտաայել է մայրաքաղաքների առաջնակարգ գրադարաններում:

— Այն տիպերից է, որ գրադարանների լուսւոյան մեջ ապրում են գրե-
րի ներհայեցական կյանքով: Դրանք տեսնում են անհնարին թվով մեծ գրե-
քեր: Անդունդ: Լուռ համափորձներ են դրանք, աննկատելի շրջում են հեռա-
վոր վայրեր, խորասուզվում են մարդկային մտքի հոգու անհունության ծո-
վում, խոսում են աշխարհի բոլոր իմաստունների հետ, բնեում այս կյանքի
և մահվան առեղծվածները,— խոսում էր կարծես ինքն իրեն բծիշկը:

Հետո աշխարհն նայելով շեշտեց.

— Շատ է ապրել նա, ինչպես գրքերի աշխարհն ընկած մարդ,— ասաց
բծիշկը,— նրա ցեղ է և հիմա դժվար է մեռնում:

— Բայց կա՞ մարդ, որ հեշտ մեռնի,— խոսեցի ես ավելի ինձ հետ:

— Եվ ո՞չ մի մարդ,— ուղղեց իրեն բծիշկը,— և ո՞չ մի մարդ: Տարբեր
է մեռնողի երևույթը միայն:

Նա լռեց: Վառարանի կրակը շիկահեր կատվի նման կծկվեց, դուռը կո-
խեց փորի տակ և հանդարտ շնչառությամբ բնեց: Լուսւոյունն սկսեց փրս-
փրսալ:

Գիշեր էր անցնում:

Ես չէի շտապում տուն գնալ: Այդպես էր իմ ու բարեկամիս սովորույթը՝
իրար մոտ հյուր գնալով կնստեինք երկաթ, մինչև խորին գիշեր:

Բարեկամիս սենյակը հրավիրում էր հայեցական մտքերի. գրադարակ-
ներում ինքնամփոփ գրքերը խորհում էին և մարդու միտքը տանում լի-
նելույթյան խորին աշխարհը: Գրասեղանի վրա հին շրջանակի միջից նա-
յում էր Միքելանջելոյի Մովսեսը՝ պատրաստ հրաբորբոք մի խոսքի:

Նրան ի պատասխան դիմացի պատից փոթորկում էր Բեթհովենի գի-
տախոիվ գլուխը:

Եվ արգյոք բծիկի գրո՞ւյցն էր պատճառը, նրա տրամադրությանը, թե
ինչ— մեր մտքերը քափառում էին կյանքի և մահի ոլորտներում:

— Ի՞նչ է կյանքը, ի՞նչ է մահը— սրա վրա գլուխ շատ է կոտրել հին
մարդկությունը և չի դադարում կոտրել տակավին,— խոսեց բծիշկը:— Սա
շատ կզրպեցնի թերևս բանաստեղծներին ու փիլիսոփաներին, բայց մեզ՝
բծիշկներին, կանգնեցնում է այդ առեղծվածների լուծման առջև: Մեզ չեն
հարցնում ի՞նչ է կյանքը— մեզնից պահանջում են կյանք՝ թե ապրողները
և թե մեռնողները: Դուր պատկերացրեմ մի պրոֆեսիա, որի գործը կյանքն
ու մահն է, բայց որք...

— Դուր հավատո՞ւմ եմ բծիկության,— հարցրի նրան հանկարծ՝ կանգ
շառնելով այն բանի առաջ, որ նա կարող էր թերևս անախորժել:

— Բծիկության...— հարցրեց իր կողմից բծիշկը և նայեց աշխարհն մեջ՝
բարձր նենգ հայացքով:— Որպեսզի զարմանա՞մ կասեմ՝ այո՛: Մանավանդ,

ճշմարտացի: Բայց չեմ կարծում, որ դրանով բավարարվեմ: Ճշմարիտ չէ:

— Ճշմարիտ է, բժիշկ:

— Այո՛, չեմ բավարարվի: Բայց ես գիտեմ շատ սկեսպտիկ բժիշկներ, որ նեղ հիվանդ ժամանակ շտապել են բժիշկ հրավիրել: Եվ դա անմտություն չէ և ոչ էլ ծիծաղելի բայ: Եվ կարծում եմ հիվանդը բժիշկ է կանչում, որ միայն բուժի՞, փրկի՞ իրեն: Ո՛չ, նա մարդ է կանչում իր մոտ, նրան նաև մարդն է պետք:

— Իսկ հարազատներն ի՞նչ են:

— Հարազատները վատ չեն, նրանք պետք են և քիչ չեն օգնում մահամերձին: Բայց նրան պետք է մարդ, առանձին հատկություններով: Պետք է մի մարդ, որ նրան խաբի: Նո՛ւ, այս բառը կոպիտ է: Ասենք՝ պատրի: Հիվանդը պատրանք է որոնում այն օրերին, երբ ինքն էլ չի հավատում ոչ մի պատրանքի: Նա որոնում է մի մարդ, որ իրեն պատրի ի՛ր պես: Պատրանք, ինքնապատրանք, — դա է երբեմն էլ բժշկի պրոֆեսիան:

— Նո՛ւ, բժիշկ, դու...

— Զարախոսո՛ւմ եմ... Ո՛չ... ես չեմ շարախոսում, ես ուրիշ բան եմ ասում: Ես խոսում եմ բժշկի այն դերի մասին, որ ամենից ձանձրալին է՝ քեռես շատ բժիշկների և շատ մարդկանց համար: Վերջ ի վերջո՝ մարդս միայն չի բուժվում, այլև... մեռնում է: Բժիշկը պետք է նաև մահի համար: Գուցե նույն չափով, որքան և կյանքի: Այո՛, այո՛, լա՛վ խորհեցեմ...

Բժիշկը տափաջավ: Նա սկսեց ինչ-որ պայքար ում-որ դեմ:

— Այո՛: Հիվանդը չի՞ կարողանում մեռնել, — հասկանո՞ւմ եմ ի՛նչ ահավոր տանջանք է սա: Նա դառնում է անհնազդիստ, վհատ, քուլահոգի մի էակ: Նա հորիզոն չունի այլևս, այլ մի բուր՝ ճողձ վերջակետ: Նա մի խառխուլակ է այլևս, նա որ նոյակապ մարդ էր մի ժամանակ և տեսնում է իր ավերակը: Նրան պետք է մի մարդ, որ վերջին ժամերին բարձր պահի նրա ոգին: Դա բժիշկը պիտի լինի:

— Մտամաշ պրոֆեսիա, — ասաց բարեկամս՝ չգիտես իրոնիկ, քե լուրջ:

— Այո՛, իհարկե: Շատ անգամ հոգնում ես, քուլանում, տրտնջում: անգամ...

Բժիշկը ծխախոտ վառեց:

— Բայց նկատեցեմ նաև ժամանակը, այս պատերազմը, որ բժշկի առաջ դնում է անհնարին մեծ խնդիրներ: Այ, ես աշխատում եմ հոսպիտալում: Հարյուրավոր մարդկանց կյանքը քո ձեռքին է: Ի՛նչ կանես: Կրնտեղանա՞ս նրանց տանջանքներին, մահվան: Վա՛յ քեզ, եթե ընտելացար: Այլևս դու բժիշկ չես, այլևս դու մարդ չես:

Դուրս ուժգին ծեծեցին:

— Հա: Հիվանդն է,— վեր բռավ բժիշկը և գնաց դուռը բացեց:

— Բժիշկ, հիվանդը զարթնեց, ձեզ է խնդրում:

— Եկա:

Նա վրան գցեց վերարկուն:

— Կարելի՞ է ձեզ հետ գալ հիվանդի մոտ,— հարցրի ես:

— Եթե չեմ ձանձրանա՝ խնդրեմ,— ասաց բժիշկը,— գնանք:

— Իսկապես, հետաքրքիր է,— ասաց բարեկամս,— նա ինձ նաեւաշում է և տանեցիկ չեն նեղվի:

Մենք գնացինք հիվանդի բնակարանը:

Գռան մոտ մեզ դիմավորեց մի երիտասարդ կին, հոգնած և զուճառ դեմով: Հետո պարզվեց, որ նա հիվանդի աղջիկն է: Նա աղերսող հայաց-
քով նայեց բժշկին և ուղղակի նրա բերանին էր նայում՝ լսելու մի հուսա-
դրող չերմ խոսք:

— Հարազատներին էլ գցեցեմ հիվանդի շարքը,— խոսեց բժիշկը մի-
ջանցում, դասախոսի եղանակով,— պետք է բուժել նաև նրանց:

Նա ժպտալով ներս մտավ: Հիվանդի վրա կախվել էր նրա կիներ, հի-
սունից անց մի նուրբ պառավ: Նա մի բան էր փսփսում հիվանդին, որը
թերևս չէր լսում: Նրա բարձր ճակատը, խելացի աչքերը և բրոնզե արձանի
գլուխը պարուրված էին մահվան վեհությունը և անհունությունը: Նա գլուխը
թեքած դեպի մի կողմ նայում էր մի ինչ-որ անդեղային հեռավորության:
Տեսնելով բժշկին՝ նա մեղմ ու խոր ժպտաց և ինչ-որ բան ասաց, որ չլսվեց:
Պառավը ետ փաշվեց և կանգնելով իր աղքատ կողքին՝ նայեց բժշկին: Նրե-
վում էր, որ նրանք պայքարում էին անտանելի մի բանի դեմ— հուսահա-
տության: Մի նոր խոսք, նոր հնար, նոր միջոց հիվանդին փրկելու մահից:

Մեզ հրավիրեցին նստել:

Բժիշկը թեթև շարժումով մոտեցավ հիվանդին, մեղմ բռնեց նրա զար-
կերակը և ուրախ ու հաստատող շարժումով գլուխը բափ տվեց:

— Շատ գեղեցիկ:

Հետո դարձավ տանեցիներին:

— Մի բաժակ ջուր:

Բերին: Գոհունակությամբ վերցրեց, մոտեցրեց հիվանդի շրթունքնե-
րին: Սա քրչեց բերանը և աչքերը պարզ բաց արած նայեց բժշկին: Սա խո-
րը և մտերմորեն հայացքը հառեց նրա աչքերին և մեղմ ու զվարթ ժպտաց:

— Կարծես մի տեսակ թեթևացավ, բժիշկ, լավին է դառնում, չէ՞,—
խոսեց հիվանդի աղջիկը մեկ հիվանդին և մեկ բժշկին նայելով:

— Եվ ավելի կթեթևանա,— ասաց բժիշկը:

Պառավը ուրախացած առաջ եկավ:

— Բժիշկ չան, ճիշտ է, հասակն առած է, բայց ախր նա կարող է էլի
ապրել: Ես չեմ ասում 30, 40 տարի, գոնե...

Բժիշկը կրկին բռնեց հիվանդի ձեռքը և զլխով հաստատական շարժում արեց.

— Իհարկե, իհարկե: Ձեր հիվանդը կարող է և պետք է դեռ էլի ապրի:

— Ա՛խ, բժիշկ ջան... — ուրախացած լցվեց աղչիկը և արտասուքները խոնավացրին նրա հոգևած աչքերը:

Բժիշկը շարունակելով պանել հիվանդի ձեռքը՝ կրկին ժպտաց նրա աչքերի մեջ և հարց տվեց.

— Հիմա, իհարկե, ավելի սկսեցիք լավ զգալ, այնպես չէ՞:

Հիվանդը թախծողի ժպիտով նայեց բժշկին:

— Այնքան լավ չեմ, բայց մի փոքր բերե և կարծես, — շշնջաց հիվանդը:

Հետո գլուխը թույլ բափ տալով երկարացրեց:

— Ի՛նչ բան է կյանքը... մա՛հը...

Ու ինքն իրեն շարունակեց, — երկուսն էլ խո՛րը, խո՛րը, անհաստակ, անհո՛ւն...

— Բայց կյանքը կարճ է, — ասաց բարեկամս:

— Ոչ, կյանքը երկա՛ր է, սարսափելի՛ խոր, հավերժական՝ մինչև վերջին վայրկյանը: Կյա՛նք, մա՛հ — երկու անվերջություննե՛ր...

Բժիշկը որսաց այդ միտքը և ծածուկ գլուխն օրորեց: Համաձայն էր հիվանդի հետ ըստ երևույթին:

Ես խորհել սկսեցի այդ պարադոքսի մասին:

Բժիշկը «ներարկեց» նրան ուրիշ միտք:

— Բայց խորհեցե՛ք, բարեկա՛մս, ախր ի՛նչ նշանակություն ունեն տեղությունները, որ հավերժություն ե՛ք ասում: Ապրեցիր, ասենք հարյուր տարի, հարյուր հաճ տարի, ի՛նչ եմ ասում, ձգե՛նք քիվը՝ միլիոն տարի. հա՛զա՛ր միլիարդ տարի... Վե՛րջը:

— Վերջը մա՛հն է, — հառաչեց հիվանդը:

— Ուրեմն ի՛նչ է կյանքի տևողությունը հավերժության մեջ:

— Օ՛, կյանքն է՛լ է հավերժական՝ ո՛չ իր գծի հորիզոնականի մեջ, այլ իր ուղղահայացի — կյանքը խո՛րն է, սարսափելի՛ խորը...

Հիվանդը դառն ժպիտով լռեց և հառաչելով վերջացրեց իր միտքը.

— Հավերժական՝ մանավանդ վերջին ժամին:

Եվ ապա մի փոքր հետո ավելացրեց.

— Օ՛, այդ փոխանցումը մեկ հավերժից մյուսը...

Բժիշկը մոայլվեց, հագիվ նկատելի, սակայն և որոնում էր ուրիշ «դեղ»... Նա զգում էր մահամեծծի անհուն տանջանքը, հոգեկան տրագիզիան: Տրագիզիան հիվանդի, որ փրկիստփայում էր մի մտքի մասին, որ իրականացնում էր անձամբ: Իրականացնում էր իր անձի մեջ:

Բժիշկը սակայն հանգիստ ու անվրդով ձև տալով իր գործողություններին՝ ձեռնարկեց բուժման միջոցների: Նա խնդրեց թնյի բաժակ, գդալ, վերցրեց դեղերի սրվակները, նայեց մեկ-մեկ, խառնուրդ ստեղծեց և խմեցնելով հիվանդին՝ սկսեց կրկին սրվակները զննել:

Բայց որքան հուզիչ էր այն, որ հիվանդը, այդ խելացի և սկեսպտիկ մարդը երեսխայի հավատով, մահամերձի ամենատրագիկ հատկությունը, հետեվում էր բժշկին և սպասում: Ինչի՞նչ...

Հետո՝ իբրև թե նշանակալից և կարևոր գործողությունների հետ՝ ի միջի այլոց անցնելով փիլիսոփայության՝ հիվանդի գլուխն ուղղեց և սկսեց շփել ձեռքերը:

— Ճշմարիտ եմ, բարեկամս, կյանքն էլ հավերժական է իր խորությամբ...

Հիվանդը հառաչեց.

— Եվ խորացրո՞ւ ինչքան կուգես... Նա կխորանա՞ հավիտյան:

Հնա՞ր չկա... հնա՞ր չկա... ազատվելու այդ մտքից...

Բժիշկը նշանակալից նայեց մեզ: Հիվանդի և նրա դիալոգի երևույթի տակ տեղի էր ունենում մի ապրում, որ իրոք խորապես տրագիկ էր: Հիվանդը իր սարսափն էր բացատրում: Նրան հասկանալ էր պետք:

— Եվ ի՞նչպես պետք է լինի...— խոսեց թույլ, բայց անհանգիստ ձայնով հիվանդը:

— Դուք կհեղեմ, դա ամենալավ բանն է, որ կլինի: Քունը ամենաբազմազան է նեղացած ժամանակ,— չհասկանալու տվեց բժիշկը:

Հիվանդը խոժոռ նայեց բժշկին: Սա սկսեց հանգիստ.

— Բնությունն ամեն բանի դեղն ստեղծել է: Իսկ մենք չենք գտնում: Քնել, փնել, փնել: Շատ մտքերի սարսափը երբեմն մարում է այդ պարզ բանի մեջ,— փնել, բարեկա՛մս... ընդունեցե՛ք այս, հանգստացե՛ք, ի՞նչ եմ հուզվում: Դուք հո ծանր հիվանդ չե՛ք:

Հիվանդը հառաչեց և իրոնիկ ժպտաց բժշկի երեսին:

— Մանր եմ, թե թեթև, բժի՛շկ, գիտեմ, ինձ փնել է պետք, փնել, մոռանա՛լ, անէանա՛լ: Ճշմարիտ է...

— Հանգի՛ստ, անվրդով, լա՛յն մտածեցե՛ք,— սկսեց օրորել բժիշկը,— կյանքից հագնեալ չկա, մահից խուսափել չկա: Իհարկե դուք կառողջանա՛ք, բայց մի օր, թե՛ դուք, թե՛ ես, թե ձեր հարազատները վճարելու ենք մեր պարտքը բնության: Եվ մեռնելով՝ մենք հո հեռու չենք գնում: Մենում ենք միևնույն բնության մեջ: Մենք գնում ենք, գալիս են նորերը, ինչպես մենք նորերս եկանք, երբ գնում էին հները: Եվ հանգի՛ստ եղե՛ք, իսկապես մահ՛ գոյություն էլ չունի: Կյանքն է միայն որ կա, կյանքն է միայն խոսում, գործում, անհանգստանում: Եվ հետո մի՛ մոռանա՛ք— մենք ապրում ենք հե-

տագա մարդկության կյանքի մեջ: Պառկեցե՛ք ավելի հանգիստ: Դուք հոգ-
նած եք, պիտի լինե՛ք: Այդպես:

Հիվանդը կարծես կամենում էր պառկել, բայց հանկարծ ձեռքը պար-
զեց օդում և փորձեց խոսել: Նրան այդ չէր հաջողվում: Հետո նա ճիգ արեց,
նրա դեմքի մկանները լարվեցին, դողացին:

— Ի՞նչ եք կամենում,— մեղմ հարցրեց բժիշկը՝ կարեկցաբար բեմվե-
լով նրա դեմքին:

— ... Մարդկայնություն... խորի՛ն մարդկայնություն...

Նա լռեց մի պահ և աչքերը դես ու դեն շրջելով նայեց իր կնոջն ու
աղջկան, որոնք ճնշված կանգնել էին նրա մահճակալի դիմաց և կրկին
խոսպոտ ու դառն ձայնով կրկնեց.

— Մարդկայնություն, խորի՛ն մարդկայնություն: Մարդկայնություն
ովե՛ք:

Հիվանդի ուժերն անեցին: Կարծես նա գտավ մանվան դեղը, փրկությու-
նը: Կարծես դա նրա ամենամեծ, գերագույն գյուտն էր, այն խոսքը, որ որո-
նել էր ամբողջ կյանքում: Այդ խոսքը նրան թեթևացրեց կարծես, ազատեց
երկար, անվերջ խոսելուց: Մի բառ— մի ամբողջ տիեզերք:

Հանկարծակի բռնկման հետևեց մարումը: Նա ներս գցեց ձայնը, սմեց
և դառնագին նայեց բժշկին:

— Բարեկա՛մ...— հարցրեց սա:

— Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ... Մեռել է Պլատո՛նը, մեռել է Արիստոտե՛լը, Սոֆոկ-
լե՛սը, Ադեմսանդր Մակեդոնացի՛ն, Միֆեյլանդո՛ն, Շեքսպի՛րը, Գյոթե՛ն, մե-
ռել է Բեթհովեն՛ը, մեռել են միլիարդավո՛ր էակներ...

— Այո՛, ջ՛վ է հավերժական...— վերջացրեց բժիշկը զգույշ տոնով:

Հիվանդի կինը, մոմեղեն մի պառավ, լի ճեղքությամբ և խոր վշտացող
մարդու արտափն հանգստությամբ՝ ունկրնդում էր այս տանջալի փիլիսո-
փայությունները և նայում էր բժշկին տխուր համաձայնությամբ:

Բայց աղջիկը տանջվում էր լացի ներքին պահանջից և ճիգ էր անում
զսպել իրեն:

Հիվանդը ինչ-որ բան շշնջաց:

— Ի՛նչ է ասում, բժիշկ,— հարցրեց հիվանդի աղջիկը:

Բժիշկը հասկացավ և բռնեց հիվանդի ձեռքը: Սա բույլ բացեց աչքերը,
շնորհակալությամբ նայեց բժշկին և աչքերը կրկին փակեց:

— Հանգստացե՛ք: Այդպե՛ս: Այդպե՛ս: Դուք լինեցե՛ք, ես կրոնքն ձեռ
ձեռքը. ես այստե՛ղ եմ, չե՛մ գնա...

Հիվանդը երեխայի պես լսում էր նրան և հնազանդվում: Նրա սրված,
զուռնա դեմքը ծածկում էր իր աակ գեղամարդկային տանջանք և սառսափելի

մտեր: Նա մի անգամ էս սենեկն հայացքը, նայեց շորս կողմը, բայց ոչինչ չտեսավ ըստ երևույթին: Հետո նրա դեմքն աշխուժացավ, մեղմացավ:

Հիվանդի աղջիկն ու կինը մոտեցան մահճակալին և հարցական նայեցին բժշկին: Սա կարծես չէր տեսնում նրանց: Տանջող մտքերով լի և միաժամանակ ծիսական ինչ-որ լրջությամբ համակված՝ նա սպասում էր վախճանին:

Հոգեվարձն սկսվեց: Հիվանդը հանկարծ ամբողջ մարմնով ցնցվեց, դեմքը սկսեց կծկումներ անել:

Բժիշկը դեռ բռնել էր նրա ձեռքը և նայում էր հատակին: Միայն մի անգամ ձեռքը բարձրացրեց հիվանդի աղջկա վրա, որ ուզում էր հեկեկալ և հայացքով արգելեց նրան:

Հիվանդը հանգավ: Բժիշկը ձեռքը ազատեց նրա ձեռքից և մոտեցավ գրկեց հիվանդի հարազատներին:

— Զգո՛ւյշ, կարող է քերես լսել... Հանգստացե՛ք. հնար չկար փրկելու. երեխաներ չե՛ք, հանգստացե՛ք, սիրելի՛ք:

Հիվանդի աղջիկը դեմքը ձեռքերում քաղելով դուրս վազեց և սկսեց հեծկրլտալ: Նրա հետևից գնաց պառավը՝ ձեռքերը ծեծելով:

— Սա չկա այլևս, — ասաց բժիշկը, — հիվանդը մնացողներն են:

Ու դառն ծայտաց:

Հետո գնաց դուրս, պատշգամբ: Այնտեղ ինչ-որ խոսեց ում-որ հետ: Շուտով ներս եկան հարևանները: Գեպքերն անցան իրենց կենցաղային կարգը: Մեր մնալն այլևս ավելորդ էր:

Նկանք բարեկամիս սենյակը: Բժիշկը ձեռքերը լվաց և հոգնած եկավ նրանց սեղանի մոտ:

— Է՛, հանգստացե՛ք, բժի՛շկ, — ասաց բարեկամս՝ լցնելով կոնյակի ըմպանակները: — Վերցրե՛ք, վերցրե՛ք:

Բժիշկը վերցրեց ըմպակը և մծիծաղ տվեց:

— Եթե մահալեռն իմանար, քե՛ որհա՛ն տնգոր էի ես:

— Քերես իրե՛ս բժիշկ, — ասացի ես:

Բժիշկը դառն ծայրտով նայեց ինձ և աչքը պաղեց: Խորհո՞ւմ էր, հաշի՞վ էր տալիս իրեն, կշտամբո՞ւմ: Շա՛տ բան:

— Ի՞նչ տվի նրան: Ոչի՛նչ, — շարունակեց նա պաղած աչքերը դարձնելով դեպի պատուհանը: — Կյա՛նք: Միևնույն է, վերջովիբրո մահվան դեմ ոչ մի ղեզ չկա: Բայց փորձեցե՛ք մեռնել: Փորձեցե՛ք հաշտվել մահի հետ: Խե՛ղճ մարդ, նա իմ ձեռքերին էր նայում, որ նրան կյանք տամ... Կարողացա՞, կարո՞ղ էի... Բայց ես պայքարում էի կյանքի համար մինչև վերջը, և հիվանդը տեսնում, հավատում էր ինձ: Այս ե՛ն մոռանում հաճախ: Այս է, որ չենք սովորում: — Գիտենալ մարդուն հոգով՝ մարմնով, դառնալ նրա ամենամոտ ընկերը: Գործողել նրան կյանք, ուղեկցել մինչև գերեզման, պայքարելով

նրա կյանքի համար: «Մարդկայնություն, խորին մարդկայնություն»,— ասում էր այն մարդը՝ չգտնելով ուրիշ և ոչ մի այլ խոսք իր հոգին հասկացնելու: Մարդ է պետք: Դեռ է, որ մոռանում են հաճախ տալ մարդուն: Դեռ է պետք մարդուն: Մա՛րդը, մա՛րդը... Տվե՛՛մ տեսնեմ, ո՞րտեղից այդքան մարդկայնություն: «Խորին մարդկայնություն»...

Բժիշկը ոգևորվել էր. նրա հնդկական դեմքը վարդագույն էր դառել, և աչքերը ցուլում էին վեհ մտերնով:

— Գիտե՞՛մ ինչ— ապագայում, մարդկության շատ ավելի խոր և նրբին կյանքում բժշկին սպասում է մի նոր, վեհ, դժվարին, ծանր քերես, բայց բարձր առաքելություն: Հեռուսական կոչում: Լինել մարդ, սովորել մարդուն, գիտենալ մարդուն և դառնալ մարդու դաստիարակը, նվիրական ընկեր: Այսպիսի մի «պաշտոն»...

— Անկարելի դժվարին բան է,— ասաց բարեկամս:

— Դժվարին է, երբ արհեստ է: Բայց այս նոր գիտությունը պիտի դառնա սանդղազորություն և այն ժամանակ կոյուրանա, կազնվանա, կվեհանա: Երբ մի բան դառնում է արհեստ՝ ինչպես բժշկությունը—*մարդո՞ւ գիտությունը*— նա դառնում է անսիրտ, տմարդի, հաճախ դժամ: Բժիշկը չպետք է *ընտելանա հիվանդի տանջանքներին, մահվան: Նա պիտի կենդանի, քառմ մարդ լինի մարդու մահից մոտ:*

Բժիշկը լռեց: Նա վրդաված էր, բորբոքված, ներհուստ պայքար էր մղում՝ ամենքի դեմ, նաև իր դեմ:

— Բայց դա իդեալական բժիշկն է,— ասաց բարեկամս:

— Ի՞նչ ասել է իդեալական,— բարկացավ բժիշկը,— իսկ ձեզ ո՞վ ասաց, որ կատարելատիպ դառնալը մեր սլարականությունը չէ:

— Նստեցե՛՛մ, բժի՛շկ. զուր հոգնեցիք,— ասաց բարեկամս խոսքը փոխելով:

— Այո՛, բավական հոգնեցիք,— հաստատեցի ես:

Բժիշկը նստեց: Բայց ախորժակ չունեւ: Միայն խմում էր:

Մութ լուսամուտի մեջ սև սարի պես փայլում էր գիշերը: Աստղերը, որոնք պիտի անհետանան մեկ-մեկ տիեզերքի անէության մեջ՝ տենդային փայլով, այրվում էին՝ շարունակելով իրենց միլիոնավոր դարերի հատնումը մի նոր տիեզերական կյանքի համար:

— Լավ,— ասացի ես,— բժի՛շկ. ի՞նչն ստիպեց ձեզ բժիշկ դառնալ:

— Այո՛, ես բժիշկ չեմ՝ ուզում եմ ասել, այսինքն՝ պետական բժիշկ:

— Ո՛չ, ինչո՞ւ այդպես: Ի՞նչպես եղավ. որ վնեցիք բժիշկ դառնալ:

Երևում է, որ պատահական չեմ բժիշկ դառել:

Բժիշկը ժպտաց:

— Պատահական եղավ, բայց մի խոր տրագեդիա պատճառ դառավ իմ բժիշկ դառնալուն: Դուք կծիծաղե՞ք, բայց ես մինչև օրս չեմ մոռանում: Այո՛, դուք կծիծաղե՞ք:

— Պատմեցե՛ք, եթե անհարմար չէ:

— Այո՛... դա մի փոքր պատահումն էր, բայց ուժգին ցնցեց ինձ: Մի-ծաղելի կլինի գուցե, բայց պատմեմ:— Անցնում էի փողոցով: Ես այն ժամանակ նոր էի վերջացրել գիմնազիան: Ուրախ անցնում էի փողոցով: Մեկ էլ տեսնեմ՝ դեմից գալիս է մի սայլ, եզներ լծած: Սայլապանն իջել էր սայլից և եզների կողքից գալիս էր: Ես պատահամա՛ր, քերես ուշքս այլ բանի՝ նայեցի եզներից մեկին, որ առաջի ոտից կաղալով գալիս էր և... հաշում սայլը: Նրա ոտը ցավում էր: Ես նայեցի նրա աչքերին՝ նրանց մեջ քեթե պտտություն կար: Նրա թիակի կաշին ցնցվում էր: Նրա բերանը կիսաբաց էր և լեզուն կիսովին դուրս էր գցել, կծում էր անգոր, երկարելով լեզուն և երկար մի լորձու՛նք, որ ամեն տեսակ ազգի լեզու արժեք... Եզը լուռ էր, տանջվում էր լուռ, ինձն իրեն: Հարցրի սայլապանին՝ ասաց կնդակի միջից մեխը խրվել է ոտը... Եվ եզը պետք է հաշեր սայլը մինչև տուն, տանջվե՛ր անտանելի ցավով՝ մինչև արձակեին նրա լուծը և մեխը հանեին... Ի՛նչ տանջանք: Իսկ տունը հեռու էր, և սայլասլանն անվրդով, համենայն դեպս ոչ շատ անհանգիստ: Պետք էր նայել այդ անասունին, հասկանալու համար, թե ինչ բան է ցավը, երբ չի արտահայտվում գոնե մի բառով: Ի՛նչ պիտի ասեք եզը, այդ անասունը— ոչի՛նչ: Ես հետո հասկացա, թե ինչու ինձ խորապես տանջեց այդ դեպքը: Այո՛, սիրելի՛՛ք, դուք ինձ գուցե հասկանա՛մ, թե ինչն էր ինձ հուզող պատճառը: Ես հետո հասկացա, որ այդ բույսին ինձ ցնցեց այդ եզան լուռությունը և այն բանը, որ նա չգիտեր, թե այդ ցավը մի ժամից, կես ժամից կդադարի, որ մեխը կհանեն: Նա անշուշտ ապրում էր հավերժական մի ցավի զգացումը: Մարդը կդիմեր մարդուն, օգնություն կհայցեր, կսպասեր օգնության, կնուսար և կթեթևացներ այդ գերբնական ցավը: Բայց անասունը զուրկ էր այդ հույսից ևս... Լորձո՛ւնք, երկարվո՛ւն, ձգվո՛ղ, անխո՛ս, անտրտո՛ւնք և ծա՛նք պարտականություն— հաշել սա՛յլը: Դեպքն այնքան ազդեց ինձ, այնպիսի խոր վերնով մտավ հոգուս մեջ, որ երկար ժամանակ ես չէի կարողանում էլ տեսնել: Ես ստացա մի հիվանդություն՝ խղճահարության նոսր, որ երբեմն բռնում էր ինձ և հոգեկան ծանր տանջանքներ պատճառում: Ես վճռեցի բժիշկ դառնալ... և դուք տեսնում ե՛ք, թե ինչպիսի բժիշկ եմ:

— Դուք հրաշալի բժիշկ ե՛ք, — ասացի ես:

— Փողե՛ք, — ձեռքը թափ տվեց բժիշկը, — իմ բաժին՝ ես ինձ կանվաճե՛մ խղճով արհեստավոր... Տեսա՛՛մ ինչ էր ասում հիվանդը. «մարդկայնություն», խորի՛ն մարդկայնություն»: Ի՛նչ էր եզնում ասել այդ մի բառով:— Մի ամբողջ տիեզերք: Բայց ի՛նչ է այդ բառը, արժան ազգատ է այն արտա-

հայտելու մի այնպիսի անբավ, անհուն հավերժություն— կյա՛նք, Մա՛հ...
Ի՞նչ է այդ բառը, ի՛նչ, լորձո՛ւնք, այն եզան համը, անձայն, անգոր լորձունքը,
անհնարին տանջանքի այդ խղճուկ արտահայտությունը...

— Ի՞նչ ահավոր մեծ բան է կյանքը,— բացականչեց բարեկամս՝ կար-
ծես կամենալով ազատվել մտքերի ծանր բեռից:

— Ահավո՛ր մեծ... անշափելի՛, անարտահայտելի՛...

Բժիշկը թիկնեց բազկաթոռի մեջ և հայացքն ուղղեց գրասեղանի վրա
դրված մի փոքրիկ յուղանկարի: Նա գլուխն օրորեց և մատով ցույց տվեց
նկարը:

— Ահա տեսե՛ք...

Ծիրանավառ հորիզոնի հարթ, անվերջություն շեշտող գծի վրա նկարվում
էին եգիպտական բուրգերը: Ինչպես հավերժության վրա կամ նրա դեմ լուռ
սլայֆարի մտած ամենահակիրճ, ամենասուր մի ձև՝ եռանկյունին:

— Մարդկության հի՛ն տանջանքը,— խոսեց բժիշկը,— պայֆարը մանի
դեմ: Ապահովումը կյանքի՝ անգամ մահվան մեջ: Ի՛նչ անօրինակ պայֆար
մանի դեմ, հանուն կյանքի:

Ուժե՛ղ բան է կյանքը...

Առո՛նք չուրակ էր սովորում վարչավայի կոնսերվատորիայում, պանական
Ռեհաստանի օրերին: Հայրը՝ Գավիթը, որ շուկայի մի փոքրիկ ծակուռում հին
նոտաներ էր գնում վաճառում՝ շատ էլ հավան չէր նրա այդ գործին:

— Ի՛նչացո՞ւ են այդ տգտագոցներդ: Խելիս դրանցից բան չի կտրում: Մի-
շակ բանը արժեք չունի: Նրե մի բան չես դառնում, ուրիշ գործի անցիր: Նվ
հետո՞ ես քեզ չեմ կարող կոնսերվատորիայում պահել: Գլխիդ նարը տե՛ս:

Ի՛վ դարձավ կնոջը.

— Խոսի՛ր, համոզվի՛ր դու էլ:

Կիներ լուրջ ու մռայլ նայեց ամուսնուն ու լռեց:

Դավիթը ուներ հիմքեր մտահոգվելու: Նա Երաժշտությունից վառված էր: Նա չուրակով էր սկսել իր բախտը փորձել այս աշխարհում: Բախտը զարկեց նրա ձեռքին: Նա չհաջողեց, եւս կացավ այդ ձեռնարկից: Բայց այդ ամենից նրա սրտում մի այրող կարոտ մնաց: Կարոտը Երաժշտության: Եվ իր շարժաշարժով նա միայն մի շոալություն է մխիթարանք պահեց, Երբ ֆաղափր ունէ նշանավոր չուրակահար էր գալիս, իր խնայած շնչին դրամը տալիս էր նրանց կոնցերտներին:

Արուներ խիստ վիրավորվեց հոր նկատողությունից և այնպես հակառակի բնկավ, որ այնուհետև նրա տանը Եղած ժամանակ այլևս բոլորովին չէր նվագում: Իսկ կոնցերվատորիայի ուսումնականը հոգում էր մայրը՝ կար անելով:

Փանի դեռ փոքր էր Արուներ, ցույց չէր տալիս մի աշխի բնկնող բնդունակություն: Վերջին երկու տարին միայն ինչ-որ մի կրակ, տիրական բան բափանցեց նրա հոգին: Հանկարծ կերպարանափոխվեց նա:

Մի օր էլ Արուներ հայտնեց, որ պետք է հանդես գա կոնցերվատորիայի ավարտման վերջին կոնցերտին: Վնասական շարժումով մոտեցավ հորը.

— Պապա, իմ վերջին ֆենական կոնցերտն է, եկ լսելու:

Դավիթը զարմացած ու խեղ նայեց Արուների աչքերի մեջ: Աչքերը լուրջ էին և ինչ-որ նանելուկային:

Դավիթը փակեց խառնուրդը և բնականաբար հետ գնաց կոնցերվատորիա: Ողջ բնականաբար նստեցին դահլիճի ամենավերջին շարժում: Տանեցիկ հագնված էին ինչ շատ տանելի, բայց Դավիթի դեղնած պիեճակն ու հեռավառ կողիկները հարմար էին ավելի բախտնելու, քան ցույց տալու:

Սկսվեց կոնցերտը: Հանդես եկան մի քանի աշակերտներ, նվագեցին բավական հաջող ու զնացին: Բայց երբ բնականաբար Արուներ իր պրոֆեսորի հետ, որը նստեց բեմի աջակողմում՝ ողջ դահլիճը ֆառացավ. լռեց: Դավիթը նմրված հայացքով նայեց Արուներին, պրոֆեսորին, հասարակությանը և հուզմունքով սպասեց:

«Ուրեմն Արուներ գա՛րծ է չիմել, սատանա՛ն տանի».— մտածեց, քեթև հառչեց և կոտրած, մի փոքր հիմար ժպիտով հայացքը ուղղեց բեմի կողմը:

Արուներ մռայլ նայեց դահլիճին, հոգեկան կիտեց, մի վայրկյան մտածեց և հանկարծ զարկեց Բախի «Չակոնան»: Բայց ինչպե՛ս... Տիրական հնչեցին առաջին ակորդները: Հնչեցին մեծացած-փոքրացած մարդու ապրումների ներքին ուժով և իմաստությամբ: Զգացվեց, որ ծավալվելու է ինչ-որ մեծ շնչով մի վե՛ն բան: Մի Եկարաշունչ խոսք: Մե՛ծ հոգու խոսք: Հնչյունները բացվեցին, ծավալվեցին և մի շնչով հասեցին, սկսեցին զիզվել ու կերտել մի վեհատիպ կառուցում: Ու ողջ բնացում, որքան հյուսվածք փոխում էր իր ձեռքը՝

մի երկարաշունչ բարբառ շարունակ տևում էր նույն ուժով, ինչով սկսվեց և նույն ուժով զնաց, զնաց ու հանգչեց վերջին դուրս ռե-ի վրա:

Երբ վերջացրեց, ուր դահլիճը դեռ մի պահ մնաց բարացած: Հետո հանկարծ զարթնեց բուռն ծավիլերի մի տեղատարափով: 'Իահլիճը ես մի վեհ հոգեկան բոխի՜ առավ, նայեց հաղթական և հպարտ: Հպարտ՝ մարդկային բարձր ստեղծագործությամբ:

Երբ պրոֆեսորը մոտեցավ 'Դավիթին՝ շնորհավորելու հրան՝ սա հուզված, ճնշված՝ կորցրեց իրեն և չկարողացավ ոչինչ խոսել: Եվ հազիվ բաժնեկնիվ աշխերում ցայտած արցունքի կարիլը՝ զնաց— ո՛չ— վազե՛ց տուն:

— Ա՛յ, դա Արոն, ա՛յ, դա Արոն,— բոռնցճները սեղմած բացականչեց նա, մտավ սենյակը և ոկսեց հուզված անցուդարձ անել:

— Լա՛վ, հանգստացի՛ր,— ասաց կինը,— ի՛նչ իրար անցար,— լավ նվագեց՝ ավելի լավ:

— Պապան ուրախացել է, ի՛նչ ես ուզում,— հանդիմանեց Արոնի բույրը:

— Թո՛ղ, սա ի՛նչ է հասկանում,— ասաց 'Դավիթը և ձեռք զարկելով սեղանին գոչեց,— բե՛ր այստեղ կոնյակը, սատանա՛ն տանի:

— Ո՛չ, ո՛չ, ի՛նչ կոնյակ, էլի սկսեցի՛ր,— արգելեց կինը:

— Քե՛ր, այսօր մե՛ծ տոն է: Այսօր 'Դավիթ Այլտմանը, որ կորցրել էր իրեն՝ գտե՛լ է իրեն, սատանան տանի:

Խմեց մի փոքր և ապա սկսեց հուզված ման գալ սենյակում: Եվ խոսում էր ու ոչ ոքի չէր լսում:

— Դու հասկանո՞ւմ ես, ա՛յ կնիկ, դու կարո՞ղ ես հասկանալ, թե ի՛նչ արեց Արոնը... Գիտե՛ս, թե դա ի՛նչ նվազ էր: Նա մե՛ծ արտիստ կդառնա... Մա-կո՛ւս կծախեն, տնա՛կս կծախեն, շապի՛կս գրավ կլինեմ՝ Արոնի կտանեն Քրյուսել: Իզային՝ այնտեղ չէ՛, Իզային մեռե՛լ է, բայց Իզայի շունչը մնացել է այն կոնսերվատորիայում: Արոնը թող մե՛ծ արտիստ դառնա... Ա՛յ, դա Արոն, ա՛յ, դա Արոն...

— Դու խելի՞ կորցնում ես,— մերմերաց կինը:

'Դավիթը չէր լսում: Նա եփվում էր, գլուխը թափ տալիս, զնում պատուհանի մոտ, մոտենում Արոնի նոտաներին:

— Ա՛խ, այն տե՛ղը, որ անում է՝ տիրա՛, տիրա՛, տիրա՛, տիրա՛, հետո զնում է ու ծավալվում ու, ա՛խ, սատանա՛ն տանի... Հա՛...

Եվ 'Դավիթը բեքե ու լայն շունչ փառեց: Տարիների կուտակված հոգեկան պահանջը մի խորը, մեծ, վեհ բան ասելու— ահա նա այսօր տեսավ արտահայտված իր գավակի բուրակի միջոցով:

— Հը՛, Բախի «Չակո՛նան»... կատա՛կ բան է: Ես լսել եմ Թիբոյին՝

¹ Իզայի էմեն (1858—1931)— բելգիացի չուֆականոր, երգահան

¹ Թիբո Ժակ (1880—1953)— ֆրանսիացի չուֆականոր

լսել եմ Հոբերմանին¹, Կրեյսերին², ես լսել եմ իրեն՝ Իգալիին: Գիտե՞ս ով է Իգալին, մե՞ծն Իգալին: Նա մի մարդ չէր: Նա մի ժողովուրդ էր: Եվ եթե իմ Արոնը... ո՛չ, սատանա՛ն տանի, ցամաք հացի ու ջրի կկապվեմ, Արոնիս մեծ ջուրակահար կդարձնեմ: Աղատ կապրեմ, ոչի՛նչ: Սա՛ է հարստությունը:

— Չե՛ս անի,— ժպտաց կինը:

— Կանե՛մ: Իմ հայրս հո գիտե՛ր անել: Պապս արե՛լ է... Ես է՛լ կանեմ: Հո գիտես ինչպես հայրս հինգ ուրիշ դատ սկսեց գերմանացի Հայգերի մոտ, որը զանգատ սվեց, թե հաշվի մեջ հայրս պակաս է վճարել իրեն: Հո գիտես, որ վերջին հազար ուրիշն ծախսեց դաստառներում և տարավ իր դատը, իր խոսքը, որ ինքը վճարել է լրիվ: Այ, միլիոնատեր Արամզոնը իր որդու հարսանիքին «չարք խափանելու» համար շարդուփշուր արեց ամենաթանկագին ջահը: Մյուսները շարդում էին շատ ավելի թանկարժեք իրեր: Հիմարություն: Ա՛յ, բող այսպիսի բաների վրա «չարդեն»: Եվ ես կչարդե՛մ, վճովա՛ծ է— գիտեմ, լեհական պաները բույլ չեն տա ինձ Մոսկվա տանելու սրան: Ափսո՛ս: Այնտեղ էր Արոնիս տեղը: Վճովա՛ծ է: Ամեն բան ծախում եմ, գնում Քրյուսել, Արոնի հետ ապրելու, մինչև կավարտի բարձրագույն կուրսերը և... Սատանա՛ն տանի ամեն բան, իմ որդին պիտի տիրի մարդկանց հոգիներին...— բարձր ոճով վերջացրեց Դավիթը:

Ներս մտավ Արոնը լուրջ ու զուսպ:

Դավիթը վրա վազեց և հեկեկալով գրկեց նրան: Տանեցի՛ք ևս հուզվեցի՛ն. համբուրեցին Արոնին:

— Քրյո՛ւսել, Քրյո՛ւսել, Իգալի՛ի դաստառն, նրա սովերի մոռ...

Արտիստով, բարձր թռչներից արբած, երջանիկ օր էր դա:

Բանը չհասավ սակայն մինչև Քրյուսել: Դավիթ Այլոսմանը նոր էր ձեռնարկում իր որդուն տանել այնտեղ, որ ողջ եվրոպայի վրա փչեց ֆաշիզմի շարության շուռը: Եվ Դավիթ Այլոսմանը իր ընտանիքով ընկավ Օսվենցիմ:

Կոնսերվատորիա՛, յուրա՛կ, «Չակոնա՛»...Սո՛ւտ էր այդ ամենը ողջ եվրոպայում: Ճիշտը սա՛ էր: Օսվենցի՛մը: Հետտո՛ն: Հնոցնե՛րը: Այստե՛ղ էր գնում եվրոպան...

Եվ գործողությունները կարճ են այստեղ: Արագ, Հասարակ: Ոչնչանում են հարյուրական հազարներով: Լափում են հնոցները:

Դավիթին, ողջ ընտանիքը տեսավ այդ, բկից բռնած կիսախեղդ բշեցին հնոցը: Նրա ընդոստ շարժումները, ցնցահարվող մորուրի, ցասումնայի աչիները տեսնելու բան չէին: Նա զնաց բռնեցք օդում նոնելով և կենդանի մտավ

¹ Հյուբերման Բրոնիսլավ (1882—1947) — լեհ ջութակահար

² Կրեյսլեր Ֆրից (1875—1962) — ավստրիացի ջութակահար, հրգանահ

հնոցը: Հնոց գնացին նաև նրա աղջիկները, բնտանիք տեսավ այդ: Աննային, Արոնի սիրած աղջկան հետապնդում էր դաժան խոշտանգիչը: Նա անցավ գործի: Ի՞նչ անա, էր ներս եկավ Աննային առևանգելու և բռնեց նրա քնից. Արոնը ցատկեց տեղից, հարձակվեց վրան և սկսեց բռնցքահարել նրան: Իսկույն նրան սեղմեցին մի ֆանի տասնյակ մագիլներ:

— Ա՛խ դու, հրեա՛ լավուտ: Այդպե՛ս...

Աննային և Արոնին տարան: Մայրը վազեց հետևից, բռնեց Արոնին և Աննային, բայց նրան խփեցին գետնին. ֆացիներ տվին և նա մի փոքր տեղ ֆաշքեկա՞ծ գնաց ինչպես փալաս ու մնաց ուշաքափ:

Արոնին տարան տանջարան: Դեղին աշխրո՞վ, դեղին դեմքով խոշտանգիչը նայեց նրան ու մոմոաց:

— Կարծում ես մա՞հ: Միամտությո՞ւն: Սա մահվան վայր չէ: Մահը երջանկություն է: Դա կարելի է ձեռք բերել կովում, տանը, անկողնում: Սա ուրիշ բանի տեղ է: Եվ կտեսնե՛ս ինչ բանի:

Արոնին խաչեցին: Խաչեցին հետտույի դարբասին, որ ամենքը տեսնեն: Թույլ տվին մոտենալ, նայել, կանգնել: Խստիվ արգելեցին ձեռք տալ: Պահակ գրին:

Մայրը վազեց, եկավ կանգնեց նրա ոտների տակ:

Սկսվեց աննկարագրելի մի բան:— Դանդաղամահը:

Անկարելի էր նայել Արոնին: Նա ատտամները պինդ սեղմած, աշխրո՞վ փակ հեռում էր:

Մարդիկ խուսափով, անկապ խոսքեր մեմեջալով, սարսափած անցնում էին մոտով, կամ հեռվից սահմուկած նայում և անհանգիստ սպասում, որ վերջանա խոշտանգը:

Ո՛չ հառաչանք, ո՛չ նվոց, ո՛չ խոսք: Զուլեց այդ հանույթը իր խոշտանգողներին: Դերմարդկային ուժով պահել սկսեց Արոնը մի ահավոր լոռություն: Սկսեց ոգորել լոռւյան, իր մեջ, հոգեկան պայքարով իր խոշտանգողների դեմ:

Ողջ հետտոն՝ լարվեց, սահմուկեց: Իրար անցավ ողջ ճամբարը: Միայն մի բան ցանկացան ամենքը:

— Վե՛րջ, վե՛րջ Արոնի տանջանքին և ուրիշ շիինչ...

Արոնի դիմաց հպարտ արձանի նման կանգնած էր նրա ստոիկ մայրը և հրամայական լոռւքայմը նայում էր նրան երկար, երկար: Երբեմն միայն, երբ Արոնը բացում էր աշխրո՞ր, նայում մորը՝ սա ընդոստ շարժում էր անում դեպի նա և շատ խուլ չգիտես՝ հրամայո՞ւմ, աղաչո՞ւմ, սի՛րտ տալիս, թե՛ խեղդում էր անավոր վիշտը:

— Արո՛ն...

Արոնը լուռ էր մնում, շարունակում էր այդպես լուռ նայել մորը և եր-

կաւ, երկաւ և ապա կրկին փակում էր տենդավառ աշխարհը: Երկաւ մնում էր այդպէս: Եվ ապա կրկին բացում և սեռում ճայում մօրը:

— Առո՛ն...

Կրկին լուրջուն: Գերմարդկային ուժով պահում էր Առոնը անավոր լուրջունը:

Սկսեց խենթանալ ճետտոն, ճետո՝ ճամբարը— ճետո՝ ֆրանսիացիները, բելգիացիները, իսպանացիները, ճետո՝ լեհեր, հոլանդացիներ, ֆաշիզմի դեմ մարտնչած գերմանացիներ... Մարդիկ բռնեցին սեղմած ձեռքով էին օդը, անհոգ, սպառնում, խելագարում: Նրանք իրար էին վազում, իրար դիմում, օգնություն խնդրում իրարից Առոնի համար:

— Մա՛հ, մա՛հ,— պահանջում էին նրանք:

Երկու կսեռներ աղոթքի շոփեցին երկու օր, երկու գիշեր, որ վրա հասնի այդ մահը: Բայց խոշտանգը տեղի չէր տալիս:

Գերմարդկային ուժով ոգորում էր Առոնը, ոգորում նրա մայրը:

Հանկարծ սկսվեց մի շտեմոված բան:

Մալեզնեցին, ոգորել սկսեցին բոլորը. տագորկեցին մի կուռ միության, եղբայրության, մարդկության վսեմ պափոսով:

Կարծես բոլորի հոգիների մեջ Առոնը լցրեց մի վերասլաց նվագ, մարդկության հոր հաղթական սիրտ, նոր վեհաշունչ մի շակոնա:

Մեռավ մա՛հը-- հաղթեց սե՛րը: Եվ երբոր օրը Առոնն իր մօր, ճետտոյի, ճամբարի ճետ միասին հանգեցրեց իր «շակոնան» հաղթական «դուրլ-ոնի» վրա...

Դուրսնեցի մի մահը

Շուրջը, էսեսական գործասի կապիտանը, երկաթե կազմվածքով, հին կադրային գինվորական էր, դեռ բավական երիտասարդ: Նրա սուր հայացքը, և սեղմ շրթունքները՝ երբ նա աշխարհ անբարբ ճայում էր դիմացինին՝ ակամա ազդում էին: Նա հակատեղի սովետա-գերմանական պատերազմի հենց առաջին օրից: Եվ երբ սկսեց գործի անցնել՝ իսկույն զգացվեց հմուտ պրոֆեսիոնալ ամուր ձեռքը:

Կապիտանը չէր կարողանում առանց իրենիայի լսել, քե պարտիզանա-

1 Գեհն (քայն) — կաթուղի քահանա

կան չոկատները լուրջ խանգարում են գերմանական զորքերին: Նա պարտի-
զանների հաջողությունները բացատրում էր գերմանական ճրամանատարու-
թյան տարտամ վերաբերմունքով դեպի գործը, պատժիչ զորամասերի անվըն-
ոականությանը:

Տեղական բնակչությանը վերջնականապես ճնշելու համար նա միշտ առա-
ջարկում էր զնդակահարել:

— Դեպ էր չեն հնազանդվում՝ դարձյալ զնդակահարել և կրկին զնդա-
կահարել:

Շուրջը չէր բնդունում պարտություն հասկացողությունը: Նա բացատրում
էր, որ միայն պետք է հաղթել և ուրիշ ոչինչ չպատկերացնել:

— Անդիմադրելի,— ահա թե ինչ կարծիք պետք է ունենանք մենք մեր
մասին,— ասում էր նա:

Կապիտան Շուրջը չէր խուսափում նաև փիլիսոփայությունից: Բայց դա
զինվորականի փիլիսոփայություն էր: Երկաթյա մի օրենք էր դա, որ կաշ-
կանդել էր նրա մտքերի թելը, կարծես հենց պողպատի մի լար էր դա նրա գր-
խի մեջ պարուրած:— Ամեն ինչ, որ իբրև արգելի՛ դեմ է կանգնել գերմանա-
կան զորքի՛ առաջ՝ լինի զորք, բնակիչ, դիրք, հրանոթ— բոլորն ընդհանրապես
վերցրած՝ դիմադրական նյութ է միայն, որ պետք է ճզմել, ոտնատակ անել և
անցկենալ վրայից: Ուստի և նա գերի չէր բնդունում՝ զնդակահարել էր տա-
լիս: Ձեռ էլ սիրում չարչարել— այդ էլ ոչ թե գրությունից, այլ ավելորդ ժա-
մանակի կորուստ էր համարում, անօգուտ զվարճություն:

— Նյութը, օրինակ, հողը, ֆարը, փայտը չեն չարչարի, նյութը կոշկա-
նեն,— ասում էր նա:— Մեր նստատակը տիրելն է նյութին, մեղտեղից ֆշելը:

Այս պատճառով էլ նրա զորամասի անցած ուղին «անաղմուկ» էր դառ-
նում միշտ: Դեպքերը դաժանորեն կարճ էին տևում—կտկտում էին զնդացի-
ներն ու ատրճանակները, վայրը «մաքրվում էր» և սկսվում էր զորամասի
թիկունքային «խաղաղ» կյանքի մինչև առաջավոր դիրքեր հասնելը:

Նա գործադրում էր իր առանձին զինվորական կանոնները: Երև այն բնա-
կելի կետը, որ ինքն էր մտնում իր զորամասով՝ իրենցից առաջ գետնապոն
«եղել է» մի անգամ՝ նա կատարում էր մի հավելյալ մաքրագործում ևս: Նա
կամենում էր անձամբ վստահ լինել վայրի կատարյալ անվտանգության: Իսկ
այդ կարելի էր ձեռք բերել, նրա ասելով, միմիայն կանխիչ խստությունը
հասցնելով մինչև սարսափի և ճնշման վերջին կետը: Ճնշել վերջնականա-
պես, վճռականապես, անխնայ:

Միայն մի «արխտոկրատիզմ», թե ռացիոնալիզմ ունե՞ր՝ չէր սիրում
կախել:

Այն առավոտ, որ կապիտան Շուրջը մտավ ռուսական ավանը, ուր ինչ-որ
բան էր լսել այդ ավանի մոտակայքում գտնվող ռուսական հուշարձանի կոր-

ծանձան մասին, և ուր երկու սպաններ խոսում էին առստեղան կռուտուրայի մասին, նա փնքիներաց.

— Կռուտուրան գերմանական է: Ուրիշ կռուտուրա չկա:

Հետո դառնալով մի սերժանտի, որ իր հետ ներս էր մտնում իրենց հատկացված տան բակը՝ նա մեքենական տոնով ասաց.

— Հանգստացնել գյուղը:

— Լսում եմ, կապիտան,— նույնքան մեքենական տոնով պատասխանեց սերժանտը և իսկույն կրնկի վրա պատվելով դուրս գնաց:

Սերժանտը լավ գիտեր, թե իր կապիտանի տերմինով ինչ է նշանակում հանգստացնել.— վտանգի վերջին հնարավորությունը՝ դիմադրությունը հակառակորդ գյուղացու, պատանու, հասակավորի և կրտսերի բոլոր գոյությունը մեղտեղից վերացնել:

Մի տասը բռնիցի գնդացիները կռկտացին: Հեռվից խուլ աղմուկի, շների հաշոցի հետ լսվեցին սուր ծղրտոցներ: Կես ժամից ամեն ինչ հանդարտեց: Միայն շները շարունակում էին ոռնալ ու հաշել անտառի եզրին:

Կապիտան Շուլցն անտառքեր լսեց այդ ձայները, որ նրա համար սովորական էին որևէ բնակավայր մտնելու առաջին ժամերին և սկսեց տեղավորվել սենյակում:

Նա իսկույն հանվեց և պառկեց մահճակալին: Նա ապահով էր միանգամայն: Գյուղը «մաքրված էր և հանգիստ»: Վտանգավորները մինչև վերջին մարդը գնդակահարված էին, գյուղը՝ խուզարկված: Մնացած արարածները՝ «զառամյալներն ու շները» ոչ մի վտանգ չէին ներկայացնում:

Տան հետևում՝ կից մի երկու փոփրիկ տնակներ կային, որոնցից մեկի դուռը բացվեց և տարտամ ֆայլերով դուրս եկավ մի գունատ ծերուկ: Նա ետ շրջվեց դռան մեջ և խեթ նայեց ներս:

— Հա, ի՞նչ ես էլի նվում:

Ու դժգոհ նայեց ու սպասեց պատասխանի:

Տնակից դուրս եկավ մի պառավ, որ լացակումած աչքերով նայեց չորս կողմ և ապա գլխիկոր մտածելով՝ կարծես ինճն իրեն ասաց.

— Սիրտս մղկտում է: Էլի զարթնեց երևի:

Ծերուկը, որ միականի էր, մի աչքով խեթեց նրան: Բայց պառավն անհանգիստ էր: Նրա ձեռքերը դողացին և այտերի մկանները խաղացին հիվանդագին ցնցումներով: Նա գունատվեց: Ծերուկն ինճն էլ անհանգստացավ: Եվ կարծես վախենալով, որ պառավը կբռնվի ինչ-որ մի հիվանդության նուպայով՝ անախորժ, բայց տարօրինակ դժգոհությամբ, որի մեջ նաև մեղմություն կար, ասաց.

— Գնա մտիկ տուր, տես:

Պառավր զարթնեց իր մտքերից, որ նրան կաշկանդել էին:

— Բա ի՞նչ կլի... էնքան թխթխկոցներից: Գնամ, այո՛, գնամ, հիմի զարթնած կլի:

Հետո նայեց ամուսնուն և ասաց ցած ձայնով.

— Հիսունի չափ գնդակահարեցին: Պավլովն էլ մեջն էր, Կուզման, Կողին Զյորենիսն էր: Հասկերի նման պառկեցին: Հենց իսկր հասկերի նման: Էն որ վարպետ հնձողի գերանդու տակ պառկում են, է՛: Իսկը:

— Լավ, լավ, հերի՛ք հաշիվ տաս, գնա բանիդ:

Պառավր կրկին հիշեց իր ցավը, անհանգստացավ և շտապով գնաց:

Մերուկը գնաց մտավ Կողիի մուր, մեջեմեջ շենքը: Գրպանից հանեց մի դանակ և սկսեց եղունգները կտրել: Այդ զբաղմունքը նրան շատ երկար ժամանակ մեխեց միևնույն տեղում: Հետո, երբ վերջացրեց՝ դանակը ծալեց, դրեց գրպանը և մտազբաղ սկսեց նայել հատակի մի կետին՝ կարծես մի բան էր որոնում, կամ գտել էր: Իրոք՝ նա շարունակում էր իր մտքի թելը: Մտածում էր պինդ, լարված: Ապա սկսեց հոգածու և խուզարկու հայացքով նայել շենքի խորքը:

Դա բաղնիք էր: Քաց տախտակների զաղ դուռը մտնում էր նրա փորը: Նա տնտղեց անկյունները, որ խավարի մեջ էին: Հետո ինքն իրեն մի բանի հավանություն տվեց և գլուխը վնոականորեն թափ տալով՝ դանդաղ դուրս եկավ բաղնիքից:

Նրա կոացած իրանը՝ պինդ ամրացած երկու փակագծածն, ծուռ ոտքերի վրա, ցույց էր տալիս, որ նա շատ է բանել դաշտերում ու տանը:

Մերուկն սպասում էր պառավին, որ գնացել էր մարագի հետևը: Նայեց այն կողմը և բարկացած աչքը բացուխուփ արեց անհամբեր:

Պառավր լացակամած վերադարձավ և տարակուսանքով նայեց ամուսնուն:

— Հա, ի՞նչ է, չի՞ հանգստացել:

Պառավր հեծկտաց.

— Ախր ո՞նց կհանգստանա, լեկսեյ Պետրովիչ, ո՞նց կհանգստանա իմ աղունակ Ֆեդկան, որ միշտ հարցնում ես, ո՞նց կհանգստանա իմ արև բալեն: Հնգաթև աստղերն այրում են նրա թշերը, կսկծում, շեն բողնում փնի: Ախր աչքերը չկան, որ փակի, խռոռչներ են...

— Դե, դե, գոռը մի դնի, ես սիրտ չունեմ,— սրտնեղեց դյուրագրգիռ ծերուկը և շար միականի հայացքով ծակեց պառավի հայացքը:— Սուս,— սաստեց նա կտրուկ ու շրջվեց, որ գնա դեպի անտառը: Նրա չոր ձեռքերը դողացին:

— Ո՛ւր,— ռաթխ տարակուսանքով հարցրեց պառավը:

— Ո՛ւր,— բարկացավ ծերուկը,— գնամ տեսնեմ ինչ կանեմ,— ու ինքն իրեն փնթփնթաց,— չի հանգստանում էլի, ինձ էլ չի բողնում հանգստանամ:

— Բա, չի հանգստանում... Ասում ես, ասում ես,— կենդանացավ պառավը,— ո՞նց հանգստանա, էս գեղակաների կտկտոցը զարթեցրեց:

— Լավ, լավ, տեսնենք, կանեմ մի բան,— հանգստացրեց ծերուկը և շարժվեց:

— Շատ հեռու չգնաս: Հիմա երևի կհրամայեն, որ բաղնիք տափացնեն:

— Ես փայտի եմ գնում,— բացատրեց ծերուկը և հանկարծ կանգ առավ ու ընդոստ դարձավ դեպի պառավը.— բող հրամայեն: Այո, բող հրամայեն: Ամեն օր չեն հրամայի: Չեն հրամայի ամեն օր:

Եվ իր միակ աշույթ շարագույժ նայեց պառավին:

Նկատելի էր, որ ծերուկը ևս բռնված էր ինչ-որ հոգեկան անհավասարակշիռ դրությամբ: Բայց, ըստ երևույթին, նրանք իրար հասկանում էին:

Ծերուկը գնաց: Պառավը երկար նայեց նրա հետևից և ինքն էլ ուղղվեց դեպի մարագի հետևը, ուր կանգ առավ մի գերեզմանի մոտ, որ տեղ-տեղ ներս էր փչել: Պառավն սկսեց խոսել գերեզմանի հետ.

— Ախ, շեւ հանգստանում, Ֆեդկա, ախր դու պետք է հանգստանաս, որ մենք էլ հանգստանանք:

. . .

Կապիտան Շույցը նաչի մոտ զարթնեց, դուրս եկավ պատշգամբ և փորը նաղերին սեղմած՝ սկսեց դիտել տան բակն ու փողոցը: Մոտ եկավ սպասյակը որևէ հրաման ստանալու:

— Սա բաղնիք է՞,— հարցրեց Շույցը՝ ցույց տալով բաղնիք:

— Այո՛, բաղնիք է,— ասաց սպասյակը:

— Ա՛յ,— կենդանացած շեշտով ձայնեց կապիտանը,— և այն էլ այսֆան մո՞տ, մեր տա՛նը... Ես կլողանամ այս երեկո:

Եվ մտքում ավելացրեց ժպտալով. «ռուսական միակ կուլտուրան, որ նանաշում եմ»:

Սպասյակը տաքուրետ բերեց, որի վրա նստեց կապիտանը և անձնատուր եղավ իր մտքերին: Նա երագող չէր: Նրա մտքերը ռեալ հաշիվներ էին իր նեղ մասնագիտական գործերի, որոնց մեջ սիրում էր քաղվել նրա գործնական խելքը:

Շուտով, շուտով, և դա պարզ է, պատերազմը կվերջանա հաղթությամբ: Նա հող կստանա այս հարուստ երկրում, կդառնա կալվածատեր: Նա Գերմանիայից ընդմիջտ կտեղափոխվի այս նախկին ռուսական երկիրը, որի անունը հետո կփոխվի, իհարկե: Եվ իհարկե պատերազմը կվերջանա բշտամու հավիտենական պարտությամբ: Կսկսվի խաղաղ կյանքը և ինքն այստեղ կանի ու կբազմանա, թողնելով իրենից գերմանական մի նոր, երկաթյա սերունդ: Սա պարզ է, ինչպես մի հեշտ, քվարանական խնդիր:

Այս մտքերի հետ էր, որ նրա առջևով անցան պառավն ու ծերուկը՝ վեր-
շինիս մեջքին փայտի կապոց:

Դա կտրեց նրա մտքի թելը: Նա իմարկե նրանց միշտտի տեղ էլ չէր դնի,
բայց նրան մենեմաբար վիրավորեց սրանց համարձակությունը՝ անցնել այն
տան բակով՝ որ ինքը գրավել է:

— Իսկ ինչո՞ւ ես օտարներն անցնում բակով, — հարցրեց կապիտանը
դժգոհ:

— Նրանք նախկին տնատերերն են, — բացատրեց սպասյակը:

— Քչել բակից:

— Լսում եմ, կապիտան:

— Եվ բաղնիք տաճարներն տալ:

— Սրանք են տաճարները: Արդեն սկսում են տաճարներ:

— Իսկ ո՞վ հրամայեց:

— Ես կարգադրեցի, կապիտան, մտածելով, որ դուք ըստ սովորության
այսօր կլողանա՞մ:

— Հա, լավ, բոլոր տաճարներն:

Կապիտանը նայեց ծերուկի ոտներին, որ այնպես էին ծովել, կարծես նրա
ցամաքած իրանն անգամ ննչում էր և սլափափափ էր կտրել զրանք: Ծերուկը
ֆայլում էր երեւալով, ռաի փթիկ կայցնելով ֆաբերին ու հողի կոշտերին:

Նայեց կապիտանը ծերուկին ու պառավին և զգվանքի ու արհամարհանքի
մի նշույլ փայլեց նրա ապակե աչքերի մեջ:

«Նայելն անգամ կեղտ է աչքի համար: Չնչին մարդուկներ», — մտածեց
նա և ատելությամբ թեց պատշգամբից վայր:

Ուշ երեկոյան կապիտանը գնաց դեպի բաղնիք: Դուռն մոտ, հանապահի
մի կողմ, կանգնած էր ծերուկը: Սա չնայեց կապիտանին, այլ աչքը գետնին
զցած սպասեց, որ անց կենա: Կապիտանն արհամարհանքով նայեց ծերուկին
և կոշկի ծայրով լուռ զարկեց նրա ծնկին: Ծերուկը ետ-ետ գնաց, բայց ուժ
արեց մնաց իր ծուռ ոտների վրա: Նա մի ծպտուն չհանեց, միայն իր մի աչ-
քով խոր նայեց կապիտանին:

Կապիտանը մտավ բաղնիք, որի հանվելու նստարանի վրա սպասյակը ար-
դեն վաղօրոք ներս մտած՝ բաց էր արել փոքրիկ ճամպուկը սպիտակեղենի
և ցամաքի հետ: Սպասյակը հայտնեց, որ ամեն ինչ պատրաստ է:

Կապիտանը հանվեց ու մտավ ներսի մասը: Այնտեղ նա լվաց իր պիրկ
մարմինը, հետո բարձրացավ վերևի դարակը՝ պանկեց: Նա վարժվել էր ռու-
սական բաղնիքի ձևերին:

Սպասյակին պատվիրել էր սովորել տեղացիներից և գործադրել գոլորշի
առաջ քերելու կերպը: Եվ երբ սպասյակը գոլորշին բարձրացրեց ներսում և

դուրս գնաց՝ կապիտանը մտավ ներս ընդունելու «ռուսական կուլտուրան»,— ինչպես ինձն էր ասում:

Պոլորշին պարուրեց նրա կարմրած մարմինը, որը երբեմն տոգորվում էր մի ֆաղցր, անհասկանալի սաքսոնով: Սաքսոն, որ կատաղեցնել կարող էր մարդու, մոլուցի առաջ բերել՝ մարմինը ծեծել, խաշել, ցնցել:

Հետո նա «քրվեց», թուլացավ, երազել սկսեց: Մի անոթոշ, անձն պասուկեր սկսեց երևալ նրա երևակայության մեջ: Քոն էր գալիս վրան, բայց նա զգում էր իրեն և էրանություն մեջ աշխեր կիսախուփ վայելում էր շերմ գոլորշին, որ շնչում էր նրա մարմնի վրա, շոշափում պլաստիկական շարժումով և ցրվում:

Դա մի ներմակ մոռուփ էր, որ գալարվում էր հատակին, պատերին, առաստաղին: Միայն խոնավությունից սևացած դուռն էր գծագրվում իբրև մի սև ֆառակուսի ստվեր: Այդ ստվերը քանձառնում էր մերթ ու նուրառնում: Կաթնագույն գոլորշին էր այդ, որ խաղալով դռան կողմը՝ առաջ էր բերում գույների այդ դիմը: Շուրջը լավ չէր էլ նայում այդ կողմը: Եվ կիսափակ աշխեր դարձրեց առաստաղի կողմը:

Մի անգամ միայն նա հայացքը ակամա կրկին դարձրեց այն կողմը, որովհետև նրան թվաց, թե ինչ-որ մի բան լողաց դռան մեջ: Նայեց կուֆանց, այնտեղ ոչինչ չկար: Եվ հենց ուզում էր կրկին սլելու: դարձնել առաստաղին, որ հանկարծ դարակի տակից վեր սողաց մի սիլուետ: Մարդկային կերպարան: Եվ գոլորշի՞ն էր արդյո՞ք սպիտակացրել նրան, թե իրո՞ք նա սպիտակ էր խոզանարայի նման: Նա մերկ էր ու դեմքից կախ էր ընկել և պարուրում էր մի գոլորշու ռուլա՞, թե մոռուփ:

Հենց այն է, կապիտանն ուզում էր շարժվել և լավ նայելով որոշել, թե ով էր այդ արարածը՝ հանկարծ սիլուետը հարձակվեց նրա վրա,՝ զանակը պիսկ հարվածով մխեց նրա որովայնի մեջ և հուժկու մի շարժումով պառնեց ամբողջ որովայնը վերից վար: Միաժամանակ մի քանձ, քաց շոր գցեց կապիտանի բերանի վրա և ճնշեց: Հարվածող ձեռքը պրկվելուց չողաց: Մինչ լողացողը փորձ արեց ցատկել վեր՝ աշխեր մոնեցիկ և գլուխը պտտվեց: Նրան թվում էր, թե գոռում է, բայց իրոք դա անձայն արտաշնչումն էր: Ականջները թշնացին, տակի դարակը խորտակվող մակույկի պես շուռ եկավ իր հատակի վրա, առաստաղը շրջվեց անդունդի վրա և կապիտանը ուշքը կորցրեց:

Սպասյակը, որ գոլորշին պատրաստելուց հետո գնացել էր բակը և միամիտ շրջում էր այնտեղ և հեռանում էր, մոտենում բաղնիքին՝ բնագողուեն անհանգստացավ: Նրան թվաց, թե ինչ-որ ստվեր էր սահել ներս՝ բաղնիք: Մոտեցավ դռանը և խլրտում ու ճնշված ձայներ լսեց: Սպասյակը ներս վազեց: Մշուշի մեջ նա տեսավ ծերուկին ու պառավին, որ ինչ-որ բան էր փաթաթում սավանի մեջ:

— Հա՛լտ (կանգնի՛ր),— գոռաց սպասյալը և երկաթե մագիլները ցցեց ծերուկի վզի մէջ, մյուս կեսը գցելով պառավի ուսին: Նրա համար պարզվեց հզելությունը: Անլուր սարսափելիություն... Եւ գոռաց և ծերուկին ու պառավին խփելով պատին բաց արեց արճարո՛ւ փաթեթը: Նրա մէջ կապիտանի արշունձոված դիակն էր: Սպասյալի գոռոցի վրա ներս վազեցին երկու զինվորներ: Նրանք բռնեցին ծերուկին ու պառավին և դուրս բերին:

Մերուկը հանգիստ էր ըստ երևույթին, միայն արագ բարբոս էր մի աչքը և թեթև հետո: Նրան ցնցում էին, բայց եւ շարժվում էր իբրեւ առարկա: Պառավը դողում էր հուզմունքից: Նա բուրբ կուլ տալով նայեց ծերուկին և բավարարված հանգստացավ:

Մերուկին ու պառավին տանում էին հրապարակ՝ կախաղանի մոտ: Հակառակ սպանվածի սովորության՝ որոշել էին կախել սպանիչներին՝ բնակչության համար խրատական տեսարան սարհելու նպատակով: Գլուղացիներին, զնդակահարման սպանուալիքով, հարկադրել էին ներկա լինել: Ու մինչ մի կողմից հրացանի կոթերով ժողովում էին ուշացած բնակիչներին՝ դատաւարտված զույգը գնում էր դեպի կախաղան: Մերուկը իր ծուռ ոտները հաստատ դնելով գետնին, գնում էր շուտ-շուտ նայելով իր շուրջը՝ կարծես ինչ-որ մարդկանց որոնելով, իսկ պառավը որքան կարող էր, գնում էր մի տեսակ շտապով, կարծես ձգտելով հասնել մի ցանկալի գործի: Միայն նրա դեմքը հանգիստ էր և հանդիսավոր: Այդպես հավատացյալները եկեղեցի էին գնում հաղորդվելու: Պառավն իր ամենօրյա հագուստը, որով բռնվել էր սպանության վայրում, այդ օրը ձեռնով հարթել էր մեծ խնամով:

Նրբ մտան հրապարակ՝ բազմությունը հագիվ լսելի հեաց: Պառավը չնայեց ոչ ոքի: Նա իրեն գգում էր մի մեծ անջրպետով բաժանված՝ կյանքի մարդկանցից: Բայց եւ գգում էր մի չերմ համակրանք, որ հոսում էր բազմության կողմից դեպի իրենց:

Մերուկը հասարակ բայլերով գնաց կանգ առավ կախաղանի մոտ: Նա կանգնեց, հանգիստ շունչ փռեց և անվրդով նայեց բազմությանը: Նրա հայացքում կար մի ամուր վճիռ՝ մեռնել, երբ մահն եկել է և իր գործն էլ դրանով փակել:

Զինվորները կտառեցին վերջին արարողությունները, փորձեցին պարանների պնդությունը, կարծես մահապարտները ահագին տոնանքներ կշռելիս լինեին կամ կարող էին փախչել: Բազմությունը զլխիկոր գետնին էր նայում: Նրանց միջից լսվում էր խեղդված հեծկլոց:

Հանկարծ ծերուկը այլակերպվեց, ցնցվեց և գոռաց.

— Է՛է՛է՛յ...

Բոլորն ակամա լարվեցին:

Մերուկի կրծքից դուրս բռավ մի գողգող և զարմանալի ուժեղ բաս ձայն.

— Ասեմ սրանց, որ մենակ մի բռնակալ չի փորձել մահովել իմ բաղ-
նիում: Նրանք շատ են և հիմա իջել են իմ ջրհորի դռնից: Ասեմ, որ ոչ մի
բաղնիում ու ջրհորում չեն լվա իրենց արարմունքները:

Սպան մոտեցավ և մի շառաշուն ապտակ շփեց մոլեզված ծերուկի երե-
սին: Սա պահեց իրեն, ետ-ետ շզնաց, ուղիղ նայեց սպային և քֆեց նրա
գեմքին: Սպան հայհոյեց և գոչեց զինվորներին, որ գործի անցնեն:

Այդ ժամանակ պառավը, որ շարունակում էր հանդիսավոր նայել հե-
ռուն՝ մի ձեռքը փամակին դրեց և մյուս բռունցքը մեկնելով դեպի սպան՝
գունդուկծիկ թափ տվեց իր կուզ մեջքը և ետ առաջ պար գալով տեղն ու
տեղը կոնչաց.

— Բա,— բութը կուլ տալով դողացրեց շրթունքները,— բա իմ Ֆեդկան,
իմ անբառամ Ֆեդկան, որին խոշտանգեցիք աշեհիս առաջ. նրա արյան փո-
խարեն միլիոններ պիտի պատասխան տան:

Պառավի ամեն մի ֆրագի պոռթկումից նրա կուզը ուրվիկ ու ազդու
ցնցվում էր: Կարծես այդ կուզի մեջ, դառն աշխատանքից, պայքարից գոյա-
ցած կուզի մեջ լինե՞ր հավաքված նրա կյանքի ողջ մաղձն ու զոհված զավա-
կի, գյուղում տեսած խժոժությունների ծանր վիշտն ու վրեժը: Պառավի սղա-
լած մազերը զգգվեցին, և նա շարագույժ աշեհեռով սոսկալի էր այդ մոմեն-
տին և նման էր կատաղած հսկա թխական հավի, որ փշափաղված փետուր-
ներով հարձակվում է ուրուրի վրա և կտցում նրան:

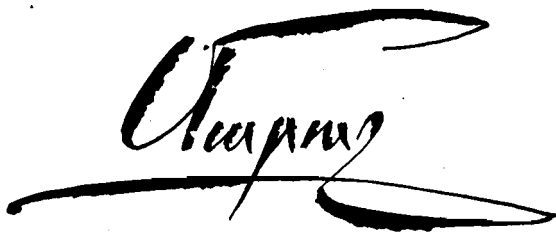
Ձինվորները պառավին ուժգին հրեցին կախաղանի տակ, բայց նա նույն-
պիսի ուժեղ թափով առաջ մղվեց և իր ցնցապարով և խռպոտ ձայնով փշշաց
զինվորների վրա.

— Իմ Ֆեդկան չի մեռած, նա ֆնած է հողի վեջ. նա կվերկենա մի օր:
Բոլոր թաղվածները կվերկենան և էն օրը վայ ձեզ. անիծյալ հերովցիկոնե՞ր:

Ձինվորները խլեցին պառավի ոսկրացած թևերը և պարաններով կապ-
կրպեցին: Պառավը դադարեց խոսելուց, բայց նրա կզակը ցնցվում էր ու
զոդում:

Մի երկու բոպեից հետո ծերուկի ու պառավի մարմինները պարել սկը-
սեցին օդում՝ իրար տնագ տալով կարծես, կամ կրկնելով իրար:

Հավաքված բազմության միջից, որոնց մեծ մասը զանազան հասակի
կանայք ու փոքրաթիվ երեխաներ էին ծերերի ու պառավների հետ՝ դուրս
բռավ մի ճիշ, որ և իսկույն խեղդվեց հեկեկոցի մեջ: Մերուկներից մեկն ան-
ձայն կափկափեցնում էր ներքին կզակը: Իսկ մյուսները արձանացած ու
զլուխները հպարտ, ցնցագույժ աշեհեռով նայում էին հեռուն, լի փոքորկալի
մտքերով:

Նստած էի ամբուլատորիայի միջանցքում, սպասում էի հերթի:

Միջանցքը ներհանարկ էր, կիսամուր կամարների էլեկտրական թույլ լույսը լավ չէր լուսավորում:

Երբեմն երկար էի սպասում, կամ լրագիր կարդալով հերթս բաց քող-նում: Լրագիր կի կարդում: Մեկ էլ զգացի, որ կողքիս մի բան է խլրտում: Շուտ եկա տեսնեմ՝ մի սիրունիկ, փոքրիկ աղջիկ է՝ խելացի աչքերով: Նրա գլուխը փաթաթված էր բրդե սպիտակ շալով՝ ծայրերը փոքի վրայով մեջքին հանգուստած: Այսպես նա նման էր մի փոքրիկ կնոջ:

Աղջիկը դեմքն ինձ դարձրեց, նայնպացրեց խոշոր աչքերը և լայն ու շի-տակ հայացքը գամելով աչքերիս՝ մեղմ ու հանգիստ հարցրեց.

— Դի-ա-դիա, դու տիկնիկ ունե՞-ե՞ս:

— Ունեմ,— ասացի:

— Ինձ կտա-ա՞ս:

— Կտամ:

— Ե՞րբ կտաս:

— Վաղը որ գամ՝ կբերեմ:

— Բեր:

Հավատաց որ կբերեմ, և հիմա գոհ նստել կողքիս մտածում է:

Մի ֆիշ հետո.

— Դի-ա-դիա՞: Քո տիկնիկի անունն ի՞նչ է:

— Փոփուշ:

— Ազգանո՞ւնը:

— Թուրքուշկյան:— Իսկ քո՞ անունն ի՞նչ է:

— Մարուշ է:

— Հենց ամեն օր էլ Մարո՞ւշ:

— Հի՛, հի՛, հի՛, հի՛,— բռնում է մանրիկ ատամները աղբյուրի խիճների պես ցույց տալով և թշիկներում փոսիկներ գցելով:

Մի փոքր հետո կրկին.

— Փոփուշը երգո՞ւմ է:

— Երգում է:

— Այսպե՞ս է երգում:

Փոփրիկը ճի տակ ինչ-որ եղանակ է ազգում կցկտուր ու անհասկանալի:

— Հա, հենց այդպես էլ երգում է:

Լսում է: Ապրումները հանելի են. նա զոն է և ճի տակ մեղմ ժպտում է, ինքն իրեն ինչ-որ փոփտում: Հետո.

— Քո տիկնիկը կարմիր անկյուն ունի՞:

— Ունի:

— Լենին պապի ունի՞:

Հանկարծ սեղմվում է ինձ և գորովալից ու մեղմաձայն շշջում է.

— Ես շատ եմ սիրում Լենին պապին: Իմ տիկնիկն է՛լ ունի կարմիր անկյուն, — շշջում է նա և ցույց է տալիս մուր անկյունում ինչ-որ մի կարտոն տուփ, որի վրա փռել է կոնֆետի բոբեր, դրել մի հատ կոտրած մա-տիտ, մի փոփրիկ գրեմյակ և վերջապես արկղի մոտ, պառնալի քիկն տված մի փայտի կտոր՝ կարմիր շոր հագցրած:

— Սա՞ ով է, — հարցնում եմ:

— Ընկեր Ամալիկն է:

— Ի՞նչ է անում ընկեր Ամալիկը:

— Սպասում է, որ երեխաները գան մանկապարտեզ՝ խաղացնի:

— Ինչ լա՛վն է ընկեր Ամալիկը:

— Փոփուշին բեր Ամալիկի մանկապարտեզը:

— Կբերեմ:

Նա թռչում է մտփից միտփ:

— Դիադիա, Լենին պապին միշտ ինձ է մտիկ տալիս: Մի՛շտ, մի՛շտ, մի՛շտ: Ես շուր եմ գալիս, մտիկ եմ անում՝ ինձ է մտիկ տալիս: Էլի եմ շուր գալիս՝ էլի, էլի, էլի. ամեն օր, ամեն օր, ինչքան օր կա:

Ձի կարող դադար տալ իր մտփերին:

— Դի-ա-դիա, — ծովում է դեպի ինձ ու երեսը մոտեցնելով իմ երեսին՝ շարանհիորեն ծիծաղում է, — ես տեսել եմ Փոփուշին:

— Տեսե՞լ ես, սրտե՞ղ:

— Կինո էր գնում: Էնտեղ մեծ, մեծ կինոներ են, շուտ, շուտ, շուտ վա-զում են, գնում են, կորչում:

Նա էլի ինչ-որ բաներ է փոփտում ճի տակ: Արդեն ինքն իրեն է խո-սում՝ ինձ մոռացած կարծես: Բայց ոչ, ամուր կպել է կողքիս և այդպես լավ է զգում: Մի տեսակ ընկերություն է վայելում: Արդեն ինձ ընդունում է իրեն իր խաղընկերը:

Հանկարծ նա ուժով սեղմվում է ինձ և գլուխը դնում քեխ:

— Ես շատ եմ սիրում քեզ:

— Հա՞, շա՞տ ես սիրում, ինչքա՞ն:

— Ամպի շափ:

— Ամպի՞: Ինչո՞ւ ամպի:

— Ամպը շատ է:

— Մի՞թե շատ է:

— Բա՞. շատ է էնֆա՛նֆա՛ն, մեծանո՛ւմ է. մեծանո՛ւմ է, հետո գնո՛ւմ է, գնո՛ւմ, գնո՛ւմ, ինչֆան գնում է՝ չի պրծնում, ինչֆան գնում է՝ չի պրծնում:

— Ինչո՞ւ չի պրծնում, բա որ առաջը մեծ սար լինի՞:

— Զէ՛է՛, դիա-դիա՛, սարի վրայից անցնում է, էլի գնում, գնում, գնո՛ւմ:

— Բա որ առաջը հաստ պատ լինի՞:

— Զէ, չէ, չէ՛, դիա-դիա՛, միջից անցնում է, գնո՛ւմ է...

... Ի՞նչ կարող ես առաջիկայի սրա այս «տիեզերական անվերջությունը»:

Բայց ինձ խորհրդածությունից հանում է բոլոր ձայներ.

— Ընկե՛ր... համեցե՛մ ներս:

Բժշկի մոտից դուրս գալիս տեսնում եմ Մարուշին նստած նույն տեղը, մտախոհ և հանգիստ:

— Է, Մարուշ ջան, ես գնում եմ: Վաղը կգամ և Փոփուշին կբերեմ:

— Լավ:

Դրսի դռնից ներս է գալիս մի հասարակ հագնված կին՝ երկար խոզա-նակն ու քեփի դույլը ձեռքին: Տեսնելով Մարուշին՝ սուր նայում է նույն և մոտենում մեզ:

— Ի՞նչ ես անում էստեղ:

— Ձեր աղջիկն է,— հարցրի ես,— ինձ հետ զրույց էր անում:

— Ի՞նչ, սրան որ լսես՝ առավոտից մինչև կեսգիշեր հա՛ կխոսի, կխոսեցնի: Մանկապարտեզ էր գնում, հիվանդացավ, նոր է լավացել, տանը մարդ չկա, բերել եմ հետս:

Հետևյալ օրը բարձրանում էի ամբուլատորիա, երբ միտս ընկավ Մարուշի տիկնիկը... Նա դառնալ խանութները ու չէր: Փողոցում կանֆետ առա և մտա ամբուլատորիա: Մարուշը հենց որ ինձ տեսավ՝ վազեց.

— Բերի՛ր...

— Զբերի, Մարուշ ջան, գնացել էր դպրոց: Վաղը կբերեմ: Ա՛ն, այս կանֆետը, Փոփուշն ուղարկեց բեզ:

— Փոփու՞շն ուղարկեց: Ասա՞ց որ կգա:

— Այո, այո:

Հետևյալ օրը մի փոքրիկ տիկնիկ գնեցի և նախաճաշով Մարուշի ուրախությունը՝ ներս մտա ծանոթ միջանցքը: Նա դեմ վազեց, ես ավի տիկնիկը: Նա նայեց և մի տեսակ զարմացած ասաց.

— Վա՛յ, սա Փոփուշը չի՛...

— Ինչպե՞ս, բալիկ, սա Փոփուշն է: Լա՛վ մտիկ տուր:

Նա կրկին նայեց:

— Ձէ է՛, դիա-դիա՛, չէ է՛: Ախր Փոփուշի մագերը սև են, աչքերն էլ կապույտ: Հագինն էլ էսպես չի:

Ես զգացի սխալս: Ախր նա այն օրը, որ հայտնեց, քե տեսել է Փոփուշին, պետք էր հարցնել տիկնիկի արտափնը:

— Հաա՛, ճի՛շտ է, ճի՛շտ է, սա Փոփուշը չի, սա Փոփուշի ընկերունին է, Լիլիկը, միասին են գնում մանկապարտեզ:

— Ձէ՛ է՛, դիա-դիա՛: Սա Ռուզիկն է, գնում է տղաների հետ ֆուտբոլ է խաղում:

Սարկելուց բան չէր դուրս գա: Պետք էր ստեղծագործել...

— Լսի՛ր, Մարուշ, Փոփուշը սիրուն է, լավիկն է, չէ՞:

— Հա ա, հա՛, դիա-դիա՛, հենց նա՛ է,— հրճվեց Մարուշը:

— Մանկապարտեզ է գնում, չէ՞:

— Հա, հա՛, գնում է մանկապարտեզ, խաղում է...

— Հա, հա՛, խաղում է, երգում էլ է, «Լենին պապին» է ասում, չէ՞:

— Հա, հա՛, ա՛յ, նա՛ է, դիադիա:

— Առավոտը վեր է կենում, մա՛հուր լվացվում է, սանճվում է ու... հա՛, ո՛ւմ հետ է գնում մանկապարտեզ, մոռացա...

— Լիզա տյոտայի ու նրա աղջկա հետ:

— ...Ճիշտ է, Լիզա տյոտայի ու աղջկա հետ: Հետո՝ պարում է, շատ ուրախ է, լաց չի լինում, միշտ վազվզում է: Բերե՛մ նրան Ամալիկի մանկապարտեզ: Հա՞:

— Հա՛, դիադիա՛, բե՛ր, բե՛ր... Ուրիշ տիկնիկներ էլ բեր, որ ընկեր Ամալիկը խաղացնի, նստեցնի մանկական երկաթուղի, տանի է՛յ հեռո՛ւ, հեռո՛ւ... է՛նտեղ ծաղիկներ կան, բոշո՛ններ, ուրիշ ֆաղաֆե՛ր, երեխանե՛ր...

Մենք բաժանվում ենք: Ի՛նչ հրաշալի ծաղիկ է փոքրում այս փոփոկ, անշուք միջանցում:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒՓՅՈՒՆ

Անցյալի ուսումներ

+ Ազգայնական	5
+ Տեղական	23
+ Ժողովրդական	31
+ Մեղսական	37
+ Ստանդարտ	44
+ Խոսքերի շարք	51
+ Խոսքերի շարք	58
+ Միայն մեկը	62
+ Չարդյան	80
+ Ազգային	92
+ Զուգահեռ և սրբիչ	99

Երեւոյ ժողովուրդ

+ Զուգահեռ	108
+ Զարգացման	138
+ Աստուծոյ տանը	142
+ Խոսքեր	149
+ Կրթական միջոց	154
+ Կայսրական տնային	158
+ Էջեր	163
+ Մեղսական	170
+ Զանգուարի տանը	175
+ Արդու	179
+ Աստուծոյ	185
+ Երեւոյ	191
+ Ցամաքի տնային	227
+ Կոնգրեսներ	252
+ Ստանդարտ	256
+ Երկու Երեւոյ, երկու Զուգահեռ	261
+ Բժիշկ	277
+ Զանգուարի	286
+ Խոսքերի շարք	297
+ Մարտ	307